

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ

Година ХСІ

Бр. 3-4/2018.

ЗАПИСИ
ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ
(1927-1933. године)
Уредник Душан Вуксан

ЗАПИСИ
ГЛАСНИК ЦЕТИЊСКОГ ИСТОРИЈСКОГ ДРУШТВА
(1935-1941. године)
Уредник Душан Вуксан, Одговорни уредник Ристо Драгићевић

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ
ОРГАН ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА РЕПУБЛИКЕ
ЦРНЕ ГОРЕ И ДРУШТВА ИСТОРИЧАРА ЦРНЕ ГОРЕ
(од 1948. године)

Одговорни уредници:

Јагош Јовановић 1948-1956, др Андрија Лаиновић 1957-1958,
др Мирчета Ђуровић 1959-1962, др Ђоко Пејовић 1963-1966,
др Радоман Јовановић 1967-1974, др Јован Р. Бојовић 1975-1979,
др Ђуро Вујовић 1979-1983, др Јован Р. Бојовић 1983-1993,
др Зоран Лакић 1994-1998, др Радослав Распоповић 1998-2001,
др Божидар Шекуларац 2002-2006, др Ђорђе Борозан 2006-2008,
др Радослав Распоповић 2009-2015, др Момчило Д. Пејовић 2015-2017,
др Радослав Распоповић од 2017. године

YU ISSN 0021-2652

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ ЦРНЕ ГОРЕ

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ

ОРГАН ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА
И
ДРУШТВА ИСТОРИЧАРА ЦРНЕ ГОРЕ

Година ХСІ

3-4

*Због прекида у излажењу часописа средином 2015. године,
овај број штампан је у првој половини 2020.*

ПОДГОРИЦА
2020.

Р е д а к ц и ј а:

Карл Касер (Аустрија), Бернард Лори (Француска), Масимо Букарели (Италија), Костантин Никифоров (Русија), Габријела Шуберт (Њемачка), Стјепан Матковић (Хрватска), Љубинка Трговчевић (Србија), Мирослав Перишић (Србија), Радослав Распоповић, Славко Бурзановић, Жарко Лековић, Раденко Шћекић и Иван Лаковић.

Главни и одговорни уредник
Радослав Распоповић

Секретар редакције
Олга Пелцер-Вујачић и Миљан Гогић

“Историјски записи” излазе четири пута годишње. Власник и издавач: Историјски институт Црне Горе у Подгорици. Рукописе треба слати Редакцији “Историјских записа”, Историјски институт Црне Горе, 81000 Подгорица, Булевар револуције 5, пошт. фах 96, e-mail: istorijskizapisi@gmail.com, тел. 241-336. Рукописи се не враћају. Годишња претплата износи за Црну Гору 15 €, а за иностранство 30 €. Цијена по једном броју у продаји за Црну Гору је 4 €, а двоброја 8 €.

Претплата се шаље на адресу: Историјски институт Црне Горе - Подгорица, на рачун 510-8148-40 код Црногорске комерцијалне банке.

Часопис *Историјски записи* је доступан и преко међународних база података CENTRAL EASTERN EUROPEAN ONLINE LIBRARY (CEEOL) EBSCO - Historical abstracts with full text.

За истакнути допринос изучавању историје, “Историјски записи” су, поводом педесете годишњице излажења, 1977. године одликовани Орденом заслуга за народ са златном звијездом.

YU ISSN 0021-2652

INSTITUT HISTORIQUE DU MONTÉNÉGRO

ISTORIJSKI ZAPISI

ORGANE DE L'INSTITUT HISTORIQUE
et de la
SOCIÉTÉ DES HISTORIENS DU MONTENEGRO

XCI

3-4

*En raison d'une interruption de la publication du journal à la mi-2015,
ce numéro a été imprimé au premier semestre 2020.*

PODGORICA
2020.

R e d a c t i o n:

Karl Kaser (Austria), Bernard Lori (France), Massimo Bucarelli (Italy),
Kostantin Nikiforov (Russia), Gabriella Schubert (Germany), Stjepan Matković
(Croatia), Ljubinka Trgovčević (Serbia), Miroslav Perišić (Serbia),
Radoslav Raspopović, Slavko Burzanović, Žarko Leković, Radenko Šćekić
et Ivan Laković

Rédacteur responsable
Radoslav Raspopović

Sekrétaire de la rédaction
Olga Pelcer-Vujačić et Miljan Gogić

Les Ecrits historiques paraissent quatre fois par an. Propriétaire et éditeur:
Institut Historique du Monténégro à Podgorica. Les manuscrits doivent être ad-
ressés à: Istorijski zapisi, Institut Historique du Monténégro, 81000 Podgorica Mon-
ténégro, Bulevar revolucije 5, boîte postale 96, e-mail: istorijskizapisi@gmail.com,
téléphone N° 241-336. On ne renvoie pas les manuscrits. L'abonnement d'un an est
de 15 € pour la Montenegro et de 30 € pour l'étranger. Le prix de numéro vendu
en Monténégro est de 4 € et le prix de double numéro est de 8 €. Le règlement de
l'abonnement doit être effectué au compte de l'Institut Historique du Monténégro;
Podgorica, N° 510-8148-40 chez de la Banque Commerciale Montenegro à Pod-
gorica.

ЈУБИЛЕЈИ

140 година од одржавања Берлинског конгреса 1878. и првог стицања независности Црне Горе, 12.XI 2018.

Данило НИКОЛИЋ*

ПОЗДРАВНА РИЈЕЧ ПОВОДОМ ОБИЉЕЖАВАЊА 140. ГОДИШЊИЦЕ ОДРЖАВАЊА БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА

Поздрављам предсједника Владе Црне Горе г. Душка Марковића, предсједника Скупштине Црне Горе г. Ивана Брајовића, главног преговарача г. Александра Дрљевића, предсједника УО УЦГ професора Душка Бјелицу, министре у Влади Црне Горе, шефа Делегације ЕУ, његову екселенцију Аиво Орава, екселенције амбасадоре, чланове Управног одбора, сенаторе, декане, директоре и студенте Универзитета Црне Горе и све остале уважене госте

Даме и господо,

У години јубилеја, 140 година од признања независности Црне Горе на Берлинском конгресу, окупили смо се данас на Универзитету Црне Горе, у друштву истакнутих државних званичника, дипломатског кора и академске заједнице, да акцијом симболичног сађења 140 садница, афирмишемо црногорску историју, државотворну традицију и слободарски дух, као и да промовишемо друштвено одговорно понашање према природној баштини, животној средини и будућим генерацијама.

Црна Гора је прије 140 година, након вишевијековне борбе, заокружила свој територијални субјективитет, стекла државну независност и пуноправно признање међународне заједнице.

Обновом државног суверенитета 2006. године, Црна Гора је преузела одговорност за своју будућност и изабрала проевропски пут демократске и економске еманципације.

* Ректор Универзитета Црне Горе.

Бранећи историјско право на независност, част и достојанство, његујући добросусједске односе, мултиетнички склад и толеранцију и градећи модерно друштво кроз конструктивну сарадњу са Европском унијом, Црна Гора је завриједила поштовање и подршку међународне заједнице и стекла пријатеље у цијелом свијету, чији су многобројни представници и данас са нама.

Универзитет Црне Горе с поносом носи име наше државе и са својом вишедеценијском традицијом наставног, научно-истраживачког и иновативног дјеловања, представља један од стратешких ослонаца њеног развоја.

Кроз развој људског и интелектуалног капитала, као најзначајнијег ресурса будућности, Универзитет Црне Горе поносно истиче своју кључну улогу и одговорност: да ствара цијењене академске грађане, друштвено-одговорне појединце и продуктивне генерације, које ће осигурати демократски развој и економски просперитет црногорског друштва и државе.

Одрживи развој савремених друштава подразумијева одговоран однос према животној средини и природним ресурсима.

Природа је била издашна према Црној Гори и подарила јој јединствену “дивљу љепоту” и стога њено очување представља државни приоритет и прије свега, моралну дужност свих њених грађана.

Данашњом акцијом желимо додатно озеленити и оплеменити универзитетске кампусе у Подгорици, Никшићу, Цетињу и Котору, ојачати еколошку свијест и савјест међу студентском и грађанском популацијом и инвестирати у здравију и љепшу Црну Гору.

И на крају, дозволићете ми да се захвалим на срдачном одзиву и да вас позовем, уважени и поштовани гости, да заједнички засадимо 140 разноврсних садница, у част јубилеја црногорске државности, њеног културног диверзитета и демократског просперитета и уједно пружимо примјер заједничке одговорности за очување природног богатства и “зелене” будућности Црне Горе.

Александар ДРЉЕВИЋ*

ОБИЉЕЖАВАЊЕ ЈУБИЛЕЈА – 140 ГОДИНА ОД БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА

Уважени предсједниче Скупштине, предсједниче Владе, ректоре, ваше екселенције, даме и господо, поштовани грађани и грађанке,

Берлински конгрес, 1878. године, представљао је прекретницу у историји Црне Горе, дајући снажан печат и обликујући њену политичку, економску, културну и укупну друштвену стварност.

Овај догађај је имао далекосежне посљедице по модерну историју европског континента и био је својеврстан увод у крај империја какве су до тада владале свијетом.

Најважнија тековина Берлинског процеса је међународно признање државног субјективитета Црне Горе, извојевано након вишевијековне борбе на овим просторима. Тај чин је представљао нову страницу наше историје, на чијим темељима је започело стварање модерне, европске државе.

Данас, 140 година касније, Црна Гора је, чланством у НАТО-у стала раме уз раме са европским и свјетским силама, онога и овога времена. Такође, на сигурном је и одлучном путу да постане сљедећа пуноправна чланица Европске уније.

Реформе које смо спровели и достигнути стандарди у оквиру оба интеграциона процеса унаприједили су квалитет живота наших грађана, а Црну Гору позиционирали као атрактивну пословну и туристичку дестинацију са снажним потенцијалом за привлачење инвестиција, економски развој, отварање нових радних мјеста и бољи животни стандард наших грађана. Такође, Црна Гора је, опсежним реформама на унутрашњем и досљедном политиком на вањском плану, завриједила поштовање међународне заједнице и оснажила партнерство са најразвијенијим земљама свијета.

* Главни преговарач Црне Горе са Европском унијом, Канцеларија за европске интеграције.

Зато данас с поносом обиљежавамо јубилеј – 140 година од овог важног догађаја. Обиљежавамо га заједно са нашим пријатељима, представницима академске заједнице, Владе и дипломатског кора, на симболичан начин – садњом 140 садница које су подсетник на готово вијек и по трајања нашег историјског, цивилизацијског и културног успона.

Није чудо што их садимо управо у кампусу ректората Универзитета Црне Горе. У здањима факултета широм Црне Горе стасава будућност ове државе и његују се кључне вриједности – посвећен рад, знање, етичност и креативност. Они чије знање буде почивало на тим основама биће највриједнији допринос црногорској држави и изградњи њених професионалних, стручних и научних капацитета.

Сто четрдесет стабала садимо и зато што на тај начин потврђујемо своје опредјељење еколошке државе и указујемо на важност очувања природе, а посебно шума, које су плућа наше планете и које морамо сачувати за будуће нараштаје.

То није само испуњавање стандарда на путу према чланству у ЕУ, то је потреба и интерес нашег друштва и сваког његовог појединца. И то је јасно опредјељење Владе Црне Горе која брине о потребама својих грађана. Зато данашњим чином садње 140 садница желимо, на симболичан начин, да покажемо да смо, кроз заштиту и унапређење животне средине, снажно посвећени унапређењу квалитета живота свих наших грађана.

Берлински конгрес био је прекретница која је означила усмјеравање државних приоритета према породици развијених држава – Европској унији.

Сто четрдесет садница, којима ћемо сви заједно удахнути нови живот, биће симбол 140 година од догађаја који је уздигао црногорско државно и национално име. Током тих година удисали смо нови живот Црној Гори, да бисмо се данас поносно могли звати њеним грађанима.

Направили смо огроман успјех, али вас увјеравамо да ћемо, свјесни посла који нам предстоји, бити посвећени нашем циљу, а то је да сви живимо квалитетнијим животом, у складу са стандардима развијених европских друштава.

Радослав РАСПОПОВИЋ*

О ИСТОРИЈСКОМ ЗНАЧАЈУ ОДЛУКА КОНГРЕСА У БЕРЛИНУ ЗА ЦРНУ ГОРУ

Ваше екселенције, уважени предсједниче Владе,
поштоване колегинице и колеге, даме и господо,

Посебна је привилегија и ријетка част говорити на свечаности поводом обиљежавања сто четрдесет година од одржавања Берлинског конгреса. Без сумње, у питању је крупан датум из европске историје, али и догађај који је утемељио савремену епоху државности Црне Горе, односно којим је почео први период њеног независног постојања.

Поменута годишњица одржавања Берлинског конгреса свакако је риједак јубилеј који нуди прилику да се овај историјски догађај изнова научно анализира. Мада су конгресним одлукама и до сада били посвећени бројни научни радови, не само у Црној Гори, остаје утисак да су, ван општих мјеста, најширој јавности остали недовољно познати сви детаљи о значају одржавања Конгреса, а такође и важности његових одлука за савремену политичку историју свијета и посебно за Црну Гору.

Нарочито истичемо значај овог конгреса за нашу земљу, јер су његовим одлукама достигнути циљеви националноослободилачке борбе, опредмећени су вишевијековни ослободилачки напори засновани на државотворној свијести Црногораца и традиционалним херојским и моралним вриједностима црногорског друштва. Те вриједности су, пак, као дио колективног историјског памћења црногорског народа представљале везивно ткиво са почетком другог периода независног постојања црногорске државе, који траје од 2006. године, односно са савременом Црном Гором.

Конгрес одржан у Берлину 1878. припадао је догађајима првога реда у новијој политичкој историји Европе. То значи да у хроноло-

* Директор Историјског института Универзитета Црне Горе.

гији међународних конгреса и конференција одржаних током XIX и почетком XX вијека, овај који се десио у Берлину 1878. по важности за цјелину односа у међународној заједници припада једном од најзначајнијих икад одржаних у Европи. Он је представљао везу између Бечког конгреса 1814/15. одржаног након револуције у Француској 1789. и Наполеонових ратова који су за њом слиједили и Версајског конгреса из 1919. Посматрано из тог угла, конгрес у Берлину свакако је најважнији званичан скуп представника великих сила у оквиру наведених хронолошких граничника. На њему су одлучени правци спољне политике и карактер међународних односа међу чланицама међународне заједнице, не само у Европи.

И управо на примјеру Берлинског конгреса и његових одлука се може сагледати међусобна повезаност и дубинска условљеност историјских процеса, односно свих битнијих историјских догађаја који су се десили у периоду од 1814/15. до почетка Првог свјетског рата. Посредством Берлинског конгреса, у смислен историјски ток повезан је читав сплет историјских процеса, како оних који су му претходили, тако и других који су за њим слиједили. Притом није ријеч само о Великој источној кризи 1876-1878, из које је конгрес проистекао, већ и о националним покретима Јужних Словена на Балкану; ривалству великих сила и настајању њихових војних блокова, најприје блока Централних сила, након што је конгрес одржан, а ускоро затим и европске савезничке коалиције, блока Антанте.

Тада утемељена блоковска подјела свјетске заједнице припадала је реду историјских околности које су дале одлучујући замајац Првом свјетском рату. Из одлука Берлинског конгреса је произишла и окупација Босне и Херцеговине, Кипра, и анексиона криза 1908. А одлуке о начину рјешавања Источног питања донијете на конгресу у Берлину, биле су један од узрока балканских ратова 1912/13.

У том смислу је Берлински конгрес представљао најважнију тачку пресека међународних односа међу европским земљама и политичких токова у њима. То значи да се Берлински конгрес из 1878. хронолошки, али и по значају донијетих одлука, налази у средишту одређујућих догађаја нововјековне политичке историје Европе.

Ипак, истичући крупан међународни значај Берлинског конгреса не смијемо заборавити важност његових одлука за признање резултата националноослободилачке борбе, посебно словенских народа на југоистоку Европе. Свакако је важно истаћи да је Берлински конгрес био један од најкрупнијих догађаја у историји словенских држава: посебно Црне Горе и Србије, али и Бугарске, као и Румуније.

Кад је о Црној Гори ријеч, на његовим одлукама утемељен је свакако јединствен датум у историји државности Црне Горе, тј. дефинитив-

но је ријешено питање њеног међународног статуса. Одлуке о признању независности Црне Горе од Високе порте и свих осталих „високих страна уговорница“ које још нијесу признале и одлуке о новим међународно признатим границама, представљале су за Црну Гору најзначајнији дио конгресних одлука. Признање независности, претходно дато на билатералном плану у споразуму Русије и Турске у Сан Стефану, тиме је добило потврду и од других великих сила. Тако је Црна Гора де јуре постала пуноправан члан ондашње међународне заједнице. Од државе у фактичком смислу прерасла је у државу у смислу међународног права. Конгресним одлукама правно је потврђено стање државне посебности које је Црна Гора у пракси фактички остварила много прије 1878.

Одлукама Конгреса Црна Гора је добила излаз на море. Све до међународног признања Црна Гора није посједовала нека основна права која свакој држави као међународно признатом субјекту безусловно припадају. Та права се одлуком о признању посебно не стимулишу, већ произилазе из атрибута суверености, међународно признате врховне власти државног субјекта који је стекао на зависност.

Једно од тих права које је стекла Црна Гора је право на репрезентацију, односно на међународни саобраћај, из кога је изведено право на примање и слање међународних представника – јус легатионис, што је пружало могућност за слање властитих и примање дипломатских представника страних држава. Иако није остварила реципроцитет

у дипломатском представљању, као нови субјект међународног права, осим свестране међународне афирмације стекла је и прилику да са другим сувереним државама учествује у креирању међународног поретка, кодификацијом начела међународног права, или практиковањем нових принципа међусобног општења у међународној заједници као цјелини.

Одлуке Берлинског конгреса определијиле су, дакле, не само међународни статус Црне Горе већ и елементе даљег унутрашњег развоја. Стицањем независности започео је нови период државноправног устројства земље који је захтијевао и другачије облике унутрашњег организовања, укључујући и доградњу државног механизма у институционалном и нормативном смислу.

Мада су темељи грађанске државе постављени усвајањем Даниловог законика 1855, тек су са окончањем велике источне кризе 1876-1878. и стицањем сувереног статуса земље, њеним територијалним проширењем и добијањем градова, створени услови за изградњу грађанског друштва у Црној Гори. Тиме су стварани нови услови за политички, економски и укупни друштвени просперитет земље, посебно у области образовања и културе.

Крупан историјски значај Берлинског конгреса и независан међународни статус који је на тако важној међународној конференцији Црна Гора добила, били су довољан научни мотив да се 140. годишњица ових крупних јубилеја обиљежи јединственом изложбом, о којој је црногорска јавност упозната први пут. Били смо почаствовани чињеницом да је визуелно представљање тако значајног сегмента европске и црногорске историје одржано у години у којој обиљежавамо седамдесету годишњицу постојања Историјског института Црне Горе. Сем тога смо добили и прилику вриједну јавне захвалности, да изложбу организујемо под покровитељством Министарства културе Црне Горе у оквиру Дана европске културне баштине, уз непосредно учешће министра господина Александра Богдановића. Тако је тема Берлинског конгреса и 140. годишњица од првог стицања независности Црне Горе са више адреса оцијењена као погодна прилика за промоцију европске прошлости и европских вриједности које прожимају културу и историју Црне Горе.

Панели за изложбу посвећену 140. годишњици од првог стицања независности Црне Горе, заправо приказују материјал из новог, другог издања публикације *Берлински уговор 1878*, са новим архивским материјалима пронађеним у Политичком архиву Службе министарства спољних послова у Берлину.

Ту су и карте о раду Комисије за разграничење. Поред тога, Институт располаже са 33 протокола о раду ове комисије, који су настали приликом повлачења граничних линија црногорске државе на терену, за чије

публиковање очекујемо средства. Сав изложени материјал и поријеклом и садржајем речито свједочи о европској прошлости и европској перспективи Црне Горе. Захваљујући историјској традицији црногорског народа, ти елементи су постали саставни дио идентитета Црногораца.

Зато су усвајању политичких и културних вриједности Европе Црногорци тежили не само од првих дана прерастања Црне Горе у пуноправну чланицу међународне заједнице, већ и много вјекова раније, али и много деценија касније, све до данас, кад је потреба за усвајањем европских вриједности и стандарда у најдинамичнијој фази у савременом периоду друштвено-политичког живота Црне Горе.

ЧЛАНЦИ*Тематски број часописа: ЦРНА ГОРА И 1918. ГОДИНА*

Радослав РАСПОПОВИЋ*

**ПРЕКИД МЕЂУНАРОДНОПРАВНОГ КОНТИНУИТЕТА
ЦРНОГОРСКЕ ДРЖАВЕ 1918. ГОДИНЕ**

ABSTRACT: *The paper is dedicated to the issue of termination or cessation of the international legal continuity of Montenegro after the end of the First World War. The date determining the end of the international legal continuity of the Montenegrin state remains relevant among numerous significant dates not only in regard to the historical duration of Montenegro as an international subject, but also in the broader context of international relations.*

KEY WORDS: *Kingdom of Montenegro, international continuity and identity of states, international agreements, succession, successor state, Kingdom of Serbia, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes:*

Завршетак Првог свјетског рата и његов исход, осим великог броја људских жртава, непознатих у дотадашњој историји цивилизације и огромних материјалних разарања, довео је и до преобликовања политичке карте свијета¹. Промјене геополитичког карактера највидљивије су биле изражене у нестанку ранијих и стварању нових држава.

* Аутор је научни савјетник у Историјском институту Универзитета Црне Горе.

¹ О дубини промјена које су се тада десиле у Европи најчешће се, илустративно, говори из угла нестанка три царства (аустроугарског, османског и руског), мада су последице њиховог нестајања, у смислу политичког а посебно територијалног преобликовања државних простора, некадашњих царевина, у сваком од наведених случајева биле не само далекосежне већ, посматране понаособ, и веома различите. О узроцима и последицама Првог свјетског рата: Кристифор Кларк, *Месечари, како је Европа кренула у рат 1914*; Смедерево 2014; Аника Момбауер, *Узроци Првог светског рата, спорења и сагласности*, Београд 2013, Мира Радојевић, Љубодраг Димић, *Србија у Великом рату 1914-1918*, Београд 2014; *Срби и Први свјетски рат 1914-1918*, Београд 2015; Дејвид Фромкин, *Последње лето Европе. Ко је започео Велики рат 1914?*, Београд 2006; Ален Ц. П. Тејлор, *Хабзбуршка монархија*, Београд 2001; Жан-Пол Блед, *Франц Фердинанд*, Београд 2014;

За разумијевање ширих историјских и државноправних оквира у којима се поставило питање престанка међународноправног континуитета Црне Горе, као самосталне државе, посебну важност има нестанак Аустроугарске монархије. Нестанак Двојне монархије десио се као „непредвиђени ратни резултат“ који је отворио реалан политички простор за стварање неколико самосталних, независних држава: Аустрије, Мађарске, Пољске, Чехословачке и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Резултати ових сложених историјских процеса имали су карактер крупних европских питања. У оквиру њих, као ширег оквира, наша тема се појављује као саставница стварања југословенске државе.

Оба ова догађаја у једнакој мјери могу се посматрати с историографског становишта, а могућ је и правни приступ. И мада се оријентацији на међународноправни приступ може упутити приговор формалистичког, правно-нормативног погледа на збивања у прошлости, он свакако има своје научно оправдање, посебно из угла одређења за правно-историјско посматрање основне теме.

Сви процеси које смо поменули у већој или мањој мјери имали су своју легислативну форму, показану кроз одлуке унутрашњих органа, неких с претензијом да буду нова тијела законодавне власти. Ипак, у значајно већој мјери ти процеси имају правно утемељење и стичу виши ниво правне заснованости у одлукама великих сила, на мировној конференцији у Паризу и другим конференцијама версајског система² на којима су закључени уговори о миру с пораженим земљама и ријешена друга питања важна за новостворене државе. У токове политичких збивања у међународној заједници задирали су и процеси који нису били обухваћени одлукама мировних конференција, али јесу неким унутрашњим политичко-правним актима, који су, у неким случајевима, значајно одредили даљу судбину појединих држава, као у примјеру Црне Горе.

Међу правним питањима која се појављују са нестанком држава, у првом реду је питање времена окончања њиховог међународ-

² Први свјетски рат је окончан уговорима које су земље Антанте закључиле са сваком побјеђеном земљом понаособ на Париској мировној конференцији (од 18. јануара 1919. до 28. јуна 1919. у Паризу) и другим конференцијама. Они чине тзв. Версајски мировни систем. Са пораженим силама мировни уговори су закључени овим редом: Версајски споразум - потписан 28. јуна 1919. године у Версају са Њемачком; Споразум у Сен Жермену - потписан 10. септембра 1919. године у палати Сен Жермен-ен-Лаје (код Париза) са Аустријом; Нејски мировни уговор - потписан 27. новембра 1919. године у предграђу Париза Неј сур Сен са Бугарском; Тријанонски споразум - потписан 4. јуна 1920. године у палати Тријанон у Версају, са Мађарском; Мировни уговор из Севра - потписан 10. августа 1920. године у Севру са Османским царством (Турском). Henri Kisindžer, *Novo lice diplomarije: Vilson i Versajski ugovor*, u: *Diplomatija 1*, Beograd 1999 183-207.

ноправног континуитета. Уско с њим повезано је и питање сукцесије држава тј. поступак замјене носилаца суверенитета, над територијом и становништвом државе која је престала да постоји, или је доживјела знатне територијалне промјене. У нашем случају, разумијевање суштинског једног и другог од поменутих правних стања: престанка међународноправног континуитета Црне Горе или питање сукцесије у односу на њена ранија права и обавезе, као претходно, подразумева утврђивање датума када се престанак постојања црногорске државе заиста десио.

У историографији и историјскоправној литератури ово питање је недовољно обрађено. Одговори који су у вези са њим до сада дати, често су врло поједностављени и крећу се у распону од констатација да је уједињење двије земље извршено насилним путем, од стране Србије³, до тврдњи да је начин изјашњавања о уједињењу Црне Горе са Србијом, вид самоопредјелења народа⁴, које је афирмисано као једно од начела послеријатног уређења односа у свијету.

Питање од када се може сматрати да је престала функционисати суверена власт неке државе, у цјелини или на једном дијелу њене територије, је веома важно, посебно ако је та држава била у немогућности фактичког вршења власти, односно ако је својство субјекта међународног права одржавала само посредством шефа државе и владе у егзилу. Од одговора на то питање зависе и одговори на неколико других питања, међународноправног карактера, посебно ако је дошло до касније обнове њене државности. Међу најважнијим питањима, у том случају, свакако је сагласност о времену престанка постојања међународноправног континуитета неке државе. Уско с њим је повезано питање идентитета државе, ако је дошло до њене обнове, који треба утврдити у односу на стање прије и после промјена које су се десиле. На крају, у случају негативног одговора на два претходна питања, потребно је опредјелити се за начин правног превазилажења последица тако насталих промјена, узрокованих престанком функционисања суверене власти неке државе, путем примјене правила о сукцесији држава.

I

Нестанак било које државе (у нашем примјеру Црне Горе), никада се не дешава у идеалном, облику потпуног ишчезнућа свих њених кон-

³ Академик Мијат Шуковић, *Подгоричка скупштина 1918, друго допуњено о прерађено издање*, Подгорица 2004; Видјети: Други дио: „Противуставно и нелегитимно уставовљење Подгоричке скупштине” (34-45), Трећи дио: „Од 1844. године званична Србија ради да се „брише црногорска посебност“ (48-53);

⁴ Гавро Перазић, *Нестанак Црногорске државе у Првом свјетском рату*, Београд 1988;

ститутивних елемената (територије, становништва, суверене власти). Управо зато је нестанак државе у значајној мјери релативан, у смислу што неки од елемената, који су творили њену међународноправну личност, у другачијим условима и организационим формама настављају своје државотворно дјеловање, у оквирима конститутивних елемената државности неког другог међународног субјекта. У том смислу је могуће актуелизовати питање судбине „правно-политичке заоставштине“ раније државе, у оквирима новостворене или у статусу дијела неке већ постојеће, након наступања разлога који су на дневни ред поставили питање потпуног престанка или територијалног умањења простора функционисања њеног правног поретка.

Да бисмо на примјеру Краљевине Црне Горе 1918. размотрили питање престанка њеног међународног континуитета, које се са окончањем Првог свјетског рата поставило, неопходно је на нивоу основних теоријских поставки објаснити правни смисао неколико међународних установа: континуитета, идентитета и сукцесије држава.

У теорији међународног права, материја о међународноправном континуитету често се излаже паралелно са материјом о идентитету држава, а такође и о њиховој сукцесији. Такав методолошки приступ сматра се условом бољег правно-теоријског разумијевања сваког од ових института понаособ. У пракси међународних односа веза између назначених установа се исказује на другачији начин. Питање сукцесије се актуелизује тек као посљедица негативно утврђеног одговора у погледу постојања континуитета функционисања, а такође и идентитета, истог међународноправног субјекта, у условима када су промјенама захваћени главни, конститутивни, елементи неке међународноправне личности. Распрострањено је схватање, када је међународноправни континуитет државе прекинут, да тада се и њен идентитет губи, да он више не постоји, те да се може поставити питање сукцесије.

Међународноправни континуитет државе најчешће се дефинише као: „правна веза у правима и обавезама исте државе према другим субјектима међународног права прије и после промјена као што су уставне промјене, револуције и други друштвени потреси, ратови, окупације, територијалне и сличне друштвене промјене због којих се може поставити питање континуитета дате државе“⁵. Да би питање постојања континуитета имало смисла, неопходно је да се ради о „истовјетној држави“, односно да постоји државни идентитет субјекта о коме је ријеч. У том случају: „континуитет се изражава у даљем важењу свих правних

⁵ Stevan V. Đorđević, *O razgraničenju pojmova kontinuiteta i sukcesije država*. Jugoslovenska revija za međunarodno pravo (JRM) Beograd 1963, 368.

односа на међународном плану⁶, насталих прије догађаја који се могу сматрати преломним⁷.

⁶ Синтагмом међународноправни континуитет означава се, дакле, непрекинуто трајање државе у међународној заједници, у ситуацијама када због бројних околности унутрашњег или спољњег карактера то није сасвим извјесно већ се тај континуитет мора доказати. Већина савремених писаца заступа тезу да унутрашње промјене, па макар се радило и о револуцијама, не утичу на даље постојање државе и њен међународноправни континуитет. Тако Fauchille истиче да: „На основу унутрашњег суверенитета који јој припада држава има право да промијени свој политички режим ... Држава коју оне (промјене) погађају остаје идентична са самом собом, она остаје увијек иста међународна сила“. Истовјетно гледиште заступају Anzilotti, Lauterpacht а код нас М. Бартош, Смиља Аврамов, Juraj Andrassy и Стеван Ђорђевић. Преломни догађаји, револуционарног карактера, могу укинати дотадашњи унутрашњи правни поредак, а систем односа регулисати на принципијелно другачијим основама. Но, тиме се мијења карактер саме државе а не никако њен укупни међународноправни субјективитет, односно идентитет. Она остаје исти субјект међународног права, мада су догађаји, који су се десили, донекле измијенили облик њеног државног организовања или чак утицали на величину њене територије. Видјети: Dr Stevan V. Đorđević, *O kontinuitetu država s posebnim osvrtom na međunarodnopravni kontinuitet Kraljevine Jugoslavije i FNRJ*, Beograd 1967, 21.

⁷ Догађаји који доводе у сумњу међународноправни континуитет државе веома су различити. Уколико су унутрашњеправног карактера, онда је битно да представљају акте супротне постојећем уставнополитичком концепту државе. Уставне промјене не могу утицати на даље постојање државе јер су у складу са њеним прописаним начином реформисања система. Проблем се актуелизује након догађаја неуставног карактера, као што су пучеви, државни удари, реформе у политичком систему које су изведене мимо прописане форме, насилним путем и слично. У таквој ситуацији, због карактера извршених промјена, може се поставити питање да ли се још увијек ради о истој држави, односно да ли је с обзиром на интензитет одиграних догађаја, дошло до уништења елемената државности истог субјекта међународног права, а као посљедица тог нестале држава (Видјети: Smilja Avramov, *Međunarodno javno pravo*, Beograd 1980. 50) Негативан став по питању постојања државе, у случају корјених промјена у њој, нарочито је заступан у теорији у Совјетском Савезу, послје Октобарске револуције. Тако су Дурдановски и Крилов истицали тезу по којој држава нестаје: „Уколико долази до смјене једног историјског типа другим, односно кад долази до смјене државе у смислу смјене друштвеноисторијских формација“. Са друге стране, Коровин је заступао тврђу да: „нова совјетска држава није исти међународноправни субјект као што је то Царска Русија. Промијењена природа друштвеног, класног система даје тој новој државној организацији другачији положај у међународним односима (...) Револуционарне промјене, којима се мијења друштвени, класни поредак у једној држави, квалитативно се разликују од битних промјена у оквиру државе истог класног система“. (Видјети: Milan Bartoš - *Međunarodno javno pravo*, Beograd 1954.) Совјетска теорија је овим путем жељела доказати да је совјетска држава у односу на Царску Русију нов субјект међународног права. Потврду својих схватања теоретичари су налазили у класном карактеру револуције, а и у самој револуционарној пракси. Проблем је имао важну практичну вриједност будући да је одлука о неплаћању дугова, који су се као велика оптерећења постављали пред нову совјетску владу, морала наћи адекватно теоријско образложење са становишта правне науке. Како је питање отежавало успостављање нормалних односа са земљама повјериоцима, совјетска пракса а ни теорија нису до краја остале досљедне оваквом ставу. Сама чињеница

Питање постојања континуитета може, дакле, бити постављено када су се одиграле промјене унутрашњег или међународног карактера које доводе у питање међународноправно постојање, а тиме и идентитет неке државе, али које, по својим манифестационим облицима, ипак нијесу таквог интензитета да га очигледно укидају. У супротном, ако се придржавамо норми класичне теорије међународног права, било би неспорно да, када је карактер насталих промјена таквог интензитета да доводи до ништења основних елемената државности дотадашње чланице међународне заједнице, онда се ни на који начин не би могло поставити питање постојања међународноправног континуитета и идентитета такве државе. Тада би могло бити ријечи само о престанку њиховог даљег постојања.

Уско везано са питањем континуитета је, дакле, питање идентитета држава. Зато се у међународноправној теорији неријетко поставља питање да ли се може: „између појмова идентитета и континуитета држава ставити знак једнакости“⁸. Појам идентитета држава⁹ служи да утврдимо да ли је једна држава истовјетна или није, а питање постојања државног континуитета се појављује као последица већ позитивно утврђеног претходног стања. У објашњењу појма идентитета и ситуација у којима он постоји, мишљења писаца су различита¹⁰.

Веома комплексну дефиницију појма идентитета, која сажима значења претходних његових одређења, даје пољска теоретичарка К. Марек. Њено разумијевање идентитета држава у основи је базирано на непрекидности државног трајања, које посебно треба да буде изражено у сфери поштовања преузетих обавеза према другим субјектима. Полазећи од идентитета права и обавезе конкретне државе, она закључује да:

да је прихватила обавезу у погледу плаћања извјесних дугова Царске Русије говори да је признат континуитет, мада не свих права и обавеза између Царске Русије и СССР-а. То је значило да нова совјетска држава представља продужетак историјског постојања раније државе.

⁸ Изнијета схватања нашла су потврду у бројним међународним документима, почев од нацрта *Декларације права народа* - опата Грегора од 1792. по којој су - уговори између народа су свети и неповредиви, па до Пакта Друштва народа, Повеље ОУН и Бечке конвенције о уговорном праву. Видјети: S. Avramov, *Međunarodno javno pravo*, 50.

⁹ Ријеч *идентитет* потиче од латинске ријечи *identitas* што значи истовјетност.

¹⁰ Тако, по Salvou: „да би се држава измијенила или промијенио њен спољни идентитет, неопходно је да се у основи промијене сами услови једне државе.“ Те да није довољно „да се промијене само услови друштва“. Наводи се и мишљене Pradier-Fodéréа, по коме је идентитет за једну државу: „непрекидност спољњег карактера независног политичког тела“. На сличан начин појам идентитета дефинише и Fauchille. Fauchille константује да непрекидност људског друштва – државе, „чини идентитет државе“. Док Verdross констатује да: „држава остаје међународно иста све док задржава карактер независног политичког тијела“. Dr Stevan V. Đorđević, *O kontinuitetu država s posebnim osvrtom na međunarodnopravni kontinuitet Kraljevine Jugoslavije i FNRJ*, 13.

„Идентитет државе је идентитет њених међународних права и обавеза пре и после догађаја који је довео тај идентитет у питање, и то искључиво на основу обичајне норме „*pacta sunt servanda*“¹¹.

На основу ове дефиниције долазимо и до тачке која највише повезује установу идентитета са установом међународноправног континуитета држава. На основу ње се може закључити да идентитет држава постоји тек ако можемо говорити о континуитету њених међународних права и обавеза. У неким случајевима у ставовима доктрине присутна су схватања по којима се питање идентитета државе мијеша са ставовима о њеној егзистенцији. Оспоравање таквог приступа успјешно је учињено професором Rousseau уочавајући „да савремена доктрина сматра да се проблем идентитета меша са проблемом егзистенције саме државе“.¹² У том смислу он наглашава да се код државног идентитета у правном смислу те ријечи „не ради о физичком и материјалном идентитету, већ о правном идентитету који је једнак збиру права и обавеза држава, како она произилазе из уговора и обичајног права“¹³.

Уз наведени услов можемо да посматрамо питање идентитета државе у ситуацијама у којима је дошло до обнављања њеног међународног статуса, након што она, у дужем периоду, од неколико деценија, није постојала. Тада је у питању постојање историјског а не и међународног идентитета обновљених држава. Историјског идентитета држава обновљених послје вишедеценијског непостојања подразумева сасвим другачију врсту истовјетности у материјалном а и у геополитичком погледу, али не и у правном. За ову категорију идентитета посебан значај има исти унутрашњи друштвени и духовни, као и материјални, једном ријечју историјски супстрат обновљених држава¹⁴. Некада се дешава да када је, ранији правни поредак државе ишчезао, када је нестао ранији систем организације власти у њој, фикција идентитета у случају њене касније обнове одржава се „на основу идентитета народа“ и фикције континуитета да би се, евентуално и „даље поштовале међународне обавезе“¹⁵. У овом примјеру видљиво је прављење разлика између

¹¹ Исто.

¹² Исто.

¹³ Исто.

¹⁴ За објашњење тих „прелазних случајева“ значајни су ставови италијанског писца Cansacchia који појму идентитета и континуитета држава приступа другачије, видјећи у њима: „два разна проблема“. Између три елемента који се у међународном праву сматрају неопходним за постојање сваке државе, он посебно мјесто даје власти, односно правном поретку, који свакој држави даје „посебну физиономију“ и формира њен посебан политички и друштвени индивидуалитет. Cansacchi закључује да са нестанком правног поретка нестаје и држава, али да се неријетко уводи фикција постојања континуитета. Исто.

¹⁵ Исто.

„стварног“ и „фиктивног“ идентитета и континуитета држава, односно „примјени фикције у међународном праву“¹⁶.

Уважавајући могућност теоријског разликовања „стварног“ и „фиктивног“ историјског идентитета, односно стварања „фиктивних стања у међународном праву“, ми ћемо настојати да скренемо пажњу на примјер када сви елементи државног субјективитета нијесу у потпуности ишчезли и када он у колективној перцепцији друштвене заједнице није угашен. Тада не може бити ријечи о фикцији. До функционалне обнове колективне историјске свијести о некадашњој држави и њеним везама са савременом долази на бази у основи истих елемената на којима је државни идентитет почивао и раније. Није у питању правна фикција, већ је ријеч о реалним друштвеним стањима која су у основи егзистенције свијести о „обновљеној држави“.

И у случају савремене Црне Горе, успостављање идентитетских веза између обновљеног државног субјекта, са Краљевином Црном Гором и историјским временом које је јој претходило, дешава се на бази „историјског континуитета“, али не и правног. Њен савремени идентитет испуњен је многим елементима садржаја које је та држава раније посједовала, прије свега у смислу очуваног историјског памћења и колективне свијести народа¹⁷.

Позиција савремене Црне Горе, за коју колоквијално кажемо да је њена државност обновљена 2006. године и питање да ли је она *de iure* стара или нова држава, не може се тумачити по аналогiji са случајем Русије после 1917. или 1992. или Османске царевине и Турске, јер у случају Црне Горе није било запитаности у погледу континуитета важења, ни једног дијела њених ранијих међународних права и обавеза, нити се оно постављало. Потпуно супротно је било у случају Русије и Османске царевине. У том контексту веома је занимљив став Alvarez, да за „обновљену државу није потребно признање истих права и обавеза јер су оне већ раније постојале“¹⁸. То би могло да значи да обновљеним државама није потребно ни међународно признање. У случају об-

¹⁶ Исто.

¹⁷ У међународноправној теорији се прави разлика између појма обновљене и нове државе. Која се држава треба сматрати као нова у смислу међународног правног поретка, постоје разлике у ставовима. Она је јасно истакнута у ставовима Алвареза по коме се: „обнављање једне државе врши (се) онда када, мијењајући се брже или спорије психолошки, она мијења и своје традиционалну политичку и друштвену организацију“. Наведено одређење обновљене државе, битно се разликује од ситуације када су државе „већ постојале или су (биле) потчињене знатним промјенама (Турска и Русије после Првог свјетског рата)“. Насупрот њима, нове државе су настале сходно условима прописаним међународним правом: „отцепљење, покрет за независност...“ Исто. 21-22.

¹⁸ Исто. 19.

нове независности Црне Горе из 2006. *de iure* спроведен је поступак и њеног међународног признање, као нове државе. А држећи се ставова да је међународно признање услов за стицање пуноправног статуса новог члана међународне заједнице, то значи да је Црна Гора у међународноправном смислу третирана не као обновљена већ као нова држава.

Примјер, најприје нестанак Црне Горе као сувереног субјекта 1918, а затим обнова њене државности 2006, упућује на закључак да обнова црногорске суверености није подразумијевала наставак континуитета правног поретка, или важности или продужење испуњавања међународних обавеза, које је као Краљевина Црна Гора преузела до 1918. Тих обавеза 2006. објективно није ни било. У пракси се већ била десила или њихова суспензија или је обавезност њиховог извршења била преузета или већ обављена од стране државе сукцесора, Краљевине СХС. Њихова важност, у сваком случају је престала, превасходно сходно клаузули: *rebus sic santibus*.

Из наведеног произилази да у случају Црне Горе, са каснијом обновом независности те државе није обновио њен међународни континуитет већ само историјски идентитет. Обновљена је њена историјска свијест, осјећај државне припадности, историјско памћење о друштвеним вриједностима и историјским коријенима, времену постојања, идентитеским особеностима из ранијег периода, који су као садржаји народног памћења пренесени у вријеме новог периода њеног постојања на приближно истом географском простору (не дакле они позитивноправне природе, већ етничке, етичке, моралне, културолошке, односно други садржаји друштвене свијести и материјалне културе народа...).

Код обновљених држава, заснованост на истим идентитеским вриједностима не може се посматрати као однос међународноправног континуитета и идентитета старе државе у односу на „обновљену“. То би било супротно гледиштима која преовлађују у међународном праву, да међународноправни континуитет државе може постојати једино уколико је могуће утврдити и њен правни идентитет, односно истовјетност међународноправних обавеза, прије и послје догађаја на основу којих се то негира¹⁹. Из такве правне перцепције је и проистекло начело да

¹⁹ С обзиром на предмет нашег рада нећемо се упуштати у анализу установе идентитета. Без намјере да отварамо питање повезаности, односно узајамне блискости, те установе са установом континуитета даћемо нека њена ближа одређења. Тако *Salvo* одређујући идентитет истиче да државе као велики индивидуалитети постоје дотле док имају власт да задрже карактер независног политичког тијела. Да би се промијенио њен идентитет, неопходно је да се промијене услови једне државе. Није довољно да се промијене услови самог друштва. По *Pradijer Fodereu* идентитет је непрекидност спољњег карактера, независног политичког тијела. На сталности елемента власти почива схватање идентитета које заступа *Verdross*. За *K. Parla* идентитет др-

се: „континуитет (се) јавља као функција идентитета“²⁰. Сходно томе, у свим случајевима у којима нема истовјетности те врсте код неког међународног субјекта, као код обновљене Црне Горе, нема ни међународноправног континуитета.

Обновом нестале државе, на приближно истовјетним ранијим историјским вриједностима, може се актуелизовати питање њеног идентитета, али не више као исте државе, већ из угла степена идентичности између наслеђа старе и са њених темеља преузетих вриједности нове државе. Обновљени државни идентитет не подразумејева, дакле, пуну идентичност са ранијом државом и функционисањем њеног правног поретка, посебно не у смислу ранијих правних обавеза. Али, као што смо рекли, на основу несумњиве историјске и етничке везе и географско-просторне подударности, те континуитета историјског памћења истог етноса, није могуће оспорити (нити постоји основ за то) свијест о идентитетској повезаности обновљеног државног субјекта са ранијом државом. Историјски континуитет, у апсолутном значењу не само да се не губи са нестанком државе за коју је исходишно везан, већ се некада на специфичан начин дограђује и у ситуацијама „прелазног периода“, од нестанка до поновне обнове државности, али се у доминантном броју случајева никада не потиरे.

II

Објашњење престанка међународног континуитета Краљевине Црне Горе, из угла међународног права, подразумејева подсјећање и на разлоге гашења њених међународних обавеза, који су проузроковали престанак и међународноправног континуитета и идентитета Краљевине Црне Горе. Веома повезано са питањем престанка међународног континуитета Краљевине Црне Горе и наступања сукцесије у погледу њених међународних права и обавеза је датум гашења њене државности²¹.

жаве је идентичност њених међународних права и обавеза прије и после догађаја који је довео тај идентитет у питање и то искључиво на основу обичајне норме *res sunt servada*. Kelsen као посебно важан елемент за утврђивање идентитета неке државе истиче територију. Слично је гледиште и Guggenhejma. У нашој литератури идентитет се одређује на овај начин: „Ако утврдимо у два различита временска периода да постоји сталност спољних обележја државе, кажемо да постоји идентитет. При томе се не иде толико далеко да се тражи потпуна истоветност, јер је она немогућа“. S. Đorđević, *O kontinuitetu država sa posebnim osvrtom na međunarodno pravni kontinuitet Kraljevine Jugoslavije*, 22.

²⁰ Stevan Đorđević, *O razgraničenju pojmova kontinuiteta i sukcesije država*. 368.

²¹ „Питања континуитета и сукцесије настају као резултат територијалних промена до којих може доћи присаједињењем дела територије једне државе другој, већ постојећој држави, отцепљењем једног дела територије и стварањем нове/нових држава; или

Свакако да је тај датум један од кључних момената за све касније међународноправне анализе. Такође је чињеница да се у међународноправном смислу може констатовати више таквих могућих датума, што некад налаже потребу одређивања за један од њих. При томе треба имати у виду да је везивање постојања или непостојања свих елемената државности било које суверене државе, у нашем случају Црне Горе, за одређени временски интервал: „фактичко а не правно питање, то јест ствар (је) оцјене конкретног чињеничног стања да ли у међународној заједници постоји једна таква организација људи коју карактерише вршење суверене власти над одређеном територијом и становништвом“²². Важи и обрнуто, тј. да друштвени ентитет који посједује државотворне атрибуте престаје да постоји увијек онда када се деси губитак неког од конститутивних елемената његове државности.

Правна нејасноћа у погледу датума од кога се има рачунати престанак међународноправног континуитета Црне Горе у великој мјери је посљедица начина изласка Црне Горе из рата у јануару 1916. године, али и догађаја који су слиједили након тога. Почетни корак ка изласку земље из рата представљао је покушај вођења сепаратних преговора о миру, који су послје неостварених очекивања завршени прихватањем акта под називом: „Одредба о полагању оружја црногорске војске“²³.

Дан када је *Одредба о полагању оружја црногорске војске* потписана: 12/25. јануар 1916, у теоријском смислу може се посматрати као први од могућих датума када се на директан начин отворило питање даљег постојања Црне Горе. Одредба о полагању оружја црногорске војске од 25. јануара 1916. године обично се тумаче као акт капитулације црногорске војске којим се окончава отпор аустроугарским оружаним снагама. Но, иако овај акт садржи наредбу о обустављању отпора, предаји оружја и потчињавању црногорске војске непријатељској оружаном сили, дакле, заиста елементе потпуне војне капитулације, утврђене у писаном споразуму двије ратујуће стране, у погледу његове правне

пак распадом једне државе и стварањем нове/нових држава“, Vojin Dimitrijević, Obrad Račić, Vladimir Đerić, Tatjana Papić, Vesna Petrović, Saša Obradović, *Osnovi međunarodnog javnog prava*, Beograd 2005, 88

²² А. Magarašević, *Osnovi međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*, sv. 1, Novi Sad 1974. 332.

²³ По уставу Књажевине Црне Горе право на потписивање уговора о „рату и миру“ припадало је књазу. У нашем случају нису потписани уговори те врсте већ акт о војној предаји. *Одредбу*... су потписали: артиљеријски ком. Петар Ломпар и бригадир Јово Бећир, са црногорске стране, а аустроугарски представници били су мајор Јохан Шупић и Виктор Вебер. Библиотека Историјског института, архивска збирка, *Протокол рада краљевске владе од 29. 12. 1915. до 19. 2 1916. год 13*; проф др Гавро Перазић, мр Радослав Распоповић, *Међународни уговори Црне Горе 1878-1918; зборник докумената са коментаром*, Титоград 1992, 734-736,

ваљаности у литератури се истиче примједба ненадлежности лица која су извршила његово потписивање²⁴. Са становишта уставног поретка Црне Горе, с обзиром на недостатак пуномоћја издатих од краља Николе, могло би се рећи да два црногорска представника нису имала правну легитимацију за потпис једног таквог акта, да се радило о сепаратном уговору о миру, те да зато тај акт није био правно ваљан.

Са становишта међународног права такав приговор се не би могао истаћи, будући да се у суштини радило о акту којим се обустављају војне операције, а не о мировном уговору²⁵. Познато је да се капитулације закључује по скраћеном поступку и ступају на снагу одмах. Оне су правоваљане и у случају да их врховни орган власти у земљи накнадно одбије²⁶. Додатно питање гласи: у којој мјери је *Одредба...*, као акт о капитулацији, заиста произвела дејство које се под тим подразумева. Ово питање се вјероватно не би постављало да Наредбом бр. 128 начелник Штаба Врховне команде, дивизијар Јанко Вукотић, од 21. јануара 1916, није распустио црногорску војску. Истом наредбом²⁷ је и дивизијар Вукотић разријешен дужности, па је тако и Штаб Врховне команде расформиран. Спровођењем те одлуке црногорска војска, као организована оружана сила, је престала да постоји. То даље значи да више није било ни црногорског организованог војног отпора непријатељској оружаног сили. Остао је само народ.²⁸

Наредно, а за наш рад најзначајније питање, гласи: да ли се, посматрано из угла међународног права, потписивање *Одредбе о по-*

²⁴ Др Новица Ракочевих, *Црна Гора у Првом свјетском рату 1941-1918*, Цетиње 1964. 20

²⁵ Акт о обустављању оружаног отпора односно капитулацију оружане силе, у међународном праву овлашћен је да потпише било који командант када се нађе у безизлазној ситуацији и иначе по његовој сопственој процјени. Др Гавро Перацић, *Капитулација црногорске војске 1916. године*. Исторички записи бр. 3. 1980. 66-83.

²⁶ Није чак важно да ли је по уставу земље дозвољено или забрањено да војска капитулира. Према томе, са становишта међународног права одредбе о полагању оружја су правно ваљан акт. Др Смиља Аврамов, цитирано дјело, 425.

²⁷ Штаб Врховне команде, после повлачења српских официра био је сведен само на начелника штаба, дивизијара Јанка Вукотића.

²⁸ Четири дана након што је одлука о распуштању црногорске војске донијета, *Одредбом о полагању оружја црногорске војске* утврђени су услови о предаји црногорских војних снага непријатељским оружаним снагама, иако у том тренутку Краљевина Црна Гора практично није имала своју војску, као организовану војну силу. Обустава отпора непријатељу већ се била десила прије потписивања *Одредбе о полагању оружја...* Овим актом (*Одредбом о полагању оружја...*) су утврђене димензије потчињавања, односно војничке супериорности и војне надмоћности аустроугарске војске у односу на Црну Гору. Она је садржале и услове које је неопходно испоштовати да би се потпун престанак непријатељства, које се већ предходно десило, одржао. Др Radoslav Raspopović, *Istorija diplomatije Crne Gore 1711-1918*, Podgorica, 548-550.

лагању оружја црногорске војске тј. са губитком своје војне оружане силе, десио престанак међународноправног континуитета црногорске државе. Посебно ако се има у виду оно што је потом слиједило, последице аустроугарске војне офанзиве из више праваца: запосједања територије Црне Горе и увођења окупационог система власти - војне управе²⁹.

Ипак, ма колико да је Одредба о полагању оружја садржала елементе војне предаје и стављање црногорске територије под управу друге државе, према начелима међународног права, овим актом није укинута суверенитет Црне Горе. Неспорна је чињеница да је он окупацијом територије Црне Горе био у привременој суспензији, али не и укинута. Акти непријатеља који су слиједили, као и све окупационе мјере, са становишта међународног права, имале су привремен карактер. Окупација није могла утицати на црногорску државност, нити њен статус савезничке земље, јер се сходно Хашким конвенцијама једино на крају рата може мијењати правна судбина окупираних територија, потписивањем уговора о миру. Све до тада суверенитет окупираних држава сматра се непрекинутим, а њени држављани задржавају своје раније држављанство и одговорност својој влади. Окупатор је са своје стране дужан да поштује установљени поредак, начин функционисања раније установљене организације власти, без права да врши било какве територијалне промјене или измјену статуса територија.

Од одласка краља и владе из земље, капитулације војске и окупације територије Црне Горе, од три елемента државности она није имала слободну територију, нити суверену власт која би се на њој остваривала. Њена државност, међутим, у том периоду због привременог карактера окупације, којом се не може мијењати установљени поредак, сматра се непрекинутом, а њен суверенитет привремено суспендован.

Према томе, и поред окупације територије њене државе, Црна Гора је и даље задржала својство субјекта међународног права. У међународним односима њен државни субјективитет био је персонификован у личности краља Николе и емигрантске владе. Њихова правна легитимација да представљају једну суверену, привремено окупирану државу, акт о капитулацији војске није доводио у питање. Капитулацијом Краљевине Црне Горе и окупацијом њене територије није прекинут међународноправни континуитет државе. Правна веза у правима и обавезама прије и последице тих догађаја то потврђује. Међутим, већина уговорених права и обавеза стипулисаних у уговорима, билатералним и мултилатералним, из предратног периода била је дерогирана ратним ус-

²⁹ Душан Д. Вуксан, *Педесет дана из историје Црне Горе (од 29. децембра 1915. до 18. фебруара 1916)*, у: *Црна Гора у европском рату, Документи 1914-1916*, Приредио: Маријан Машо Миљевић, Подгорица 2017, 271-280.

ловима, тако да су, у погледу обавезе извршења, оне привремено биле ван снаге³⁰. Није промијењен ни њен статус у погледу успостављених дипломатских односа с другим земљама³¹.

У пракси се ипак показало да је Црна Гора, без обзира на потпун међународноправни субјективитет и неизмијењен статус државности, капитулацијом своје војске „практично изгубила могућност да своју, све више формално-правну егзистенцију, претвори у државно-правну реалност“³². Распуштањем војске и изласком земље из рата, црногорски владајући кругови су изгубили политички кредибилитет за било какву озбиљнију међународну подршку за обнављање државе. На то су утицале и битно промијењене међународне околности.

Између осталог, коначна одлука савезничких сила према судбини Аустроугарске монархије показала се веома важном, управо због отварања простора за стварања југословенске државе. На тај начин, у условима нараслог расположења за југословенско уједињење, даље постојање Краљевине Црне Горе на много комплекснији начин је довођено у питање, него што је то чињено раније. У литератури се истиче да су „пролазећи кроз аспекте различитих фаза, од благонаклоног до веома колебљивог става у погледу југословенског уједињења, савезници (су) коначно у јесен 1918. одлучно пристали на формирање Југославије и зато да би уједињена Југославија била постулат мира, реда и сигурности у Европи“³³. Тиме је индиректно саопштен и став да у пројектова-

³⁰ Црна Гора и даље остаје странка уговорница у уговорним односима у којима је обавеза њиховог извршења била у привременој суспензији. Сасвим је другачија ситуација у погледу међународних аката чијим закључивањем су се настојале регулисати специфичне ситуације изазване ратним условима. Пуноправно предузимајући активности у односу према другим државама запажа се значајан напор црногорских представника у егзилу, за добијање ратних кредита односно финансијске помоћи.

³¹ Одлуку о прекиду дипломатских односа са Црном Гором прва је донијела Србија, 15/28. децембра 1918(али, тада је већ била створена нова држава: Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца). Француска је прекид дипломатских односа обавила након избора за Конституанту, 20. децембра 1920. Влада САД је одлуку о прекиду дипломатских односа донијела 21. јануара 1921. Влада Велике Британије 17. марта 1921. Видјети: Д. Милан Булајић, *Округли сто поводом књиге Гавра Перезића: Нестанак Црногорске државе у Првом свјетском рату*, Историјски записи, 1989/1-2192-193. О америчкој политици према Црној Гори, до прекида дипломатских односа: Драган Живојиновић, *Црна Гора у борби за опстанак*, Гласни цетињских музеја, бр.5, Цетиње 1972, 120-128. Др Драган Живојиновић, *Планови нејске владе за привредну рехабилитацију Црне Горе 1917-1922*, ских музеја, бр.1, Цетиње 1982, 120-128.

³² Др Радослав Распоповић, *Историја дипломатије Црне Горе 1711-1918*, 550

³³ Осим тога, стварање заједничке југословенске државе било је хитно потребно Енглеској и Француској и ради њиховог регулисања односа према Италији, у вези са Лондонским уговором из 1915. године. Dragoslav Janković, *Uloga naprednih društvenih snaga u stvaranju jugoslovenske države*, ИС - br. 4. 1963 12

ном моделу југословенске државе, која је имала подршку главних савезничких земаља, није било мјеста за посебну црногорску државу³⁴. Њен улазак у ширу југословенску заједницу без било каквих посебних, аутономних права, био је све извјеснији. Реагујући на то, код представника званичне Црне Горе „радикализован“ је главни „политички програм“ чија је суштина била: обнова црногорске државности.

III

Тако долазимо до другог могућег датума престанка постојања Краљевине Црне Горе, а тиме и њеног међународноправног континуитета. Правно гледано, то би могао да буде датум одржавања односно датум доношења одлука о уједињењу Црне Горе са Србијом, на Подгоричкој скупштини.

Одлука главних савезничких сила о стварању Краљевине СХС крајем 1918. отворила је нови простор за рад на политичкој дискредитацији и детронизацији краља Николе и црногорске владе. Дуготрајна одбијања да промијене своје опредјељење у погледу одржавања Двојне монархије, искључивало је могућност за стварање нових држава укључујући и југословенске. Већ смо рекли да је у јесен 1918. став према даљој судбини Аустро-Угарске дефинитивно промијењен³⁵. Послије такве одлуке престала је и до тада спорадично поштована обавеза, у погледу уважавања захтјева званичне Црне Горе да буде упозната и консултована о мјерама које се у раду на уједињењу предузимају. Штавише, у пракси се радило супротно од тога³⁶. Циљ је био да се краљ Никола и црногорски државници компромитују у земљи, код савезника, у црногорским круговима у емиграцији и код „осталих Југословена“³⁷. На тај начин је требало створити услове да се детронизација династије Петровића безболно обави³⁷.

³⁴ То је значило и да у новој држави, створеној прије свега захваљујући ратним и политичким напорима Србије, није било мјеста ни за друге династичке куће осим за династију Карађорђевића. Пројектована централистичка организација власти, утврђена још при доношењу Крфске декларације, искључивала је модел њене евентуалне подјеле или пак аутономан статус појединих територија. Једном ријечју, планирано стварање будуће југословенске државе елиминисало је разлоге за даље постојање Црне Горе.

³⁵ Др Драгослав Јанковић - *Улога напредних друштвених снага у стварању југословенске државе ЛИЧ* - бр. 4. 1963 стр. 12.

³⁶ Познато је да је: „Основни план Владе односно Пашића био (је) на сваки начин представити краља Николу и владајуће кругове као издајнике савезничке ствари. Представити их као дволичњаке и симпатизере непријатеља. Др Димо Вујовић - *Уједињење Црне Горе и Србије*, Титоград 1962, 206.

³⁷ Пошто такве послове није могла да ради званична Србија, јер би то било непримјере-

Постављени политички задатак - југословенско уједињење, као непосреднији политички циљ имао је уједињење Црне Горе са Србијом. А да се послови око уједињења не би свели само на дисквалификавање представника Краљевине Црне Горе, рађено је и на афирмацији позитивних циљева уједињења. Требало је ка југословенском програму усмјерити расположење за уједињење које је, несумњиво, постојало и у Краљевини Црној Гори. Развијена је активност међу интернираним црногорским официрима и војницима у заробљеничким логорима у Аустроугарској³⁸. Ради остваривања ових политичких пројекција, крајем 1916, у оквиру Министарства спољних послова Краљевине Србије формиран је посебан орган - Одсек за црногорско питање. На тај начин је у оквиру званичног ресора српске владе установљена и посебна служба у чијем је дјелокругу рада било питање даљег постојања Краљевине Срне Горе. Усвајањем Пашићевог реферата 15. 12. 1916.³⁹ српска влада је утврдила и званичан програм политичког дјеловања према Краљевини Црној Гори - рад на уједињењу двије земље.

У остваривању ових циљева важну улогу имао је Црногорски одбор за народно уједињење. Одбор је на иницијативу српске владе и уз њену пуну финансијску подршку основан 19. фебруара (4. марта 1917)⁴⁰

но односима двије савезничке државе, а могло је и да штети угледу српске владе, политичком дискредитацијом званичне Црне Горе бавили су се незванични кругови у Србији, прије свега неслужбена српска штампа.

³⁸ Велики број официра и војника црногорске војске налазио се у заробљеничким логорима у Карлштајну, Болдогасону, Неђемеђеру и Нежидеју. Др Драгољуб Живојиновић, *Питање Црне Горе и мировна конференција 1919, 7*

³⁹ У Пашићевом реферату, између осталог, стоји: „Кад се питање уједињења не може одложити, јер би се тиме погоршало стање и решење би пошло рђавим путем, онда смо силом околности принуђени да према том питању заузмемо одређено држање“. У једанаест тачака разрађује се план активности Србије на уједињењу. Архив Србије (АС), Црногорски одсек 1916, ф. 1, Д. II, док. 47.

⁴⁰ Црногорски одбор за народно уједињење као политичко тијело, залагао се за уједињење Краљевине Црне Горе са Краљевином Србијом и другим јужнословенским областима под аустроугарском влашћу. Црногорски одбор за народно уједињење, са претензијама новог политичког репрезента црногорског народа, насупротив легитимној влади и краљу Николи, радио је на политичкој дискредитацији црногорских политичких субјеката као репрезентата црногорске државности. Циљ његовог рада је био да, у пројектованом уједињењу са Србијом, елиминише политички значај званичне Црне Горе, као евентуалног политичког центра у процесу југословенског уједињења. Залагао се за безусловно уједињење Краљевине Црне Горе са Краљевином Србијом. Тек након тога могло се приступити реализацији уједињења и са другим југословенским народима. На челу одбора био је Андрија Радовић, бивши предсједник црногорске владе. Одбор је оснивао пододборе у разним мјестима и земљама, у којима је било Црногораца, а покренуо је и недјељни лист Уједињење, који је заступао идеју о народном и државном уједињењу, осуђујући у исто вријеме тадашњу политику краља Николе и његове емигрантске владе. Лист Уједињење излазио је у прво вријеме у Же-

у Паризу. Црногорски одбор је формиран по моделу Југословенског одбора⁴¹, који је требало да буде репрезент југословенских народа у Аустроугарској. Одбори сличног карактера постојали су и у другим земљама ствараним у процесу распада Двојне монархије.

У том смислу свакако да су на политичке пројекције политичких покрета или група и њихових вођа из југословенских крајева, о начину рјешавања југословенског питања које би било отворено ван оквира Аустроугарске монархије, позитиван утицај имале везе, посебно југословенских и чехословачких политичара. У литератури су наведени илустративни примјери сарадње која се може пратити посебно током 1918. Зато се може рећи да је, на каснији правац у рјешавању југословенског питања у Аустро-Угарској, поред онога који је био зацртан у програмским активностима Југословенског одбора, значај имало и оснивање у Прагу јуна 1918. чехословачког централног политичког руководства за ослобођење од аустроугарске власти под називом „Narodni Vyzbor“, који је могао представљати занимљив политички узор⁴². Мада, такође, створено у другачијем историјском контексту, слично се може рећи и за ново тијело „политичке демократије“ пољског народа, основано у Паризу у јуну 1917. у процесу борбе за националну независност. Звало се: „Пољски национални комитет“⁴³. У јесен 1917: „, француска, британска и италијанска влада су признале су тај комитет као представника пољских интереса“⁴⁴.

За југословенске земље у Аустроугарској био је важан управо такав смјер политичке акције, којим су се, с једне стране њихови политич-

неви, затим у Паризу. Након Подгоричке скупштине, челници Црногорског одбора за народно уједињење су се укључили у спровођење њених одлука, а лист Уједињење је крајем 1918. године престао да излази. Видјети: Радослав Распоповић, *Став Црногорског одбора за народно уједињење према југословенском уједињењу*, зборник радова: *Србија 1918*, Београд 1989

⁴¹ Ни Југословенски ни Црногорски одбор нису имали статус званичних институција. Ни један ни други нису били легални политички репрезенти југословенског односно црногорског народа. Они су, у ствари, представљали органе који су ради стварања југословенске државе основани у току Првог свјетског рата, прије свега уз помоћ српске владе. Југословенски одбор је формиран 30. априла 1915. у Паризу. Уз избор Анта Трумбића за председника Одбора, Тада је ријешено је да о циљевима Одбора обавесте владе Антанте. Главни задатак им је био рад на остваривању пројектованог концепта југословенског уједињења у једну јединствену државу. Окупљајући политичке емигранте, и кроз друге облике рада с циљем афирмације југословенске идеје, један и други су настојали да путем политичко-пропагандне дјелатности, сваки на свој начин, допринесу реализацији програма уједињења.

⁴² Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata I*, 52

⁴³ На челу *Пољског националног комитета*, налазио се Roman Domowski. Претходно, истог мјесеца 1917, у Француској је основана „аутономна пољска војска“, састављена од добровољаца. Видјети: Michal Tumowski, *Kratka povjest Poljske*, Zagreb 1999, 112.

⁴⁴ Исто.

ки напори удаљавали од рјешења Мајске декларације⁴⁵, а са друге стране рјешавање југословенског питања везивало за стварање једног, јединственог, политичког тијела, које би ка заједничком дјеловању усмјерило југословенске народе у монархији.

Жељено јединство у политичком раду руководства свих политичких група и странака југословенских земаља у Аустроугарској било је остварено кроз оснивање Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба. На састанку у Загребу, одржаном 8. октобра 1918, усвојен је закључак према коме је Вијеће дефинисано као „јединствено политичко тијело“ за све југословенске крајеве у Аустроугарској и усвојен правилник о његовом раду⁴⁶. У чл. 2 правилника су дефинисани програмски задаци Вијећа, тиме што је речено: „темељни заједнички програм Народног вијећа јесте: уједињење свих Словенаца, Хрвата и Срба у народну слободну и неовисну државу Словенаца, Хрвата и Срба, уједињену на демократским начелима.“⁴⁷ Према правилнику, требало је да „свака од југословенских области у Хабзбуршкој монархији делегира у Народно вијеће по једног изасланика на сваких 100.000 становника“.⁴⁸ Правилником је такође било одређено колики број делегата ће области из чл. 1 тога акта, појединачно или заједно моћи да одреде у заједничко политичко представништво. Пошто је могло бити делегирано укупно 84 делегата из свих југословенских области у Аустроугарској, произилази да се може рачунати да је тада у њима живјело 8.400.000 становника.

Свакако да су догађаји на југословенским просторима и осталим дјеловима некадашње Аустроугарске монархије морали имати утицај и на ток политичких прилика у Црној Гори, након њеног ослобођења. При самом крају рата, изведена је важна војна операција - пробој Солунског фронта.⁴⁹ Фронт је пробијен 28. септембра 1918. српска војска

⁴⁵ Мајска декларација, као „програмска изјава“, на другачији начин је предвиђела рјешавање југословенског питања у Аустроугарској. Иза ње су стајали *народни заступници Југословенског клуба у Аустроугарској*. Предсједник Југословенског клуба Антон Корошец прочитао ју је 30. маја 1917. у бечком Царском већу. Програмска начела која је она садржала предвиђала су уједињење свих Јужних Словена у оквиру Аустроугарске, под династијом Хабзбурга.

⁴⁶ Према чл. 1 правилника, Народно вијеће је било „...политичко представништво свих Словенаца, Хрвата и Срба, који живе у Хрватској-Славонији с Ријеком, у Далмацији, Босни и Херцеговини, Истри, Трсту, Крањској, Горичкој, Штајерској, Корушкој, Бачки, Банату, Барањи, Међумурју и по крајевима југозападне Угарске“. Ferdo Šišić, *Dokumenti I*, 174

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ Настојања Савезника да војно помогну Краљевини Србији довело је до отварања Солунског фронта. Након неуспјелих покушаја у 1915, фронт је створен 1916. године, а простирао од албанске обале до ријеке Струме. Међународне савезничке снаге бориле су се са војним снага Централних сила. Успјеле су да у великој савезничкој офанзиви 15. септембра 1918. послје капитулације Бугарске ослободе Србију.

је ослободила Скопље. Према ставу француске владе и усвојеном плану операција, након пробоја Солунског фронта није био предвиђен улазак српских трупа у Црну Гору.⁵⁰ То је било урађено накнадно на захтјев команданта савезничких снага на Солунском фронту, француског генерала Депереа.⁵¹ У наставку операције „српске трупе стављене су на лијево крило савезничких снага да би извођењем операција у Црној Гори и Албанији спријечиле планове Италијана и краља Николе“.⁵² Након што су ослободиле Скадар, њихова главнина је кренула ка ослобађању осталих дјелова Црне Горе. Са остварењем првих постављених циљева, Скадарске трупе су преименоване у Јадранске трупе, под командом пуковника Драгутина Милутиновића. Биле су састављене „од једног пука, једне батерије, једног ескадрона“.⁵³

У акцијама за ослобођење Краљевине Црне Горе веома значајну улогу одиграли су црногорски комити. Они су, као посебна врста герилских одреда, за све вријеме окупације пружали оружани отпор аустроугарској окупационој управи.⁵⁴ Тако је пред наиласком савезничких трупа Црна Гора „углавном била ослобођена захваљујући у првом реду напорима самих Црногораца“.⁵⁵ Са операцијама црногорских комита са-

⁵⁰ Др Новица Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903-1918*, 281.

⁵¹ „Генерал Венел био је командант савезничких трупа које су имале мандате од међусавезничке комисије у Версају да окупирају Црну Гору. Сједиште команде је било у Котору, а под њом су формално биле све савезничке јединице, укључујући и српске. Ова команда је била потчињена Команди Источне војске, са сједиштем у Цариграду. Савезничке трупе су окупирале Боку Которску, Бар, Улцињ, Вирпазар и неке положаје у правцу Цетиња, док су у осталим дјеловима биле српске трупе, којих је било и у приморским градовима. Тако су се Италијани налазили у Бару, Вирпазару, Крстацу, Котору и Улцињу, Французи (Цетиње – Дубовик, Бар, Вирпазар, правац Никшића, Котор, Зеленика), Енглези (Вирпазар), Американци (Цетиње, Подгорица, Котор, Зеленика). Наведено стање се мијењало све до средине 1920. када су последње савезничке трупе напустиле Црну Гору“. Др Шербо Раходер, *Скривана страна историје, Црногорска buna и одметнички покрет 1918-1929 Документи, Том први, новембар 1918- август 1919, Цетиње-Подгорица 2005*.130

⁵² Др Новица Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903-1918*, 281.

⁵³ Mile Vjelajac, *Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918-1921*, Београд, 33-36.

⁵⁴ За операције ослобођења Црне Горе у Врховној команди савезничких армија формирани су – Скадарске трупе. Одред под овим називом био је састављен углавном од јединица српске војске али су „осим српских биле прикључене овим трупама и неке француске јединице“. Поред војничких трупе су имале и политички задатак. Он се огледао у томе: „да пријатељским начином помоћу чланова Црногорског одбора и самих Црногораца, ради на сједињавању Србије и Црне Горе, иницијативом и добром вољом самих становника Црне Горе без икакве пресије од стране наших трупа“. Сходно упутствима Врховне команде Србије од 8. октобра, заједно за Скадарским одредом у Црну Гору су упућени и чланови Црногорског одбора, као и званични представник српске владе Светозар Томић - шеф црногорског одсеја у Министарству спољних послова Србије. Др Димо Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, 206.

⁵⁵ Одреди који су се у покрету за ослобођење били формирали у виду наоружаних ба-

дејствовале су јединице Јадранских трупа, али су црногорски устанички батаљони већ били сами ослободили Андријевицу, Беране, Колашин, Никшић и још нека мјеста. Након што су Србија и Црна Гора биле ослобођене, главнина снага српске војске је прешла Дунав⁵⁶.

Сходно ратном плану, са српским и савезничким трупима ушли су и у Црну Гору чланови Црногорског одбора, заједно са представницима српске владе, који су се налазили у оквиру Скадарских односно Југословенских трупа које су остале у Црној Гори. Они су формирали Централни извршни одбор за уједињење Србије и Црне Горе, ради организовања послова на уједињењу, одржавањем народне скупштине⁵⁷. Због веће бројности присталица уједињења, за мјесто одржавања скупштине која је то питање требало да ријеша изабрана је Подгорица, а не Цетиње.

Централни извршни одбор за уједињење Србије и Црне Горе додио је *Правила о избору посланика за Скупштину у Подгорици*⁵⁸. Избор посланика није, дакле, вршен према изборном закону Књажевине Црне Горе из 1907⁵⁹. По *Правилима*...⁶⁰ Централног извршног одбора изабрано је, на посредан начин, преко повјереника, 165 посланика.

таљона у Црној Гори убрзо су „због тешкоћа у исхрани и првенствено због политичких разлога расформирани“. Исто.

⁵⁶ Тако је „настављајући операције против Мађара“ српска војска ослободила Војводину (укључујући читав Банат). Излазећи у сусрет жељама: „Народног вијећа из Загреба, да српска војска пређе границе и помогне покрету, српска врховна команда је издала адекватна наређења I и II армији“. Исто,

⁵⁷ Расположење за уједињење које се у виду својеврсног плебисцита народа испољавало тих дана, огледало се у одржавању бројних зборована на којима се крајем октобра 1918. у Андријевици, Беранама, Подгорици, а исто се десило и на Цетињу, јавно изражавала жеља за уједињењем. Рад политичких представника Извршног одбора одвијао се у атмосфери народног веселја са којим су дочекали ослобођење, као и улазак српских трупа у Црну Гору. Др Димитрије Димо Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, 304

⁵⁸ Званичан назив Подгоричке скупштине био је: Велика народна скупштина српског народа у Црној Гори, Јован Р. Бојовић, *Подгоричка скупштина 1918, Документа*, Горњи Милановац 1989, 185

⁵⁹ *Закон о изборима народнијех посланика*, Ријека 5/18. јануар 1907.

⁶⁰ Било је предвиђено да се на јавним зборовима изаберу повјереници (капетаније су бирале 10 повјереника, срезови по 15, а варошке општине по пет односно по десет повјереника) који су требало да се састану шестог новембра (19) и изаберу народне посланике за Народну скупштину која је одржана почев од 11 (24) новембра. С обзиром на начин избора повјереника, краткоћу времена предвиђеног за изборе, оваквим начином рада изабране су углавном само присталице безусловног уједињења (бјелашци), док се присталице уједињења уз задржавање црногорске посебности, дакле присталице краља Николе (зеленаши), у општој клими нису могли изборити за своје ставове, а тиме ни за своје представнике. Видјети: *Правила за бирање народних посланика за Велику народну скупштину*, Јован Р. Бојовић, *Подгоричка скупштина 1918, 6-7*.

Скупштина је одржана почев од 11/24. новембра, а засиједање је трајало до 16/29. новембра 1918. На скупштини је 13/26. новембра усвојена резолуција скупштинског одбора која је садржала њене најважније одлуке⁶¹. Скупштина у Подгорици, сходно донијетим одлукама, прокламовала је безусловно уједињење Црне Горе са Србијом, а династија Петровића свргнута је са престола. На засиједању од 15/20. новембра изабрани су чланови Извршног народног одбора који је требало да управља Црном Гором до уједињења, а изабрана је и делегација од 18 особа, која је одређена да отпутује у Београд и престолонаследнику Србије преда резолуцију скупштине одржене у Подгорици.

Да бисмо одговорили на наше питање о могућем датуму престанка постојања државе Краљевине Црне Горе, најприје треба да одговоримо на питање шта у правном смислу значе одлуке Подгоричке скупштине, одосно у каквом статусу се Црна Гора након њиховог доношења наша.

У вези са тим, потребно је да кажемо да Подгоричка скупштина, као тијело са претензијама да буде политички репрезент воље црногорског народа, на начин на који је сазвана није била предвиђена унутрашњим правним поретком Краљевине Црне Горе. Сходно томе, са становишта уставног поретка Краљевине Црне Горе, по коме је Црногорска народна скупштина била једино представничко тијело у земљи, она не би била легална институција. *Stricto iure* то би требало да значи да ни одлуке које су на њој донијете не представљају акте засноване на Уставу Црне Горе из 1905, и да због тога нијесу могле да произведу правне последице. То даље значи да из угла унутрашњег правног поретка Црне Горе и њене даље судбине оне нису могле утицати на постојање црногорске државе, односно да је и даље, као посебан државни субјект, постојала Краљевина Црна Гора.

Са становишта међународног права, ситуација је другачија. Претходно смо казали да је за класично међународно право једино било важно питање фактичког постојања државе. Да ли она де факто постоји или не. Али, не и сам начин њеног настанка или нестанка, тј. легитимитет аката којима се она ствара или ништи. Из тога произилази да се признавало постојање државе, или њен нестанак, независно од тога на

⁶¹ Одлуке Скупштине су биле: 1. да се краљ Никола Први Петровић Његош и његова династија збаци са црногорског пријестола; 2. да се Црна Гора са братском Србијом уједини у једну државу под династијом Карађорђевића, те тако уједињене ступе у заједничку отаџбину нашег троименог народа Срба, Хрвата и Словенаца. 3. да се изабере Извршни народни одбор од 5 лица који ће руководити пословима да се уједињење Србије и Црне Горе приведе крају, и 4. да се о овој скупштинској одлуци извјести бивши краљ Црне Горе Никола Петровић, Влада Краљевине Србије, пријатељске Споразумне силе и све наутралне државе.“ Исто, 183.

који начин се то десило, тј. да ли је извршено насилним путем, или незаконитим одлукама супротним унутрашњем правном поретку земље⁶². У случајевима у којима се престанак међународноправног континуитета десио, није се сматрало правно значајним каквог карактера су били догађи који су суспендовали ранији државни суверенитет, а тиме ни легалитет одлука којима је то учињено. Категорије законитог или незаконитог престанка међународноправног континуитета, односно настанка или нестанка држава или законите или незаконите сукцесије, нијесу постојале.

У вријеме у коме су се одиграли догађаји који су предмет нашег рада, своју пуну афирмацију, посебно послје Октобарске револуције у Русији и Вилсонових 14 тачака, доживио је принцип народности тј. права народа на самоопредјељење и стварање сопствене државе. Уз уважавање овог принципа, полазећи од тога да су Срби, Хрвати и Словенци један народ, Савезници су се сагласили са формирањем заједничке државе Краљевине СХС. Исти принцип је био и основ стварања и других националних држава у Европи након распада Аустроугарске монархије. Карактер нашег рада не подразумијева расправу о питању да ли одлуке Подгоричке скупштине можемо сматрати видом израженог самоопредјељења народа у Црној Гори и да ли се сама скупштина може схватити као представничко тијело, односно као нека врста национално-политичког парламента створеног у току Првог свјетског рата, или су њено одржавање и рад негација тог принципа.⁶³ Из угла међународног права

⁶² Подсјетићемо да је утврђивање временског интервала за који се може везивати постојање или непостојање потребних елемената државности неког субјекта: „фактичко а не правно питање, то јест ствар (је) оцјене конкретног чињеничног стања да ли у међународној заједници постоји једна таква организација људи коју карактерише вршење суверене власти над одређеном територијом и становништвом“. Важи обрнуто, тј. да друштвени ентитет са атрибутом државности престаје да постоји увијек када да се деси губитак неког од конститутивних елемената државности. Као што смо казали, то се сматрало фактичким а не правним питањем, и став је заузиман сходно процјени чињеничног стања. А. Магарашевић, *Основи међународног права и међународних односа*, св. 1, 332.

⁶³ Такве правне анализе нијесу ни могуће зато што право народа на самоопредјељење, као ни начела о настанку и нестанку држава, нијесу међународно правно кодификована. Оно што је у међународним односима било присутно у вријеме Првог свјетског рата и представљало основ политичке праксе су декларације политичке природе. У њима су биле садржане одредбе о праву народа на самоопредјељење као на примјер у *Декрету о миру*, донијетом послје Октобарске револуције 1917. или *Вилсонових 14 тачака*, од 8. фебруара 1918. Касније је и у *Атлантској повељи* донијетој на састанку у Њуфаундленду на коме су учествовали премијер Уједињеног Краљевства Винстон Черчил и предсједник Сједињених Америчких Држава Френклин Д. Рузвелт прокламовано право народа на самоопредјељење. Политичка декларација, под претходним називом, издата је 14. августа, 1941. године. Сви поменути документи представљали

важна је фактичка утемељеност створеног стања, постојања нове или нестанка раније државе, али не и карактера радњи, правних, историјских, етничких, законитих или незаконитих, сходно којима се то десило.

Додуше, овакав међународноправни приступ у радовима неких истраживача се негира. Истиче се да су одлуке Подгоричке скупштине не само нелегалне него и нелегитимне, ако под легитимитетом подразумијевамо право народа да, без обзира на уставна или друга рјешења унутрашњег правног поретка, слободно одлучи о својој даљој судбини. Неслагање да Подгоричка скупштина представља облик самоопредјељења народа и поред неспорно снажно присутног расположења за уједињењем⁶⁴, заснива се и на аргументима о великој улози званичне Србије, преко чланова Црногорског одбора, односно Централног извршног одбора за уједињење Србије и Црне Горе, у поступку припремања и одржавања скупштине. Сем тога, сама скупштина у Подгорици и одлуке које су на њој донијете биле су у интересу, а на извјестан начин и инструмент, владе Краљевине Србије за спровођење њеног концепта уједињења. Но, како ми имамо у виду међународноправни приступ овом питању, задржаћемо се само на утврђивању чињеница фактичког постојање државе и када оно у нашем примјеру престаје.

су неку врсту програмских политичких начела, ратних планова и ставова о политици која ће у одређеним околностима бити вођена и не могу се сматрати међународноправним актима, као правним изворима.

⁶⁴ Питање степена расположења за уједињење које је постојало у Црној Гори 1918. било је предмет пажње у југословенској послеријатној историографији, али такође и у радовима бројних страних аутора. Оно је актуелно и у савременој научној публицистици. Ради илустрације и једног и другог става, навешћемо како је о том питању током прошле деценије писао британски историчар Norman Davies у својој књизи „Истиснута краљевства. Историја напола заборављене Европе“ (*Vanished Kingdoms. The History of Half-Forgotten Europe*). У дијелу књиге о Црној Гори он наводи да је црногорско јавно мњење било наклоњено југословенској идеји, под којом се подразумијевало да се сви Јужни Словени: Срби, Црногорци, Хрвати, Словенци и Македонци удруже у заједничку државу. Друга ујединитељска опција била је посвећена „великосрпској идеји“ која се темелила на концепту уједињавања свих етничких Срба, укључујући и оне који живе у Босни и Херцеговини, Црној Гори и Македонији. Мада осавремењен у односу ка концепт из 1918. о троименом народу, овакав приступ још јасније потврђује да уједињење путем два разуђена концепта, који међусобно нису били супротстављени или политички неспојиви, тј. и оних народа које није експлицитно обухватао концепт једног народа са три имена, можда још снажније уз набрајање осталих југословенских етноса потврђује њихову приврженост потреби стварања заједничке југословенске државе. Проф. Дејвис притом није заборавио ни присталице Краљевине Црне Горе којих је свакако било мање, али чија се снага није смјела занемарити, што је постало јасно посебно током Божићне побуне 7. јануара 1919. Видјети: Norman Davies, *Vanished Kingdoms. The History of Half-Forgotten Europe*, *The English Historical Review*, Volume 128, Issue 128. 1. April 2013, 401-403.

Оваквим приступом требало би да утврдимо датум престанка међународноправног континуитета, односно датум, нестанка црногорске државе. С тим у вези изгледа нам врло неутемељеном тврдња да постоји фактичка, а онда и правна повезаност између датума доношења најзначајнијих одлука на Подгоричкој скупштини, укључујући и оне о уједињењу Црне Горе са Србијом и детронизацији династије Петровић и датума фактичког нестанка Краљевине Црне Горе. Такав став сматрамо правно тешко доказивим, чак и да предзнака уставне нелегалности Подгоричке скупштине није било. И у случају да је исте такве одлуке донијела и Црногорска народна скупштина, изабрана по изборном законодавству Краљевине Црне Горе, поставља се питање да ли би се оне с обзиром на садржај одлука и њихов карактер тј. правнотехнички једностран исказ воље, могле сматрати правно релевантним да доведу до настанка новог државноправног стања које је њима прокламовано. При томе посебно наглашавамо недостатак јасно саопштене сагласности другог субјекта о прихватању одлука да се процес уједињења оствари.

С обзиром на то како је процедура „имплементације“ одлука Подгоричке скупштине текла, очигледно је да ни са њиховим доношењем, а ни након тога, није био остварен први дио диспозитива садржан у чл. 2. тачке 2: „Да се Црна Гора с братском Србијом уједини у једну државу под династијом Карађорђевића“, а самим тим ни други: „...те тако уједињене ступе у заједничку Отаџбину нашег троименог народа Срба, Хрвата и Словенаца“⁶⁵. Као што ћемо видјети, са одлукама скупштине у Подгорици *de facto* се није десила детронизација династије Петровић. На основу одлука Подгоричке скупштине само је декларативно прокламовано уједињење Краљевине Црне Горе и Краљевине Србије под династијом Карађорђевића, али оно није реализовано у пракси, тако да фактички никад није створена нова држава настала уједињењем двије наведене.

Сем тога, одлуке о уједињењу држава подразумевају неку врсту обострано изражене сагласности воља, два државна субјекта којих се то уједињење тиче. Сагласност воља те врсте мора фактички постојати и бити изражена радњама и актима који ту сагласност чине увјерљивим изразом расположења једног и другог субјекта⁶⁶.

Одлуке скупштине у Подгорици, (без обзира на то да лу су оне, евентуално, биле донијете на скупштини уставног карактера или на оној другој изабраној преко повјереника) саме по себи нијесу ствара-

⁶⁵ Архив Србије, фонд Црногорски одсек, фасцикла IV, досије VII, док. Бр. 710.

⁶⁶ Из такве фактичким двостраним радњама постигнуте сагласности произилази обавезујући уговорни однос са правном снагом за државе које уједињење остварују. Тим путем се успоставља нека врста међудржавног уговора, који се на основу обострано дате сагласности, као неопходног фактичког момената, може сматрати правним основом настанка новог ентитета.

ле ново стање, уједињење Краљевине Црне Горе са Краљевином Србијом у нову заједничку државу. Одлуке су биле само једностранни правнотехнички акт, све до момента њиховог прихватања од стране Краљевине Србије, као услова *sine qua non*. Тада бисмо могли говорити о постигнутој сагласности воља, те да је уједињење двије државе остварено. Тада би било познато и када је прекинут међународноправни континуитет Црне Горе, остварен уједињењем са Србијом. Након тога би дошла на ред реализација другог дијела диспозитива одлуке Подгоричке скупштине, улазак нове уједињене државе у југословенску заједницу.

То значи да због непостојања пратеће, правно адекватне сагласности Краљевине Србије на одлуке скупштине у Подгорици (као исказане воље само једне стране), доношење тих одлука, само по себи, не бисмо могли сматрати и датумом престанка међународноправног континуитета Црне Горе, односно датумом стварања нове државе коју би чиниле: Краљевина Црна Гора и Краљевина Србија. Утврђивање момента када је одређени вид сагласности на одлуке Подгоричке скупштине ипак исказан, од друге стране, доводи нас у сасвим нову правну ситуацију. Графикон датума важних догађаја који су се десили касније, сходно којима су текли процеси стварања југословенске државе, у други план потиснули су међународноправни значај прокламованог уједињења Црне Горе и Србије. Не само зато што таква уједињена држава у пракси није створена, већ и што се завршетак тог процеса „уједињења“ Краљевине Црне Горе и Краљевине Србије десио када је југословенска држава званично већ била створена. Све оно што се десило прије тога, одмах послје одржавања Подгоричке скупштине, обавјештење председника Подгоричке скупштине Сава Церовића краљу Србије Петру Карађорђевићу и влади Србије на челу са Николом Пашићем није имало никакав међународноправни значај. Утолико прије што реакција са адреса на која је обавјештење о доношењу одлука о уједињењу послато, није било.

IV

Несумњиво је да је да се у ред важнијих одлука Погоричке скупштине може убројити и она садржана у члану 2 тачка 4, а наиме: „Да се о овој скупштинској одлуци извијести бивши краљ Црне Горе Никола Петровић, влада Краљевине Србије (од 18. новембра/ 1. децембра 1918), пријатељске Споразумне силе и све неутралне државе“.⁶⁷ Како је

⁶⁷ Текст обавјештења послат влади Краљевине Србије, датиран са 18/31. децембром 1918 гласи:

Влади Краљевине Србије,

Председништву је част доставити Влади Краљевине Србије одлуку Велике Српске

процес „извјештавања“ текао покушаћемо да барем дијелом објаснимо у наставку рада. Обавјештавање о одлукама државних званичника Србије и њихов однос према према том чину, значајни су не само са становишта процедуралне стране поступка добијања сагласности на одлуке Подгоричке скупштине, већ и из угла правног значаја тога чина.

Наиме, делегација Подгоричке скупштине, највјероватније почетком децембра, отпутовала је за Београд. Према пуномоћју потписаном од предсједника Подгоричке скупштине С. Церовића 16. новембра „Велика Народна Скупштина“ је овластила „из своје средине народне посланике г.г. митрополита др Гаврила Дожића, др Станка Радовића, Новака Ковачевића, Љуба Павића, Митра Вукчевића, Вида Милошевића, Марка Ракочевића, Благоту Селића, Петра Хајдуковића, Михаила Јовановића, Михаила Димитријевића, Хазим-бега Махмудбеговића, Милосава Раичевића, Милана Поповића, Јанка Спасојевића, Владимира Јојића, Прокопија Шиљака и Омер-бега Селимановића, да у име Велике Народне Скупштине у Црној Гори, поздраве Владу Краљевине Србије, поднесу јој одлуку Велике Народне Скупштине од 13. новембра 1918. г., којом је Црна Гора уједињена са Краљевином Србијом под династијом Карађорђевића, изложи јој потребу народну и све учине што нађу за добро и потребно“⁶⁸. Делегација је дакле имала пуномоћје да обавијести Владу Краљевине Србије о одлукама скупштине и изложи јој „потребу народну и све учине што нађу за добро и потребно“⁶⁹. Како наводи Д. Вујовић: „уз одлуке Скупштине делегација је однијела у Београд и опширан извјештај Светозара Томића предсједнику владе о учињеноме и стању у Црној Гори и једно опширно писмо Извршног народног одбора“⁷⁰. Исти аутор наводи да су „оба документа писана децембра 1916“. То потврђује да су одлуке Подгоричке скупштине од-

Народне Скупштине у Црној Гори, донешену на сједници од 13. новембра 1918. године у Подгорици, којом су Краљ Никола I Петровић-Његош и његова династија збачени са црногорског пријестола, и којом је проглашено да се Црна Гора с братском Србијом уједини у једну једину државу под династијом Карађорђевића.

Предсједништво је тумач опште народне жеље и цијелокупне Велике Народне Скупштине кад моли Владу Краљевине Србије, да предузме нужне и хитне мјере, да се ова одлука у дјело приведе. Непријатељ, који гледа да омете ово велико народно дјело, не сједи скрштених руку и наши напори морају бити велики, брзи и заједнички да би се очувало.

Секретар,
Љубомир М. Вуксановић, с.р.

Предсједник
Велике народне скупштине,
Саво Церовић, с.р.

Јован Бојовић, *Подгоричка скупштина 1918. Документа*, 197-198.

⁶⁸ Исто, 192.

⁶⁹ Исто.

⁷⁰ Dimitrije Dimo Vujović, *Podgorička skupština*, Zagreb 1989, 161

нијете у Београд и предате у децембру 1918, након што је југословенска држава већ била створена. У тренутку стварања прве југословенске државе 1. децембра 1918, одлуке Подгоричке скупштине са поменута „два пратећа документа“ још су биле у Подгорици.

Да бисмо објаснили зашто претходни податак сматрамо важним, поновићемо да су од четири државотворна субјекта конституента Краљевства СХС, која су крајем 1918. ушла у састав нове државе, властиту државност имале само двије земље, управо оне чије уједињење је прокламовала Подгоричка скупштина. Ради разумијевања процеса уласка ових земаља у заједничку државу и правне тежине њихових одлука о уједињењу, а то значи и „правну тежину“ одлука Подгоричке скупштине, морамо узети у обзир више фактора. Веома је важно, на примјер, када је и да ли је, сагласност званичних органа Краљевине Србије, на одлуке скупштине у Подгорици, као и на одлуке о уједињењу скупштина друге двије земље (које су биле у процесу државног конституисања), дата. Једино од тренутака званичног прихватања од стране надлежних органа Краљевине Србије одлука које су донијеле скупштине три друге земље, могло би бити ријечи о постојању потребног нивоа сагласности воља са сваком од њих. Све оне појединачно, а тиме и одлуке Подгоричке скупштине, тако би могле добити потребну правну снагу, и „удаљити се“ од једностраног изражавања воља само појединих чланица процеса југословенског уједињења. Свако друго рјешење, *stricto iure*, било би правно неадекватно за настанак међудржавних уговора о уједињењу два или више државних субјеката.

Не мање значајно је и питање поступка тј. правне процедуре у прихватању одлука подгоричке и других скупштине и степена подударности тих процеса. Са становишта потребних услова, изражавања сагласности воља два односно више државотворних субјеката о њиховом будућем државноправном статусу, питање процедуре се може сматрати посебно важним. То нарочито може бити значајно када се ради о „сложеним ситуацијама“ појединачног, одвојеног, изгласавања одлука о уједињењу од стране више чланица будуће заједничке државе. У тим приликама је значајно да ли су сагласности воља субјекта које желе уједињење и субјекта са којим се уједињење жели да оствари, дате на правно релевантан, реципрочан начин, како са становишта пуне подударности садржаја аката о сагласности једне и друге стране тако и карактера (уставне надлежности) органа који су те сагласности дале. Сам поступак прихватања одлука о уједињењу, односно реципрочног исказивања властитог позитивног става оних који желе да се уједине и „државе ујединитељице“, битан је услов из угла произвођења обавезујућег правног дејства, на билатералном и на мултилатералном плану.

У чему је значај ове врсте „једнакости“ илустративно се може показати на примјеру разлика у начина прихватања одлука Народног вијећа Државе Словенаца, Хрвата и Срба и одлука Подгоричке скупштине или скупштине у Новом Саду, које су у основи, по свом коначно циљу и задатку биле у истој равни. Но, процедура али и правни карактер тога поступка су се у наведеним примјерима међусобно, значајно, разликовали. Због тога, не само колоквијално, говоримо једино о Прводецембарском акту о уједињењу, Србије са Државом СХС. Термин сличне правне снаге у случају постигнуте сагласности воља два друга субјекта, Црне Горе и Војводине, о уједињењу са Србијом у пракси се тешко може употребити па се тако он није ни усталио. Зато ћемо се најприје задржати на примјеру дате сагласности на одлуке Народног вијећа Државе Словенаца Хрвата и Срба⁷¹.

С обзиром на то да Држава Словенаца, Хрвата и Срба пред Први свјетски рат није имала свој субјективитет, објашњење, какав је био историјат настанка и правно и политички капацитет Народног вијећа, које је, имало карактер скупштинског тијела, може бити корисно за неке правне аналогije са процесима одлучивања о државном статусу у Црној Гори, али и са процесима у другим земљама на широј територији некадашње

⁷¹ Међу хрватским научницима не постоји јединствен став око тога у ком моменту је нова држава: Краљевина Словенца, Хрвата и Срба, дефинитивно конституисана. Академик Љубо Бобан у радовима је истицао да је: „датум конституирања... најадекватније назначити 19/29. листопад(а) 1918“. Први датум се истиче због чињенице да је Средишњи одбор Народног Вијеће СХС „посебном Декларацијом“ одбацио манифест цара Карла „о федерализацији аустроугарског дијела Монархије“ уз истовремени захтјев за „уједињење(м) цјелокупног нашег народа Словенаца, Хрвата и Срба на читавом његовом етнографском територију, без обзира на ма које покрајинске или државне границе у којима данас живе – у јединствену, потпуно суверену државу, на начелима политичке и економске демократије“. Други датум, 29. октобар 1918, везује се за одлуку Сабора Краљевине Хрватске, Славоније и Далмације, којом: „на темељу потпуног права народног самоодређења, прекида све дотадашње државноправне односе и везе које су Тројединицу везивале с Краљевином Угарском и Царевином Аустријом, па се сходно томе „Хрватска, Словенија, Далмација и Ријека проглашавају посве независном државом која приступа у заједничку народну суверену државу Словенаца, Хрвата и Срба, на цјелом етнографском подручју тога народа, без обзира на ма које територијалне и државне границе у којима народ Словенаца, Хрвата и Срба данас живи“. У том смислу чини се прихватљивим мишљење професора Сиротковића, да су се тада стекла три битна елемента државности Краљевине СХС: „териториј, народ и суверена организација власти“. У цитираном раду Х. Сиротковић наводи и проглас Председништва војсци од 29. октобра 1918. у коме је је изричито речено да се са: „данашњим даном оснива (се) Држава СХС“. У новоформираној држави установљено је: „Народно веће у Загребу као законита влада Срба, Хрвата и Словенаца који живе на територији Аустроугарске монархије“. Народно вијеће у Загребу, било је „централно политичко тијело“, формирани су и његови одбори у појединим југословенским земљама: „као и у појединим мјестима ових крајева“. Hodimir Sirotković, *O nastanku, organizaciji, државноправним питањима и sukcesiji Države SHS nastale u jesen 1918*, 61.

Аустроугарске монархије⁷². Акцент је, дакле, на одлукама поменута два субјекта уједињења и начину на којима је та сагласност постигнута.

Прводецембарско уједињење извршено је из угла Народног вијећа⁷³ путем два „државноправна“ документа. Са једне Напутка⁷⁴

⁷² У литератури се наводи да је на дјелатност „југословенских политичара у Хабзбуршкој монархији“, још у току рата снажан утицај имала ситуација у Чешкој и Словачкој, у којима се такође водила борба за рјешавање националног статуса, путем изласка из оквира Аустро-Угарске. Као примјер њихове међусобне сарадње у „противаустријској борби“, наводи се претходно спомињано присуство хрватских политичара 13. априла 1918. године на „Свечаности полагања присега“, у Прагу. Том приликом су се и политичари из Хрватске изјаснили: „за народно јединство Хрвата, Словенаца и Срба на основи потпуне једнакоправности“. У каснијим мјесецима та сарадња и утицај идеја чехословачког политичког покрета, а такође и покрета у Пољској, на дјелатност југословенских политичара у Аустро-Угарској бивао је све видљивији. Прекид са: „опортунистичким компромисним ставом“ према Двојној монархији, био је садржан и у ранијој „Мајској декларацији“. Ипак, ни до пред крај 1918. на југословенским просторима монархије, још није било формирано централно политичко руководство, које би обликовало и ка политичком јединству усмјерило акције југословенских народа у Аустроугарској.

⁷³ Контраофанзива снага Антанте над Централним силама праћена је пробојом Солунског фронта. Војни порази Централних сила утицали су на одустанак аустроугарских политичара од покушаја да утичу на друштвене процесе и расположење народа у југословенским земљама, ради рјешавања југословенског питања у оквирима Аустроугарске монархије. Даљи развој прилика на ратишту убрзао је дезинтеграционе процесе у виду јачања националноослободилачких покрета у Двојној монархији. Потреба за снажнијим политичким јединством међу политичким снагама у југословенским земљама довела је до оснивања Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба. На састанцима у Загребу од 5. до 8. новембра 1918 усаглашен је и документ под називом Правилник Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба. Правилником је био одређен и начин избора чланова Народног вијећа. Чланом 1. Правилника регулисано је да је „Народно вијеће за народ Словенаца, Хрвата и Срба у Загребу, политичко представништво свих Словенаца, Хрвата и Срба, који живе у Хрватској-Славонији с Ријеком, у Далмацији, Босни и Херцеговини, Истри, Трсту, Крањској, Горичкој, Штајерској, Корушкој, Бачкој, Барањи, Међумурју и по осталим крајевима југозападне Угарске“. У члану два Правилника темељни програм Народног вијеће, утврђен је на: „уједињење свих Словенаца, Хрвата и Срба у народну слободну и независну Државу Словенаца, Хрвата и Срба, уређену на демократским начелима. Свака југословенска област у Хабзбуршкој монархији требало је да „делегира у Народно вијеће“ по једног свог изасланика „на сваких 100 000 становника“. Темљећи се на територијалном рјешењу, организација Народног вијећа СХС уређена је тако да је оно „у пленуму“ бројало укупно 80 делегата. Унутрашња организација вијећа такође је била регулисана Правилником.“ Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata, i Slovenaca*, Zagreb 1920, 180. Органи Вијећа били су Пленум и Средишњи одбор. У наставку, истом актом, још прје 19. октобра 1918. прецизније је одређено колико ће која од југословенских области упутити делегата у Народно вијеће: „Крањска, словенски дјелови Штајерске, Горичке и Корушке, надаље Трст, укупно 14. делегата, Истра 3, Далмација 7, Хрватска и Славонија са Ријеком 28, Босна и Херцеговина 18, Југословени у Угарској (Војводина) 10 представника

⁷⁴ Краљевина Словенаца, Хрвата и Срба представљала је државноправни провизоријум,

и Адресе⁷⁵ Државе СХС, а са друге изјаве, која се назива и прокламацијом⁷⁶, регента Александра Карађорђевића о уједињењу. Адреса је садржала жељу југословенског народа у Аустроугарској, исказану кроз одлуку Народног вијећа Државе Словенаца, Хрвата и Срба да се уједине с Краљевином Србијом и Црном Гором, да се затим формира Привремено народно представништво и јединствена парламентарна влада, а да уједињеном државом влада регент Александар Карађорђевић⁷⁷. Прихватајући, у своје и у име владе Србије „жеље и погледе“ Делегације Краљевине Словенаца, Хрвата и Срба, регент Александар је, посебним актом, Прокламацијом прогласио „уједињење Србије са земљама независне Државе СХС у јединствено Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца“⁷⁸.

На тај начин је изражена обострана сагласност воља два државна субјекта који су се ујединили у Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца. Како је сагласност Србије дата у форми изјаве насљедника престола, у расправи вођеној послје 1918. око тога да ли је Краљевина Срба,

која је склапањем посебног државног уговора требало да се уједини с Краљевином Србијом. Да би тај уговор био склопљен, било је потребно да најприје Народно вијеће Државе СХС донесе одлуку о уједињењу са Краљевином Србијом. Расправа о том питању почела је 23. и 24. новембра 1918. У расправи су дошли до изражаја супротстављени ставови о уређењу будуће југословенске државе: уз ослонац на централистичко–унитаристички принцип, или пак нова држава треба да садржи аутономистичко–федералистичке облике владавине. Коначна одлука Средишњег одбора била је: „да се изабере одбор од 28 лица с пуном влашћу да у споразуму с владаром Краљевине Србије и представницима странака у Србији и Црној Гори безодвлачно проведе организацију јединствене државе“. Мандат делегација био је дефинисан и Напутком у коме је било речено да: „коначну организацију нове државе може одредити Уставотворна скупштина[...] са већином од двије трећине гласова“. Било је предвиђено да до сазива уставотворне скупштине власт у земљи врши Државно вијеће, састављено од чланова: „Народног вијећа СХС у Загребу и размјерног броја представника Србије и Црне Горе које ће изабрати њихове народне скупштине“. И поред усвојених ограничења нивоа надлежности централних органа власти будуће државе утврђених Напутком, делегација Народног вијећа државе СХС одустала је и од осталих федералних елемената на којима је, сходно Напутку, требало да инсистира. На крају је делегација пристала на безусловно уједињење Државе СХС са Краљевином Србијом у „јединствено Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца“. Као разлог за такво поступање представника Вијећа наводе се: тежина војне и политичке ситуације у Краљевини Словенаца, Хрвата и Срба, а посебно лоши односи са Италијом. Hodimir Sirotković, *O nastanku, organizaciji, državnoправним pitanjima i sukcesiji Države SHS nastale u jesen 1918*, 69

⁷⁵ Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslovenski federalizam ideje i stvarnost*, Tematska zbirka dokumenata, Prvi tom, Beograd 1987, 73-74

⁷⁶ Исто, 75-76.

⁷⁷ Исто.

⁷⁸ Hodimir Sirotković, *O nastanku, organizaciji, državnoправним pitanjima i sukcesiji Države SHS nastale u jesen 1918*, 69

Хрвата и Словенаца стара или нова држава, заступана су различита гледишта. С једне стране се тврдило да је Прокламација акт посебне врсте: „интерна политичка декларација“ и да је „Краљевство СХС фактично проширена Србија“⁷⁹. С друге стране, посебну групу чинила су гледишта којима је то негирано и истицано да је Прводецембарским актом извршено: „уједињење двију држава“, у нову државу „с новим називом и са статусом новог субјекта међународних односа“⁸⁰.

И у радовима с краја XX вијека угледни југословенски историчари заступала су становишта слична онима из поменуто друге групе аутора, тј. да држава настала послје Првог свјетског рата није проширена Србија. Тако Бранко Петрановић и Момчило Зечевић децидно саопштавају да: „прводецембарске изјаве као ‚конституциони акт‘, без обзира на њихову општост, свечарске и недовољно јасне формулације, представљале су основ државноправног провизоријума у новоствореној заједничкој држави-Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца“⁸¹. При том су навели да је „за историју њеног настанка неспорна (је) чињеница да је образована сагласношћу легитимних заступника двију држава...“⁸²

Свакако је неспорно да је сагласност воља, која је на речени начин исказана, битан правни услов да би акти о уједињењу добили карактер државноправних докумената „конституционог карактера“. Тј. да би се могли сматрати неком врстом државног уговора, који није подлијегао ратификацији. Међутим, код главног од два субјекта уједињења, које поменути аутори наводе као посебну државу, споран је њен фактички и правни субјективитет. Ријеч је о „Краљевини Србији, уједињеној са Црном Гором и Војводином“. Фактички, такав државни субјекат никад није постојао. Сем тога, осим у једностраним прокламацијама из Подгорице и Новог Сада, није познато на који начин је „двострана“ сагласност Србије на те одлуке о формирању заједничке државе дата.

Аналогна ситуација, као у случају прихватања Адресе Народног вијећа, не постоји. Такође, правно остаје отворено и питање датума стварања „државе ујединитељице“ у таквом виду у коме је она код претходних аутора наведена. Још конкретније речено, веома је тешко на било који начин тврдити да је у процесу уједињења 1. децембра 1918, фактички и правно као посебан државни субјект заиста постојала „Краљевина Србија, уједињена са Црном Гором и Војводином“⁸³.

⁷⁹ Исто.

⁸⁰ Исто.

⁸¹ Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslovenski federalizam ideje i stvarnost*, Tematska zbirka dokumenata, Prvi tom, 77

⁸² Исто.

⁸³ Присуство у Црној Гори, од момента ослобођења земље, Светозара Томића ништа у том смислу не говори. И у Краљевини Словенаца, Хрвата и Срба у раду Народног

На важност елемента сагласности воља држава у стварању државног договора о међусобном уједињењу, указују разлози различите правне природе. На овај о коме ми говоримо посебну пажњу скрећу и Б. Петрановић и М. Зечевић, позивајући се додатно на ставове Драгослава Јанковића о питању одређивања облика државног уређења прве југословенске државе. Поменути аутори као хипотезу наводе став Д. Јанковићев изнијет у раду „Око унитарног или федеративног уређења прве заједничке југословенске државе“. У поменутом раду Д. Јанковић је између осталог написао: „Међутим, да би се једна државна заједница уредила на федеративном принципу, није била довољна само жеља једне стране, ма колико њене потребе биле умјесне и оправдане; потребно је било, осим пристанка и прихватања и са друге стране односно других страна које улазе у заједницу, још и да се стекну одређене околности и претпоставке“⁸⁴ Према томе, ако је за доношење одлуке у овом или оном облику државног уређења, тј. за концепт унитарне или федералне државе, неопходна сагласност воља свих страна, шта рећи о потреби такве сагласности и при стварању неке нове државе, уједињењем двије или више постојећих?

Свакако да је сагласност о облику државног уређења на много нижем правном нивоу од значаја таквог исказа за постизање договора о стварању било које нове државе (државе ујединитељице - од више конституената: Краљевине Србије, Краљевине Црне Горе и Војводине, или заједничке југословенске државе). Ако је за одређивање облика државног уређења потребна сагласност свих страна субјеката конститутивног процеса, онда је логично да је иста врста сагласности свих субјеката, и оних међународно признатих и оних државотворних, потребна и приликом доношења одлуке о стварања било које нове државе. Да би нова држава уопште била створена, путем уједињења два или више постојећих државотворних субјеката, потребна је претходна јасна изражена сагласност о прихватању међусобног уједињења, па тек онда договор о федералном или унитарном облику државног уређења.

У случају уједињења Краљевине Србије и Краљевине Словенаца, Хрвата и Срба, та обострана сагласност је постигнута 1. децембра 1918. За наш рад је важан одговор на питање када је, и да ли је, таква, или обострана или сагласност неке друге врсте, постигнута у случају уједињења Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе? Од одговора на то питање зависи утврђивање датума престанка међународноправног конти-

вијећа био је присутан делегат Врховне команде Краљевине Србије, потпуковник Душан Симовић. Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata I*, 86.

⁸⁴ Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslovenski federalizam ideje i stvarnost*, Tematska zbirka dokumenata, 84.

нуитета Црне Горе, односно датум сукцесије у њене међународноправне односе, као и одређивање ко се има сматрати државом сукцесором.

Ради одговора на наведено питање поново се морамо вратити на почетак овог поглавља, у коме је било ријечи о одласку, сходно одлукама Подгоричке скупштине, делегације те скупштине у Београд. По некој врсти аналогије, не улазећи у питање легалитета и легитимитета Подгоричке скупштине, долазак скупштинске делегације из Црне Горе у Београд требало би да има исти правни ниво као и долазак делегације Краљевине СХС из Загреба, која је донијела одлуке Народног вијећа Краљевине СХС о уједињењу. Он би требало да буде исти без обзира да ли се на тај начин жељела да створи „држава ујединитељица“ или уједињена југословенска држава. Ово посебно јер је за разлику од Краљевине Словенаца, Хрвата и Срба (коју је признала само Краљевина Србија), Краљевина Црна Гора много раније стекла своју независност и имала међународно признат статус суверене државе.⁸⁵

Но, и поред појавне сличности у правном поступању, представника једне и друге делегације које су одлуке својих скупштинских тијела донијеле у Београд, крупних разлика, ипак, има. Делегација Народног вијећа Краљевине СХС своју Адресу је предала регенту Краљевине Србије Александру Карађорђевићу. Након што је примио Адресу, он је у истом поступку Прокламацијом од 1. децембра прогласио стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и на тај начин прихватио и закључке Народног вијећа о уједињењу „државе Хрвата, Словенаца и Срба са Србијом и Црном Гором у једну јединствену државу...“⁸⁶ Прокламацијом од 1. децембра такође је прихваћен закључак: „Народног вијећа, да владарску власт на читавом територију сада јединствене државе Срба, Хрвата и Словенаца врши Његово Величанство Краљ Петар односно у његовој замени Регент“, Александар Карађорђевић.

Делегацију Подгоричке скупштине је 17. децембра 1918. у Београду, примљена у аудијенцију од регента Александра Карађорђевића. Она је требало да преда одлуке Подгоричке скупштине о уједињењу Краљевине Црне Горе са Краљевином Србијом. Међутим, тада, тј. после 1. децембра 1918. Краљевина Србија је већ била уједињена у Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца, а регент Александар de facto више није био престолонаследник Србије већ престолонаследник нове државе створене уједињењем од 1. децембра 1918, тј. Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца.

⁸⁵ Црна Гора је своју независност, као и Србија, стекла сходно одлукама Берлинског конгреса 1878.

⁸⁶ Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslovenski federalizam ideje i stvarnost*, Tematska zbirka dokumenata, Prvi tom, 73

У литератури се наводи да је регент Александар Карађорђевић, одлуке скупштине у Подгорици, „са задовољством и захвалношћу примио на знање“⁸⁷. Ако узмемо као не нарочито важну чињеницу да се регент Александар Карађорђевић црногорској делегацији, с митрополитом Гаврилом Дожићем на челу, није обратио посебном изјавом/прокламацијом као у случају делегације Народног вијећа, али да се њеним пријемом у свечану аудијенцију свакако сагласио са одлукама Подгоричке скупштине, сада се поново враћамо на питање у чије име је он ту своју, не сасвим експлицитно исказану, сагласност дао.

Из претходно казаног намеће се логичан закључак да се та сагласност, с обзиром на нови владарски статус онога ко је даје, може сматрати као изјава о сагласности на уједињење Црне Горе у Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца. То би значило да први, а ни други диспозитив одлука Подгоричке скупштине из тачке 2. чл. 2. од 13/26. новембра није остварен на прокламовани начин, већ да се Црна Гора директно укључила у југословенску државу, без познавања јасне правне форме на основу које је „државни уговор“ створен уједињењем 1. децембра 1918, проширен и на Црну Гору.

Такву тезу могуће је изрећи и поред чињенице да се трансформација двије државе, Краљевине Словенаца, Хрвата и Срба и Краљевине Србије у нову заједничку државу Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца, није могла бити обављена брзо, нити је у погледу дјеловања властитог правног поретка новостворена држава могла профункционисати преко ноћи. Послије „прводецембарских аката“, Народно вијеће Словенаца, Хрвата и Срба, 3. децембра објављује народу: „конституирање нове државе и престанак функција Народног вијећа СХС“ као врховне суверене власти Државе СХС на територији бивше Аустроугарске. Правне радње исте врсте није предузела Краљевина Србија са њеним правним институцијама. Да се то десило, до формирања свих органа нове државе Краљевине СХС наступио би правни вакум. Зато је и било логично да је, по рјешењу „Александра Насљедника Престола“ од 7/20. децембра 1918. Народна скупштина Србије сазвана 1916. на Крфу, продужила своје сједнице у Београду, почев од 10. децембра 1918.⁸⁸ С тим што су се сада њене надлежности, осим редовног рада, некад дотицале и цјелине територије Краљевине СХС, тј. државе сворене прводе-

⁸⁷ Bogdan Krizman, *Pitanje međunarodnog priznanja jugoslovenske države*, Istorija XX veka III, Beograd 1962, 348.

⁸⁸ Ова одлука је обнародована указом регента Александра објављивањем, касније, у првом броју Службених новина Краљевине СХС, након што су оне поново почеле да излазе. Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд 12. јануар 1919, Година I, 1919, бр.1.

цембарским актима о уједињењу. Изабрана је и привремена влада нове државе, са Стојаном Протићем на челу⁸⁹.

За нашу тему су занимљиве неке од одлука које је Народна скупштина Србије донијела после 1. децембра 1918. Са статусом парламентарног тијела Краљевине Србије, али и парламентарног тијела Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Оне су објављиване у Српским новинама, службеним новинама Краљевине Србије, које су тако дијелом постајале и службени лист Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца⁹⁰. Из њих се може извести даљи закључак о нашем претходно постављеном питању о истом или различитом поступању српске стране у погледу одлука о уједињењу које су од појединих државних ентитета доношене.

Тако је, на примјер, у Протоколу са 98. редовног састанка Народне скупштине Србије, одржаног 16/29. децембра 1918. у Београду, садржана изјава коју је прочитао нови предсједник Министарског савјета Стојан Протић⁹¹. Поводом „прводецембарских аката“ у њој је речено: „За то Вам, господо посланици, ми с пуним поверењем и уверењем подносимо ова два велика и важна историјска акта, која ћу имати част сада одмах вам прочитати да их примите на повољно знање, с овим додатком да је одмах иза тога образована једна Краљевска влада за целу Краљевину СХС⁹², и да ћемо одмах потом у споразуму с вама приступити образовању привременог парламента, а колико се Србије тиче, за целу нову државу, парламента пред којим ће Краљевска влада стојати као одговорни чинилац, и која ће вршити све функције парламента до Уставотворне скупштине, која ће донијети нови државни Устав за Краљевину СХС“⁹³.

И док су „прводецембарски акти“ Адреса и Прокламација поднијети Народној скупштини Србије, а њихово доношење од Народног вијећа у Загребу и прихватање од регента Александра путем посебног акта названо историјским (а оба акта су у скупштини и прочитна), уз наведени предлог предсједника прве југословенске владе, да донијете одлуке посланици скупштине Србије „приме на повољно знања“, на истом скупштинском засиједању, предсједник Министарског савјета Стојан Протић о двијема другим одлукама о уједињењу само је рекао: „да су скоро једновремено исту жељу биле изразиле у нарочитим одлукама својим и братска Црна Гора и наша дична Војводина“⁹⁴. О два дру-

⁸⁹ Период рада прве владе Краљевства СХС, на челу са стојаном Протићем трајао је од 20. децембра 1918. до 16. августа 1919. године.

⁹⁰ Протокол о 96. засиједању објављен је у Српским новинама, тростубачно, на три језика: словеначком, српском и хрватском.

⁹¹ Српске новине, Београд 1919, бр. 16

⁹² Исто.

⁹³ Исто

⁹⁴ Исто

га ентитета говори се само у смислу изражавања жеље, посебним одлукама, два конститутивна субјекта, али се не каже да ли су те посебне одлуке са „израженим жељама“ званично прихваћене од државе којој су упућене.

Као ни одлуке скупштине у Новом Саду, ни одлуке Скупштине у Подгорици на поменутом скупштинском засиједању нису прочитане народним посланицима у Скупштини Србије. С друге стране, мислећи превасходно на „прводецембарске акте“, у скупштинском обраћању председник владе је рекао да је „овај велики историјски чин, господо народни посланици, извршен (је) без вашег формалног учешћа, поступак диктован политичком ситуацијом и брзим развојем догађаја“⁹⁵. Ријеч је, дакле, о неучествовању парламента Краљевине Србије у усвајању Адресе и Прокламације. Иста пракса подразумејевала се и у погледу неучествовања скупштине Србије у доношења одлука или „изражених жеља“ скупштина у Новом Саду и Подгорици, што премијер Протић у свом обраћању није споменуо. И процедура уручења тих скупштинских одлука, односно њиховог „примања од стране регента Александра“, како је то иницијално обављено, извршена је уз значајно поједностављење и сведена на нижи степен официјелности (у смислу изостанка прокламације наследника престола), у односу на начин на који је било обављено уручења одлука Народног вијећа.

Сем тога, упоредна анализа показује да је на поменутом засиједању Скупштине Србије начин постизања сагласности воља једним дијелом, процедурално, подигнут на виши ниво, тиме што је Скупштина усвојила: „Изјаву Владе о проглашавању уједињења Срба, Хрвата и Словенаца у заједничку државу“⁹⁶. То се односило само на „прводецембарске акте“, док кроз скупштинску процедуру парламента Краљевине Србије, ни тада ни накнадно, нису прошле одлуке скупштина из Новог Сада и Подгорице, у смислу изјаве или било ког другог учествовања владе Краљевине Србије.

Још један случај парламентарног помињања субјеката уједињења и чињенице стварања заједничке државе Краљевства СХС, десио се у парламенту, али не Србије већ на састанку Привременог народног представништва СХС, одржаном 16. марта 1919. На њему је у име Његовог величанства Петра Првог, краља Срба, Хрвата и Словенаца, Његово краљевско височанство наследник престола Александар одржао Бесједу којом је отворио сједнице Привременог народног представништва Краљевине СХС. У питању је било прво засиједање новооснованог парламента прве југословенске државе. Говорећи о значају извршеног ује-

⁹⁵ Исто

⁹⁶ Исто

дињена, као израза народне воље, престолонаследник Александар је рекао: „Са задовољством и захвалношћу помињем тумаче те воље и извршиоца тог чин: Одасланство народног вијећа и одлуку Војвођанске народне скупштине, за наш народ пређашње Аустроугарске монархије, Народне скупштине Краљевине Србије и Велике народне скупштине Црне Горе. Њихове одлуке и мој владалачки одзив прихватили су са неизмјерном радошћу: Сарајево и Београд, Загреб и Нови Сад, Љубљана и Цетиње, Сплет и Скопље“.⁹⁷ На крају бесједе престолонаследник је прогласио отвореним сједнице Народног представништва Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Но, пошто се ни по смислу текста из престолонаследникове Бесједе поводом почетка рада Народног предсједништва уједињене државе не може рећи да се радило о давању сагласности на одлуке скупштине, односно предлогу о њеном парламентарном усвајању, остаје правно необразложено од ког датума се престанак, или прекид међународног континуитета Црне Горе десио. Пошто смо рекли да су одлуке Подгоричке скупштине, ма како их тумачили, једностран политички акт који без сагласности субјекта кога се тичу не представљају правно ваљан документ са елементима међудржаног уговора, или конститутивни, заједничком вољом усаглашен, међудржавни уговор, можемо рећи да су оне фактички биле без правног утицаја на процес конституисања југословенске државе. Остаје да закључимо да се до датума о престанку међународног континуитета Црне Горе може доћи не на основу одлука Подгоричке скупштине, већ посредним путем, везивањем за други датум, у коме нема јасно дефинисане правне намјере, нити садржаја одлуке у којој се спомиње престанак постојања Краљевине Црне Горе, али која је била од одлучујућег значаја у процесу стварања Краљевине СХС са „подразумијеваним статусом“ Краљевине Црне Горе као њеног саставног дијела.

Тако поново долазимо до 1. децембра 1918. У поступку тада саопштених одлука и прокламација нису учествовали црногорски представници, нити су се „прводецембарски акти“, са својим садржајем, на било који начин непосредно дотицали питања будућег статуса Црне Горе. Спомињање у Адреси Народног вијећа одлуке коју је оно донијело о уједињењу Државе СХС са Србијом и Црном Гором, осим реторичког става, реално није имало никакав правни ни политички значај за Црну Гору. Да се он није ни подразумеваво, нити да су му придавана било каква политичка очекивања видљиво је из чињенице да сагласност званичне Црне Горе на одлуке Народног вијећа Државе СХС, о ује-

⁹⁷ *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд 16. марта 1919, Година I, 1919, бр.19.

дињењу са Србијом и Црном Гором, никада није тражена од црногорске владе у Паризу, као ни од било кога другог тијела које је имало претензије да буде репрезент црногорске државности. Таква сагласност очигледно никоме није била ни важна. Од ње није ни зависило остварење уједињења садржано у одлуци Народног вијећа Државе СХС.

Но, овај датум је важан због других разлога. Чињенице да је тога дана, доношењем одлуке о стварању југословенске државе, установљена нека врста „генералне клаузуле“ важеће за све субјекте конституенте нове државе. То се прије свега односи на чињеницу да је датум стварања Краљевства СХС, за све државне ентитете који су ушли у његов састав то истовремено био и датум сукцесије у погледу свих њихових права и обавезе које су од тога дана прешле на Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца као државу сукцесора. Правно посматрамо, на основу претходно назначених: датума и субјекта сукцесије, констатованих и у бројним међународним актима донесеним послје окончања Првог свјетског рата, произилази да је 1. децембар датум од кога почиње сукцесија међународне обавезе Црне Горе, од стране државе сукцесора, Краљевства СХС. Идући обрнутим редом, то даље значи да је датум почетка сукцесије у међународна права и обавезе Краљевине Црне Горе истовремено и датум престанка њеног међународноправног континуитета.

Да се 1. децембар 1918. може сматрати двоструко важним за Црну Гору, можемо закључити на основу примјера преузимања међународних обавеза Црне Горе, које је Краљевина СХС вршила од 1. децембра 1918, како је њено стварање одређено у Адреси и Прокламацији, а од тада као опште мјесто прихваћено у правном поретку југословенске државе и међународним односима. То је датум са којим је правно престао, већ фактички суспендован, међународни континуитет Црне Горе, а држава сукцесор у њене међународне обавезе постала Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца (а не Краљевина Србија).

Историјске околности су у овом случају утицале да се престанак међународног континуитета утврђује на основу датума отпочињања процеса сукцесије, а не обрнуто, као што је у пракси међународних односа уобичајено⁹⁸.

⁹⁸ Престанак међународноправног континуитета подразумијева да је нестала држава на коју се он односи, односно да она више не посједује три битна елемента државности. У случају црногорске државе, од одласка краља и Владе из земље, капитулације црногорске војске у јануару 1916. и окупације њене територије, до окончања рата, од неопходна три елемента Црна Гора није имала слободну територију, нити суверену власт која би се на њеној територији остваривала. Њена државност, међутим, у том периоду због привременог карактера окупације, којом се не може мијењати установљени поредак сматрала се непрекинутом, а њен суверенитет привремено суспендованим.

Овакав закључак да је сукцесија у међународне обавезе Црне Горе започела 1. децембра 1918. и да је то уједно датум престанка њеног међународноправног континуитета, на први поглед компликује чињеница да је у то вријеме, и неколико година након тога, мада више уз прећутан него уз недвосмислен званичан став или одлуку главних великих сила, ратних побједница, у међународним односима и даље као субјект међународног права фигурирала Црна Гора. Њено дотадашње постојање базирано на избјегличком статусу краља Николе и црногорске владе, није оспоравано. То сигурно није чињено због званичног присуства акредитованих представника тих сила при црногорском двору у егзилу. Прије би се могло говорити о политичкој неспремности великих сила савезница да на дневни ред отворено поставе питање даљег постојања Црне Горе.

Без политичке жеље да се црногорско питање званично отвори и ријеша, јер се радило о међународно признатој савезничкој држави, престанак међународног субјективитета Црне Горе је препуштан времену, с очигледном намјером да други догађаји понуде одговор о начину њеног нестанка. Са становишта коначног рјешења, за већину главних савезничких сила, и поред декларативног непризнавања одлука Подгоричке скупштине, престанак њеног међународноправног континуитета више није био упитан. У супротном, свакако би предузеле мјере ради обнове државности Црне Горе.

Умјесто тога, одлуком Врховног савјета конференције мира у Паризу званично је одобрено учешће представника Црне Горе у њеном раду, али изасланик Црне Горе на самој конференцији није могао да буде присутан⁹⁹. Примјер те одлуке, која није спроведена, као и чињеница да црногорско питање на Мировној конференцији није разматрано, можда најбоље илуструју карактер политике главних сила одлучилаца, који је одликовала неподударност између званичних, јавно саопштаваних ставова, те политичког дјеловања ван очију јавности. Иако су биле упознате о свему што се од 1916. као и 1918. дешавало у Црној Гори, укључујући оспорени и неприхваћени модел провјере „већинске воље“ народа, уз

Са ослобођењем земље односно рушењем окупационог система власти, за постојање црногорске државе било је потребно и постојање властитих органа суверене власти на ослобођеној територији, способних да заштите сопствени, државни поредак. Ако није остварен елемент суверене власти, на територији која више није под непријатељском управом, не може се сматрати да постоји држава. Црногорски краљ и влада који су се налазили у иностранство као званични представници те власти, више нису могли испуњавати претходни услов с обзиром на немогућност успостављања ефективног правног поретка након окончања ратног стања

⁹⁹ Видјети: Dr Dragoljub Živojinović, *Pitanje Crne Gore i Mirovna konferencija 1919. godine*, Istorija XX veka XIV-XV, Beograd 1982, 5-79

игнорисање предлога о организовању плебисцита у Црној Гори, као и о повратку краља Николе у земљу, све се ипак свело само на званично, декларативно, неприхватање одлука донијетих на скупштини одржаној у Подгорици, које су у обраћањима црногорских званичника тумачене као облик насилног присаједињења Црне Горе Србији. Но, и то њихово неприхватање имало је само реторичку форму, јер није подразумевало предузимање других конкретних мјера да се стање промијени.

Очигледно да је опредјељење за стварање југословенске државе, након распада Аустроугарске монархије из угла савезничке политике, обесмишљавало потребу за постојањем самосталне Црне Горе. Утисак је да су и у реализацији таквих циљева своје политике велике силе правиле пропусте. Међу најважнијим је онај да све што су савезничке велике силе фактички одобриле да се у пракси деси, нису на Конференцији мира кроз адекватне одлуке верификовале и усмјеравале. На јасан политички став су имале не само право већ и обавезу, посебно у погледу територија и држава које су у току рата биле савезничке окупирани земље, а њихови највиши преставници били у егзилу. Пропустивши да то ураде на правно-политички и историјски јасан начин, какав год он био, оставили су простор не само за спорове и недоумице које трају више од једног вијека, већ и за рзличите врсте других контроверзи.

V

Посматрано са правног аспекта, произилази да је са стварањем Краљевства СХС престао међународноправни континуитет Краљевине Црне Горе. С те тачке гледишта, у нашем случају то значи да се: „без обзира када су је велике силе признале, јер формално признање, иако није неважно, само потврђује чињеницу стварања државе“¹⁰⁰, а новостворена држава (сходно међународном праву), може сматрати само Краљевство СХС и да сходно томе једино оно може бити сукцесором у међународноправне односе држава, односно територија, које су у њен састав ушле.

Црна Гора је без посебне одлуке конференције мира у Паризу, од већине савезничких држава „прећутно“ третирана као саставни дио нове државе, Краљевине СХС, од тренутка њеног стварања. У свим мултилатералним актима и правном поретку самог Краљевства СХС, као датум његовог стварања прихваћен је 1. децембар 1918.¹⁰¹ Од тога дана

¹⁰⁰ С. Ђорђевић – *О континуитету држава с посебним освртом на међународно правни континуитет краљевине Југославије и ФНРЈ*, 161.

¹⁰¹ Тако је и у савременом правном систему Републике Хрватске, сходно Закону о преузимању савезних закона из области мировинског и инвалидског осигурања од СФР

као сукцесор у међународне обавезе држава чланица које су ушле у састав Краљевства СХС, укључујући и Црну Гору, појављује се новостворена југословенска држава, иако је Краљевина Црна Гора, у то вријеме, још увијек, званично сматрана посебним државним субјектом.¹⁰²

Након што је створено Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца, без обзира на каснији датум „окончања правне процедуре“ уласка Краљевине Црне Горе у Краљевство СХС (17. децембар 1918), ипак се једино 1. децембар може да рачуна као датум почетка сукцесије у међународне обавезе свих субјеката, конституената, укључујући и Црну Гору, од стране новостворене државе.

Значи да се као сукцесор права и обавеза Црне Горе не појављује Србија „уједињена са Црном Гором и Војводином“, већ Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца. Она је била једини новоконституисани субјект, захваљујући чему је и добила међународно признање на мировној конференцији у Паризу. При томе треба напоменути да је нова држава, Краљевство СХС вршила: „независно суверена права на новој територији, не на основу права ранијег суверена, већ по свом сопственом праву, које произилази из вршења функције суверенитета на својој сопственој територији“.¹⁰³ Није уопште спорно право држава сукцесора

Југославије, који се од 1991. оримјењује у Хрватској, тј. према Основном закону о мировинском осигурању: „једини критериј за преузимање права из мировинског осигурања негдашње Аустро-Угарске Монархије (је) држављанство особе (осигураника) након 1. просинца 1918...“.¹⁰² Mihovil Rismondo, *Pojam i predmet sukcesije država u mirovinskom osiguranju*, u: *Mirovinsko osiguranje u Hrvatskoj i sukcesija država*. Split veljača 2002.A. Metelko-Zgombić, *Sukcesija država od 1918. Do danas na području republike Hrvatske i njihov uticaj na državljanstvo fizičkih lica*, Zbornik pravnog fakulteta Rijeka, 1991.

¹⁰² Црногорско питање поново је актуелизовано, Божићном побуном јануар-фебруар 1919, а одређену међународну тежину је добило и политичким ставом Италије која га је користила као средство политичког притиска, настојећи да путем заговарања обнове црногорске државности оствари своје претензије на југословенске територије у источном дијелу Јадрана. Савезници су и поред тога што су званично признавали нову југословенску државу одржавали односе са црногорском емигрантском владом. Потписивањем споразума у Рапалу између Италије и Краљевине СХС, а посебно послје одржавања избора за Конституанту крајем 1920. које је схваћено као једнодушно изјашњавање црногорског народа за уједињење, постојање црногорске владе постало је беспредметно, па су с њом прекинути дипломатски односи. Француска је то урадила 20. децембра 1920, САД 21. јануара 1921, а Енглеска 12. марта исте године. Италија је после Рапала, из породичних разлога, одржавала дипломатске односе са Црном Гором, прекинувши их 1. марта 1921. године, након смрти краља Николе. С обзиром на значај признања, као декларативног чиниоца у процесу међународног конституисања државе, ови датуми о престанку дипломатских односа не могу утицати на изнијет став о времену престанка постојања црногорске државе.

¹⁰³ Dr Stevan Đorđević, *O razgraničenju pojmova kontinuiteta i sukcesije država i međunarodnom pravu*, 369

да саме на основу своје суверене власти ријеше питања у погледу супституције у права и обавезе везане за територије које су предмет сукцесије. Ако се подсетимо и дефиниције сукцесије М. Хубера да је то: „ситуација када је једна државна сила ишчезла, док је на њеној територији друге већ постојеће наслеђују или се нове рађају“,¹⁰⁴ можемо закључити да је ријеч о сложеној трансформацији односа између ранијих субјеката међународног права и нове државе, или само између ње и дјелова територије других држава, при којој се на државу сукцесора не преносе „сва права и обавезе, већ само нека од њих“.¹⁰⁵

Пошто није ријеч о наслеђивању права и обавеза, као у унутрашњем праву, „нова држава врши независно суверена права на новој територији, не на основу права ранијег суверена, већ по свом сопственом праву, које произилази из вршења функције суверенитета на својој сопственој територији“.¹⁰⁶ Из претходно реченог произилази да „ширина сукцесије“ не мора у свим ситуацијама бити иста. Последице промјена последице којих се она поставља у односу на: међународне уговоре, на разне финансијске обавезе и дугове, јавна добра, законодавство, држављанство, разне концесије...“, у различитим ситуацијама могу бити разнородно рјешаване. Држава сукцесор, у погледу преузимања права и обавеза које су везане за територију која је предмет сукцесије, одлуку по правилу доноси по свом сопственом праву. Наглашавамо: по правилу, јер у погледу генералног става о примату властитог правног поретка државе сукцесора на цјелини своје територије (старе и новодобијене) постоје и ограничења.

Ријеч је о ситуацијама у којима права у погледу пуне слободе дјеловања држава сукцесора могу бити ограничена или уређена одредбама мировних уговора. То се обично дешава у ситуацијама када се питање сукцесије поставља у погледу преузимања права и обавеза везаних за територије које су биле саставни дио једне или више држава, које су биле у ратним сукобима, а последице којих је дошло до територијалних промјена, некада веома крупних. Познате су ситуације да се у таквим случајевима мировним уговорима који се доносе на мировним конференцијама, последице окончања ратних сукоба, осим питања држављанства, статуса мањина, регулишу и питања судбине права и обавеза везаних за територије над којима се мијења дотадашњи носилац суверене власти. Према важећем правном начелу о примату међународног права над унутрашњим, у таквим ситуацијама одредбе из уговора о миру имају примат у односу на суверена права држава сукцесора.

¹⁰⁴ Исто.

¹⁰⁵ Исто.

¹⁰⁶ Исто.

Начело о примату међународног права над унутрашњим веома је видљиво и у случају наше теме. Штавише, можемо рећи да су многа питања везана за сукцесију Краљевства СХС у међународне обавезе држава које су у њен састав ушле била регулисана версајским мировним уговорима. Ако обратимо пажњу на судбину међународних уговора везаних за територију државних субјеката који су ушли у састав Краљевине СХС, укључујући и потенцијал уговорног капацитета Краљевине Србије, видјећемо да је за уговорни статус нове државе обавезујући значај имао начин регулисања тог питања у Уговору између савезничких и удружених сила и Државе Срба, Хрвата и Словенаца (о мањинама) (са прилозима).

Уговор о коме је ријеч закључен је у Сен-Жермену, 10. септембра 1919.¹⁰⁷ године и то је само један од уговора из „версајског система“ мировних уговора значајних за питање сукцесије Краљевства СХС у права и обавезе држава, које су постале њени конституенти. Потписнице овог уговора биле су, на једној страни: „Главне савезничке и удружене силе“: Сједињене Америчке Државе, Британско царство и Јапан, а на другој: Држава Срба Хрвата и Словенаца.¹⁰⁸

За ову прилику скренућемо пажњу на неколико његових чланова које указују на дејство овог уговора и начин њиме оствареног примата међународног права над унутрашњим. То је јасно речено у чл. 1 у коме је записано да одредбе чланова од 2 до 8, Главе I Уговора треба да „буду признати као основни закони“, са којима „никакав закон, никаква уредба и никакав званичан акт не могу да буду у противречности или препрека са тим одредбама“.¹⁰⁹ Експлицитно је речено и да се садржају тога дијела уговора „не може противставити ни један закон, ни једна уредба и ни једна званична радња“.¹¹⁰ На тај начин су наведени чланови поменутог међународног уговора пренијети у правни поредак Краљевине СХС, као дио њеног унутрашњег правног поретка. То је учињено примјеном норми којима су у поменутом уговору регулисана питања у вези са статусом мањина, грађанским правима и слободама, начину стицања држављанства, српско-хрватско-словеначког, од стране свих поданика Краљевства СХС.¹¹¹

Ван ових чланова из Главе I, Уговору између савезничких и удружених сила и Државе Срба, Хрвата и Словенаца, који се односи на

¹⁰⁷ *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996. Dvostrani i višestрани међународни уговори и други дипломатски акти о државним границама, политичкој и војној сарадњи, верским и етничким мањинама, II том (1919-1945), priredio Momir Stojković, Beograd 1998, 34*

¹⁰⁸ Исто.

¹⁰⁹ Исто.

¹¹⁰ Исто, 35.

¹¹¹ А. Metelko-Zgombić, *Sukcesija država od 1918. do danas na području republike Hrvatske i njihov uticaj na državljanstvo fizičkih lica*, Zbornik pravnog fakulteta Rijeka, 1991.

права мањина у Краљевству СХС, за нас је посебно занимљив чл. 12 из Главе II. Он гласи: “До закључења нових уговора и конвенција Државу Срба, Хрвата и Словенаца обавезиваће пуноправно сваки уговор, конвенција или споразум у којима су Србија с једне стране и једна било која од Главних савезничких и удружених Сила с друге, биле стране уговорнице на дан 1. августа 1914. или после тог датума као и све обавезе које је Србија примила према Главним савезничким и удруженим Силама пре и после тог датума”.¹¹²

Истим међународним актом продужена је важност међународних уговора којима су била регулисана права и обавезе Краљевине Србије и према другим међународним субјектима, односно успостављен њихов међународноправни континуитет са Краљевством СХС. Сличним правним поступком и другим мировним уговорима послје окончања Првог свјетског рата којима су (чланом 289 Версајског, чланом 241 Сенжерменског, чланом 168 Нејског и чланом 224 Тријанонског мировног уговора) нормом међународног карактера, регулисана питања даљег важења међународних уговора Краљевине Србије. Наведени међународни споразуми, тј. њихове норме које су се односиле на Краљевство СХС, уведени су у правни систем југословенске државе.

У регулисању уговорног статуса Краљевине СХС усвојен је исти принцип, тј. направљена је категоризација међународних уговора Краљевине Србије и зависно од тако утврђене уговорне структуре одређено и који ће уговори бити пренијети у правни систем Државе СХС, односно обавезивати је. Тим поступком сви уговори Краљевине Србије разврстани су у три групе: 1. уговоре са такозваним главним силама савезничким и удруженим, 2. уговоре са непријатељским државама и 3. уговоре са силама савезничким и удруженим (ту спадају сви савезници осим главних), као и са неутралним државама”.¹¹³ Поменути међународним актима дејство свих уговора из прве групе је продужено, тј. остали су на снази сви уговори које је закључила Краљевина Србија, с тим што је њихова важност проширена на цијелу територију Краљевства СХС. Из уговора друге групе, као потписница поменутих међународних аката, Краљевина СХС је имала право да у року „од 6 мјесеци, нотификује оне двостране уговоре, закључене пре првог светског рата, за које жели по својој вољи да остану на снази”.¹¹⁴ Пошто су ријетки случајеви да је Краљевство СХС користило ово право, уговори са непријатељским државама су у принципу угашени.¹¹⁵

¹¹² Исто, 38.

¹¹³ Dr Stevan V. Đorđević, O kontinuitetu država s posebnim osvrtom na međunarodno pravni kontinuitet kraljevine Jugoslavije i FNRJ, 161.

¹¹⁴ Исто.

¹¹⁵ Уговорно стање могло је бити одржано са непријатељским државама и на основу

Од побијеђених држава, уговорне односе, по окончању рата, Краљевина СХС није регулисала са Турском, јер прва југословенска држава није приступила Лозанском уговору из 1923. Питање сукцесије у уговорене односе везане за територију која је прије уласка у састав Краљевине СХС припадала Турској регулисано је билатералним Уговором о миру и пријатељству од 23. октобра 1935. Питање важности међусобно закључених међународних уговора, по одредбама овог међудржавног споразума остало је отворено и требало је да се рјешава „по општим правилима о дејству рата на уговоре између зараћених страна“.¹¹⁶

Што се тиче групе уговора са савезничким и неутралним државама, по одредбама неведених версајских мировних уговора, укључујући и Уговор о заштити мањина, главне савезничке и удружене силе дале су право да заинтересоване стране споразумно ријеше питање даље важности међународних уговора Краљевине Србије. Опет је, дакле, из уговора, мировних и других, међународног карактера изведено право о споразумном рјешавању питања важности уговора Краљевине Србије, у односима Краљевства СХС и других држава на билатералном плану. У литератури се наводи да је „став југословенске државе ... био да сви уговори Краљевине Србије са савезничким и неутралним државама“ и даље остају на снази, изузев ако нијесу „престали да важе по неком од редовних престанака уговора“.¹¹⁷

Чињеница да је поменути међународним актима: мировним и другим међународним уговорима прописано који билатерални уговори Краљевине Србије могу остати на снази, и проширити своје дејство на цијелу територију Краљевства Срба, Хрваа и Словенаца, а да у тим међународноправним документима нису споменути међународни уговори Црне Горе, значи да главне савезничке и удружене силе међународне уговоре Црне Горе нису сматрале међународноправно релевантним. У овом случају су се, чином неспомињања, међународних уговори Црне Горе у наведеним међународноправним документима они очигледно третирали као акти стављени ван снаге, односно угашени. Будући да су и остале савезничке и неутралне силе у погледу ријешења из мировних уговора поступиле на исти начин као главне, иако су, прије почетка рата, имале успостављене уговорне односе са Црном Гором, значи да су и оне прихватиле важност и правну обавезност уговора Краљевине Србије за цијелу територију државе СХС, у чијем саставу се сма-

изјаве Краљевине СХС „без договора са непријатељским државама“, ако су били у складу са одредбама мировних уговора. Исто.

¹¹⁶ Исто.

¹¹⁷ Исто 162.

трало да је од стварања прве југословенске државе била и Црна Гора. С обзиром на то да је југословенска држава последице 1. децембра 1918. била јединствен субјект међународног права, изгубили су важност и билатерални уговори закључени између Србије и Црне Горе.¹¹⁸

У вези са примјеном Уговора између савезничких и удружених сила и Државе Срба, Хрвата и Словенаца (о мањинама) (са прилозима) и других мировних уговора са непријатељским земљама, иако су њихове норме биле саставни дио унутрашњег права, у пракси се појавила потреба доношења упутстава о примјени неких од њих.

Тако је у прописаном року донијето Упутство за извршење уговора о миру с Њемачком „у погледу економских клаузула за наше поданике који имају интерес у Њемачкој“.¹¹⁹

У Упутству је било прописано да је према уговору о миру „Њемачка (је) дужна вратити нашим грађанима, одмах, све њихово имање – покретно и непокретно, права и интересе сваке врсте“.¹²⁰ Сем тога, наши грађани су имали право тражити: „да им се врати имовина у природи, чак и у случају ако је за вријеме рата извршена продаја“¹²¹. Поред тога, могли су да траже: „накнаду штете која је претрпљена што је њихово имање које је било у Њемачкој секвестрирано или ликвидирано“. У упутству је такође прописано да се: „приватно-правни уговори закључени прије 18. октобра 1916. год. између припадника Краљевине Србије и Црне Горе и њемачких припадника с друге стране“ сматрају ништавним „од горе реченог датума“. Били су поништени, од 5. фебруара 1919. године: „приватноправни уговори закључени пре реченог дана између наших садашњих припадника који су пре били аустријски и угарски грађани, односно босанскохерцеговачки припадници, с једне и њемачких грађана с друге стране“¹²². Од ништења су се могли изузети „они уговори чије извршење буде захтевала Влада...“¹²³

¹¹⁸ Како се у савременој међународној заједници рјешава питање сукцесије држава у материји уговора, видјети: *Duško Dimitrijević, Sukcesija ugovora u savremenoj međunarodnoj praksi*, у: Stevan Đorđević, Duško Dimitrijević, *Pravo međunarodnih ugovora*, Beograd 2011.

¹¹⁹ Службени лист бр. 69, 1920.

¹²⁰ Исто.

¹²¹ Исто.

¹²² Исто.

¹²³ Од наведеног општег правила су се изузимали и остајали у важности:

1. Дугови и остале новчане обавезе које су пољедица извршења једне радње или плаћања предвиђеног самим приватно-правним уговорима који су у питању;
2. Уговори закључени са одобрењем наше или њемачке владе;
3. Приватноправни уговори о закупу кирије и обећања закупа;
4. Приватноправни уговори о хипотеци и залози;
5. Концесије рудника, мајдана и рудних слојева;

По карактеру и смислу сличном претходном акту, иако је имао другу правну форму, био је: “Закон о конвенцијама закљученим са Аустријском републиком ради скидања секвестра и свих изнимних мјера над имовином обостраних поданика као и ради рјешавања других питања у вези са одредбама Сенжерменског уговора о миру”¹²⁴

Закон је садржао „Споразум о дуговима“, по коме су конвенцијом „Краљевине СХС с једне стране и Републике Аустрије с друге стране регулисана плаћања дуговања и потраживања насталих у бившим аустроугарским земљама између припадника високих страна уговорница“. Чланом I Закона било је одређено да се одредбе „конвенције не примјењују на дуговања и потраживања закључена између аустријских припадника с једне стране и припадника бивших краљевина Србије и Црне Горе с друге стране“ јер су били у питању односи са непријатељском државом. У чл. II Закона прописано је ко се има сматрати припадником једне или друге високе уговорнице¹²⁵.

Осим регулисања односа посебним актима са појединим непријатељским државама, донијета је и Уредба о ликвидацији приватноправних односа између пређашњих држављана краљевина Србије и Црне Горе и држављана оних држава с којима су биле у ратном стању, датирана са 1. мајем 1920. По чл 1. Уредбе сматрали су се поништеним: „сви приватно-правни послови (уговори итд.) ма које врсте били, због рата неизвршени дјелимично или у цјелини, а закључени пре рата између Краљевине Србије или Црне Горе и њихових пређашњих држављана с једне стране и држава са којима су оне у ратном стању и њихових држављана с друге стране”¹²⁶

Сходно уредби сматрале су се поништеним и све концесије: „што их је Краљевина Србија или Црна Гора дала држави, с којом је у ратном стању или њеним држављанима, подразумијевајући ту и разна правна лица, друштва и удружења.”¹²⁷ Од поништења су биле изузете оне концесије за које Држава Срба, Хрвата и Словенаца „нађе да их треба одржати у важности“. Одлука о одржавању у важности концесија требало је да буде донијета у року од шет мјесеци од ступања на снагу угово-

6. Приватноправни уговори закључени између појединаца и државе, области општине или којих других правних административних лица и концесије које је дала наша или њемачка држава, област, општина, или какво друго слично административно правно лице“. Исто.

¹²⁴ *Службене новине Краљевине СХС*, 1924, год. VI, бр. 88

¹²⁵ У смислу чл. I прописано је да ће се као припадници страна уговорница сматрати сва физичка лица која имају свој домицил „тј. која уобичајено бораве или имају своје законско сједиште на одговарајућој територији“.

¹²⁶ *Службене новине Краљевине СХС*, бр.105

¹²⁷ Исто.

ра о миру с одређеном непријатељском државом. По правној важности овакво рјешење било је шире и није се односило само на непријатељске земље. То се види и из Објаве Министарског савјета, од 14. марта 1919. о наплати царина донијете на предлог министра финансија, о уређењу правних трговинских односа Краљевине СХС са иностранством од 11. марта 1919.¹²⁸

Објавом је било предвиђено да се са: „савезним и пријатељским државама“ које су и даље биле у трговинским односима с Краљевином СХС „по сили“ закључених трговинских уговора „одржава и слободно развија трговина“. Сасвим другачије је било у погледу трговинских уговора са непријатељским земљама са којима је био забрањен или искључен „сваки промет трговински или лични“.

Што се, пак, тиче неутралних држава које су биле у уговорном односу са Краљевином СХС, Објавом је у начелу био допуштен промет предвиђен уговорним одредбама, с тим што се није смјело допустити да непријатељске државе остварују право увоза или извоза из Краљевине СХС преко неутралних држава.¹²⁹

Мада је на Краљевство СХС, као државу сукцесор проширен уговорни капацитет Краљевине Србије, нијесу престали да важе сви међународноправни акти Црне Горе. То се односи на неке билатералне међународне уговоре, али и на приватноправне уговоре с елементима иностраности (код ових уговора једна страна уговорница је била црногорска држава, а друга неко правно лице: банка, кредитни завод, служба за поштанско-телеграфски саобраћај, фабрика оружја), путем којих је Црна Гора преузимала финансијске обавезе према иностраним повјериоцима или им давала одређене концесије.¹³⁰

У погледу концесија економске природе датих од црногорске владе, али и јавних установа оних држава које је наслиједила краљевина СХС, посебно је регулисано питање италијанских друштава и грађана. Влада Краљевине СХС дала је начелну изјаву да признаје у корист италијанских друштава и грађана у Далмацији права која они уживају на основу концесија законито стечених до 12. новембра 1920. год. Влада Краљевине СХС се обавезала да одржи све обавезе ранијих влада према италијанским друштвима и грађанима. У питању су били држављани савезничке земље.

¹²⁸ *Службене новине Краљевине СХС*, 1919 бр. 21

¹²⁹ Исто. Посљедњим чл. 7 било је регулисано да се Албанији допусти слободан довоз без икаквих царина или других дажбина, као и без икаквих царинских формалности, свих врста домаћих производа: пољопривреде, сточарства, шумарства.

¹³⁰ Видејети у наставку процедуру имплементације *Уредбе о ликвидацији приватноправних односа између пређашњих држављана краљевина Србије и Црне Горе и држављана оних држава с којима су биле у ратном стању*, датирану са 1. мајем 1920

У пракси је преостало да новостворена држава Краљевина СХС појединачним унутрашњим прописима ријеши питање својих обавеза у поштовању права концесионара стечених од стране Краљевине Црне Горе прије почетка рата. У правном смислу тиме се постављало питање даље важности појединих приватноправних уговора с елементима иностраности. Таква питања су рјешавана најчешће актима Министарског савјета. Примјер такве врсте у случају италијанских друштава и грађана имамо код „Ослобођења од плаћања царине, пореза, приреза и других дажбина на предмете који се увозе по чану 32 и 33 уговора закљученог 14/27. јула 1906. године између тадашње Црногорске владе и Барског друштва“. Ријеч је о :“ Уговору о градњи барског пристаништа и жељезнице пристан- Скадарско језеро“.¹³¹

Министарски савјет је у вези с тим актом на сједници од 30. новембра 1926. донио рјешење које је имало двије тачке.

Из садржаја тачке 1 произилази да је Барском друштву признато: „привремено ослобађање од плаћања царине и свих осталих државних пореза, приреза и других дажбина, до закључно 31. маја 1927. За све предмете које поменуто Друштво увози за градњу и експлоатацију пристаништа, жељезница и пристана на Језеру“. Рјешење Министарског савјета се односило и на ослобођење Друштва од плаћања царина и дажбина које су се тичале „принадлежности, као и лађа и материјала ма које врсте били који буду одређени за пловидбу по језеру, а према чл. 32 и 33 Уговора о градњи и експлоатацији Слободног барског пристаништа и жељезнице од Пристана до Скадарског језера, као и пловидбе механичким средствима по Скадарском језеру од 27. јуна 1906“.¹³²

У тачки 2 рјешења Министарског савјета прописано је да ће министар финасија одредити „које су гаранције за обезбеду царина и осталих државних пореза, приреза и дажбина“¹³³ које треба приложити. Обзнаном о ослобођењу од плаћања царина, пореза, приреза и других дажбина „на предмете који се увозе по чл. 32 и 33 уговора закљученог између бивше црногорске владе и Барског друштва“, Министарски савјет је на сједници од 15. јануара 1929. године продужио рок важења свог ранијег рјешења од (ЦБр. 5195 3 од 30. новембра 1926), до 31. децембра 1929. закључно¹³⁴.

Краљевина СХС преузела је у цјелини финансијске обавезе Краљевине Црне Горе. То је учињено на основу општих правила о су-

¹³¹ Проф. др Гавро Перазић, мр. Радослав Распоповић, *Међународни уговори Црне Горе 1878-1918*, 521-547.

¹³² *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Год VIII -1926, бр. 289.

¹³³ Исто.

¹³⁴ *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, година XI -1929, бр 14.

кцесији држава. Сем тога, преузете су и финансијске обавезе везане за територију бивше Аустроугарске монархије, односно њене дјелове који су ушли у састав Државе СХС. Финансијске обавезе према овим дјеловима територије Аустроугарске Краљевство СХС је преузело на основу мировних уговора са Аустријом (чл. 32 Сенжерменског) и Мађарском (чл. 47 Тријанонског уговора).¹³⁵

Питање сукцесије у финансијске обавезе Црне Горе може да буде тема посебног рада. У таквом приступу би се показала структура финансијских обавеза којима је окончан међународни субјективитет Црне Горе и како су оне касније гашене. Ради илустрације овом приликом можемо навести да су се исплате ануитета по црногорским зајмовима протезала до педесетих година XX вијека, па је њене финансијске обавезе наслеђивала најприје Краљевина СХС, а онда СФРЈ. То можемо видјети и по начину рјешавања јавних дугова и зајмова и у вези са тим споразумом о зајму између ФНРЈ и међународне банке за обнову и развој од 11. октобра 1951. Међу предратним дуговима и зајмовима који су обавезивали ФНРЈ били су и: *5% Црногорски зајам из 1909*, чији је износ за наплату доспијевао 5. IV 1941. и износио 14.878.720. фр. франака и *6% Црногорски зајам из 1912*. са 142.900 за наплату, на исти дан 5. IV 1941. ФНРЈ је у начели прихватила старе међународне обавезе краљевине СХС, укључујући и оне које су проистицале из ових зајмова.¹³⁶

Други илустративан примјер представља садржај чл 18. Финансијског закона за 1924/25. годину. У њему је речено да: „на терет партије Државне обавезе из ранијих година (партија 55) могу се чинити издаци за Србију и Црну Гору за обавезе створене од 1. јануара 1913. године до 31. марта 1924“, а за остале „од ослобођења и уједињења до 31. марта 1924“. Оваквим рјешењем дато је овлашћење министру финансија (из чл. 29) да закључи споразум са „Banque de Paris et des Pays Bas“ у Паризу и „Société Commerci de d Orient“ у Милану ради регулисања дуга бивше краљевине Црне Горе од 1.800.000 фр. франака по авансу међународног зајма од 1913. године. На име овог дуга уз 6% простог интереса/камате, у току буџетске 1924/25. године требало је да се исплати сума од 1.500.00 фр. франака, а остатак у десетогодишњим отплатама са 6% интереса.

За наш рад је, међутим, битно да нагласимо да је и укупно посматрано правна судбина уговорних обавеза Краљевине Србије, Државе Словенаца Хрвата и Срба и Краљевине Црне Горе, била различита. Сви уговори и обавезе краљевине Србије по основу раније наведених

¹³⁵ Исто.

¹³⁶ Dr Stevan V. Đorđević, *O kontinuitetu država s posebnim osvrtom na međunarodno pravni kontinuitet kraljevine Jugoslavije i FNRJ*, 124-125.

међународних аката Главних савезничких и удружених сила задржали су правно обавезујући карактер и преузети су од Краљевства СХС, а то значи и проширени на цјелину њене територије. Други дио уговора Државе Словенаца, Хрвата и Срба угашен је по основу тих истих међународних аката: уговора Главних савезничких и удружених сила са непријатељским земљама: Аустријом и Угарском, док су финансијке обавезе Црне Горе и Државе Словенаца Хрвата и Срба, преузете по општим правилима о сукцесији држава, а не одлуком главних савезничких и удружених сила.

Уговори који су били везани за територију која је са уједињењем ушла у састав Краљевства СХС су по истом том моделу преузети од стране Краљевства СХС. У свим наведеним случајевима остали су на снази међународни уговори Србије, а међународни уговори Краљевине Црне Горе су угашени. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца је у овој правној области била држава сукцесор. У најкраћем тако је ријешено питање сукцесије у материји међународних уговора.

Као и у случају билатералних, на Краљевство СХС проширена је важност свих мултилатералних конвенција чије је једна од земаља потписница била Краљевина Србија. Све вишестране конвенције чија је потписница била Краљевина Србија, обавезивале су Краљевину СХС¹³⁷ не по основу Уговора између савезничких и удружених сила и Државе Срба, Хрвата и Словенаца (о мањинама) (са прилозима), у чијој примјени се правила разлика у продужењу уговорних односа државе сукцесора са појединим групама држава: савезничким, побијеђеним и неутралним државама, већ по општим начелима о сукцесији држава у материји уговора. Сви вишестрани уговори који су до 1. децембра обавезивали Краљевину Србију продужили су своје правно дејство везујући га за односе са Краљевином СХС. С друге стране, вишестрани уговори Црне Горе су престали да се примјењују, односно они су угашени.

У питању је дакле била генерална сукцесија у раније мултилатералне уговорене односе краљевине Србије. У случају вишестраних међународних конвенција, чија је важност због истека рока продужена, послије 1. децембра 1918. обавезност њихове примјене регулисана је унутрашњим законским актима, који су се могли сматрати и сагласношћу о продужењу важности конвенције која је сада дата од Краљевине СХС на конвенцију чија је потписница била Краљевина Србија. Тако је, на примјер, Законом о међународној конвенцији за сузбијање трговине женскињем и дјецом „која је закључена под окриљем Друштва народа у Женеви 30. септембра 1921“ заправо продужена важност раније

¹³⁷Исто, 160-162.

озакоњених: Међународне конвенције за сузбијање трговине бијелим робљем, која је закључена 4. маја 1910. и Међународног споразума за успјешну заштиту од криминалне трговине познате под именом „трговина белим робљем“, која је закључена у Паризу 18. маја 1908.

Други такав примјер имамо код Закона о међународној конвенцији за сузбијање промета и трговине неморалним публикацијама, који је закључен под окриљем Друштва народа у Женеви 12. септембра 1923. којим је продужена правна важност Споразума о сузбијању промета неморалним публикацијама, који је закључен у Паризу 4. маја 1910.¹³⁸

VI

Претходно смо рекли да је у Уговору савезничких и удружених сила и Државе Срба, Хрвата и Словенаца (о мањинама) (са прилозима) закљученом у Сен-Жермену, 10. септембра 1919. у чл. 1 било прописано да одредбе чланова од 2 до 8, Главе I Уговора треба да: „буду признати као основни закони“, са којима: „никакав закон, никаква уредба и никакав званичан акт не могу да буду у противречности или препрека са тим одредбама“.¹³⁹

Чланови о којима је ријеч односили су се на регулисање унутрашњих односа у држави: „заштиту живота и слободе без обзира на порекло, народност, језик или веру“ и право слободе вјероисповијести у Држави СХС (чл. 2). Признат је статус државне припадности српско-хрватско-словеначких припадника у Држави СХС, као и право опције за друго држављанство (чл. 3). Истим чланом Држава СХС је признала „као српско-хрватске-словеначке припаднике пуноправно и без икаквих формалности аустријске, угарске или бугарске припаднике“ ако су на дан ступања на снагу овог уговора имали „према датом случају свој домицил, било своје завичајно право (*partinenza*, *Heimatsrecht*) на територији која је призната или ће бити призната као саставни део Државе Срба, Хрвата и Словенаца на основу уговора са Аустријом, Угарском или Бугарском, или сваког другог уговора закљученог у циљу регулисања садашњег питања“ (чл. 3)¹⁴⁰. Као „српско-хрватско-словеначки припадници пуноправно и без икакве формалности“ призната су и лица „аустријског, угарског или бугарског држављанства, која су рођена на поменутој територији од родитеља који на тој територији имају било свој домицил било завичајно право...“ (чл. 4)¹⁴¹.

¹³⁸ *Службене новине Краљевине СХС*, 1923, бр 117.

¹³⁹ *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1918, II tom (1919-1945)*, 34

¹⁴⁰ *Isto*, 35.

¹⁴¹ *Службене новине краљевине СХС*, Београд 1922, бр. 22.

На сличан начин ово питање је регулисано и Законом о избору народних посланика за уставотворну скупштину Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. У чл. 9 поменутог закона прописано је да се „сматрају држављани Краљевине СХС сви који су били држављани Србије и Црне Горе до 1. децембра 1918...“¹⁴²

Држава СХС се обавезала да „не чини никакве сметње вршења права опције, предвиђеног уговорима закљученим или који се имају закључити између с авезничких и удружених сила, с једне стране и Аустрије, Бугарске или Угарске, с друге, које допуштају заинтересованима да стекну српско-хрватско-словеначко држављанство“ (чл.5). Стицање српско-хрватског-словеначког држављанства било је дозвољено по мјесту рођења чл. 6). Прописана је једнакост српско-хрватских-словеначких припадника пред законом и у погледу уживања“ грађанских и политичких права без обзира на расу, језик или веру“ (чл. 7). Такође, прописано је право српско-хрватских-словеначких припадника, који „образују етничке, верске или језичке мањине“ да уживају исти „поступак и исте гаранције, правно и физички, као и остали српско-хрватски-словеначки припадници“ (чл. 8). По истом закону Црна Гора у старим границама представљала је један изборни округ. Са друге стране, Уредбом о подјели земље на 33 области¹⁴³, у оквиру Зетске области била је и Црна Гора. Она је преко Зетке области изашла из својих старих граница, али не под својим ранијим називом: Црна Гора. Сједиште области било је на Цетињу, а ову област су сачињавали окрузи: барски, цетињски, никшићки, подгорички, андријевачки, колашински, берански, метохијски, са котаром бококорским“¹⁴⁴

Иако је овим законом питање судбине Црне Горе рјешавано на експлицитан начин, са њом није поступљено на исти начин као и са осталим југословенским територијама некадашње Аустроугарске монархије. Тако, на примјер, у једном од најважнијих питања, 15. априла 1922. био је донијет Закон о прелазу цјелокупне имовине бивше Аустроугарске монархије „у својину наше државе“. То је значило да сва покретна и непокретна имовина „која је била својина пређашње аустроугарске државе, има се сматрати као општа државна својина са којом има право располагања и распоређивања влада Краљевине СХС“¹⁴⁵. Такав за-

¹⁴²У наставку истог члана је речено да држављанство Краљевине имају и они који су до 1. децембра 1918. имали држављанство у Хрватској, Словенији, Далмацији, припадништво у Босни и Херцеговини или домовинско право (чланство, завичајност) у којој од општина или дијела општина других југословенских земаља што су прешле у власт Краљевине СХС.

¹⁴³Уредба о подели земље на области, *Службене Новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, 28. априла 1922. број 92.

¹⁴⁴*Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд 1922, бр. 92

¹⁴⁵*Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд 1921, бр. 133.

кон није био донијет у погледу имовине Краљевине Црне Горе, што не значи да она фактички није била под управом владе Краљевине СХС.

Ни у једном члану 2-8 из Главе I *Уговора савезничких и удружених сила и Државе Срба, Хрвата и Словенаца (о мањинама)* (са приложима), за које је у члану 1 прописано да треба да „буду признати као основни закони“, тј. дио унутрашњег правног поретка Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, није поменуто Црна Гора, начин интегрисања њеног становништва и стицања новог држављанства, њихова мањинска језичка и вјерска права. На основу самог садржаја уговора могло би се погрешно закључити да се он није ни односио на Црну Гору. То потврђује ранији став о политици великих сила која је у погледу судбине Црне Горе и њеног статуса била нејасна и противурјечна. То значи да је ћутање о статусу Црне Горе више стваран основ за неспоразуме него што су чињени било какви јасни кораци у погледу начина његовог рјешавања. Црногорско питање у вријеме закључивања овог уговора у политици великих сила третирано је као још увијек „неријешено“. Но, територија Црне Горе већ од 1. децембра 1918. фактички је била саставни дио територије Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, што је за савезничке и удружене силе било такође неспорно, а што мировним уговорима које су потписивали није ни признавано ни експлицитно негирано, већ се, мање или више индиректно, на то *de-facto* пристајало.

Чланови 2-8 Уговора о мањинама били су „признати као основни закон“ у Држави СХС и они су са карактером унутрашњих законских норми остали на снази и наредних година. Кад је у питању поменуто материја о држављанству, она је унутрашњим правним актом Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца регулисана тек 1928. Тада је, 21. септембра 1928, усвојен „Закон о држављанству“. Ипак, по карактеру основних рјешења он није одударо од садржаја одредби Уговора о мањинама.... То потврђује чл. 27 Закона о држављанству у коме је било прописано да: „Кад закон у извјесним случајевима тражи да је молилац: српско-хрватске-словеначке народности“ онда је он то могао да докаже: „1. Увјерењем власти да је лице пре 1. децембра 1928. било званичним актима заведено као припадник српске, хрватске, или словеначке народности“.¹⁴⁶ Поменуто увјерење издато од „опште – управне власти“ требало је да садржи податке: „да је лице у елаборату о попису становништва пре уједињења било заведено као припадник српске, хрватске или словеначке народности или да је српски, хрватски или словеначки језик признало као језик којим редовно општи“

Наведеним међународним актима: *Уговором о мањинама... и мировним уговорима са непријатељским државама*, на коју смо кратко

¹⁴⁶ *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца бр 1-1*, Год IX – 1929.

скренули пажњу, одређен је оквир и главни смјер будућих законодавних активности Државе СХС у вези сукцесије у међународне обавезе конститутивних чланица Краљевине СХС, међу којима је била и Црна Гора. Основна правна полазишта из наведених аката за Државу СХС била су правни оквир приликом доношења властитих правних прописа којима је требало да заокружи у цјеловит правни систем, односно створи властити правни поредак.

Тај процес није био једноставан јер је територија нове државе обухватала простор на коме су претходно функционисали различити правни системи. У овом случају није дошло до аутоматског уједначавања правног система у цијелој држави, имплементацијом или проширењем законодавства и правног поретка Србије на цијелој територији Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Напротив, уз корекције у појединим областима, као што ћемо видјети, продужено је функционисање главних органа извршне и судске власти и ранијих правних прописа, који су постојали прије 1. децембра 1918. у Црној Гори, или пак у југословенским областима бивше Аустроугарске монархије.

У првом Уставу Краљевине СХС у чл 133 био је предвиђен „краћи поступак за изједначавање законодавства и управе“ са роком до 29. јуна 1926. Но, како то у том року није урађено, средином 1926. донијет је Закон о продужењу рока за краћи поступак за изједначавање законодавства и управе установљен поменути чланом 133 Устава, а нови рок помјерен „за три године послвије 29. јуна 1926. године“.¹⁴⁷ Ипак, до почетка Првог свјетског рата није дошло до потпуног уједначавања правних система у Краљевини СХС.

Кораци који су предузимани ради усклађивања правних система били су различити. У неким случајевима они су одударали од начелног простог продужења важења ранијих начина управе и закона на просторима који су били у темељима правног поретка конститутивних субјеката који су ушли у састав нове државе. Тако, иако је Црна Гора била установила прописе који су важили на подручјима која су ослобођена у Првом и Другом балканском рату, и била у саставу црногорске државе, новим законским рјешењима то је промијењено. Законом о проширењу важности свих закона Краљевине Србије на ослобођене и присаједињене области у току балканских ратова од 27. фебруара 1921, сав простор који је био у саставу и под управом Црне Горе од 1913. године је интегрисан у правни поредак који је функционисао на простору некадашње Краљевине Србије у оквиру државе СХС.¹⁴⁸

¹⁴⁷ *Службене новине Краљевине Срба Хрвата и Словенаца*, год. VIII – 1926, бр. 286.

¹⁴⁸ У закону је речено: Сви закони раније Краљевине Србије ступају на снагу и важе за округе: кумановски, скопски, битолски, тетовски, призренски, звечански, косовски,

Било је и другачијих примјера, посебно у организацији судске власти. Ту су задржана нека стара рјешења, али и донијета нова.

У уједначавању функционисања система судске власти по важности се намећу два закона. Први је закон који је усвојен на 33. редовној сједници Народне скупштина Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, која је на основу чл. 130 Устава ријешила да се одредбе уводних правила части прве и главе IX и X „Криминалног (Казненог) законика за Краљевину Србију“ прошире на цијело подручје Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. „Глава девета“ регулисала је материју „о злочинствима и преступљењима противу Отачеваства, Владатеља и Устава“, док је у „Глави десет“ нормативно регулисала област „о злочинствима и преступљењима против закона, власти и јавног поретка“.

Проширење примјене Казненог закона на цијело подручје Краљевине СХС, подразумијевало је да се у свим параграфима ријеч „Србин“ замијени са „грађанин“ а ријечи: „српски“ и „Србија“, са „Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“ и „Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца“.¹⁴⁹ Но, пошто се проширење примјене Главе IX и X Криминалног законика односила на подручје на којем су у пракси сходно Уставу Краљевине СХС у појединим покрајинама у примјени били правни прописи претходних држава, скупштинским законом о проширењу примјене његових глава било је одређено да у случају када су одредбе Криминалног законика „у сукобу са одредбама других казних законика који су на снази у појединим покрајинама Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, да се онда „има примијенити онај закон који је блажи“.

Правни провизоријум у организацији судске власти и функционисање различитих правних система у земљи видљив је и у одредбама Закона о уређењу редовних судова за краљевину. Иако је прописивао организацију судске власти, „седишта и нова месна надлежност окружних судова у Србији и Црној Гори“ требало је да буде урађена накнадно „након што се спроведе уређење нових српских судова“. До тада су сједишта судова и мјесна надлежност требало да остану иста, с тим што су се са ступањем Закона на снагу срески судови у Србији и Црној Гори требали звати „окружним судовим по мјесту свог сједишта“.

Пошто није основан један касациони суд, његову функцију требали су да врше „садашњи касациони судови у Београду, Одјељење

рашки, пријепољски, пљеваљски, бјелопољски, берански и метохијски и тада престају да важе све специјалне уредбе и прописи издани за ослобођене и присаједињене области послје балканских ратова“, *Службене новине КСХС, година VI, 1921, бр.*

¹⁴⁹Било је и других сличних примјера „прилагођавања“ текста законика. Тако су у параграфу 7 ријечи: „према српској власти и према Србима“ замијењене ријечима: „према власти или према грађанима Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, а ријечи: „законима српским“ замијењене су ријечима „законима своје земље“.

Београдског касационог суда у Новом Саду, Сто седморце у Загребу, одјељење Стола седморице у Загребу, Врховни суд у Сарајеву, Велики суд у Подгорици¹⁵⁰. Они су се према Закону сматрали одјељењима касационог суда.

При Касационом суду у Београду установљен је Државни суд за заштиту државе. Суд је био надлежан на подручју цјеле државе: „за извиђање, расправљање и суђење о кривичним дјелима из главе IX Кривичног законика Краљевине Србије и о дјелима 1...9, 13, 14 Закона о заштити јавне безбједности и поретка у држави“¹⁵¹. За овај закон важиле су: „прописи казног поступка за Хрватску и Славонију“. Министар правде био је овлашћен да уредбом пропише измјене тога поступка.

Свакако пада у очи да је било прописано да против рјешења Државног суда за заштиту није било даљег правног лијека.

Што се процесне стране, односно судског поступка у осталим случајевима тиче, до изједначавања закона о грађанском и кривичном поступку“ судови на цјелини територије Краљевине СХС требало је да раде по важећим правилима о судским поступцима, у њиховим покрајинама. То значи да нови законски прописи о судском поступку, кривичном или грађанском, Краљевине СХС нису били донешени, већ да су примјењивани они који су и претходно у појединим областима важили.

* * *

Престанак међународноправног континуитета било које државе припада реду значајних датума не само у погледу историјског трајања међународног субјекта кога се он тиче, већ и са становишта ширих међународних односа. У суштини тај датум подразумијева престанак даљег функционисања државног организма тј. органа власти и дотадашњих правних институција односно правног поретка земље о чијем гашењу међународног континуитета је ријеч. У том смислу, престанак међународноправног континуитета Црне Горе који се десио 1918, или његов прекид, посматрано са становишта обнове државности Црне Горе 2006. не значи да је 22. маја 2006. тај престанак ранијег државног континуитета Црне Горе поништен, односно да су се десили наставак функционисања правног поретка некадашње државе Краљевине Црне Горе, или супституисање у њене међународне односе.

Након што је поново стекла својства субјекта међународног права, Црна Гора је била нова држава која није (нити је то било могуће) преузела међународноправне обавезе раније државе – Краљевине Црне

¹⁵⁰ *Службене новине Краљевине СХС* – 1919, 155,

¹⁵¹ *Службене новине Краљевине СХС*, 1929, бр. 29

Горе. Престанак међународноправног континуитета Црне Горе 1918. зато је значајно и престанак међународног идентитета који је она до тада имала, а обнова црногорске државе никако није значајна и обновљање важности њених ранијих међународних односа, унутрашњег правног поретка, облика владавине и сл. У таквим случајевима може се говорити само о упостављању континуитета нове / обновљене државе, на истој државотворној вертикали са истим историјским и идентитетским, не и међународноправним, вриједносним садржајима њеног друштвеног бића, са историјским идентитетом раније државе .

Нису бројни радови у којима се ово питање посматра са међународноправног аспекта. Важност таквог угла посматрања неријетко се минимизује истицањем у први план несумњиво значајних политичких процеса, улоге политичких одлучилаца и креатора одређених политичких пројекција, посебно из угла распореда политичких снага и политичке моћи великих сила на одређеном политичком простору. Но, управо зато што је за све нове геополитичке промјене важан степен усклађености са међународним правом, с обзиром на његов примат над унутрашњим, веома је значајно да се питања, као на примјер о начину престанка функционисања држава као дотадашњих чланица међународне заједнице, посматрају кроз основне принципе међународно правне регулативе. На тај начин се долази до оцјене о легитимитету и легалитету таквих процеса, ван оквира унутрашњег а превасходно са становишта међународног права.

Такве оцјене подразумијевају вриједносне судове о правној ваљаности аката и радњи које су довеле до престанка функционисања правног поретка државе која је изгубила свој међународни субјективитет. Но, оне су такође важне и из других разлога.

Кругу међународноправних питања припада и тачан одговор у погледу датума престанка постојања органа власти односно правног поретка раније државе, тј. јест вријеме престанка њеног функционисања. Тај датум је веома важан из угла не само историјскоправних и политичких анализа већ и бројних контроверзи које се, као у случају датума нестанка црногорске државе, појављују. Није риједак случај да се у таквим ситуацијама, због субјективности приступа, често занемарује суштина расправе у вези са постављеним питањем.

За наш рад важност утврђивања датума нестанка црногорске државе произилази из степена значаја, односно чињенице да са њим наступају бројне последице које се односе на: међународне уговоре, јавна добра, законодавство, држављанство, за разне концесије везане за територију раније државе - државе сукцесије, које прелазе на нову државу - државу сукцесора.

Пошто питање престанка даљег постојања Црне Горе, легалитета и легитимитета тих процеса, а посебно датума за који се оно може везивати и после је једног вијека, припада реду спорних питања, чиме се у раду нисмо бавили, ми смо у тражењу одговора на питање које нас занима ишли обрнутим редом. Како је датум престанка функционисања неке државе истовремено и датум почетка сукцесије у њене обавезе, а пошто је датум нестанка црногорске државе правно споран, а датум почетка сукцесије није, ми смо преко познатог другог датума дошли до одговора на први. При таквом покушају рјешавања наведене дилеме наметнуо се став да се 1. децембар 1918. истиче као моменат од кога се рачуна почетак сукцесија у међународне обавезе Црне Горе, па самим тим и датум престанка функционисања црногорске државе. Таква теза сама по себи умањује међународноправни значај који се придаје одлукама Подгоричке скупштине. Истовремено, на основу овог и других релевантних чињеница изнијетих у раду, све наше анализе упућују на закључак да се као држава сукцесор Краљевине Црне Горе појављује Краљевство СХС од 1. децембра 1918. године, а не Краљевина Србија од 26. новембра 1918. Посматрано из међународноправног угла такође се намеће закључак да је у нормативно-правном смислу ријеч о уједињењу Црне Горе са Краљевством СХС, а не са Краљевином Србијом.

Оваква теза није нова ни у радовима аутора овог текста, а и неких других познавалаца главних начела међународног права. Ми смо у овом раду покушали да је детаљније образложимо, свесни чињенице да сваки једностран поглед на прошлост пати од непотпуности. Свакако да се нормативно не може одвојити од стварног, а историјска реалност претворити и нормативни систем и у њега увести друштвене односе попут стварања југословенске државе. То свакако не би био научни приступ, а посебно не би одговарао разумијевању историјског времена у коме је југословенска идеја остварена.

У времену о коме је ријеч, са политичком вољом великих сила побједница у Првом свјетском рату, која је свакако имала доминантан значај, уз друге историјске околности, се поклопило расположење за уједињењем југословенских народа на простору наикадашње Аустроугарске монархије, а такође и оно на просторима Србије и, у великој мјери, Црне Горе.

Зато, нормативни приступ у нашем случају има за циљ да употпуни слику о томе и покаже „како је заиста било“, али са становишта међународноправних оквира стварања Краљевине СХС и нестанка Краљевине Црне Горе. Притом свакако не желимо да давањем било каквих, накнадних правних поука или порука о процесима који су се сходно својој историјској логици десили, ствари прикажемо на другачији на-

чин, осим на онај на који су се оне одиграле и које једино у таквом облику можемо посматрати и резумјети.

Radoslav RASPOPOVIC

TERMINATION OF THE INTERNATIONAL LAW CONTINUITY OF THE MONTENEGRIN STATE IN 1918

Summary

The range of international legal issues also includes the question concerning the date of cessation of government authorities or the legal order of the country, that is, the cessation of its existence. This date bears major significance not only in regard to the historical, legal and political analyzes, but also in regard to numerous controversies which might arise in relation to any such event, as it is the case with Montenegro.

The interest in determining the date of the of the cessation of Montenegrin state in 1918 stems from the necessity to understand the consequences, that is, the many issues which arise from that point concerning its legal status, especially the future of international treaties, public goods, legislation, citizenship, concessions related to the territory of the former state, and succession which passes to the new state - the successor.

In spite of a century passing, the question of the cessation of the continued existence of Montenegro - the legality and legitimacy of such processes, specifically the date to which it can be linked, still remains and is considered a moot point among a number of issues (which we are not going to address in this paper). Thus, we decided to seek an answer to this question in reverse order. This means that in spite of the fact that the date of disappearance of the Montenegrin state is legally disputable, the beginning of its succession is not - since the date of cessation of functioning of a state simultaneously marks the beginning of the succession of its obligations, and so we arrive at our answer concerning the date in question by means of analyzing the consequences. In an attempt to resolve the aforementioned dilemma regarding the point at which the succession began, December 1, 1918, poses itself as the demarcation date as it marks the beginning of Montenegro's international obligations, and thus represents the date of the cessation of the functioning of the Montenegrin state. Such a thesis, in itself, mitigates the legal significance that is attached to the decisions of Podgorica Assembly. At the same time, on the basis of this and other relevant facts presented in the paper, all the analyzes point to the conclusion that the successor state of the Kingdom of Montenegro is the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, and not the Kingdom of Serbia. Observed in the context of international law, the conclusion poses itself that in the normative legal sense, this meant the unification of Montenegro with the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and not with the Kingdom of Serbia.

Академик Шербо РАСТОДЕР*

О НЕКИМ ПОЛЕМИЧНИМ ПИТАЊИМА БОЖИЋНОГ УСТАНКА 1919.ГОДИНЕ

ABSTRACT: *For almost an entire century, the Christmas Uprising has been the subject of historiographical exposition, but the impression is that we have not moved further than the beginning, regardless of the fact that in the meantime several hundreds of books, contributions and essays and thousands of primary historical sources have been published on this subject. The author will try to synthesise the large number of issues into only those key ones, with the possibility of additional resolution, which in essence will lead to a re-examination of this event.*

KEYWORDS: *1919 Christmas Uprising, insurgents, Montenegrin Army, government in exile, Allied occupation, Whites, Greens, for the right, honour and freedom of Montenegro.*

а) О појмовима устанак, побуна, буна

Да значење ријечи у одређивању суштине и карактера једног догађаја, појаве или процеса у историји може бити различито мотивисано, управо потврђује пракса именована догађаја о којем је ријеч. Због практиковања различитог именована овог догађаја с почетка 1919. завирио сам у рјечнике и са не малим изненађењем констатовао да ријеч „устанак“ м.р. значи исто што и *буна, побуна*, односно на енглеском *uprising* (устанак, развој; *rebellion* (побуна, устанак, буна) или *insurrection* (устанак, побуна). Дакле, више је него сигурно да су формално, посматрајући расположиве рјечнике¹, ријечи *буна, побуна, устанак* синоними и да у

* Аутор је редовни професор на Филозофском факултету у Никшићу и редовни члан ЦАНУ, ДАНУ и БАНУ.

¹ **буна 1.** *устанак против власти, владајућег поретка. 2. противљење, буњење, побуна, бунт. Речник српскога језика*, Магица српска, Нови Сад, 2007, стр.121; **побуна 1.** *устанак, буна; негодовање, протест (против власти, политике и др.) као израз не-*

том смислу начелно нема бојазни од „*грешке*“ у именовану догађаја с почетка јануара 1919, једним од наведених појмова. Та чињеница је дуго мотивисала и аутора ових редова да у раније објављеним радовима, по инерцији и из исказа поштовања према неким ауторима, чешће користи синтагму *Божјића побуна*, него *Божјићи устанак*. Тек су ми размишљања академика Мијата Шуковића² на ову тему указала на потребу преиспитивања овога става, тим прије што по значењу ови појмови могу бити синоними, но по садржају се ипак ради о различитим појмовима. Тако се мање-више у свим релевантним енциклопедијама упозорава да се појам „*побуна*“ у „*површној публицистици меша са устанком јер су слични по облику. У ствари под устанком се подразумева акција која има дубље мотиве и далекосежније циљеве а шири обим, док по степеној организованости побуне, особито војне побуне, могу бити планиране до у детаље. Израз устанак се осим тога придаје покрету за који имамо симпатија или га морално одобравамо, док побуном означавамо нешто са чим се не слажемо.* (подв. Р. Ш.) *Ово под утицајем инкриминисаности побуна као акта, тј. чињенице што се у кривичном законодавству многе од ових облика политичке борбе третирају као побуна. Тако долази до тога да једну исту акцију разне друштвене групе називају различитим изразима: једни револуцијом или устанком, други побуном*”³. *Ово потенцирам из једноставног разлога што међу ис-*

задовољства. 2. отпор против некога, нечега, отказивање послушности, негодовање. 3. наред, хаос изазван немиром, метеж, комешање; Речник српског језика, Матица српска, Нови Сад 2007, стр. 939; устанак 1. оружана побуна народа. 2. дизање из постеле, устајање. Речник српског језика, Матица српска, Нови Сад, 2007, стр. 1417; побуна 1. устајање против власти; устанак. 2. отказивање негодовања или незадовољства чим; противљење. 3. прен. (пренесено значење) стање немира, збрке, ускомешаности, узбурканости; S. Halilović, I. Palić, A. Šehović: Rječnik bosanskoga jezika, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo 2010, str. 916; устанак оружана побуна народа, S. Halilović, I. Palić, A. Šehović: Rječnik bosanskoga jezika, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2010, str. 1398; buna 1. оружанотпор против власти виших staleža. 2. stanje kad se tko protivi komu ili čemu; Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika, Školska knjiga, Zagreb 2015, str. 119; pobuna 1. ustanak protiv vlasti. 2. naglo negodovanje protiv koga ili čega, nezadovoljstvo čime ili otpor protiv koga ili čega, nemirenje, neslaganje s čim, otkazivanje posluha, Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika, Školska knjiga, Zagreb 2015, str. 1066; устанак оружана побуна народа, Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika, Školska knjiga, Zagreb 2015, str. 164.

² Види више: Академик М. Шукловић, *О карактеру и циљевима Божићног устанка*, Зборник радова са научног скупа одржаног поводом 90-годишнице Божићног устанка “За право, част и слободу Црне Горе”, Цетинје мај 2009, 39-51. Академик Шуковић тим поводом тврди, н.д, стр.41: *Квалитетом Божићног устанка као по б у н е одузимају му се државотворни карактер и смисао, одбрамбени циљ од агресивног и насилног наметања власти која није имала ни легитимитет ни легалитет, а његови циљеви своде се на заштиту искључиво партијалних “династичких интереса”.*

³ Види више: *Политичка енциклопедија*, Београд 1975, 96, 737-738, 1111-1112

торичарима још увијек има оних који различитим именовањем овог догађаја априори покушавају одредити његову вриједност и карактер. Тако се дешава да се име догађаја не изводи из његовог садржаја, него се садржај покушава одредити именом. Због свега наведеног, именовање овог догађаја нема само формални значај, иако смо нагласили да у рјечницима ријечи устанак, буна, побуна имају исто значење али не и истовјетан садржај. Тако се у енциклопедијама устанак дефинише као „оружана побуна против нечије власти“. Њени учесници, односно устаници, поданици су те власти који настоје да на одређено подручје замијене постојећу власт властитом или нечијом другом“. У тумачењу наведених појмова наилазимо на различите врсте устанака (државни удар, грађански рат, револуција) и посебно израза буна - који се дефинише као „устанак малог, локалног значаја (просторно, временски, по броју учесника)“.⁴ Зашто је важно овај догађај правилно именувати? Не због тога да би се „поправила“ постојећа именовања, која ће остати и након ове анализе, него због тога, како би се име догађаја извело из његовог садржаја а не обратно. Дакле, мислимо да именовањем ове појаве устанком не значи исказивање „симпатије према овом покрету нити његово „априори морално одобравање“, како је то назначено у енциклопедијама. То није наша полазна основа, као што бих могао веома једноставно показати, да је у историографском наслеђу свако друго именовање овог догађаја мотивисано, не анализом садржаја самог догађаја, већ вриједносном оцјеном према њему. Зато би се могло утврдити да сви они који желе умањити значај и вриједност овог догађаја исти именују „буном“ или „побуном“ а не „устанком“. И овдје треба правити јасну дистинкцију између науке и идеологије. Јер смо убијеђени да су чињенице те које одређују карактер догађаја, а да је њихово субјективно бојење увијек припадало онима који их интерпретирају од постанка историјске науке до данас. Довољно је бити свјестан те чињенице и имати на уму да наслеђе историјске науке није пука „истина“, него је њен идеал „тежња“ ка истини. И да историчарима посебно не треба вјеровати када се заклињу у „објективност и непристрасност“. То не зависи од декларативног опредјељења аутора, већ од провјерљивости и утемељености његових ставова. Такође у наведеном контексту и није пресудно значајно накнадно нацификовати актере догађаја, односно тврдити да ли се ради или не о истом или два народа. Било да су се Црногорци тада осјећали „Србима“ или не, много је важније знати против чега су и зашто подигли устанак? И одговорити на то како је дошло до првог, најалост не и јединог, идеолошког раскола и сукоба у Црној Гори у XX вијеку.

⁴ Ibid.

б) О датуму подизања устанка

Да је значење Божића и Бадње вечери у црногорској традицију већ увелико било попримило обиљежје слободарског симбола свједочи и чињеница да су слѣдбеници устанка обиљежавали 21. децембар као датум устанка и везивали га за Божић. Два су битна разлога што је баш тај датум изабран за почетак устаничке акције. Први је везан за традицију и то најбоље објашњава др Секула Дрљевић који тим поводом тврди: *„Црногорци су епски народ. Познају своју прошлост. Њихово духовно око никада не испушта из вида дјела предака. Њихови часови одмора од дневних брига испуњени су разговорима о прошлости. Разумљиво је, да им се наметнула мисао, да је Црна Гора прије преко двјеста година била у сличном положају и да су упутства за свој рад тражили у поступцима својих предака онога времена. Кад су се Турци увјерили, да не могу силом покорити сложну Црну Гору, покушали су корупцијом разјединити Црногорце. И дијелом су успјели. Нашло се оних, који су прешли на ислам и тим путем прихватили турску државну идеју, поставили „Турци“. Тако је Турска за своју борбу против Црне Горе нашла упориште у самој Црној Гори. Црногорци су доведени у положај да се одреку или слободе, или братства с домаћим „Турцима“ и да их поубијају. Одлучили су се за ово друго и своју одлуку су извршили на Бадње Вече. То је знаменито црногорско Бадње Вече, када се родио мали црногорски бог, то јест од корупције и издаје очишћена Црна Гора. Од тог времена највећи црногорски празник је Бадње Вече. Око њега се окреће морални и етички систем црногорске религије као планете око сунца. Црногорско православље коначно се одвојило од византијског и постало црногорско православље, о чему ће касније бити говора. При крају 1918. године Црногорци се одлучише да обнове дјело својих предака баш на исти дан. Тачно је да су ондашњи домаћи „Турци“ били претече београдских јањичара. По јединству циља, тј. жеље да униште црногорску државну слободу слични су једни другима као јаје јајету. Али, ситуација Црне Горе није била иста у оба случаја. Док Турска није имала своју војску на Цетињу, Србија ју је имала. Док су Црногорци били наоружани као и домаћи „Турци“, сад су Црногорци имали зарђале пушке, сакривене испод пећина за вријеме аустроугарске окупације, а јањичари добро наоружани. Звијезда бадње вечери ипак је 1918. године окупила око Цетиња катунско и ријечко племе, иако готово голоруке. Потомци великих ствараоца Црне Горе вјеровали су да жртва за слободу не остаје узалудна и јуришали су на окупатора и његове топове. Исход борбе већ унапријед се знао. Након великих жртава, великог броја мртвих и рањених, Црно-*

горци су се разбјежали по планинама, а на Цетињу су насиље и корупција славили своју побједу....“⁵ Овдје треба напоменути да се о датуму устанка говори у оквирима рачунања времена по јулијанском (старом), односно по календару који је тада био званичан и важећи. Дакле, оно што је крај 1918. по јулијанском календару, то је почетак 1919. године по грегоријанском календару (разлика је 13 дана у XX вијеку)⁶. Дакле, не би требало да буде дилеме око тога да је одлука о подизању устанка донијета 21. децембра 1918, по јулијанском, односно 2. јануара 1919. по грегоријанском календару. Дакле, ако је то озваничен почетак устанка, када би се онда могао одредити његов крај? Ако бисмо то посматрали са становишта чињенице, о почетном (не)успјеху у остваривању зацртаних циљева, онда би се устанак могао свести на неколико дана сукоба око Божића 1919. године, односно на дан сукоба у околини Цетиња, 24. децембра 1918/ 6. јануара 1919. Међутим, више је него јасно да сукоб око Цетиња на Божић 1919. године представљао тек иницијалну капислу сукоба, који се може пратити до марта 1929. године, када су ликвидирани посљедњи одметници идеологије Божићног устанка. Ако бисмо овако посматрали процес развоја устанка и његове пацификације, онда бисмо га хронолошки могли омеђити на јануар 1919. - март 1929, односно на више од десет година. О томе шта се све дешавало у том периоду свједочи на хиљаде објављених докумената, књига и текстова,⁷

⁵ Види: S. Drljević, *Balkanski sukobi 1905-1941*, Zagreb 1944, reprint izdanje, Zagreb 1990, 105-112

⁶ У краљевини СХС је донијет Закон о изједначавању старог и новог календара, 10. јануара 1919. Законом је стари календар престао да важи 15. јануара 1919. тако што се тај дан води као 28. јануар. Ово рачунање времена није прихватила СПЦ и још неколико православних цркава које су задржале стари јулијански календар.

⁷ Види: Д. Димо Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије 1918. године*, Титоград, 1962; Д. Димо Вујовић, *Подгоричка скупштина 1918*, Загреб 1989; М. Шуковић, *Подгоричка скупштина 1918*, Подгорица 1999; Ј. Ћетковић, *Ујединитељи Црне Горе и Србије*, Дубровник 1940; Ј. Б. Бојовић, *Подгоричка скупштина 1918*, Горњи Милановац 1989; Ж. Периф, *Црна Гора у југословенској федерацији*, Подгорица 1997²; В. Вучковић, *Дипломатска позадина уједињења Србије и Црне Горе*, Југословенска ревија за међународно право (Београд) 2, (1959); М. Дашић, *Југословенска мисао у Црној Гори до стварања Југославије*, ЈИЧ 1-4/1989; М. Dašić, *О корijenima i razvoju jugoslovenske ideje u Crnoj Gori do 1918. godine*, u: *Ogledi iz istorije Crne Gore*, Podgorica 2000; М. Дашић, *О југословенској идеји у Црној Гори до стварања југословенске државе 1918*, у: *Зборник -Југословенска држава 1918-1988*, ИСИ, 1999; Р. Распоповић, *Став Црногорског одбора за народно уједињење према југословенском уједињењу*, Зборник: Србија 1918, Београд 1989; *Ђенерал Вешовић пред судом*, Земун 1921; В. Винавер, *О интересовању енглеске јавности за проблем Црне Горе после првог светског рата*, ИЗ 1 (1965); Š. Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929*, I- IV, Zbornik dokumenata, Biblioteka Nidamentym, Bar 1997, Podgorica 2006²; Š. Rastoder, *Uloga Francuske u nasilnoj aneksiji Crne Gore*, prevod izdanja iz 1921, Conteco, Bar 2001; Š. Rastoder, *Crna Gora u egzilu 1918- 1925*, I-II, Istorijski institut Crne Gore,

који више не дозвољавају никакав импресионизам, импровизацију нити публицистичко поједностављивање. Много је питања која траже одговор и много је одговора који би могли бити једноставни ако би се занемарила импресивна хеуристичка основа знања о овом догађају.

в) О карактеру и току устанка, организацији и циљевима

Аналитичари се углавном слажу у оцјени да је устанак подигнут с циљем да се пониште одлуке Подгоричке скупштине, поврати одузета државност Црне Горе, учини је активним и уваженим субјектом евентуалног уједињења. Такође је више него јасно да је устанком требало скренути пажњу Мировној конференцији у Паризу на судбину државе која се у рату борила на страни сила Антанте.

Припреме за устанак биле су интензивираније послје повратка неких црногорских првака из заробљеничких логора, који су били задржани на путу за Црну Гору (највећим дијелом у Сарајеву) док се не изгласају одлуке на Подгоричкој скупштини. Посебно су биле интензивне на простору Црне Горе у границама послје Берлинског конгреса, односно на подручју гдје је била израженија државноправна свијест црногорске државе, мада су устаници имали присталица и у другим крајевима. Процењује се да је у побуни, чији је почетак планиран за 21. децембар 1918, учествовало око 4.000 слабо наоружаних људи. План побуне открио је

Almanah, Podgorica 2004; Š. Rastoder, *Janusovo lice istorije*, Vijesti, Podgorica 2000; Ш. Растодер, *Петровићи – сутон једне династије, Династија Петровић Његош*, ЦАНУ, 2002, том. II, 227-303; J. Vajza, *Crnogorsko pitanje*, Podgorica, 2001; G. de Bajza, *La questione montenegrina*, Budapest, 1928; Г. Перазић, *Нестанак црногорске државе у Првом светском рату са становишта међународног права*, Београд, 1988; Д. Живојиновић, *Црна Гора у борби за опстанак 1914-1922*, Београд 1996; Д. Живојиновић, *Италија и Црна Гора 1914-1925, Студија о изневереном савезништву*, Београд 1998; Д. Р. Живојиновић, *Невољни савезници 1914-1918*, Београд 2000; Д. Живојиновић, *Крај Краљевине Црне Горе: мировна конференција и после 1918-1921*, Београд 2002; М. Шуковић, *Чињенице су одлучујуће*, Стварање 10-12, 2000, 254-284; З. Лакић, *Политичко мишљење или научни став, Црногорске историјске теме*, Подгорица 2001; Стварање, 2000, бр. 1-5, стр. 220-245); М. Дашић, *О дилеми да ли је Велика народна скупштина у Подгорици била легална и легитимна*, у: *Огледи из историје Црне Горе*, Подгорица 2000, 323-337; N. Adžić, *Posljednji dani Kraljevine Crne Gore*“, Cetinje 1998; N. Adžić, *Crnogorski heroji Savo Raspopović i Petar Zvicer*“, Cetinje 2003; N. Adžić, *Sudbine crnogorskih patriota 1919-1941*“, Podgorica 2006; N. Adžić, *Borci za nezavisnu Crnu Goru 1918-1941*“, Tom I, Cetinje 2008; N. Adžić, *Borci za nezavisnu Crnu Goru 1918-1941*“, Tom II, Cetinje 2010; N. Adžić, *Politička suđenja u Crnoj Gori (1920-1940)*“, Cetinje 2013; N. Adžić, *Crnogorac bez domovine-Milo Petrović Njegoš i crnogorsko pitanje*“, Cetinje 2013; N. Adžić, *Crnogorsko pitanje (1918-1931)-Pogledi iz inostranstva-Aleksandar Divajn, Ronald Meknil i Antonio Baldaći o Crnoj Gori*“, OKF, Cetinje 2014; *Zbornik radova sa naučnog skupa održanog povodom 90-godišnjice Božićnog ustanka „Za pravo,čast i slobodu Crne Gore“*, Cetinje, maj 2009.

18. децембра, дакле недјељу дана прије формалног избијања сукоба (25. XII), поп Стево Дрецун, који је о овоме обавијестио митрополита Митрофана Бана, а овај команду српске војске на Цетињу и Извршни народни одбор.⁸ За припреме побуне генерал Милутиновић знао је од 17. децембра 1918. године, тако да за војне и цивилне власти она није била никакво изненађење.⁹ Двојица црногорских официра два дана уочи побуне доставили су команданту савезничких трупа за Црну Гору, француском генералу Венелу, захтјеве за поништење одлука Подгоричке скупштине, рестаурацију Црне Горе као уставне монархије, окупацију Црне Горе од стране савезничких трупа уз искључење српских, док се не спроведу избори, послије којих ће се ријешити о начину управе и форми будућег уједињења. Поставља се питање: зашто су „захтјеви“ достављени француском генералу, а не, на примјер, команданту Јадранских трупа генералу Милутиновићу или новоуспостављеним цивилним органима власти? Па зато што је генерал Венел формално био командант савезничке окупационе војске и све трупе на простору Црне Горе требало је да буду потчињене његовој команди. Дио побуњеничких вођа уздао се у помоћ Италије, чије су се трупе, као дио савезничке војске, налазиле у јужним дјеловима Црне Горе, те је одржавао контакте са појединим италијанским агентима. Конкретна италијанска подршка уочи саме побуне изостала је, мада је Италија касније прихватила избјегле противнике безусловног уједињења, помагала их војно и финансијски, користећи на тај начин црногорско питање као средство притиска у дипломатским преговорима око мјеста у сјеверном Јадрану.

Конкретним активностима у спречавању и угушивању побуне руководила је Команда Југословенских трупа на Цетињу, са генералом Драгутином Милутиновићем на челу. Уочи побуне почело је хапшење појединих побуњеничких вођа и зеленашких првака. У Пиперима је 20. XII ухапшен бригадир Милутин Вучинић, чиме је осујећено опкољавање Подгорице према раније усвојеном плану, без обзира на то што су побуњеници пресјекли пут Подгорица-Даниловград на Врањским њивама и што је један дио Мартинића, са командирима Стеваном и Богданом Радовићем, заузео спушку главицу, док је капетан Мато Раичевић запосјео Веље брдо код Подгорице. У овом крају покрет побуњеника привремено је ликвидан без оружаних сукоба, хапшењем неких од побуњеничких вођа. Устанак у другим дјеловима Црне Горе текао је другачије. Већ 21. XII били су опкољени градови: Цетиње, Ријека Црнојевића, Вирпазар, док су се око Никшића прикупљали устаници. Обрачун који је пресудно

⁸ Види: Š. Rastoder, *Škrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929*, Bar 1997, knj. I, dok. br. 15, 21, 22, 56.

⁹ *Ibid.*, dok. br. 56.

утицао на даљи ток устанка догодио се у околини Цетиња. Штаб устаника налазио се у Бајицама, гдје су на преговоре дошли бригадир Јанко Вукотић и Јово Бећир, у жељи да спријече будући сукоб и беспотребно проливање крви. Устаници су у начелу прихватили мировне иницијативе уз испуњавање постављених услова. Њихову неодлучност и недовољну организованост вјешто су користили бјелаши, које су потпомогале српске трупе стациониране у Црној Гори. Већ 22. XII сломљен је отпор око Вирпазара, који је предводио инспиратор, организатор и вођа устанка Јован Пламенац, који је, на позив краља Николе, убрзо напустио Црну Гору, пребацивши се преко Сан Ђовани ди Медуа у Италију. Око Никшића су борбе отпочеле 23. XII, и послије једнодневнoг окршаја, одбрана града је, пошто су у помоћ дошли бјелопавлићки, граховски и дробњачки бјелаши, успјела да поколеба крајње неодлучне устанике. Вође устанка, војводе Ђуро и Марко Петровић, и Марко Ђукановић били су ухапшени у својим кућама, док су Милисав Николић и командир Ђуро Јововић са дијелом својих прсталица одбјегли у шуму. Устаници су из штаба у Бајицама 22. XII упутили своје *Захтјеве*, које је у име устаничког одбора потписао капетан Крсто Поповић, генералу Венелу, команданту савезничких трупа, које су добиле мандат од међусавезничке комисије у Версају да окупирају Црну Гору, и Извршном народном одбору, чији је препис достављен команди Јадранских трупа. Сједиште команде савезничке војске било је у Котору, а под њеном командом су, већ смо напомињали, формално биле све савезничке јединице, укључујући и српске. Ова команда је била потчињена команди источне војске, са сједиштем у Цариграду. У *Захтјевима* се наводи да је скупштина у Подгорици сазвана против уставних одредби Црне Горе и воље већине црногорског народа, што је био основни разлог да се *дигне општи покрет и устанак у Црној Гори*. Потом се наводи да се сви слажу са идејом да Црна Гора уђе пуноправна са осталим покрајинама у једну велику југословенску државу, а да о облику владавине ријеша редовно изабрана скупштина *свијех Југословена*, односно Конституанта. Претходно су захтијевали да се казне кривци *који су бацили љагу нашему оружју*, што се односило на интензивну пропаганду ујединитеља о наводној *издаји Црне Горе и њеног краља* током рата, те да се анулирају одлуке Подгоричке скупштине и проведу нови слободни избори за Црну Гору, чији ће изасланици привремено представљати Црну Гору изван и унутра. Ради извршења наведеног, најављен је улазак устаничких трупа 23. XII у Цетиње, када ће преузети сва државна надлештва. Извршни народни одбор, на челу са Марком Даковићем, и командант Јадранских трупа, генерал Милутиновић, одбили су поменуте захтјеве. До сукоба је дошло уочи Божића, 24. XII ујутро, када су на покушај устаника да уђу у град, бјелаши одговорили оружаном паљбом. Истог дана

на Цетиње је дошао командант савезничких трупа, генерал Венел, покушавајући да склопи примирје међу сукобљеним странама. Поставио је и једној и другој страни услове, по којима је требало пут Котор-Цетиње ослободити за саобраћај, успоставити покидане телефонске и телеграфске линије. Дат је рок да се наведено испуни до 25. XII /7. и и да се сви они који су учествовали у устанку поврате кућама и положе оружје. Устаници су се дијелом повукли својим кућама, одбијајући да положе оружје. Дио устаника је побјегао у Боку Которску и Бар, одакле су их Италијани пребацили у Медову, гдје се налазио сабирни логор за Црногорце, а потом у Италију, док се дио одметнуо у шуму. На тај начин сузбијен је устанак на Божић 1918. године, али ће се борбе против противника безусловног уједињења трајати све до 1924. односно спорадично до 1929. године. У борбама око Цетиња било је 79 рањених и погинулих (16 погинулих и 63 рањених) међу присталицама безусловног уједињења, док је међу њиховим противницима око Никшића и Цетиња погинуло 29 лица (три око Никшића). Овим догађајима скренута је пажња Конференцији мира у Паризу на стање у Црној Гори, што је био један од циљева побуњеника, али је и отворен процес дуготрајне оружане конфронтације присталица и противника безусловног уједињења.

г) О Циљевима устанка

Циљеве устанка су веома јасно дефинисали сами устаници у писму тзв. Извршном одбору од 22. децембра 1918/ 3. јануар 1919. које је у име Устаничког одбора потписао Крсто З. Поповић: *„Већ су прошла два дана, да се пријестоница Цетиње налази у опсади од стране неколико хиљада усташких чета, које са нестрпљењем очекују да чим прије уљегну у пријестоницу Цетиње, те својим уласком успоставе стање које достојно одговара црногорском имену и будућој држави Југославији.*

Да би се избјегло пролијевање братске крви, која ако потече историја неће памтити, потписати Устанички одбор нашао је за сходно да Извршном одбору упуту изражај воље црногорског народа у следећем:

I – Ми смо сви сложни да Црна Гора уђе пуноправно са осталим покрајинама у једну Југословенску државу, без икаквих унутрашњих политичких граница, а облик владавине остављамо да пуноправно ријеши редовно изабрана скупштина свих југословена – Конституанта - чему ћемо се срдечно покорити.

II – Ми тражимо да претходно један народни суд пронађе кривце за све догађаје који су бацили љагу на наше оружје и да тек онда, чис-

та ведра чела приступимо великој југословенској заједници, за коју су и најстарији наши преци највјернији заточници били.

III – Тражимо анулирање одлука Подгоричке скупштине и нове слободне изборе за Црну Гору, чији ће изасланици пуноважно рјешавати све наше садашње домаће послове, те привремено представљати Црну Гору изнутра и извана.

За извршење рада по овом програму, устаничке трупе сјутра, 23. овог мјесеца, умаршираће у пријестоницу Цетиње и ради успостављања будућег реда запосјести ће сва надлештва, у коју сврху с наше стране бит ће очуван најбољи ред, те са овим преко вас опомињемо војску која се сада налази у Цетиње да са своје стране не би изазивала пролијевање братске крви - у којем слушају сматрали би се одговорним чланови тога Одбора, а ми са своје стране дајемо часну ријеч да ће како живот тако и имовина сваком бити загарантовани, сем у случају да будемо нападнути¹⁰. Шта се уочава ако се посматрају програмски документи од почетка устанка, па даље? Прије свега, да се програмска начела мијењају од почетног становишта „праведног уједињења, конфедерације“ до изричитог захтјева за „васпоставом Црне Горе“. Истина без „васпоставе Црне Горе“ нема било каквог облика „уједињења“ у којем би Црна Гора била субјект, као што је заиста реална чињеница да би „самостална Црна Гора“ могла у било којој политичкој спекулацији наћи своје мјесто изван обједињене југословенске државе. И ово је била квадратура круга у којем су се нашли противници безусловног уједињења. Доказати новим картографима Европе да Црна Гора има право да одлучује о себи а да истовремено не угрожава њене геостратешке интересе везане за стварање југословенске државе било је практично немогуће. И то је онда извориште политичког фатализма у којем знате да је „правда“ на вашој страни, али не и средстава за њено остваривање. Отуда вођа устанка Јован С.Пламенац као циљ наводи слjedeће: „Наша је девиза: Васпостави Црне Горе са свим њеним сувереним атрибутима, на слjедствено томе и народно самоопредjељење према постоjећем црногорском Уставу и парламентарним принципима“, како је у своме Дневнику забиљежио, у суштини, војни заповједник устаничких снага у Божићњем устанку, капетан, потом командир Крсто Зрнов Поповић.¹¹ Из наведених принципа изведена је главна парола устаника: „За право, част и слободу Црне Горе“. То

¹⁰ Види: Š. Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929*, I-IV, Cetinje-Podgorica 2005², tom, I. str. 123, dok. 30, Проглас побуњеника Извршном народном одбору на Цетињу, Бајице, 22. децембар 1918. године, У име Устаничког одбора, капетан Крсто Поповић.

¹¹ Дневник Крста Поповића, рукопис у приватном власништву.

је био поклич устаника, ознака на медаљи скованој у њихову част (тзв. „гаетуша“) и програмско гесло под којим је вођена деценијска борба. Још једно питање заслужује детаљну и прецизну анализу.

д) Против кога је подигнут устанак?

Прво, није спорно да је одлуком међусавезничке конференције од 7. октобра 1918, Црна Гора окупирана од стране својих савезника. Краљу Николи (који се налази са владом у егзилу) је повратак у Црну Гору био онемогућен на изричито захтјев српске владе, која је успјела да га представи као реметилачки фактор чије би присуство у Црној Гори отупило оштрицу борби у завршници рата, што је на крају постао и став врховног команданта савезничке војске.¹² Суочен са енергичним одбијањем Француске поводом његовог повратка у Црну Гору, те одсуством подршке Италије и Енглеске, краљу Николи је једино преостало да тражи гаранције од савезника. Француска влада му је саопштила да ће њене трупе када уђу у Црну Гору поштовати легалне власти краља Николе, а да ће војне власти које окупирају земљу управљати у име краљево.¹³ Стварно, аршини који су важили за краља и његове присталице нијесу важили и за његове противнике. Јанко Спасојевић, један од главних организатора Подгоричке скупштине, је пребачен из Тулона у Солун француском ратном лађом у првој половини октобра 1918, а Андрија Радовић, кључна личност ујединитељског покрета и анти-црногорске пропаганде је такође француском ратном лађом стигао из Тулона у Црну Гору, почетком децембра 1918. године.¹⁴ У међувремену по одлуци међусавезничке комисије у Версају од 7. октобра 1918, савезничке трупе (француске, енглеске, италијанске, америчке) су окупирале Црну Гору. Занимљиво је да су српске трупе ушле у овај савезнички контингент по изричитој и самовољној одлуци Француске, јер оне ни у једној варијанти нијесу планиране за улазак у Црну Гору. Формирана је и посебна команда савезничке војске за Црну Гору, на чијем челу је једно вријеме био француски генерал Венел, а касније француски генерал Таон. Сједиште ове команде је било у Котору и њој су формално биле подређене све јединице које су се налазиле у Црној Гори, укључујући и српске. Ова команда је била потчињена команди Источне војске, са сједиштем у Цариграду, на чијем челу се налазио француски генерал Франше Д'Епере. Италијанске трупе су се налазиле у Бару, Вирпазару, на Крстацу, у Котору и околини и Улцињу; француске у Ду-

¹² Види: Д. Вујовић, *Уједињење*, 303.

¹³ *Ibid.*, 60

¹⁴ Д. Вујовић, *Уједињење*, 285.

бовику близу Цетиња, Бару, Вирпазару, на путу према Никшићу и Зеленици; енглеске у Вирпазару; а америчке према Цетињу, Подгорици, Котору и околини и Зеленици. Српске трупе су биле распоређене углавном у свим крајевима Црне Горе.¹⁵ Задатак савезничких трупа је био да очувају ред и мир у Црној Гори. Дакле, често се превиђа суштинска ствар. **Црна Гора на крају Првог свјетског рата није била обновљена, него окупирана територија. Али овога пута од савезничких војски (француске, енглеске, америчке, италијанске и србијанске војске). И овдје се изводи свјесно карикирање чињеница. Црну Гору није су окупирале само србијанске трупе, али су те трупе биле дио савезничке окупационе војске и као такве подређене команди савезничке војске у Котору, односно команди Источне војске, са сједиштем у Цариграду, на чијем челу се налазио француски генерал Франше Д'Епере.** Зашто је ово важно? Па управо због тога што су окупационе трупе требале да буду гарант мира и самим тим задужене за очување реда у име црногорског суверена а устанак се подиже против „окупатора“ који се у исказу устаника препознаје као Србија. Односно, оно због чега су устаници дигли устанак је препознавано искључиво као дјело Србије: *„На дан 21. децембра 1918. објављен устанак народа Црне Горе противника окупаторске војске, односно Извршног одбора Велике народне скупштине, са захтјевом да се од њих одузме сва управа у земљи; успостави стара на дотадашњим законима и уставом. Устаничке трупе су покушале на Бадњи дан (24. децембра/ 6. јануара ући на Цетиње, којим је тада командовао србијански официер Милутиновић и узму управу у своје руке али их је дочекао плотун омладинских група...“*, тврди један од аутора поборника устаника, десетак година након ових догађаја.¹⁶ Услови које су устаници достављали посадама у опсеђнутим градовима, углавном су се сводили на то да „србијанске трупе“ напусте Црну Гору. Тако су устаници око Ријеке доставили тамошњој „мјесној команди“ слједећи ултиматум са локације Шинђон, 21. децембра 1918: *„Извјештавамо вас да овдје окупљени народ захтијева слједеће: Да се србијанске трупе које се у Ријеци налазе да исте одмах уклоне, а тако и сви они који желе са њима одит. При изласку да су трупе слободне са собом и оружје изнијети. Одговор на горње народ захтијева до 11 сати прије подне. Шинђон 21. XII 1918“*.¹⁷ Захтјев о одласку србијанских трупа из Црне Горе је био нереалан и израз неразумијевања суштине. Наиме, српске трупе су биле дио савезничких окупационих трупа, подређених савезничкој команди у Котору. Формално, како

¹⁵ *Ibid.*, 379/380.

¹⁶ *Vidi*: S.M. Štedimlija, *Gorštačka krv, Crna Gora 1918-1928*, Beograd 1928.

¹⁷ *Vidi*: J. Četković, *Ujedinitelji*, 352.

су Французи прећутно их „увели“ у Црну Гору, мимо првобитних договора, то би њихово напуштање ових простора требало да нареди савезничка команда. Да је то било далеко од реалног потврђује допис Врховне команде Србије која доставља команданту Јадранских трупа наређење следеће садржине: „...*Команда ђенерала Венела простире се на све трупе у Црној Гори и Котору без обзира на њихову јачину. Како је та команда образована ради заштите наших интереса и одбране од италијанске акције (подв. Р. Ш.) то не треба стварати никаквих тешкоћа ђенералу Венелу нити чинити какво питање да ли наших трупа има више или мање но што је предвиђено.*“¹⁸

Редуцирање циљева устаника на просто за и против краља Николе, односно на династичко питање релативизира бројна документација и сачувани прогласи устаника. Један од таквих је објавио историчар Јагош Јовановић још 1963. године: „*Борци за слободну и независну Црну Гору не боре се да би повратили на пријесто династију Петровић Његош, него траже право да народ сам одлучи какав облик власти жели да створи... Никада нећемо признати одлуку Подгоричке скупштине донесену од једне шачице људи без коријена у народу, него ћемо се упорно борити да Црногорци сами одлуче под којим условима хоће да приватне уједињење*“.¹⁹ Једноставно, свођење читавог питањана „династичко“ је израз потребе бјелаша да сатанизацијом црногорске династије читаво питање сведу на ускодинастички интерес, док су зеленашибили приморани да некритички глорификују династију како би одбранили „право“ Црне Горе. Чињеница да је овакво схватање мотивисало ујединитеље да покушају „откупити“ признање од стране династије. Тако је почетком децембра 1920. године влада донијела одлуку да се краљу Николи издаје на име годишње апанаже она иста сума од 300.000 коју је примао у Црној Гори, с том разликом што би се сада примала у францима. Та одлука је од стране процрногорских кругова оквалификована као, „*дрска и кукавичка*“, и усмјерена обмањивању свјетског јавног мњења, са жељом да покаже да је црногорско питање свршено, да је оно династичко питање, а не чисто народа као што је то у ствари...*Влада Србије, како су ови кругови називали тадашњу југословенску власт, је по њима: хтјела је овим убити сваку наду код црногорског народа да ће Црна Гора икад ускрнути и тим сломити његов отпор, који је сваког дана све силнији.* „Наводећи да је краљ одбио ту понуду и да се тим поводом шире неистине, понавља се одлучност краља и владе да неће попустити никад, ни пред највећим жртвама у борби за част, право и ДОБРО, добре нам

¹⁸ Види: Š. Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929*, I-IV, Bar 1997, tom. I, str. 223, dok. br. 130.

¹⁹ Види више: J. Jovanović, *Orao na Janiku*, Beograd 1963, 106.

Црне Горе.²⁰ Слично пише и Јожеф Бајза, наводећи да је последице Рапала Италија направила одлучан и радикалан заокрет у црногорској ствари, те да је потом краљу Николи понуђена апанажа од 300.000 франака годишње *ако би признао анексију Црне Горе од стране Србије. Краљ Никола је с презиром одбио такву понуду*.²¹ Али су касније, његови синови „издали“ свога оца и за разлику од кћерки (посебно Ксеније) пристали на апанажу која је обесмишљавала циљеве њиховог оца.²² У сваком случају, чињеница је да је устанак у кључној фази реализације почетног плана по којем је било планирано да се опколе Цетиње (снаге под командом командира Крста Зрнова Поповића); Ријека Црнојевића (снаге под командом командира Ђура Шоћа); Вирпазар (снаге под командом министра Јована С. Пламенца), док су се око Подгорице и околине требали окупити, Пипери, Љешкопољци и Бјелопавлићи, укупно око 500 бораца којим је требао да командује генерал Милутин Вучинић, док се око Никшића требало мобилисати преко 1000 устаника под командом браће војводе Божа и Ђура Петровића, на простору Роваца било је око 400 устаника под командом капетана Ивана Булатовића. Према процјенама око 5000 устаника је било спремно, да по потреби ступи у борбу и узме власт у наведеним срединама. **Међутим, суштинске чињенице, које су пресудиле да се, скоро ништа, или мало тога одвија по плану су: Прво, припрема устанка је била позната присталицама уједињења, још седам дана прије почетка акције. Наиме, поп Стево Дреџун је, поновио, још 18. децембра обавијестио Митрофана Бана, а овај генерала Драгутина Милутиновића, команданта Јадранских трупа да се припрема устанак.**²³ **То је било пресудно да устаници нијесу успјели да изненаде противнике. Напротив, они су консолидовали, мобилизацијом добровољаца и тешког оружја ојачали своју одбрану и превентивно похапсили дио вођа устанка и оних за које су мислили да су им нелојални. Тако се 125 најугледнијих Црногораца прије устанка нашло у затвору у Јусовачи, међу њима и: војводе Божо и Ђуро и Марко Петровић, те министри: Саво Вулетић, Ристо Поповић, Марко**

²⁰ Š. Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929*, I-IV, Bar 1997, knj. III, dok. br. 1354, str. 1656; Vidi više: Š. Rastoder, *Crna Gora u egzilu I-II*, Podgorica 2004, 152-153.

²¹ G. de Bajza, *La questione Montenegrina*, Budapest 1928. J. Bajza, *Crnogorsko pitanje* (priređili Branislav Kovačević i Marijan Miljić), Podgorica 2001, 50, Бајза се у овом случају позива на писање загребачке штампе.

²² Види више: Š. Rastoder, *Crna Gora u egzilu I-II*, Podgorica 2004, 152-153.

²³ Š. Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929*, I-IV, Bar 1997, knj. I, str. 112, dok. br.15, Поп Стево Дреџун обавјештава Митрофана Бана: „*Glavni vođe pokreta su: Jovan Plamenac, vojvoda Đuro Petrović i Milutin Vučinić. Većina naroda izgleda je nezadovoljna odlukom Podgoričke skupštine, a za to štoje Crna Gora pripojena Srbiji, a nije kao zasebna zajednicu ušla u jugoslovensku zajednicu.*”

Букановић, те бројни други официри, свештеници, предсједници општина, учитељи, судије, професори и кметови.²⁴ Сви су они оптужени за учешће у „побуни“, иако је највећи број њих ухапшен прије избијања устанка.²⁵ То је у коначном значило да је устанак обезглављен, да је уклоњена опасност изненађења и касније ће се показати да ће то бити одлучујући тренутак за судбину читавог устанка. Неуспјешни напад на Никшић 23. децембра око 15.30х је осујећен, док је брат генерала Милутина Вучинића покушао маневар око Подгорице, али су устаници били приморани на предају. То је омогућило ујединитељима да притекну у помоћ својим истомишљеницима око Цетиња и Ријеке који су били најугроженији. Бригадир Нико Пејановић је из Добрског Села успио да ослободи Ријеку и дође у помоћ Цетињу.²⁶ Тако је био осујећен план везан за Никшић и Подгорицу, док се за осујећивање напада на Цетиње, поред ових трупа, ангажовала расположива војска и добровољци. Сви околни висови су 21. децембра 1918. били „поседнути мањим групама побуњеника. Неке од тих група су биле на самој ивици вароши у додиру са осматрачким групама,“ како стоји у војним извјештајима.²⁷ У тим извјештајима командант Јадранских трупа, генерал Драгутин Милутиновић наводи и сљедеће: „Када сам 17. децембра добио прве вести о томе (устанку Р.Ш.) да се у Црној Гори спрема оружани покрет против уједињења са Србијом, позвао сам к себи људе, који су означавани као вође, и у разговору који сам водио у мом штабу 18. децембра 1918, са г. Ристом Поповићем²⁸ - једним од Јабучана - бив. министром и г. Петром Ломпаром, командиром, добио сам утисак да је комплот потпуно организован и да је његово извршење питање најкраћег времена. Тај утисак се претворио у уверење да су сва моја напрезања у току 18. и 19. децембра да дођем у личан додир са г. Јованом Пламенцем, такође бив. министром и г. Јов. Поповићем, бив. дипл. чиновником, који су такође означавани као вође овог оружаног покрета, остала узалудна.“²⁹

²⁴ Списак свих 125 затворених лица је објављен: Š. Rastoder, *Скривана страна историје, Црногорска buna i odmetnički pokret 1918-1929*, I-IV, Bar 1997, knj I, str. 226-229, dok. br. 133.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ Š. Rastoder, *Скривана страна историје, Црногорска buna i odmetnički pokret 1918-1929*, I-IV, Bar 1997, knj I, str. 148-149, dok. br. 56.

²⁷ Š. Rastoder, *Скривана страна историје, Црногорска buna i odmetnički pokret 1918-1929*, I-IV, Bar 1997, knj I, str. 145-155, dok. br. 56.

²⁸ Ристо Поповић (1871-1924). Родио се на Цетињу, гдје је завршио основну и средњу школу а правни факултет у Београду. Био министар правде, судија цет. окр. суда, предсједник Великог суда, министар финансија, министар унутрашњих послова. Једно вријеме био опозиција режиму. Послије А-У окупације Црне Горе интерниран прво у Мађарску а након тога у Аустрију. По уједињењу пензионисан као министар, на изборима 1923. изабран за посланика на листи Црногорске странке. Умро у Бечу 1924. године.

²⁹ Š. Rastoder, *Скривана страна историје, Црногорска buna i odmetnički pokret 1918-1929*, I-IV,

Сва осумњичена лица су стављена под строги полицијски надзор, а предузете су мјере за „безбједност Цетиња“. Из Котора је 19. и 20. децембра пребачено оружје којим су наоружани добровољци, којих је било око 300, док је дјеловима 2. југословенског пука у укупној јачини од око 250 бораца наређена приправност. Двије заплијењене брдске хаубице, које сам раније привукао из Скадра, припремио сам за дејство, реферише генерал Милутиновић који истовремено обавјештава да је Извршни народни одбор (привремена влада Подгоричке скупштине)-независно од мене –мобилисао „цетињску омладину“ -једно силно удружење младих људи- и расписао сазив добровољачких трупа из свих крајева Црне Горе.³⁰ Штаб устаника се налазио у Бајицама и њему су од стране Извршног народног одбора упућени бригадири Јован Бећир и Милутин Вукотић, као и нека „грађанска утицајна лица“, како тврди у детаљном извјештају генерал Драгутин Милутиновић. Делегација се истог дана вратила са извјештајем да су „побуњеници непомирљиви и да су решени на борбу, ако се њихови захтеви не испуне.“ Дивизијар Јанко Вукотић се са својих 30 војника ставио на расположење команди Јадранских трупа, а он сам је по споразуму са ИНО отишао у штаб устаника, у пратњи једног официра који се одмах вратио са обавјештењем да су устаници задржали дивизијара Вукотића, „претећи јавно, да ће га убити“. С друге стране, Јован Пламенац је са Цетиња дошао у Црмницу и у селу Годиње покушао да организује устанак, али је био осујећен од ујединитеља и Јагоша Драшковића, команданта мјеста у Вирпазару. То је био разлог да Јован Пламенац напусти подручје Црне Горе. У вријеме најжешћег сукоба око Цетиња, Јован Пламенац се са својих 50 сабораца налазио у Чурилу код Тарабоша, одатле прешао у Медуу, да би потом отишао и ускоро се придружио краљу и влади у егзилу. **Оклијевање устаника, који су по неким изворима „покушавали да избјегну проливање братске крви“ дало је довољно простора другој страни да се консолидује, организује и спремно дочека сваку устаничку акцију.** Ноћу између 23/24. децембра устаници су се од стране Котора спустили на саму ивицу Цетиња са истока и запада. Ујутро 24. децембра дошло је до сукоба устаника са добровољачким четам и дјеловима 2. југословенског пука који су били наоружани митраљезима и хаубицама. Продор устаника је био заустављен, а борба је настављена читав дан. Добровољци из Никшића су тога дана ухапсили једног од вођа устаника, Марка Ђукановића, бив. председника Државног савјета и наставили „чишћење“ терена од устаника. У подне 24. децембра је стигао на Цетиње, команданта савезничке војске, француски генерал Венел, који је претходно у Бајицама саслу-

Bar 1997, knj I, str.145-155, dok. br. 56.

³⁰ Ibid, str.148

шао захтјеве устаника, потом дошао са својом четом на Цетиње, преузео на себе улогу да растјера и разоружа устанике и прописао услове под којима ће то да ураде. Истовремено је на путу за Цетиње била упућена једна америчка чета, док је италијанску чету генерал Венел одвратио од пута и наредио јој да остане на Крстацу. Наишавши на изузетно снажан и организован отпор, велики број устаника, по војним изворима, око 300 се током 24/25. децембра „предао без икаквих услова“³¹. Тиме је била окончана прва етапа сукоба, али је стање било далеко од мирног. Уосталом, сам генерал Милутиновић стање у Црној Гори приказује вишим командама слjedeћим исказом:

1. Незадовољство са Србијом – опште, јер су разочаране све наде: и политичке и економске.

2. Извршни народни одбор погрешно схвата ситуацију и не показује довољно такта за управу овом покрајином. Због тога нема ни ауторитета ни власт, које он представља, имају такав значај. Он нема ни средства за административну радњу ни способности да заведе и организује ред. Против њега устају чак и огорчени противници старог режима.

Због свега наведеног, први човјек војне силе новостворене државе у Црној Гори је сматрао као „безусловно потребно“ да се:

1. Административне, судске и војне власти најхитније саобразе сличним властима у осталом делу Србије и да се избор чиновника еманиципује од утицаја ма ког Црногорца, јер партијски, локални племенски и лични обзир у Црној Гори ометају сваки рад.

2. Да се најхитније изради буџет за финансирање у овим крајевима да се обезбеди: уредно издавање плате чиновницима, довоз робе на црногорска тржишта, и помоћ народу у храни и оделу.

3. Да се бар активни црногорски официри одмах употребе на службу, по српским командама ван Црне Горе, јер овде и официри воде партијску политику.

Ако се ово најхитније не уради и ако се остави овај досадањи провизоријум, који не задовољава апсолутно никога, идеја о уједињењу са Србијом доћи ће несумњиво у питање, тврди на крају детаљног извјештаја Драгутин Милутиновић, унук Симе Милутиновића Сарајлије.³²

Да су се ова упозорења схватала озбиљно свједочи и чињеница да је команда Зетске дивизијске области достављала редовне „дневне извјештаје“ са овог подручја који несумњиво свједоче да је војска још

³¹ Š. Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929*, I-IV, Bar 1997, knj I, str.154-155, dok. br. 56.

³² Š. Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929*, I-IV, Bar 1997, knj. I, str.155, dok. br. 56.

дуго на овим просторима коришћена за „*смиривање стања*.” Изгледа да је Јован Ћетковић, један од првака ујединитеља био у праву када је устврдио да је: „*одбраном Цетиња била спашена сва Црна Гора, било је спашено уједињење. Покрет побуњеника је малаксао. Разбијени они су се сад, једним дијелом, скривали по шумама, а другим дијелом са неким вођама који нијесу били похватани, пребјегли су у Италију*“.³³ Дакле, и сам Ћетковић који је био учесник, свједок и хроничар ових догађаја тврди да је „*Покрет побуњеника малаксао*“. Дакле, није био ликвидирани и угушен, што ће показати слијед сљедећих догађања.

Организоване војне акције против противника безусловног уједињења су вођене у Ровцима од октобра 1919. са прекидима до октобра 1921, да би последњи одметници са овог подручја (браћа Радош и Драго Булатовић) били ликвидирани у марту 1929. године. У децембру 1919. угушена је побуна у Кучима коју су предводили мајор Војин Лазовић, Крсто Ивановић, Васо Чејовић и Спасо Павићевић. Борбе у Катунској нахији су биле сталне и трајале су до почетка 1924. године. Највећа организована војна акција против устаника је вођена у децембру 1919. и јануару и фебруару 1920. Тада је Зетска дивизијска област (која је покривала Црну Гору) била подијељена на 14 мањих области, оперативних зона, из којих је истовремено почело гоњење одметника, интернирање и хапшење чланова њихових породица, јатака и свих оних који су посредно или непосредно помагали устанички покрет. У овој акцији ухапшени су побуњеничке вође: Ибро Булатовић, из колашинског краја; Илија Дамјановић, Мато Тодоровић, Коста Радовић, Илија Кецојевић, Никола Перовић, Лука Поповић из никшићког краја; Ђуро Капа који се предао са 12 сабораца; Симо и Филип Кривокапићи, одметничке вође из Цуца су се предали са 60 сабораца. Укупно је у овој акцији убијено 22 одметника, ухваћено и натјерано на предају 599, као и 138 избјеглих војника из никшићког батаљона, односно укупно 757 лица.

Схвативши да су сви напори према интернационализацији црногорског питања остали без значајнијег одјека, црногорска емиграција је средином 1919. године почела припреме за упад у Црну Гору, односно производњу догађаја који би поново и снажније скренули пажњу Конференцији мира на оно што се догађа у Црној Гори. Тим прије што су британска и француска влада признале КСХС почетком јуна 1919, док су САД то урадиле у фебруару исте године, што је Црну Гору додатно удаљавало од повољног рјешења. ***То што су велике силе још признавале Црну Гору, односно нејску владу, и држале своје посланике при црногорском двору, што нијесу формално признавале одлуке Подгоричке***

³³ Види: Ј. Ћетковић, *Ујединитељи*, 395.

скупштине, додатно је потхрањивало илузију црногорске емиграције да је могуће све вратити на стање од прије Подгоричке скупштине. Крајем јула 1919. године, у Рим су из Париза допутовали Јован Пламенац и његов секретар Саво Петровић. Југословенски посланик Антонијевић обавјештавао је да међу црногорском емиграцијом у Италији *влада живо комешање* и да је почело пребацивање Црногораца, као и италијанских ардита који се концентришу у Драчу. *Главна снага биће у Бару, а мањи делови у Сан Ђовани ди Медиа.*³⁴ *Према истом извору, Пламенац је увјеравао Црногорце у Италији да ће црногорски краљ и влада црногорска највише за две-три недеље бити у Црној Гори.*³⁵ **И заиста, последије краткотрајних припрема у јулу 1919. године, Крсто Поповић, начелник штаба војске у Гаети, са још 120 Црногораца (по обавјештајним изворима) кренуо је у Црну Гору с намјером да подигне општи устанак; ова групација се са италијанских лађа искрцала у Црну Гору ноћу између 18. и 19. јула (између Бара и Улицња).** Према тим изворима, искрцало се 17 официра и 103 наоружана војника³⁶, док је, према изворима црногорске емиграције, тада у Црну Гору упало 69 црногорских официра и то: командири - Петар Лекић, Марко Вучераковић, Крсто Поповић, Перо Вуковић, Саво Челебић, Ђуро Капа, Мато Тодоровић, капетани - Мило Лекић, Андрија Драгутиновић, Нико Кашћелан, Тодор Борозан, Душан Вуковић, Крсто Ивановић, Божо Бећир, поручници - Јован Николић и Васо Марковић, потпоручници - Машан Борозан, Петар Лекић, Петар Николић, Марко Поповић, Мајо Вујовић, Бошко Вујовић, Илија Раичевић, Младен Глуховић, Илија Коњик, Јово Којић, Марко Ђ. Поповић, Ђоко Томановић, Милован Калезић, Нико П. Мартиновић, Живко Ђуровић, Тодор Гргур, Илија Ђукић, Мило Ђукић, Бутор Батрићевић, Петар Батрићевић, Ђуро Поповић, Никола Кнежевић, Симо Лажетић, Ђетко Јовановић, Илија Вуковић, Саво Пејовић, Стеван Радоњић, Бошко Вучинић, Ђорђије Божарић, Филип Врбица, Мило Шикмановић, Машо Бориловић, Перо Ивановић, Ферид Абазовић, Радован Турчиновић, Петар Перишић, Андрија Пејовић, Андрија Попивода, Крсто Вуковић, Ђуза Вукмановић, Радисав Никезић, Нико Никовић, Мићо Никовић, Стево Да-

³⁴ Vidi: Š. Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929*, Bar 1997, knj. I, dok. br. 406, str. 532.

³⁵ Vidi: Š. Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929*, Bar 1997, knj. I, dok. br. 426, str. 549; dok. br. 427, str. 549-550.

³⁶ Види: *Ibid.*, dok. br. 355, str. 477; dok. br. 375, str. 497; dok. br. 376, str. 497-498; dok. br. 378, str. 501-502; dok. br. 391, str. 514-515; dok. br. 398, str. 521; Један од учесника у овој мисији Марко Вучераковић, наводи да их је било 17 официра и 103 војника и да су 13. јула 1920 у 6 сати ујутро кренули из Гаете и да се 25 јула састао са Крстом Поповићем на Суторману. Официри су имали своје оперативне зоне у којима ће дјеловати на подизању устанка. Види: *Memoarsko-dnevnički Zapisi Marka Vučerakovića*, Cetinje 2014, 91-112.

бановић, Никола Црнојевић, Јанко Јовановић, Саво Марковић, Јован Златичанин, Илија Лековић, Ђоко Рачић, Милан Оровић, Саво Павловић и барјактар - Саво Мартиновић.³⁷ Од наведених, Бошко Вујовић и Душан Вуковић одмах су се вратили у Италију, док ће остали дуже вријеме комитовати по Црној Гори. Према извјештају југословенског посланика из Рима, ова група је у Бриндизију била обучена у италијанске униформе, превезена ратним бродом и искрцана између Улциња и Бојане и *одатле се растурили по племенима и сваки отишао у свој крај*. Једна група се сукобила са српском војском у Црмници, где их је погинуло шест, један официр заробљен, а тридесет побегло у СанЂованиди Медуа, одакле их Талијани поново пребацили у Италију у логор Формио.³⁸ *Експедиција је била траљаво и доста невјешито припремљена. Не само што су информације о намјерама црногорске емиграције цуриле са свих страна, те ниједна акција није могла бити изведена у тајности, већ су погрешне процјене о ситуацији у Црној Гори, вјероватно условљене и извјештајима страних мисија, у којима је наглашавано велико незадовољство народа, као и алармантним исказима избјеглица код емиграције, створиле утисак да ће им се већина народа придружити. С друге стране, неки од учесника ове експедиције (Марко Вучераковић) који је детаљно описао ову епизоду устанка, критички се одређује и према својим саборцима и имплиците сугерише да је ово била акција иза које је стајао Мило Вујовић, а да Пламенац у њу није био детаљно упућен.*³⁹

При томе се апстраховала чињеница да је народ, посебно противници безусловног уједињења, био разоружан, го и гладан и да се у Црној Гори није успјела развити логистичка мрежа међу присталицама. Тако се десило да противници уједињења нијесу ни знали за долазак Крста Поповића и другова, док су присталице, организоване у паравојне формације, тзв. Омладинске чете, и војска већ увелико извршили мјере предострожности у случају упада. Ровито стање у Црној Гори, у којој је (на подручју Зетске дивизијске области) почетком августа 1919. године, према југословенским војним изворима, било 2.278 одметника⁴⁰ и гдје су се стално водиле борбе са њима, давало је основа за разне спекулације. Уз то, обавјештајни извори указивали су на покушаје повезивања незадовољних Црногораца са Албанцима и Хрватима, уз логистичку подршку Италијана.⁴¹

³⁷ *Ibid*, dok. br. 949, str. 1146-1147.

³⁸ *Ibid*, knj. II, dok. br. 540, str. 676.

³⁹ Види: *Memoarsko-dnevnički Zapisi Marka Vučeraковића*, Cetinje 2014, 91-112.

⁴⁰ *Ibid*, књ. I, док. бр. 466, стр. 590. Према овом извору, на подручју Зетске дивизијске области било је у цетињском округу 148, барском 200, подгоричком 80, никшићком 180, колашинском 30, беранском 10, андријевичком 1597, бјелопољском 25 и пљеваљском 8 одметника.

⁴¹ *Ibid*, док. бр. 479, стр. 601, Према извјештајима Марка Мијатовића акција Црногораца

Значајни резултати у ликвидацији одметника постигнути су и крајем 1923. када су ликвидиране устаничке групе Сава Распоповића и Муја Башовића и марта 1924. када је убијено 10, а заробљено 13 одметника. Не треба заборавити да је у тада закрвљеној и попаљеној Црној Гори, стотине људи чамило у затворима и да је мањи дио њих амнестиран указом краља Александра 1925. године. Стотинама је суђено, многи на вишегодишње казне, попут 59 одметника који су осуђени на казне затвора између 10 и 20 година.⁴²

ђ) О команди устанка

Једно од занимљивих питања, везаних за Божићни устанак је оно – ко је био стварни вођа устанка? Када се анализирају извори „*Бјелаша*”, посебно првих година након устанка онда они као вођу означавају само Јована С. Пламенца. С друге стране, зналци овога проблема, а посебно они који су остварили увид у расположиве изворе, попут Новака Ацића, тврде да је **Јован Пламенац био политички вођа устанка, а Крсто Поповић војни вођа устанка.**⁴³ Но, како је оваква подјела неуобичајна за сличне покрете, то се нужно поставља питање, ако је то тачно, ко их је изабрао на те функције и јесу ли устаници имали јединствену команду? Због тога сам склонији тумачењу по којем је **Јован Пламенац много раније био од краља Николе** постављен за првог представника власти у Црној Гори, и да је из те чињенице црпио капацитет првог и неприкосновеног вође, више него што је такав легитимитет имао од устаника у Црној Гори. Наиме, 5. новембра 1918. године, дакле прије одржавања Подгоричке скупштине, црногорски конзул из Рима Вељко Рамадановић⁴⁴ прослиједио је Јовану Пламенцу вијест по којој је овај именован за **врховног заповједника цјелокупне војне и цивилне власти Краљевине Црне Горе**. Пошто се ради о до сада непознатом документу, цитираће-

и Арнаута почела би једновремено из Пећи, Ђаковице, Призрена и Митровице. На челу Арнаута су Асан-бег Приштинац, Ахмет-бег Марто, бег из Гњилана, Махмут Беговић из Пећи и Ђелеш бег из Кастрата. По инструкцијама Јована Пламенца, у Сарајево је отпутовао Милан Ковачевић. Херцеговац Веселин Секулић почеће исту акцију у Херцеговини, док Радићеве присталице треба да дођу у Швајцарску и Италију ради договора са црногорским агентима о заједничкој акцији. На Цетињу у том смислу ради сердар Шкрњо Кусовац...

⁴² Види више: N. Adžić, *Politička suđenja u Crnoj Gori 1920-1940*, Cetinje 2012.

⁴³ Види: Đeneral Krsto Zrnov Popović, *Ličnost, djelo, vrijeme*, Zbornik radova sa naučnog skupa. Cetinje 2011, str. 86.

⁴⁴ Сумњу у аутентичност овог документа, поред осталог, уноси и чињеница да се на њему Вељко Рамадановић потписао као генерални конзул, иако је на мјесто генералног конзула постављен указом о постављању 24. децембра (6. јануара). До тада је био вице-конзул. Види: *Глас Црногорца*, бр. 63, 14. јануар 1919.

мо његове најважније дјелове: ...*Част ми је по Највишем налогу хитно извијестити Вашу Преузвишеност, да се је Његово Величанство Краљ Господар благоизволио придружити одлуци воље народа Црне Горе и са своје стране потврдити Вашу Преузвишеност за Врховног заповједника цијелокупне Војне и Цивилне власти Краљевине Црне Горе. У исто вријеме част ми је по Највишем Налогу овим путем извијестити Вашу преузвишеност, да је Његово Величанство Краљ Господар благоизволио поставити Вашу Преузвишеност и за Министра Предсједника, Министра иностраних дјела и за заступника Министра Унутрашњих Дјела.*⁴⁵ *Ове наводе потврђује и један од Пламенчевих блиских сабораца, Марко Вучераковић*⁴⁶ *који тврди да је 20. децембра, послје подне добио писмено наређење са којим се позивам са Крњичанима на устанак и полазак за Вирпазар, те да су сјутрадан (21. децембра) стигли под Годиње „ђе смо нашли министра Пламенца са неколико Црмничана. Тврдећи да су одатле кренули на Вирпазар и дошли до Бесца и да их је било свега „педесетак људи, већином официра и чиновника“ и да су били окружени знатно јачим снагама које су биле раније обавијештене о њиховим намјерама и да су се самим тим морали повући, те да су 29. децембра стигли у Сан Ђовани ди Медуа. Вучераковић свједочи и сљедеће: „Као што се из горе наведеног види, наш устанак у црмничко-приморској области био је сасвим слаб и без икаквих успјеха, он је морао такав бити чим смо нас 50*

⁴⁵ ВПР, ф. 176, Грађа Јована Пламенца, Вељко Рамадановић - Јовану С. Пламенцу, Рим, 5. новембра 1918.

⁴⁶ Марко Вучераковић (Крњице, Црмница 1880- Лијеж, Белгија 1931.), комита и бригадир црногорске војске у емиграцији. Учесник балканског и Првог свјетског рата. Истакао се у устанку 1919. као противник безусловног уједињења Црне Горе и Србије. Послије слома Божићног устанка одлази у Италију. Од када је избјегао у Сан Ђовани ди Медуа (28. децембра 1918) па до смрти Марко Вучераковић је био један од најактивнијих бораца црногорске емиграције. Више пута је упадао у Црну Гору и комитовао. Јула 1919. с групом официра упада у Црну Гору с намјером о подизању општег устанка. Потписник је бројних прогласа устаничких вођа, словио за неустрашивог и храброг борца. Јуна 1919. му је спаљена кућа у Крњицама и убијен брат Блажо. Један од најпознатијих комитских вођа углавном оперисао на црногорско-албанској граници, те на подручју Медове и Скадра одакле је организовао, контролисао и координирао акције емиграната и бавио се обавјештајним радом. Указом од 27. јануара 1920. краљ Никола га произвео у чин бригадира. У Гаети је био командант Трећег батаљона Црногорске војске у Италији, потом командант војног гарнизона у Виторији (Падули). Био један од главних организатора отпора италијанским властима у акцији разоружања и депортације црногорских војника послје потписивања Рапалског уговора. Послије растурања црногорске војске, међу последњима напушта Италију. С већом групом сабораца одлази у Цариград (јуна 1923) с намјером да се пребаци у Русију, а потом у Албанију (јула 1924). У Скадру је 1924. под вођством Марка Вучераковића и Пера Вуковића био организован Црногорски комитет. Вучераковић потом одлази у Египат, а одатле, уз помоћ Белгијског комитета за Црну Гору, стиже у Белгију (1925), гдје је и умро 1931. Носилац је бројних црногорских одликовања.

већином старих људи и подпуно разоружаних, имали пред собом, осим србијанске војске и жандармерије, још и француску војску, а поврх тога, што је најважније против нас 50 бијаше сва Црмница“. Узрок томе, Вучераковић је налазио у „веома слабој и никаквој припреми за устанак“ који је „министар Пламенац као вођа устанка у Црној Гори припремао преко виђенијих људи из појединих црногорских области“. Тако је устанак у Црмници спроводио преко командира Јована Николина Пламенца, чији су синови противници устанка све знали о њему из писама својега оца, тако да се догодило да је „овај устанак у Црној Гори, ма како да је био организован морао је пропасти, јер народ црногорски био је потпуно разоружан, голорук, и он као такав није се могао борити са великом србијанском војском потпуно наоружаном, са француском војском и командом и још са већим бројем домаћих изрода“, како назива своје домицилне противнике, односно поборнике безусловног уједињења.⁴⁷ Уз то, Вучераковић разлог томе „што је сва Црмница била против нас је веома слаба и баш никаква припрема за устанак“ који је Јован Пламенац припремао само преко виђенијих људи и о којем народ није знао ништа, али су зато све знали противници устанка.⁴⁸

Ако се све наведено има на уму, да је Јован Пламенац као заповједник *цјелокупне војне и цивилне власти* фактички био овлашћени представник круне и носилац легитимне власти, поставља се питање да ли је устанак „резултат просте борбе за власт“ и како се десило да се легитимни представник те власти нађе у улози бјегунца од оних који су ту власт прогласили ништавном, а носиоце те власти развлашћеним и одбаченим? С друге стране, само се на овај начин може објаснити не само да баш Јован Пламенац буде вођа устанка против одлука Подгоричке скупштине, већ се само у томе може наћи разлог беспоговорног потчињавања његовој команди сујетних црногорских главара, од којих ниједан није оспорио његово вођство. Истовремено, тако се чини разумнијом Пламенчева тврдња да је Црну Гору напустио на позив краља Николе ради формалног преузимања власти и настављања борбе на дипломатском терену, као и тврдња истраживача да се понашао као човјек који је имао фактичку власт. С друге стране, околности су Крста Поповића истуриле на највише мјесто у војној хијерархији устаника, а у прилог томе је и чињеница да он у егзилу покрива највиша мјеста у војној хијерархији, иако му то по чину није припадало.

У сваком случају, након неуспјелог устанка на Божић 1918, „црногорске усташе“, како су себе називали устаници, су се преко Медове

⁴⁷ Види више: *Memoarsko-dnevnički zapisi Marka Vučerakovića*, Cetinje 2004, priredili Jasmina i Šerbo Rastoder, str. 79-91.

⁴⁸ *Ibid.*

пребацивали за Италију, гдје је организована црногорска војска у егзилу, која је дуго била пријетња за избијање новог устанка. Значајан дио устаничких вођа се одметнуо у шуму и отуда стално радио на подстицању незадовољства и организовању устаничких активности.

Тако је 16. јануара 1919. у Италију, а потом у Француску, отишао вођа устанка Јован С. Пламенац, који је приспјевши у Француску преузео владу, док је бригадир Милутин Вучинић преузео команду Црногорске војске у Гаети. Тиме су и формално биле створене претпоставке за наставак устаничке и политичке акције на „васпостави Црне Горе и поништењу одлука Подгоричке скупштине“. Но, протоком времена, то је било све неизгледније, јер ће се у међувремену консолидовати успостављено стање „свршеног чина“.⁴⁹

е) О билансима устанка

Иако постоји респектабилан број примарних историјских извора, скоро нико није нашао за сходно да покуша да направи приближно прецизан биланс посљедица првог идеолошког раскола у Црној Гори. У дуготрајном процесу пацификације Црне Горе, који је трајао колико и сама Краљевина СХС/ Југославија, дакле до почетка Другог свјетског рата ово подручје је било изложено суровим ликвидацијама, група и појединаца, паљевини читавих села, забранама кретања и изгона стоке на катуне, избјеглиштву бројних породица а некада и читавих крајева, бројним групним и појединачним судским процесима и уопште терору и мучењима опонената. Издаване су публикације са намјером да се свјетска јавност упозна о оном што се догађало у Црној Гори емиграција је приљежно биљежила изјаве свједока злочина⁵⁰, страна штампа је релативно често објављивала узнемиравајуће вијести из Црне Горе. У то вријеме информације су се спорије и теже шириле, те није чудо што се све негдје до 1921. године у југословенској, посебно београдској јавности, скоро ништа није знало о томе шта се дешава у Црној Гори. Све док 1921. године, када је београдски „Балкан“ (уредник и власник Светолик Савић) објавио прве текстове о крвавом црногорском расплету из пера радикала Пантелије Јововића, у којима је он први поменуо „*пет хиљада попаљених црногорских домова*“, што су касније прихватили и многи истраживачи. Сам Пантелија Јововић је тврдио да „*голгота, коју је преживјела Србија за вријеме евакуације кроз албанске гудуре, ни приближно није равна оној голготи, коју је Црна Гора преживјела за врије-*

⁴⁹ Види: *Uloga Francuske u nasilnoj aneksiji Crne Gore*, prevod izdanja iz 1921, Conteco, Bar 2001 (pogovor).

⁵⁰ Види: *Krvavi album Karađorđevića*, Rim 1921.

ме уједињења. Ја сам Европи јасно предочио да је несрећна Црна Гора, у част и славу уједињења разапета на крсту⁵¹, тврдио је овај аутор.⁵¹

Поред цифре од 5000 попаљених домова, сусрећемо се са цифрама од 4000 страдалих Црногораца, преко 3000 ухапшених, натјерано на политичку емиграцију око 4000 грађана Црне Горе, док је у разним политичким процесима на суд изведено преко 500 лица⁵². Једину поуздану статистику биланса направио је Новак Аџић.⁵³ Истражујући политичка суђења у Црној Гори 1920-1940, овај аутор је прецизно утврдио да су у наведеном периоду на судским процесима: Цетињски процес 1919-1920; Цетињски процес 1920; подгорички процес 1921; судском процесу бригадиру Вешовићу у Београду 1921; подгоричком процесу 1922; никшићком процесу 1922; разним цетињским процесима 1922-1926; колашинским процесима 1923-1927; те бројним судским процесима 1930-1940. Укупно осуђене 284 особе на казну затвора од 1637 година или у просјеку 5,785 година или 2.111 дана.⁵⁴ Међу осуђенима далеко највише је било оних који су или учествовали у Божићном устанку или су избјегли у шуму и као чланови комитских дружина наставили да воде борбу. Истражујући наведену проблематику, аутор указује на невјероватан правни парадокс. Наиме, све негдје до унификације кривичног законодавства, касних тридесетих година, свима је суђено по старим црногорским законима. Тако се десило да буду осуђени на вишегодишње затворске казне по законима земље које није било, а због своје борбе да се васпостави та земља. Исти аутор је истражујући политички мотивисана убиства у која се дијелом налазе и она извршена над комунистима, којих је у односу на зеленаше било тек неколико процената, наводећи њихова имена, датуме ликвидације или убиства навео податке за 111-убијених (1919); 47 (1920); 25(1921); 68 (1922-1929), те 38(1929-1940). Односно укупно 264 убијена. Овдје се ради само о ликвидацијама појединаца или мањих група, док су изван ове статистике остале жртве већих сукоба војске и народа, односно устаника. Треба рећи да је терор нарочито видљив од априла 1919. године, када у Црну Гору долази Иван Лола Павићевић, као намјесник краљевске владе за којег сам Пантелија Јововић наводи описујући терор који је завео и сљедеће: „Та улична руља за награду од Павићевића, убијала је људе, вешала жене, палила куће, пљачкала туђе домове...“⁵⁵ У сваком случају се

⁵¹ Види: П. Јововић, *Црногорски политичари*, Београд 1924.

⁵² Види: N. Adžić, *Politička suđenja u Crnoj Gori 1920-1940*, Cetinje 2012, 195-196.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ Види: N. Adžić, *Politička suđenja u Crnoj Gori 1920-1940*, Cetinje 2012, 382.

⁵⁵ Види: Š. Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929*, I-IV, Bar 1997, knj. I, str. SS 18-19.

зна се да је свако бројао само „своје“ жртве. Тако је у борбама на Бадњи дан око Цетиња према извјештају тамошњег управника болнице било 13 погинулих, 59 рањених, односно укупно 72 лица.⁵⁶ У депортацијама и кажњавању читавих крајева, села и заселака, мотивисаних оптужбама да штите одметнике, вршене су масовне одмазде. Тако командант Зетске дивизијске области генерал Михаиловић јавља да су у септембру 1919. само у шавничком срезу ухапшена 132 мјештанина.⁵⁷ У новембру исте године, услед раширене комитске дјелатности и великог броја одметања у шуму, генерал Михаиловић је предлагао повјеренику Краљевске владе на Цетињу да се заведе ванредно стање са пријеким судом на сваком дијелу територије гдје се појави већи број одметника и гдје га народ помаже, као и тамо гдје се војска мора употријебити за завођење реда.⁵⁸ Сачувани су спискови одметника, „сумњивих“ и њихових јатака, те извјештаји команданта појединих операција из вођених у разним дјеловима Црне Горе. Ови извјештаји на крају по правилу садрже билансе у којима је наведен број „ухваћених у борби, оних који су се предали“ те број убијених. Систематском анализом ових извјештаја и спискова могао би се утврдити приближан број страдалих и на једној и другој страни. Свеједно, био он „мали“ или „велики“, само се на тај начин може смањити ниво манипулације и истовремено показати већи ниво одговорности. Јер у овим се извјештајима као бројка избачених из строја наводи 759⁵⁹ или да је у Пјешивцима у новембру 1919. заробљено „одељење од 20 војника“⁶⁰, те борбама у никшићком срезу у којима је погинуло пет а рањено седам војника.⁶¹ Почетком децембра 1919. пуковник Богдановић је тврдио да се само на подручју Стубица-Богетићи налази 150-200 одметнутих Чевљана, Цуца, Ровчана и Загарчана и да им се придружило 150 Пјешиваца.⁶² Шта нам ови бројни извјештаји говоре?⁶³ ***Само то да је сукоб око Цетиња и других мјеста на Божих 1919. био минорна увертира за далеко веће сукобе крајем те и почетком 1920. године и касније, те да је сагласно неспорним чињеницама немогуће и ненаучно устанак сводити само на догађања из јануара 1919.***

⁵⁶ Види: Š. Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929*, I-IV, Bar 1997, knj. I, str.164, dok.br.66.

⁵⁷ *Ibid.*, књ. II, стр.732, док. бр. 606.

⁵⁸ *Ibid.*, књ. II, str. 656, 658, 670, 671, 705, 706, 733, 775,.....

⁵⁹ *Ibid.*, књ. II, str.945, dok. br. 769.

⁶⁰ Š. Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929*, I-IV, Bar 1997, knj. II, str.852, dok.br.777

⁶¹ Š. Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929*, I-IV, Bar 1997, knj. II, str. 955, dok. br. 780.

⁶² Š. Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929*, I-IV, Bar 1997, knj. II,

⁶³ *Ibid.*, књ. II, str.945, dok.br.769.

Academician Šerbo RASTODER

ON SOME POLEMICAL ISSUES OF THE CHRISTMAS UPRISING OF 1919

Summary

For almost an entire century, the Christmas Uprising has been the subject of historiographical exposition, but the impression is that we have not moved further than the beginning, regardless of the fact that in the meantime several hundreds of books, contributions and essays and thousands of primary historical sources have been published on this subject. Although the enviable heuristic and knowledge basis have narrowed the possibility for intellectual impressions, quasi-scientific expositions and those by publicists, arbitrariness and non-binding narrations, this possibility is still present. The ambition of this work is not to acknowledge all the contradictions, contrary opinions and intellectual constructions which have, or do not have, the characteristic of being verifiable, but to problematise the essential issues of the content of this event and to offer a verifiable and measurable narration, which will thereby gain the legitimacy of being scientific. For this reason, this large number of issues will be synthesised into only those key ones, with the possibility of additional resolution, which in essence will lead to a re-examination of the event. It is our ambition not to re-examine it, but to come to conclusions on the basis of what is being re-examined, although we know that this is a constant and never-ending process within the scientific discipline. The first polemic issue is the one in which the practice of giving different names to this event is considered: rebellion, mutiny and uprising. Although a glance at a dictionary shows that these are synonymous in meaning, it is however clear that between them there are important differences in their content. Namely, one can clearly notice the tendency that those authors who wish to reduce the significance, extent and character of the event, to localise it (spatially and chronologically) call the same event a „rebellion“ or „mutiny“, while the objective heuristic basis gives validity to those who call this event an „uprising“. If this is so, the question is raised about the date of the beginning and end of the uprising. We find the answer to this question in numerous sources from insurgents who marked 21 December 1918 as the start of the uprising. In accordance with that, they instituted a „memorial“ and a medal (the „Order of Gaeta“), which was handed out to commemorate and acknowledge this event. Following the mentioned logic, we are prone to the presumption that the ending of the uprising can be recognised in the killings of the final followers of the ideology of the Christmas Uprising, which took place in March 1929 when Drago and Radoš Bulatović were killed. Here we are referring to people whose activity in terms of the aims of the uprising can be followed from December 1918 to March 1929, and not to renegades as such, because their killings happened even later than March 1929. At the same time, we can recognise

the aims of the uprising in the analysis of several hundreds of declarations and manifesto documents of the insurgents. The original demands for the annulment of the decisions of the Podgorica Assembly, unification on equal terms, which would proclaim the legal and legitimate organs of the Montenegrin state, have, with the passage of time, grown more into a demand for the “re-establishment of Montenegro”. One thing is certain – that the manifesto slogan “for the right, honour and freedom of Montenegro” brings together an entire segment of an issue which cannot be understood unless one is familiar with the events inside Montenegro and outside of it, especially from January 1916. One of the issues, which only at first glance seems uncontroversial and thereby less profound, is who was the uprising directed against? The issue is contradictory because an uprising is by definition an armed or other rebellion against (some) authority. For this reason the real question is: who was the government in Montenegro in December 1918? Essentially and in reality, Montenegro was an area occupied by the Allies. More precisely, by the decision of October 7th 1918, Montenegro was occupied by the Allies (American, British, French, Italian and Serbian troops). The latter became part of the Allied occupational forces exclusively by the decision of France, which brought them into the occupational contingent, contrary to all previous plans and agreements. For this reason, it is essential to know that Montenegro was occupied by the Allies, that the command of Allied troops was in Kotor, at its head was the French General Venel, and it exercised power in the name of the Montenegrin king, whose return from exile had been made impossible. So the mandate of the Allied troops was directed towards keeping the peace in the name of the official Montenegrin organs of power. For that reason, the aims of the uprising were directed towards the annulment of the decisions of the Podgorica Assembly, which was not recognised either by a single Allied state, or even Serbia, and the demand that Serbian troops leave Montenegro, was unrealistic, ill-advised and part of the inability of the political elite in Montenegro to deal with the new situation. Because, formally, the withdrawal of the Serbian troops would have to be sanctioned by the commander of the Allied troops, meaning France, which was far-removed from the Great Power’s aims. Because of all the aforementioned, the French General Venel – who appeared in the role of an unopposed “arbiter” in an intra-Montenegrin quarrel, even though he was actually a “supporter” and his government had already “chosen” its side, and that wasn’t Montenegro – in the key phase of the uprising, at Christmas around Cetinje, took part in crushing the uprising and disarming the insurgents. Because of all the above, it was profitable for anti-Montenegrin propaganda to present the uprising as an act of violence against the international community. Given that the issue, or rather dilemma, of the leader of the uprising has so far remained unresolved, was there actually a single chosen leader of the uprising? Sources point out that in the initial years, until July 1919, Jovan S. Plamenac was mentioned as being the individual marked out as the leader of the uprising. The dilemma around this is partially resolved by a document from the beginning of November 1918 in which King Nikola named Plamenac as the highest military and civil commander of Montenegro. Plamenac’s unopposed leading role in the preparation of the uprising and his unchallenged leadership among the conceited Montenegrin chieftains can only be

explained in this way. The identification of Krsto Popović as the military commander of the uprising in our opinion only makes sense from July 1919 when he, as the newly appointed head of the general staff of the Montenegrin Army in Italy, with 120 fellow fighters invaded Montenegro with the intention of widening the uprising. In that context the issue of the disappearance of the Montenegrin Army at a time when the Montenegrin state still existed and its “revival” when there was no longer a state seems interesting. Here we highlight the fact that after the unsuccessful taking of Cetinje, Nikšić, Podgorica, Rijeka Crnojevića and Virpazar, which had been imagined in the initial phase of the uprising, some of the insurgents were disarmed and returned to their homes, some fled into the woods, while others fled to territory which was occupied by Italians. With part of the other insurgents they were transferred via Medova (Shëngjin) in Albania to the Italian coast in Brindisi, and from there to the coast of the Tyrrhenian Sea in Gaeta. After the signing of a military convention between Italy and Montenegro in April 1919 and after an agreement on keeping one detachment (up to 700 soldiers) in Italy, a concentration of Montenegrin patriots formed in the areas of Gaeta, Formia and Sulmona, from whom four battalions of the Montenegrin Army, the national guard, gendarmerie and the command staff of the Montenegrin troops were established. The number of these troops varied and reached a figure of 1,552 soldiers at the middle of 1920. They were formed for a possible invasion of Montenegro. In actual fact, they served as Italian currency and were meant to put pressure on the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes to resolving the – for the Italians – key Adriatic issue, and because of that these troops, after the Treaty of Rapallo between Italy and the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes, and especially after the fascists and Mussolini came to power, were forcefully disbanded. Part of these forces returned to their own country, where they predominately ended up in prison, while a small part of them hid and carried on the fight from the countries of America and Western Europe. The issue of the inspirer of the uprising is more viewed in historiography as a need to understate the significance of the uprising, so King Nikola and Italy are marked as its exclusive inspirers. The mention of King Nikola as the exclusive inspirer of the uprising is particular present among those who have wanted to narrow the “Montenegrin question” into a “dynastic” one, or into an issue of power. The essential sources and facts show that the king and the government in exile were not made aware of the preparations for the uprising and that the news about the beginning of the uprising in Montenegro was sent to the government and the king in exile by the Montenegrin emissary in Rome, Veljko Ramadanović. According to the accounts of eyewitnesses, King Nikola reacted to the news about the uprising with the words: “I see that the girl will not leave without her dowry”. Anyway, foreign diplomats testify that, in an agreement from the leader of the Allies, US President Woodrow Wilson sent to King Nikola the secretary, Klotz, who participated in the drawing up of a letter to the insurgents, which was addressed to Božo Petrović, who with 124 respected Montenegrins on the eve of the uprising was imprisoned in Podgorica’s “Jusovača” prison. In that missive to the Montenegrins, King Nikola called on them to not oppose the newly created situation, because he had the promise of the Allies that the Montenegrin Question would be resolved at the Peace Conference in line with

Wilson's Fourteen Points which foresaw the renewal of Montenegro, Serbia and Belgium. The letter was delivered to Vojvoda Božo Petrović in prison and it remained to him to write „over here everything is calm“. On the other hand, the “credibility” of the Allies was preserved by virtue of the fact that the letter was “read out” as a proclamation from the Allied ships that were in the Bay of Kotor, in the Adriatic Sea. There is no more fundamental research on how much this “letter” contributed to the pacification of the insurgents, but it is certain that it additionally strengthened the illusion of the small number who were aware of its contents that the international community would resolve the „Montenegrin Question“.

When considering the attributing to Italy of the role of inspirer of the uprising then the following should be said. Italy was a land of the Allied Entente, which with its army also participated in breaking through the Salonica Front and it is certain that its sympathies towards the opponents of the unconditional unification of Montenegro and Serbia were no less than the sympathy and role of France towards the supporters of the unconditional unification of Montenegro and Serbia. The accusation that Italy stood behind official Montenegro is additionally strengthened by its need to widen its territory in line with the stipulations of the Treaty of London, at the expense of those territories which, at the time the treaty was signed, were part of Austria-Hungary and, in the newly created geostrategic apportioning at the end of the war, were part of the newly created Yugoslav state. In that context, Italy's relationship towards Montenegro is rightly portrayed as a “betrayed alliance” by the person who knows this issue best, Dragoljub R. Živojinović. In that context, the stay of the Italian intelligence agent Giovanni Baldacci on the border of Montenegro at the time of the preparation of the uprising and his contact with Jovan S. Plamenac were portrayed, according to research by the same author, as Baldacci exceeding the mandate he had been given, and the promises that he gave in that sense had no realistic weight. More precisely, Italy was not ready, on the eve of the Peace Conference in Paris, to take the risk of supporting the Montenegrin Question and causing any misunderstanding with the other members of the Big Four. In the end, it is more than clear that there is still no precise balance sheet of the consequences of the uprising. More precisely, each side „counted“ only „its own victims“. In that context, the claims of the radical Pantelija Jovović, published in the Belgrade newspapers as early as 1921, about 5,000 Montenegrin homes that had been burnt down, later became generally known in literature, even though it is more than clear that the number of burnings that took place after this date was not included in this number. On the other hand, figures of 5,000 insurgents among researchers, or 35,000 according to insurgent sources, around 4,000 imprisoned and killed individuals, are more an expression of superficial analysis than comprehensive research. The only serious research on this theme is Novak Adžić's, which dealt with the judicial political processes in Montenegro from 1920 to 1940 and which precisely establishes that in several judicial political processes in that period, 248 Montenegrins were sentenced to a total of 1,637 years imprisonment, that is 5.85 years or 2,111 days per accused. In any case, on the basis of numerous original sources, one can make a relatively precise statistic of the victims on both sides.

Мирослав РАДИВОЈЕВИЋ*

ЦРНА ГОРА И СРБИЈА У ПРВИХ ГОДИНУ ДАНА ВЕЛИКОГ РАТА**

ABSTRACT: *The paper, with an introduction to the pre-war unification talks, traces the relations between Montenegro and Serbia from the July crisis to the autumn offensive of the Central Powers in the Balkans in October 1915. The mutual ties of the two countries during this period were burdened by the rivalry of the Petrović and Karadjordjević dynasties. Montenegrin King Nicholas often resorted to alternative solutions, behind the back of the Serbian side, with which his country was on a common front. Such a policy in time of war, which required the highest degree of unity, produced serious difficulties for mutual cooperation and distrust of the Great allies towards the old sovereign. The events of the first war year had consequences in the latter events, the way of unification and the dethronement of the Montenegrin ruling family.*

KEYWORDS: *The Kingdom of Montenegro, The Kingdom of Serbia, Serbian-Montenegrin relations, World War I, king Nicholas, Nikola Pašić, Sergey Sazonov*

Резултатом балканских ратова, након више од једног века, испунила се давнашња жеља Светог Петра Цетињског и Карађорђа¹ за непосредан додир две српске државе.² Краљевина Црна Гора и Краљевина Србија, ослобођењем Рашке области и Метохије од османске власти, добиле су директну територијалну везу. Политичке околности и динас-

* Аутор је истраживач-сарадник на Филозофском факултету у Београду.

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Српска нација – интегративни и дезинтегративни процеси* (Ев. бр. 177014).

¹ Види: Р. Љушић, *Вожд Карађорђе. Биографија*, Београд, 2005.

² У раду је коришћено, тада раширено и присутно у историјској грађи, поимање Црне Горе и Србије као српских земаља.

тичке трзавице условиле су, међутим, да се тамо где је створен спој граде међаши. После конференције у Букурешту, црногорски краљ Никола I Петровић пренебрегао је позив за реалну унију из Београда, и тражио што хитније разграничење.³ У томе се није обазирао на расположење народа и већине политичких чинилаца у земљи за узајамно стапање. Одигравање „завршног чина вековне тежње ка заједништву“ неочекивано је било одложено.⁴

Уједињење Црне Горе и Србије било је најважније питање у узајамним односима, непосредно уочи избијања Првог светског рата. У правцу остварења идеје о заједничкој држави, упркос противљењу црногорског суверена, учињени су важни кораци. Први је начињен октобра 1913. године, када је, под притиском црногорске владе, краљ Никола пристао на слање дипломатског представника у Београд. Лазар Мијушковић је постао први и последњи посланик Црне Горе у Краљевини Србији. По инструкцијама са Цетиња, од њега је средином јануара 1914. потекла иницијатива за унију у појединим сферама.⁵ Она је наишла на повољан пријем код саговорника. Кроз излагање председника владе Николе Пашића провејала је мисао о потреби да се „ствар удеси на општу српску корист без икакве себичности“. Једини услов србијанске стране био је да основу за преговоре предложи црногорски краљ и влада, пошто би у супротном изгледало као да већа држава уцењује мању.⁶

³ Преговоре о регулисању границе пратио је низ несугласица, те је споразум потписан тек 12. новембра. Гложења су се наставила током рада комисије за разграничење на терену. Посао до избијања новог рата није дошао ни близу краја, Архив Србије (=АС), Министарство иностраних дела (=МИД), Политичко одељење (=ПО), 1913, ролна 400, Фасцикла XIII, досије 1, 79, 91, 104; д. 2, 121, 145, 149; 1914, р. 422, Ф. VII, д. 8, 401–415, 431; *Документи о спољној политици Краљевине Србије*, Књига VI, Том 3, приредио К. Цамбазовски, Београд, 1983, документ број 273, 277, 283, 285, 287, 292, 304, 370, 391–392, 479; VII-1, приредили В. Дедијер, Ж. Анић, Београд, 1980, 387, 458, 464, 492, 623, 651; VII-2, 211, 216, 226, 229, 307, 467–468; П. А. Искендеров, *Србија, Черногория и Албанский вопрос в начале XX века*, Санкт-Петербург, 2013, 401–414; Н. Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије*, Цетиње, 1981, 189–196, 292–293.

⁴ Р. Љушић, *Историја српске државности. Књига II. Србија и Црна Гора – нововековне српске државе*, Нови Сад, 2001, 382.

⁵ АС, МИД ПО, 1913, р. 387, Ф. III, д. 7, 488, 495–497; р. 400, Ф. XIII, д. 1, 44–47об, 104; ДСПКС, VI-3, бр. 443; VII-1, 57, 180, 218, 241, 281; *Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878–1917* (=МОЭИ), Серия III, Том второй, Москва, Ленинград, 1933, бр. 169; III/III, 120; Штрандтман, *Балканские воспоминания*, подготовка текста и вступительная статья А. Л. Шемякин, Москва, 2014, 207–209; Д. Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, Титоград, 1962, 65–69, 142; Исти, *Црна Гора и Француска*, 371–372; Н. Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије*, 186–205.

⁶ Д. Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, 69; Н. Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије*, 205–206.

Пашић је имао у виду и деликатност ситуације. Поред више или мање прикривене опозиције Николе I, постојале су значајне спољнополитичке препреке стапању Црне Горе и Србије. Заједнички моћни сусед, Аустро-Угарска, гледао је на процес са аспекта нарушавања равнотеже у басену Јадранског мора.⁷ Уз очигледне симпатије, с друге стране, Руска империја се залагала за опрез у раду. Цар Николај II Романов, у разговору са Пашићем јануара 1914. године, указао је на потребу да се уједињење изведе са што мање „потреса и галаме“.⁸ На сличним гледишима налазиле су се и дипломате. Сједињење за живота Николе I, по министру иностраних дела Сергеју Сазонову, представљало је тешко остварив задатак; услед поменуте опасности од аустроугарске реакције. Но, након краљеве смрти, мислио је, наследник неће моћи да се одржи у истом статусу.⁹ Ствар је требало стрпљиво, тихо и поступно спремати, са узајамном сагласношћу две стране. Русији је у начелу одговарала перспектива уније Црне Горе и Србије, која би створила природну препреку за аустроугарски продор ка Солуну. Основа за очекивано уједињење под императорским покровитељством била је постављена.¹⁰

⁷ Италија и Немачка нису делиле мишљење савезнице. Италијански министар иностраних дела Антонино ди Сан Ђулијано отворено је називао краља Николу последњим сувереном династије и није видео проблем у постепеном стапању Црне Горе са Србијом. Познат по британским изјавама, немачки цар Вилхелм II Хоенцолерн процес је назвао „природним и неизбежним“. Ниједна од те две државе није хтела да ризикује рат ширих размера зарад спречавања сједињења. Такви ставови имали су утицаја на делимичну „промену“ гледишта код Берхтолда. Током разговора са италијанским колегом у Опатији, априла 1914. године, он је изразио пристанак на уједињење, под условом да се приморје припоји Албанији. „Компромис“, дакле, није представљао ништа више од наставка раније политике, огрнуте у ново рухо. Црно-жута монархија остала је доследна идеји за спречавање „руске политике повезивања Црног и Јадранског мора“, ДСПКС, VI-3, бр. 462; VII-1, 233, 432, 441, 548, 561; VII-2, 336; МОЭИ, III/I, бр. 102, 380; III/II, 68, 98, 170; III/III, 33; В. Штрандтман, *Балканские воспоминания*, 229; Д. Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, 126–128, 133–134; Исти, *Црна Гора и Француска*, 368–369; J. C. G. Röhl, *Wilhelm II. Into the abyss of war and exile (1900–1914)*, Cambridge, 2014, 1004–1005; Dž. D. Tredveј, *Soko i oraо. Crna Gora i Austro-Ugarska 1908–1914*, Podgorica, 2005, 185–193, 195–198; H. Heilbronner, *The merger attempts of Serbia and Montenegro 1913–1914*, *Journal of Central European Affairs* 17/3 (1958), 284–285.

⁸ „Моја аудијенција код цара Николе“, *Политика* (Београд), бр. 6696, 14. XII 1926, 1.

⁹ И Пашић је рачунао да сви уговори са Црном Гором имају привремен карактер, до смрти краља Николе. По њему, престолонаследник Данило је „толико волео европски живот“, да би се за одређено новчано обезбеђење одрекао престола, В. Штрандтман, *Балканские воспоминания*, 207.

¹⁰ ДСПКС, VII-1, бр. 57, 218, 241–242, 281, 336; МОЭИ, III/I, бр. 102, 165, 180, 380; III/II, 67–69; П. А. Искендеров, *Сербия, Черногория и Албанский вопрос*, 420–421; Н. Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије*, 206–209; Dž. D. Tredveј, *Soko i oraо*, 196–199; АС, МИД ПО, 1913, р. 387, Ф. III, д. 7, 518–520; 1914, р. 420, Ф. VII, д. 10, 504; *Documents diplomatique français 1871–1914* (=DDF), 3e série, Tome X, Paris, 1936,

Тежње црногорске владе, расположење у скупштини и благонаклоно држање Русије, имали су утицаја. Краљ Никола је у Београд 15. марта послао писмо са позивом на дипломатску, војну и финансијску унију, под „материнским благословом Русије“. Србијански владар краљ Петар I Карађорђевић одговорио му је 2. априла, прихватањем предлога и позивом на стварање „што тешњих веза између наших земаља“.¹¹ Преговори су кренули врло добрим током. Мијушковић је већ крајем априла отпутовао на консултације, ради усаглашавања формалног споразума. Но, на Цетињу га је сачекао непријатан пријем. Краљ Никола се вратио односу неповерења према Србији. Преговоре о унији је користио као тактику за добијање војне помоћи из Русије, и даље, обећана субвенција и инструктори требало је да му помогну у учвршћењу династије.

Мијушковић је по повратку у Београд ушао у договор са србијанском владом да направе споразум уз одобрење Русије, по принципу „узми или остави“, чије одредбе краљ не би смео да одбије без последица. Са Пашићем се већ сагласио око оснивања једног генералштаба, заједничких дипломатских представништва, изједначавања судских и административних установа; финансијске, царинске, поштанске и телеграфске уније. Преговарачи су до краја јуна стигли до разматрања детаља споразума, члан по члан. Руски посланик Николај Хартвиг извештавао је о скором завршетку.¹² Његов имењак, пак, имао је нешто друго на уму. У ишчекивању новца из Русије, црногорски краљ наставио је да одуговлачи. „Покер партнеру“, грчком посланику, казао је: „док сам ја жив, Црна Гора неће изгубити индивидуалност“¹³. Да би избегао обавезивање, 11. јуна отпутовао је у иностранство.¹⁴

бр. 141, 262, 286; ДСПКС, VII-1, бр. 384, 530; МОЭИ, III/II, бр. 97–98, 118–119, 159–160, 169–170, 194, 209, 329; З. Бајин, *Мирослав Спалајковић (1869-1951). Биографија* (необјављен текст докторске дисертације обрађене на Филозофском факултету у Београду), Београд, 2016, 228; Д. Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, 143–144; П. А. Искендеров, *Србија, Черногория и Албанский вопрос*, 456; Dž. D. Tredveј, *Soko i orao*, 193–197; Н. Neilbronner, *The merger attempts*, 287.

¹¹ Архив српске академије наука и уметности (=АСАНУ), Преписка краља Николе и краља Петра 1914, 9771–9772.

¹² Архив Југославије (=АЈ), Фонд 80, Јован Јовановић Пижон, Фасцикла III, Опис 12, 4 и об; АС, МИД ПО, 1914, р. 417, Ф. V, д. 3, 200, 206, 264–267, 275, 279–288; АСАНУ, 9773; DDF, 3/X, бр. 286, 304; ДСПКС, VII-1, бр. 384, 401–402, 421, 432, 518, 530–531, 559; VII-2, 20, 120, 167; МОЭИ, III/II, бр. 412; III/III, 35, 65, 73, 120; III/IV, 36; П. А. Искендеров, *Србија, Черногория и Албанский вопрос*, 417–427; Н. Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије*, 211–213; Dž. D. Tredveј, *Soko i orao*, 200–202; Н. Neilbronner, *The merger attempts*, 287–291.

¹³ DDF, 3/X, 304.

¹⁴ АС, МИД ПО, 1914, р. 417, Ф. V, д. 3, 206.

* * *

Прелазак владарских права у Србији на унука црногорског краља Александра Карађорђевића, 24. јуна, променио је суштину узајамних односа. Питање је како би се они даље развијали у миру, али нове прилике поставиле су их у другачији оквир. Видовдански атентат је створио нестабилан међународни положај. У Бечу су за убиство престолонаследника Франца Фердинанда кривца тражили у званичној Србији, а власт је иницирала и спроводила насиље над православним живљем. Прави одијум антисрпског расположења у Аустро-Угарској побудио је Сазонова 7. јула, да саветује „крајњи опрез“ према питањима, који могу да „створе опасан положај“. С тим у вези, указао је на потребу да се „причека“ са наставком разговора о србијанско-црногорском зближењу. Руски министар иностраних дела имао је информације да су они привукли пажњу „аустроугарске, па чак и немачке владе“¹⁵. Пар дана касније, на његово задовољство, из Београда је стигло уверење Пашића да је прекинуо преговоре са Мијушковићем. Уствари, министарска криза и почетак изборне кампање још раније су питање о унији са Црном Гором ставили у други план. Србијанској влади је остао непријатан задатак да демантује наводе француског листа *Фигаро*, како је за Видовдан било планирано проглашење уједињења две српске земље, што су наводно одложили догађаји у Сарајеву.¹⁶

Судбоносни пуцњи из пиштоља Гаврила Принципа произвели су забринутост код црногорског монарха. Никола I је убрзао пут назад у земљу. Његови први потези након повратка били су усмерени ка усаглашавању става са Србијом око слања представника на сахрану Франца Фердинанда. Док је црногорски државни врх показивао узнемиреност, много већи утисак код народа произвели су погроми над српским становништвом у Аустро-Угарској. Више дана понављале су се демонстрације. Са протеста на Цетињу 6. јула упућено је више оштрих беседа против поступака северног суседа. Но, то није био крај. По окончању програма скупа, наелектрисана маса упутила се ка посланству црно-жуте монархије, где је веће инциденте спречила само хитра појава краља. Ситуација је претила да измакне контроли, те је власт забранила нова окупљања.¹⁷

¹⁵ МОЭИ, III/IV, бр. 112.

¹⁶ ДСПКС, VII-2, бр. 336, 360, 380; МОЭИ, III/IV, бр. 148, 238; Д. Р. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић. У отаџбини 1903–1914. године*, Београд, 2009, 525–527; П. А. Искендеров, *Србија, Черногогория и Албанский вопрос*, 427.

¹⁷ ДСПКС, VII-2, бр. 318–319, 341; МОЭИ, III/IV, бр. 165; Dž. D. Tredveј, *Soko i oraо*, 209–213; Н. Ракочевећ, *Црна Гора у Првом светском рату 1914–1918*, Цетиње, 1969, 23–29; Н. П. Шкеровећ, *Црна Гора за вријеме Првог светског рата. Односи са Србијом. Капитулација*, Титоград, 1963, 9–10.

Права искушења су тек следила. Аустроугарски посланик у Београду предао је предвече 23. јула домаћину ноту, која је садржала услове неприхватљиве за једну независну државу и рок од 48 сати за одговор.¹⁸ По пријему ултиматума, сутрадан, србијанска влада обратила се Црној Гори са питањем да ли у случају сукоба са Двојном монархијом може рачунати на њену потпору. Одговор није дуго чекала. На седници министарског кабинета на Цетињу под председништвом краља, увече истог дана, донета је одлука да се са Србијом „дели зло и добро“, те да она може рачунати на „братску неограничену нашу помоћ“. Поводом питања ултиматума, препоручено је да се у Београду држе онога што буде саветовала Русија.¹⁹ То није био крај порукама подршке. Након прекида дипломатских односа са Аустро-Угарском, увече 25. јула, србијанска влада је објавила мобилизацију и наредила пресељење државних органа и архиве на југ. У тмурном расположењу раног летњег јутра 27. јула, премијер Пашић је пред руским отправником послова имао да се похвали само за једну ствар – „српско срце је заиграло“ код црногорског краља.²⁰ Никола I је у писму регенту Александру изразио слагање са одговором на ултиматум. „Понос српског племена није допустио да се иде даље у попуштању“, оценио је он. Са надом да ће „у име Божје“, уз помоћ „вјековне заштитнице моћне Русије“, „Српски народ и из овога великог наметнутог му искушења“ изаћи победнички, уверио је да су Црногорци спремни на граници, да „гину у одбрани наше независности“.²¹ Александар је у истом духу, на телеграм свог деде одговорио како га је испунила „великом радошћу“, иако у то није ни сумњао, чињеница да је и Црна Гора стала у „одбрану српског народа“. „Свемогући Бог и помоћ царске и моћне Русије“ били су „на страни српске правде“, поентира он на крају.²²

Тиме су се распршиле наде Аустро-Угарске да се Црна Гора неће солидарисати са најближим суседом. Никола I је прижељкивао миран исход кризе, али није смео да пође против расположења народа и руског савета да саобрази политику са Србијом.²³ Примамљива обећања из

¹⁸ Немачки цар Вилхелм II већ се 10. јула чудио шта чекају у Бечу са корацима према Србији; могли су једноставно да траже евакуацију Новопазарског санцака – и рат би постао изванредан. У крајњем случају, спречило би се њено уједињење са Црном Гором и излазак на Јадранско море, J. C. G. Röhl, *Wilhelm II*, 1031.

¹⁹ ДСПКС, VII-2, бр. 500, 516, 532; МОЭИ, III/V, бр. 77; *Операције црногорске војске у Првом светском рату*, Београд, 1954, 63–69; Н. Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије*, 229; Исти, *Црна Гора у Првом свјетском рату*, 32–33; Н. П. Шкерковић, *Црна Гора за вријеме Првог свјетског рата*, 12.

²⁰ АС, Вагиа (=V), 1104, Из мемоара Велизара Јанковића; ДСПКС, VII-2, бр. 540, 580, В. Штрандтман, *Балканские воспоминания*, 287–294.

²¹ ДСПКС, VII-2, бр. 601.

²² Исто, бр. 602.

²³ На остарелог суверена вероватно је имало утицаја уверење Сазонова од 27. јула, да

Беча о давању новчане помоћи, територије Санџака, северне Албаније и Скадра, могла су да му извуку трон испод ногу. На Цетињу нису прихватили ни савет Италије да остану неутрални. Краљ је 28. јула издао указ о општој мобилизацији војске. Одлучно држање Русије према агресивним намерама Централних сила запечатило је позицију Црне Горе. На ванредној седници Народне скупштине 1. августа посланици су позвали владу да на „наметнути нам рат одговори ратом“, те „загрљена браћа полете сложено у свети бој“²⁴. У складу са таквом одлуком, аустроугарски представници замољени су 5. августа да напусте земљу.²⁵ Наредног дана Никола I издао је прокламацију у којој позива Црногорце „у свети рат за слободу Српства и Југословенства“.²⁶

* * *

Црна Гора је у светски сукоб ступила солидарно са једноплеменним суседом. Она је то учинила упркос неспремности за нове ратне напоре, необучености трупа, оскудици војног материјала и финансијским тешкоћама. Издржавање црногорске војске преузела је Србија, а ради координације дејстава, у њену врховну команду стигао је одређен број србијанских официра. Један од њих, генерал Божић Јанковић, именован је за начелника штаба. Две државе су се на подстицај са Цетиња, такође, споразумеле о јединственом ратном плану. На његов садржај многоме је утицало уверење, присутно код сила Тројног споразума, како Аустро-Угарска шаље слабије трупе на југ. Аутор *Заједничког операцијског плана* од 6. августа, начелник штаба Врховне команде у Крагујевцу, војвода Радомир Путник, зато је предвидео могућност да након концентрације србијанске јединице изврше офанзиву према Срему или Босни; тј. заједно са црногорским снагама, из Вишеграда и Горажда, ка Сарајеву.²⁷

његова земља неће остати равнодушна у случају напада „Дунавске“ на „Савску“ монархију. Држање Црне Горе према кризи „условљавало“ је како ће се Русија односити према њој у будућности, МОЭИ, III/V, бр. 118.

²⁴ Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом свјетском рату*, 38–41.

²⁵ ДСПКС, VII-2, бр. 489, 512, 516, 563, 589, 596, 657, 672, 687, 710–711, 749; МОЭИ, III/V, бр. 300; III/V, 77, 108, 118, 183, 237, 265, 323, 370, 432, 436, 474–475; Д. Р. Живојиновић, *Невољни савезници. Русија, Француска Велика Британија, САД 1914–1918*, Београд, 2000, 20–34; *Операције црногорске војске*, 69–79; Н. Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије*, 229–231; Исти, *Црна Гора у Првом свјетском рату*, 29–38, 41; Р. М. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1711–1918*, Подгорица-Београд, 1996, 593–594; Dž. D. Tredveј, *Soko i oraо*, 213–227.

²⁶ Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом свјетском рату*, 47.

²⁷ *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца* (=ВРС). *Књига прва 1914. година, Први период операција – Церска битка*. Београд, 1924, 31–32; ДСПКС, VII-2, бр. 561, 563, 568, 577, 596, 608, 621, 629, 641–642, 675, 706, 709–

У супротности са прокламованим јединством, несугласице су се јавиле врло брзо. Краљ Никола није поштовао договор да две трећине црногорских трупа садејствују у операцијама према Сарајеву. Већи део војске оставио је ради продора у Боку Которску, Далмацију, Херцеговину и Албанију. Из Петрограда су већ 9. августа стигла прва упозорења о дужности да саобрази војна дејства са Србијом. „Категорична обећања“ црногорског суверена нису променила ствари. Руси су средином месеца поново упозоравали да ће гледати негативно на свако одступање од војних задатака. Тешкоће на које је наилазио озбиљно су ометале рад генерала Јанковића. Начелник штаба Врховне команде црногорске војске за помоћ се обратио у Крагујевац. Ултимативни захтев Србије, крајем августа, уз снажно руско садејство, приморао је краља да најзад пошаље потребан број јединица на северозапад.²⁸

Неспоразуми су се наставили приликом заједничког продора у Босну. Црногорска војска је најпре јурила да прва заузме одређена места и успостави своју власт. Касније, нагло повлачење са позиција код Сарајева, довело је Ужичку војску у тежак положај. Србијанске јединице су биле приморане да се врате на десну обалу Дрине. Готово у исто време десио се инцидент са одласком црногорског представника, бригадира Јова Бећира, из Крагујевца, због наводне агитације официра црнорукаца за насилно уједињење Србије и Црне Горе, „уз подршку Русије“. Занимљиво да је Бећир претходно водио разговоре са пуковником Виктором Артамоновим. Руски војни изасланик покушао је да га убеди, како Црногорци не треба да траже поделу освојене територије у Босни, пошто је веровао да ће уједињење свакако извршити Србија. Војвода Путник је проценио како је цела афера уствари интрига Бећира, са циљем да добије положај начелника штаба црногорске Врховне

710, 715; МОЭИ, III/IV, бр. 190, 302, 304, 321; III/V, 323, 370, 436, 473; *Први светски рат у документима Архива Србије* (=ПСР). Том I. 1914, Београд, 2015, бр. 143; *Операције црногорске војске*, 133–138; Н. Ракочевећ, *Црна Гора у Првом светском рату*, 44–45, 47–53, 57–61.

²⁸ АЈ, 80-IV-18, 126–128; АС, МИД ПО, 1914, р. 426, Ф. XI, д. 3, 277 и об; р. 431, Ф. XV, д. 2, 81–83, 88–89; Российский государственный военно-исторический архив (=РГВИА), Фонд 2000, Главное управление Генерального штаба, Опись 1, дело 3018, 1, 16, 47, 83, 130, 144, 158, 169, 216 и об, 233, 243; ДСПКС, VII-2, бр. 641–642, 706, 709–710; МОЭИ, III/V, бр. 150, 264, 323, 370; VI-1, бр. 36, 115, 158, 331; Н. М. Потапов, *руски војни агент у Црној Гори. Том I. Извештаји, рапорти, телеграми, писма, 1902–1915, Подгорица-Москва, 2003, бр. бр. 426–440; ПСР I, бр. 164–165, 167, 193, 201, 216, 223, 228, 240–241, 310, 340, 423, 734; Исто. Том II. Дневник, 1906–1907, 1912, 1914–1915, Подгорица-Москва, 2003, 495–558; Д. Р. Живојиновић, *Невољни савезници*, 77–83; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање 1914–1915. године*, Београд, 1973, 147–149; Н. Ракочевећ, *Политички односи Црне Горе и Србије*, 230–235; Н. П. Шкерковић, *Црна Гора за вријеме Првог светског рата*, 13–26.*

команде. Савезнички представници на Цетињу позивали су на избегавање неспоразума. На то им је црногорски министар иностраних дела Петар Пламенац лаконски одвратио, како односи две српске владе „никада нису били братскији и искренији“.²⁹

Пристанак црногорског краља да издвоји две трећине трупа за садејство србијанској војсци није значио како се он одрекао својих намера. Никола I се потајно надао да ће уз помоћ савезничке флоте и пристиглог француског артиљеријског одреда остварити територијалне претензије. Подршку му је давао дипломатски представник Треће републике. Пол Анри Деларош-Верне се заносио идејом да, услед удаљености Русије, Француска преузме улогу заштитнице Црне Горе. Такве планове нису благодоклоно посматрали руски представници на Цетињу. Операција према Котору окарактерисана је као противна словенским интересима. Карактеристично, у граду на Неви другачије су размишљали. Заузимање приморских градова, по Сазонову, помогло би офанзиву србијанске и црногорске војске ка Сарајеву. Постојала је шанса и да то убрза улазак Италије у рат; с обзиром на њене претензије у Далмацији.

Са увлачењем нових сила у басен Јадрана није се слагао Пашић. Стварање малих држава под страним утицајем, по њему, могло је да посеје само „неповерење, завист и мржњу“. Под снажним аустроугарским притиском средином новембра, међутим, променио је став и прихватио иницијативу црногорског краља. Француској и Великој Британији упућен је позив да изврше десант у Далмацији. Но, код западних савезника није постојао консензус за слање војске на Балкан. Из Ке д'Орсеја су већ упозорили Вернеа да је отишао предалеко. Наредног месеца, Французи су повукли артиљеријски одред са Ловћена. Сви даљи покушаји Николе I да поново актуелизује питање били су неуспешни.³⁰

²⁹ АЈ, 80-III-12, 27, 57–59; IV-18, 150–157; АС, МИД ПО, 1914, р. 426, Ф. XI, д. 3, 323; д. 4, 358, 360; р. 431, Ф. XV, д. 3, 179–180об, 301об; Российская государственная библиотека, Научно исследовательский центр рукописей (=НИОР РГБ), Ф. 743, Коллекция архивных материалов и списков XVIII–XX вв, К. 166, ед. хр. 17; МОЭИ, III/VI-1, бр. 331, 435; ПСР I, бр. 350, 352–353, 369, 478, 506, 559; Н. М. Потапов, бр. 441, 445–448, 450; Д. Р. Живојиновић, *Невољни савезници*, 83–87; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 149–154; Н. Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије*, 235–239; Исти, *Црна Гора у Првом свјетском рату*, 61–64; Ђ. Станковић, Никола Пашић и српско-црногорски односи 1914–1916, *Историјски гласник* 1–2 (1989), 70–72; Н. П. Шкерковић, *Црна Гора за вријеме Првог свјетског рата*, 26–34.

³⁰ АЈ, 80-III-12, 10; АС, МИД ПО, 1914, р. 431, Ф. XV, д. 2, 158–161; д. 3, 202–204, 213, 215; д. 4, 246; РГВИА, Ф. 2000, Оп. 1, д. 3019, 37, 42–43, 226, 389, 395 и об, 398; 3020, 33, 39–45, 52; МОЭИ, III/VI-1, бр. 283, 331; III/VI-2, 521, 525, 528, 677; Н. М. Потапов, бр. 445–446, 449, 451–452; ПСР I, бр. 379, 507, 559, 698, 764, 772; II, 66; Н. М. Потапов, *Дневник*, 558–682; Д. Д. Вујовић, *Ратна сарадња Црне Горе и Француске 1914–1916*, Подгорица, 1994, 205–213; Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници. Велике силе и Солунски фронт 1914–1918*, Београд, 2010, 10–14; Исти, *Невољни савезници*,

* * *

Са прекидом преговора о унији, црногорски владар се ослободио једне мучне обавезе. Уместо заједништва, његови потези током рата били су срачунати са потребом да ојача самосталну позицију и одржи се на престолу. У Петрограду нису са симпатијама посматрали учестале иступе краља Николе. Сазонов га је пред послаником Србије, Мирославом Спалајковићем, у октобру 1914. назвао „нитковом“. Саветовао је да се сачека његова смрт „и онда ће све ићи лакше“³¹. Незадовољство Русије је потврдило отказивање наставка пута царског изасланства грофа Владимира Тагишчева са орденима, из Ниша за Цетиње. Николи I је остао покушај да односе са моћном заштитницом поправи преко родбинских веза. Његове две ћерке, велике кнегиње Стана и Милица, већ су улазиле у оштре полемике са Сазоновим.³² Снажан адут у новим околностима црногорски монарх видео је у зету, главнокомандујућем руске војске.³³

Наум времешног владара био је да у Русију пошаље једно поверљиво лице, са задатком да заступа његове интересе. Како су се руски и србијански дипломатски и војни представници томе противили, он се преко ћерке обратио великом кнезу Николају Николајевичу, и постигао успех. Руски врх је одобрио „техничку мисију“ генерала Митра Мартиновића. У стварности, поред набавке оружја и хране, делегат је добио и политичка упутства. Имао је задатак да се наметне као дипломатски и војни представник Црне Горе у Русији. Краљ Никола му је пред полазак, средином априла 1915, издиктирао и територијалне претензије, потребне за „егзистенцију“ државе. Унапред, велика кнегиња Милица их је 18. априла проследила цару. Црногорски имењак је молио Николаја II да разграничење после рата изврши Русија. Позивао се на историјске за-

84–90; Н. Ракочевећ, *Политички односи Црне Горе и Србије*, 239–240; Исти, *Црна Гора у Првом светском рату*, 64–65; Р. М. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе*, 595–596; Н. П. Шкерковић, *Црна Гора за вријеме Првог светског рата*, 17–19.

³¹ АС, МИД ПО, 1914, р. 431, Ф. XV, д. 3, 165.

³² У Нишу су се прибојавали антисрбијанског рада у Ставки. Зато су посегли за сличним методама. Регент Александар је писао сестри Јелени, удатој за великог кнеза Јоана Константиновича, да прати и паралише евентуалне покушаје дискредитације, АЈ, 80-IV-18, 150.

³³ РГВИА, Ф. 2000, Оп. 1, д. 3021, 180; 3022, 6; МОЭИ, III/VI-2, бр. 636, 677; III/VII-1, бр. 24; Н. М. Потапов, бр. 454; Н. М. Потапов, *Дневник*, 648–649, 671, 674–675, 677–683; Г. Н. Трубецки, *Рат на Балкану*, 88–89; Ю. Н. Данилов, *Великий князь Николай Николаевич*, Москва, 2006, 134–136, 326–328; Л. В. Кузьмичева, *Балканские принцессы в семье европейских монархов, Человек на Балканах. Социокультурные измерения модернизации на Балканах (последняя четверть XIX–начало XX вв.)*, Санкт-Петербург, 2007, 342–373; Иста, *Сделай все, чтобы нас венчали в России... Свадьба внучки короля Черногории и правнука русского царя, Родина. Спец. Выпуск: Россия и Черногория* (Март 2006), 58–64.

слуге Црне Горе и њене вековне жртве за „крст“; још од времена Петра Великог. Од територија, претендовао је на: Херцеговину са приморјем, јужну Далмацију (укључујући Дубровник и Котор), део јужне Босне и Албанију са десне обале Дрима. Уколико дође до поделе Хрватске, Славоније и Срема, део предвиђен за Црну Гору требало је да се увећа³⁴.

Потез није довео до успеха. У Петрограду је његов изасланик наишао на хладан пријем. Сазонов је обавестио цара о посети, са коментаром да намере Николе I могу нанети „штету југозападном словенству и омести стремљења Русије за проширење једнокрвних држава“³⁵. Пред генералом Мартиновићем одбио је да разматра давање акредитације за место посланика, док је разграничење држао за „унутрашњу“ ствар две српске државе. Саветовао је да Црна Гора остане у „орбити“ Србије и без ње ништа не предузима. Ништа се боље Мартиновић није провео ни у Ставки. Његово присуство брзо је окарактерисано као „излишно“.³⁶ Интервенција у Албанији само му је отежала задатак.

* * *

Уз непосредну опасност од упада, Црна Гора је од почетка рата имала проблем са снабдевањем храном и материјалом преко албанских лука. Наоружане арнаутске чете често су пресретале и пљачкале транспортне. Слању јединица на југоисток, ипак, противили су се савезници. Подстицај за делање дале су тек операције србијанских трупа. Насупрот саветима из престоница Антанте, вођена критичним положајем човека од поверења – Есад-паше Топтанија, Србија је одговорила на један упад 28. маја и послала јединице на територију Албаније. Њене трупе су, уз повремене борбе, ушле 4. јуна у Елбасан, а у „строгој тајности“ наставиле продор и до Тиране, која је заузета пет дана касније.³⁷ И цр-

³⁴ МОЭИ, III/VII-2, бр. 554.

³⁵ Исто, бр. 708.

³⁶ АЈ, 80-I-2, 138; II-11, 608–609, 728 и об; III-12, 70–83 об, 95, 115–116 об; IV-18, 177; АС, МИД ПО, 1915, р. 474, Ф. XXVI, д. 6, 448; Никола Пашић (=НП), Кутија II, бр. 112; Војни архив, Пописник 3, Кутија 67, Ф. V, 5/14; МОЭИ, III/VII-2, бр. 485, 543, 561, 715, 745; Н. М. Потапов, бр. 468–470; ПСР II, бр. 13–14, 28, 146, 302–303, 427, 542, 573, 592, 612; М. Мартиновић, *Ратне године 1912–1916*, Београд, 1996, 80–81, 125–126, 167–168; Д. Д. Вујовић, *Ратна сарадња Црне Горе и Француске*, 249–251; Исти, *Уједињење Црне Горе и Србије*, 102–107, 144–146; Д. Р. Живојиновић, *Невољни савезници*, 102–104; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 154–157; Н. Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије*, 240–241; Исти, *Црна Гора у Првом светском рату 1914–1918*, Цетиње, 1969, 65–67; Р. М. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе*, 601–603; Ђ. Станковић, *Никола Пашић и српско-црногорски односи*, 74–75; Н. П. Шкерковић, *Црна Гора за вријеме Првог светског рата*, 42–44.

³⁷ АС, МИД, Арбанашко одељење (=АРБ), 1915, Ф. IV, д. 7, Пов. А. бр. 300; МИД ПО, 1915, р. 443, Ф. I, д. 6, 511 и об; р. 445, Ф. II, д. 3, 395; МИД, Строго поверљива архива (СПА), 1915, бр. 989, 1014, 1018, 1032, 1077, 1095, 1155, 1166, 1234, 1237–

ногорске војска, по примеру најближе савезнице, почетком јуна упала је у Албанију. Јединице су 27. јуна окупирале Скадар, а део трупа наставио је напредовање до Дрима и посео Медову. Државе Антанте су том приликом реаговале оштрије него у случају Србије. Црној Гори је дато на знање да силе не признају окупацију. Уследиле су казнене мере, преваходно на подстицај Велике Британије и Италије, у виду прекида снабдевања и финансијске подршке.

У Нишу се у начелу нису противили акцији према Бојани. Спор је настао због дубљег продора, без знања начелника штаба Врховне команде. Србија је узалуд саветовала да се не заузима Скадар. Пошто је генерал Јанковић у знак протеста дао оставку, у спор се умешала Русија. Из Петрограда су претили да Црна Гора мора да саобрази операције са Србијом или ће сносити последице. Истовремено, у Нишу су саветовали да не прекидају војне везе између две државе. Постојала је сумња у тајни споразум краља Николе са Аустро–Угарском. У случају да се то показало као истинито, србијанско лево крило постало би угрожено. Био је присутан још један разлог за подозрење. Цетињском двору није било странао ни да за своје подухвате траже помоћ Италијана, који су крајем маја ушли у рат на страни сила Антанте. Таква акција направила би огромну штету општесрпским и словенским интересима на јадранској обали.³⁸ Срећом, у страху су очи биле велике. Црна Гора није

1238, 1241, 1272, 1296, 1299, 1306, 1350–1352, 1356, 1360, 1382–1385, 1390, 1405, 1409, 1434, 1442, 1455, 1481, 1484, 1511, 1521, 1533, 1557, 1567; АСАНУ, 14447; 14924, Грађа Николе Пашића, 95; РГВИА, Ф. 2000, Оп. 1, д. 3022, 52, 144; 3023, 19, 99, 186, 211; МОЭИ, III/VII-1, бр. 446, 683, 705; VII-2, 62; ПСР II, бр. 411, 420, 475, 491–492, 499, 509, 532; З. Бајин, *Мирослав Спалајковић*, 259; Д. Багаковић, Есад-паша Топтани и Србија (1912–1915), *Косово и Метохија у српско-арбанашиким односима. Друго допуњено издање*, Београд, 2006, 212–218; М. Јагодић, *Нови крајеви Србије (1912–1915)*, Београд, 2013, 279–280; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату. Допуњено издање*, Београд, 2004, 188–195; Б. Храбак, *Арбанашки упади и побуне на Косову и у Македонији од краја 1912. до краја 1915*, Врање, 1988, 152–180, 224–235.

³⁸ Према тајном тексту Лондонског уговора од 26. априла 1915. године, Италији је, између осталог, обећана Далмација до рта Планка (недалеко од Шибеника на југоисток), без траженог полуострва Пељешац, али са готово свим острвима. „Интересна сфера“ Србије и Црне Горе ишла је од рта Планке до ушћа реке Дрим и обухватала преостала острва (Велики и Мали Дрвеник, Чиово, Колочеп, Јакљан, Шолту и Брач). У дипломатском клинчу, Русија је успела да избегне неутрализацију целе обале и потенцијално омогући Србији да без препрека користи у војне сврхе приморје од доње ивице Пељешца до 10 км јужно од Цавтата. Исти третман је био предвиђен за део приобаља који се већ налазио у поседу Црне Горе. Поред тога, њој се у перспективу стављало присаједињење Скадра, Медове и Љеша. Услед попуштања за Шибеник, Сазонов је делимично променио став из свог мемоара цару пред почетак преговора са Италијом, и утицао је на померање пројектоване границе између две српске земље на југ, тако да уместо Црној Гори, Дубровник и Цавтат буду намењени Србији, *Agreement between France, Russia, Great Britain and Italy, signed at London*,

посегла за тражењем сепаратног мира, а до споразума о заједничкој акцији са италијанском војском није дошло.³⁹

* * *

У Петрограду и Паризу одахнули су након Пашићевог обећања да неће опозвати официре из црногорске војске. За новог начелника именован је други србијански официр из штаба Врховне команде, пуковник Петар Пешић. Сазонов је почетком јула у маниру охрабривао Спалајковића да су Русија и Србија „исто“ у односу према Црној Гори. И сам се питао шта су то „дочекали“ од државе, коју је покровитељка „хранила, издржавала и очувала“. Уједињење је, по њему, постало неповратан процес. Требало би да се причека „једну-две године и то ће се свршити“⁴⁰. На другој страни, у односу према унији две државе, из династије Петровић наставили су да шаљу опречне поруке. Престолонаследник Данило је најпре 28. маја упутио поруку Александру Карађорђевићу, са предлогом да се њих двојица договоре око решења „српског питања“ по

April 26, 1915, London, 1920, 3–4; МОЭИ, III/VII-1, бр. 373, 378; III/VII-2, 537, 612–617, 619, 623, 632–633, 644, 646, 651, 658, 698; *Царская Россия во мировой войны. Том I*, Ленинград, 1926, 262–264, 293; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 115; М. В. Petrovich, *Russian Diplomacy and Eastern Europe*, New York, 1963, 191–193; М. Marjanović, *Londonski ugovor iz godine 1915. Prilog povijesti borbe za Jadran 1914–1917*, Zagreb, 1960, 232–233; Н. Поповић, *Односи Србије и Русије у Првом светском рату*, Београд, 1977, 206–208; Ђ. Ђ. Stanković, *Nikola Pašić, saveznici i stvaranje Jugoslavije*, Beograd, 1984, 132–133; D. Šepić, *Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914–1918*, Zagreb, 1970, 71–73.

³⁹ АЈ, 80-III-12, 98–120об; АС, МИД АРБ, 1914, Ф. I, д. 8, Пов. А. бр. 1347; Ф. IV, д. 1, 41, 52; МИД ПО, 1914, р. 426, Ф. XI, д. 5, 496; р. 431, Ф. XV, д. 3, 227–229; д. 4, 269, 279, 305–306; МИД СПА, 1915, бр. 1003, 1167, 1199, 1352, 1425, 1439–1440, 1443–1446, 1457–1460, 1473, 1481, 1488–1489, 1497, 1499–1500, 1516–1517, 1523, 1528, 1546, 1557, 1559–1562, 1570, 1573–1574, 1583, 1593, 1600, 1604, 1615, 1619, 1622, 1624, 1629, 1644, 1650, 1652, 1656, 1702, 1750–1751, 1761, 1767, 1816, 1821; РГВИА, Ф. 2000, Оп. 1, д. 3021, 111 и об, 114, 126, 128, 134; д. 3022, 1, 5, 16, 43, 48–50, 63, 68, 75, 80, 84–85, 100, 116; д. 3023, 58, 82, 99, 132 и об, 137, 140–142, 148–150, 159–161, 163, 168, 184 и об, 205–210, 212, 218, 220, 233, 251; д. 3024, 3, 10, 16; МОЭИ, III/VIII-1, бр. 15, 34, 40, 96, 121, 169, 204–205, 222, 237, 292, 298, 316; Н. М. Потапов, бр. 466, 473–475, 478–495; ПСР I, бр. 531, 559; II, бр. 367, 439, 445, 447, 450, 457–458, 477, 496–497, 512, 542, 545, 553, 557–558, 565, 570, 573, 592, 594; Д. Д. Вујовић, *Ратна сарадња Црне Горе и Француске*, 216–235; Исти, *Уједињење Црне Горе и Србије*, 108–112, 146–147; М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, Београд, 1990, 409–422; Д. Р. Живојиновић, *Невољни савезници*, 63–75, 107–138; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 199–204; *Операције црногорске војске*, 254–273; Н. Ракочевевић, *Политички односи Црне Горе и Србије*, 241–246; Исти, *Црна Гора у Првом светском рату*, 67–78; Р. М. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе*, 596–599; Ђ. Станковић, *Никола Пашић и српско-црногорски односи*, 74–80; Н. П. Шкерковић, *Црна Гора за вријеме Првог светског рата*, 34–38, 45–63.

⁴⁰ ПСР II, бр. 592.

немачком примеру. Када је регент дао позитивно мишљење, Данило је пред пуковником Пешићем почео да се извлачи како још увек није дошло време за уједињење, будући да није убедио свог оца – али је „радио на томе и имао успеха“. Како се одједном појавила, ствар је тако брзо и замрла. Са двора на Цетињу избегавали су да поново покрену то питање.⁴¹

У међувремену, током јула, узајамно неповерење манифестовало се кроз захтев из Крагујевца за стављање две трећине црногорских трупа под команду србијанске Ужичке војске, ради заједничких операција ка Сарајеву, коме су подршку дали руски представници. Иницијативу је одлучно одбио краљ Никола. Плашио се политичких последица, пошто би му из руку исклизнуло оруђе за остварење територијалних жеља и одржање независног положаја. Губљење контроле над оружаном силом представљало је нарочиту опасност због постојања снажног покрета за уједињење. Уистину, на фронту се све чешће чула песма „Ми смо с тобом Петре Карађорђевићу“. Што се Русије као најважнијег спољно-политичког ослоњаца две државе тичало, хармонизација се начелно остављала за узајамни споразум. Но, и њена толеранција према поступцима Николе I налазила се на ивици. Трон је почео да му се клима.⁴²

* * *

Безусловни улазак Црне Горе у Велики рат на страни Србије потврдио је блискост двеју земаља. Далеко од тога да су тиме решени сви проблеми из предратног периода. Док су се у Нишу и Крагујевцу колико-толико трудили да неспоразуме оставе по страни до завршетка светског сукоба, потезе црногорског краља Николе карактерисала је брига за очување власти, територијално проширење и одржање самосталног положаја. Декларативне изјаве о жељи за уједињењем нису имали за циљ ништа више од смиривања домаће јавности и политичара. Бујање узајамног неповерења између династија стварало је озбиљне проблеме заједништву две најближе војске и државе. Имало је утицаја и на до-

⁴¹ АЈ, 80-IV-18, 228–231; Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање*, 159–160; Н. Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије*, 248; Р. М. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе*, 605; Ђ. Станковић, *Никола Пашић и српско-црногорски односи*, 76.

⁴² АЈ, 80-II-11, 728 и об; IV-18, 226–227; РГВИА, Ф. 2000, Оп. 1, д. 3021, 103; 3022, 84, 90, 97, 107, 114, 120, 128, 132, 139; д. 3023, 19; Ф. 2003, Штаб Верховного главнокомандующего (Ставка), Оп. 1, д. 1126, 167–172об; ПСР II, бр. 573, 612, 618, 624–625, 629, 636, 638, 658; Д. Д. Вујовић, *Ратна сарадња Црне Горе и Француске*, 238; Исти, *Уједињење Црне Горе и Србије*, 112–115; Д. Р. Живојиновић, *Невољни савезници*, 94–95; Н. Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије*, 246–247; Исти, *Црна Гора у Првом светском рату*, 77–80; Н. П. Шкерковић, *Црна Гора за вријеме Првог светског рата*, 63–81.

гађаје из 1918. године, када је Александар Карађорђевић игнорисао права и статус свог деде.

Неодговорно понашање друге стране, црногорског суверена, произвело је још раније контрапродуктивно дејство на међународном плану. Државе Антанте, превасходно Русија, више пута су упозоравале на потребу да се јединство са Србијом по сваку цену одржи. У односима са Црном Гором, Петроград је полако напуштао непоузданог краља Николу. Позиција србијанских официра постала је једини гарант да он неће направити нове проблеме. Што се осталих савезника тиче, погрешна политика „кажњавањем Црне Горе“ због заузимања Скадра, блокадом снабдевања, показала је своје негативне последице и учинила медвеђу услугу Србији приликом повлачења преко Албаније. Црногорска и србијанска војска практично су остављене без потребних залиха хране и материјала.

Нејединство државног врха Србије и Црне Горе у првих годину дана Првог светског рата одударало је од топлих прокламација са почетку сукоба, вишевековне тежње за сједињењем и расположења народа. Великим силама је такав однос дозволио мешање у њихове међусобне односе без довољног познавања прилика, што је водило новим неспоразумима и стварало далекосежну штету. Све то довело је до озбиљних историјских последица и одредило будући ток узајамних односа у погрешном правцу.

Miroslav RADIVOJEVIĆ

MONTENEGRO AND SERBIA IN THE FIRST YEAR OF THE GREAT WAR

Summary

Montenegro's unconditional entry into the Great War on the side of Serbia confirmed the closeness of the two Serbian states. Far from that it solved all problems from the pre-war period. While in Niš and Kragujevac did some efforts to keep misunderstandings aside to the end of the world conflict, the actions of Montenegrin King Nicholas I Petrović were characterized by concern for the preservation of throne, territorial expansion and the maintenance of an independent position. Declarative statements of desire for unification didn't aim at anything more than calming the domestic public and politicians. The stirring of mutual distrust between the dynasties created serious problems with the cooperation of the two clos-

est armies and states. It also had an impact on the events of 1918, when Aleksandar Karadjordjević ignored the rights and status of his grandfather Nicholas.

The irresponsible behavior of the other side – the Montenegrin sovereign, previously produced counterproductive effect on the international plane. The countries of Entente, primarily Russia, had repeatedly warned of the need to maintain unity with Serbia at any cost. In relations with Montenegro, Saint Petersburg was slowly leaving the unreliable King Nicolas. The chief position of Serbian officers in Montenegrin Supreme Command has become the only guarantor that he will not made new problems. As regards the other allies, their wrong policy of „punishing Montenegro” because the takeover of Scutari, by blocking supplies, has shown its negative consequences and made an ill turn to Serbia when it retreated via Albania. The Montenegrin and Serbian armies were practically left without the necessary supplies of food and materials.

The collaboration of the state leadership of the two Serbian states in the first year of War stagnated from the warm proclamations with the beginning of the conflict, the long-standing aspiration for unification and the mood of the population. Such a relationship allowed the great powers to interfere in their mutual relations without sufficient knowledge of the situation, which led to new misunderstandings and created far-reaching damage. All this brought to serious historical consequences and determined the future flow of mutual relations in the wrong direction.

Жарко ЛЕКОВИЋ*

СВЕТОЗАР ТОМИЋ – НАЦИОНАЛНИ РАДНИК,
ДРЖАВНИК И НАУЧНИК

ABSTRACT: In the playground of those of our scientists who began their work in science at the end of the XIX and early XX centuries, and finished it before or after the Second World War, Svetozar Tomić occupies a significant and high position. He was a true systematic and methodological worker in researching complex socialist and anthropogenic issues, and without his works, the history of the regions he studied could not be written. Tomić's works have a lasting value; they have shifted our knowledge and are inevitable in wider and deeper anthrop geographical and ethnological studies. Through the descriptions of settlements and lifestyles, Svetozar Tomić showed how much natural environment affects man and vice versa, man in the natural environment. He had an interdisciplinary approach in science, which he applied in his synthetic works. In addition, his scientific syntheses, generalizations and theories were preceded by precise tests and careful determination of the facts. Svetozar Tomić, using the method of Cvijić's anthrop geographical school, described landscapes and folk life in the regions where tribal decorations were preserved at the time.

KEYWORDS: *Svetozar Tomić, education, science, geography, Skopje, Bitola, Thessaloniki, Belgrade, Drobnyak.*

Светозар Томић је рођен 30. марта 1872. године у селу Превишу, у Дробњаку испод Дурмитора гдје су стољећима живјели његови преци. Томићи су се некад презивали Балотићи и били су међу најзначајнијим братствима у племену са истакнутим војводама, харамбашама, кнезовима и свештеницима. Познати су били кнез Никола и кнез Тома Балотић. Томићи су једини у Дробњаку имали наследно кнештво и у турско доба им је то било потврђено царским ферманом, док су друге кнезове у пле-

* Аутор је Виши научни сарадник у Историјском институту УЦГ.

мену бирале сеоске скупштине. Према предању кула Томића, у којој се живјело све до Првог свјетског рата, грађена је 17 година прије Косовске битке. Томићи у Дробњаку славе Светог Николу.

Светозар је најмлађе дијете Божа Томића, брата попа Милована. Божо је био један од најугледнијих Дробњака. Имао је синове Мијаила, Петра и Светозара и кћери Пелагију, удату у Гломазића и Персиду.¹ Божо Томић је отворио приватну основну школу на Превишу 1864. године и за учитеља довео Јака Костића из Пљеваља, старином Дробњака. Ова је превишка основна школа прва у новодобијеним областима Црне Горе, након разграничења, и она је претеча школе у Шавнику, подиغنута за цијело 1869. године. Ђака је било 84 и плаћало се учитељу по двије плете (цванцика) на ђака на пола године. Учитеља је село хранило ревенном.² Божо је погинуо на Вучјем Долу 1876. године. Сачувано је његово писмо у коме пред смрт, из војске 1876. пише жени поред осталог: „Немојте ми оставити Светозара слијепа, тако вас не губала моја храна”.³

Послије основне школе коју завршава у Шавнику, уписује гимназију у Цетињу, а потом прелази у Сремске Карловце у Карловачку гимназију у којој су учили између осталих и Томић Милосава Владимир и Шаулић Петра Новица.⁴ Матурирао је у Београду, издржавајући се од школског благодејања (стипендије) као одличан ђак, или послужујући код богатих београдских кућа. Он ће у првој половини XX вијека бити једна од најистакнутијих личности српске културе, просвјете и науке, али и друштвеног живота уопште. Иако је био врстан стручњак и научник, на жалост његово дјело још увијек није свестрано проучено, научно истражено и оцијењено, нити је добило монографију коју заслужује, нити је он добио мјесто које му у нашој култури и науци припада.

Светозар Томић је у Београду као ђак послуживао не само за школско вријеме, него и за вријеме школскога распуста, само зато да не би напустио школовање. Његово име се налазило и на списковима дужника Фонда за потпомагање сиромашних великошколаца. Овај фонд је имао своја правила. Помоћ фонда студентима могла је бити у одјећи, храни, новцу и лијечењу. Фонд је уживао кредит код ђачке трпезе, у којој су се хранили сиромашни ђаци гимназије и сиромашни студенти. Светозар је у Београду свршио III, IV, V, VI, VII и VIII разред у I београдској гимназији. У III, IV и VIII разреду био је благодејанац Министарства иностра-

¹ Никола Н. Томић, Плење Дробњак, Темекула, Калифорнија, 1980, стр. 184 (рукопис)

² Светозар Томић, Шавник – варошица у Дробњаку, Гласник Српског Географског Друштва, Београд, година I, март, 1912, св. 1, стр. 304-307.

³ Петар Шобајић, Светозар Томић, Гласник Етнографског института Српске академије наука, књига II-III, 1953-1954, Београд, 1957, стр. 929-933.

⁴ Др Момчило Д. Пејовић, Школовање Црногораца у иностранству 1848-1918, Подгорица, 2000, стр. 96. (Светозар Томић је у Београду од 1888. године.)

них дела. С обзиром да му је отац погинуо, старатељи су му били сасвим сиромашног стања и у издржавању му нису могли ништа помоћи. Зато он у јулу 1894. године, након положеног испита зрелости, моли министра иностраних дела Србије да му унапријед да благодејања јер нема новаца за путни трошак до куће гдје није ишао шест година, ради виђења са својим најближим.⁵ Због Светозара Томића се Министру предсједнику обраћао и архимандрит Нићифор Дучић 31. августа 1892. године да би му овај одредио помоћ како би могао довршити своје образовање. Благодејање му је било одузето још 1. октобра 1891. године стога што није отишао у учитељску школу, по препоруци Министарства, него је продужио учити гимназију. Али како је увијек био врло добар ђак Министарство му је давало одсечну помоћ, углавном из Кредита на достојно заступање. Колико је желио да учи гимназију најбоље се види из његовог писма упућеног министру иностраних дела 21. августа 1891. године: „Пуста жеља за гимназијом намора ме да у току једне школске године полажем 2 испита и то: положио сам I разред Учитељске школе о Петрову-дне, а сад 15. септембра полагаћу испит од V-ог разреда гимназије, како бих могао прећи у VI разред само да жељи која ме непрестано тишти учиним неколико на вољу, па макар ме и живота стало, јер кад савест гризе боље је да се и не живи, а у такоме сам и ја стању, само ако не продужим гимназију. Зато најпокорније молим Вас Господине Министре да ми дозволите извадити сведоцбу из Учитељске школе како бих се могао уписати у гимназију.”⁶ И I разред Учитељске школе и V разред гимназије завршио је са врло добрим успјехом.

Архимандрит Нићифор Дучић у писму од 9. јануара 1893. године моли Министра Предсједника Авакумовића да одреди Светозару Томићу страначко благодејање, како би могао довршити науку и образованост на српском врелу и огњишту, а по свршетку наука исти ће бити на располагању српској влади. За Светозара Томића, ученика VII разреда „овдашње гимназије” Дучић пише: „Родом је из Херцеговине из Дробњака од старе и одличне српске породице, сиромашног је стања, а учи се и влада врло добро”. И директор I београдске гимназије Ђуро Козарац за Светозара пише да „и по учењу и по владању заслужује призрење”. Благодејање ће му бити одобрено тек 15. октобра 1893. године, након препоруке тадашњег директора I београдске гимназије СР. Ј. Стојковића који записа да „Светозар Томић, ученик VIII, примереног је владања и заслужује помоћ”.⁷

⁵ Архив Србије, Министарство иностраних дела, просветно-политичко одељење (даље у тексту МИД-ПП), 1894, ред 636.

⁶ Архив Србије, МИД – ПП, 1891, ред 341.

⁷ Архив Србије, МИД – ПП, 1893, ред 560.

У архивској грађи су сачуване годишње оцјене за VI и VII разред Светозара Томића, ђака I београдске гимназије:

VI разред:	Словенски језик	врло добро
у Београду	Латински	добро
31. август	Литература Српског језика	врло добро
1892. год.	Литература Француског језика	добро
	Историја света	врло добро
	Зоологија	врло добро
	Алгебра	добро
	Геометрија	добро
	Певање	врло добро
	Цртање слоб. ручно	одлично
	Владање	примерно
	Похађање школе и цркве	похвално ⁸
VII разред:	Историја књижевности	одлично
У Београду	Латински језик	добро
14. октобра	Грчки језик	врло добро
1893. год.	Француски језик	добро
	Историја општа	одлично
	Ботаника	добро
	Алгебра	врло добро
	Физика	добро
	Геометрија	врло добро
	Владање	примерно
	Похађање школе и цркве	марљиво ⁹

Након завршетка школске 1892/1893. године Светозар Томић започиње студије и постаје васпитаник Духовне семинарије у Петрограду. На име помоћи за путовање до Петрограда 14. августа 1893. године он добија 50 динара из кредита на достојније заступање земље на страни¹⁰ Но како је био по све сиромашног стања он се враћа у Србију и половином октобра 1893. године од Министарства иностраних дела добија 24 динара месечног благодејања. По завршеној гимназији уписао се на Филозофски факултет и од 1. септембра 1894. одређено му је мјесечно благодејање од 50 динара. У свом писму од 7. септембра 1894. он наводи да је по жељи министра иностраних дела уписао Филозофски факултет и то природно-математички одсек. Решавајући по овој мол-

⁸ Архив Србије, МИД – ПП, 1892, ред 593.

⁹ Архив Србије, МИД – ПП, 1893, ред 560.

¹⁰ Архив Србије, МИД – ПП, 1893, ред 561.

би министар је одлучио да Светозара упуту у Велику школу да слуша историјско-филолошке науке.¹¹ Међутим, већ 1. децембра 1894. године Светозару Томићу – Дробњаку филозофу I године се престаје издавати благодејање из Кредита на достојније заступање државних интереса. Благодејање је изгубио пресудом Академског суда због ђачких демонстрација против господина Андра Ђорђевића. Према извјештају ректора Велике школе Томић не само што је учествовао у демонстрацијама, него је после самих демонстрација потписао и изјаву о солидарности с демонстрантима иако је увијек био одличан ђак.¹² Ово благодејање му је повраћено тек 1. марта 1896. године и издавано му је, као и осталим питомцима у Београду преко Управе Св. Савског интерната. Решење је потписао министар Стојан Новаковић,¹³ и на тај начин укинуо казну којом му је благодејање одузето „за свагда”, што је оправдано чињеницом да није рођен у Србији, па му је казна била оштрија у односу на његове другове, домородце. Пресудом Академског суда Светозар Томић је био кажњен и на десет дана затвора. Од 1. јануара 1897. године благодејање му је повишено са 50 и 60 динара мјесечно, с обзиром да ова средства нису могла покривати трошкове за стан, храну, одијело, обућу и друге школске потребе. Имајући у виду реалне потребе студентата Министарство иностраних дела Србије је својим благодејанцима сваке године пред Божић давало по једно зимско одијело.¹⁴ Постојао је и „Одбор за помагање сиромашних ђака из српских земаља ван Краљевине Србије.”¹⁵

Као студент Светозар је узимао активног учешћа у животу студентске омладине и био је биран за потпредседника академског певачког друштва „Обилић”, а 1897. за предсједника „Побратимства”, политичко-патриотског друштва студената. Са Ердељановићем и П. Јанковићем један је од слушалаца првих Цвијићевих предвања на историјско-географском одсеку Филозофског факултета Велике школе. Цвијић је организовао планско испитивање на терену, држао курсеве из етнологије, својим сарадницима давао писмена упутства за проучавање села, упознавао их са методама рада. Овај плански и истраживачки рад прихвата и обилато помаже Српска академија наука. Тако Цвијић

¹¹ Архив Србије, МИД – ПП, 1894, ред 636.

¹² Архив Србије, МИД – ПП, 1895, ред 447.
Архив Србије, *Varia*, 1595.

¹³ Архив Србије, МИД – ПП, 1896, ред 378.

¹⁴ Архив Србије, МИД – ПП, 1897, ред 698.

¹⁵ Архив Србије, МИД – ПП; 1896, ред 65. (Светозар Томић се 1895. године налазио на списку црногорских ђака који се школују у Србији у Великој школи као филолог II године. – Државни архив Црне Горе, Министарство просвјете и црквених послова, фасц. 11, 324.)

ствара своју „антропогеографску школу” расадник науке и испитивачког рада у народу. Ова школа је подстакла и проучавање поријекла становништва односно етничке историје. Најшири приступ том проучавању, поред Константина Јиречека отвара Светозар Томић. Цвијић је тражио од Светозара Томића да посебно истражи етнографске и антрополошке вриједности дробњачког племена. То је био повод да дуго година истражује. Имао је повољност што је дјетињство провео у родном Дробњаку. Јован Цвијић из Жабљака у Језерима пише Стојану Новаковићу 25. августа 1897. године: „Мој ђак, Светозар Томић, врло жив и интелигентан Дробњак, нарочито ће их испитивати”.¹⁶

Своје високо образовање Томић је стекао код универзитетских професора свјетског угледа. Своју стручну дјелатност је отпочео у вријеме кад је географска наука била у свијету прилично утемељена. Своје књиге је написао углавном на основу вишегодишњих теренских посматрања која се изузетно цијене у географији. Сакупио је вриједне податке и дао стручна географска тумачења. Радио је по Цвијићевим научним упутствима, која су личила на веома разрађене упитнике. Захваљујући овој Цвијићевој антропогеографској школи, према ријечима чешког географа Јиржија Данеша Балканско полуострво је између два свјетска рата представљало најбоље испитану област на земљиној површини.¹⁷

После дипломатског испита 1898. године почиње његов проsvјетни рад. Он служи најприје као наставник српске гимназије у Скопљу, затим као директор ниже гимназије у Битољу, одакле прелази за професора гимназије у Солуну. Томић је у Скопље дошао око Петровдана, а за наставника гимназије постављен је 1. септембра 1898. године. Професорски испит положио је у децембру 1900. године а указом од 1. априла 1901. године постављен је за суплента у гимназији Краља Александра I, с тим, да и даље остане на дужности у Скопљу.¹⁸ Професором је могао постати суплент или учитељ грађанске школе, који је положио професорски испит, а као наставник радио најмање три године у средњој или грађанској школи. Светозар Томић је унапријеђен у професора након пет година рада у Српској мушкој гимназији у Скопљу и то двије године је радио као наставник а остало вријеме као указни професор. Од септембра 1903. године био је заступник директора у гимназији у Скопљу и учитељске школе у Скопљу. Светозар Томић је био и ревизор основ-

¹⁶ Архив Србије, Фонд Стојан Новаковић, 2237. (Као студент Светозар је водио бригу и о свом сестрићу Љубомиру Гломазићу, ученику I београдске гимназије.)

¹⁷ Ј. Данеш, Значај Јована Цвијића за проучавање Балканског полуострва, Српски књижевни гласник, Београд, 1927, 270-273.

¹⁸ Архив Србије, МИД – ПП, 1903, Т/2, (Распоређен је у Скопље због потребе да се места наставника у тамошњој гимназији попуне способним наставницима).

них школа у Скопљу, такође и васпитач у заводу. За сво вријеме проведено у српским гимназијама у Турској није одсуствовао из школе ни један дан, осим кад је полагао професорски испит 1900. године три мјесеца. Према његовим ријечима вријеме проведено у Скопљу утицало је да изостане његов напредак у науци. У Турској је цензура врло строга те се књиге и листови нису могли набављати, а још мање код себе држати. Стога је он и поред најбоље воље за радом запуштао науку и постајао несавремен.¹⁹ Светозар Томић се у Скопљу оженио 9. септембра 1901. године. Знатно је радио и ван школе разноврсне послове с народом, јер се у Скопљу за шест година с народом добро упознао. Поред тога имао је јаке везе и са тамошњим највиђенијим страним круговима. Помагао је и устанички (комитски) покрет и био је један од првих у том послу. По налогу генералног конзула у Скопљу Михаила Ристића носио је пушке од Битоља до границе и бомбе и пушке из Скопља у Скопску Црну Гору. То су биле и прве бомбе у томе крају. Са тим његовим активностима био је упознат и Скопски одбор и све личности у Скопском крају које су биле посвећене тим стварима као и Драгић Павловић врањски окружни началник. За ово вријеме са професором Јованом Цвијићем пропутовао је цио Косовски вилајет, дио Солунског и Битољског.²⁰

Светозар Томић је премјештен у Битољ, противно својој вољи 22. септембра 1904. године, као заступник директора овдашње гимназије.²¹ У Битољ је стигао као породичан човјек са супругом и двоје мало дјеце. Борио се против подвојености Срба који су били подијељени на три струје. Ради научних проучавања антропографских и енографских особина нашег народа у овом рејону тражио је 15. априла 1905. године да га обиђе као што је обишао цио косовски вилајет. Већ 6. маја 1905. године је поднио оставку на дужност професора и директора битољске гимназије с молбом да се што прије врати у Београд у своју Прву гимназију због лоших односа с Генералним конзулом Св. Станојевићем, који се мјешао у чисто школске ствари. Уз то нико га није био обавијестио о хапшењу од стране полиције, 28. априла 1905. године, његовог професора Алексе Јовановића и Јована Ћирковића референта Митрополије Велешко-Дебарске који су путовали по рејону, већ је са улице сазнао о догађају. Као директор у Битољу се бринуо о 92 српске цјече и за 8 наставника. Од дужности директора је разријешен 9. јуна 1905. године. Указом Министра просвете и црквених послова од 2. септембра 1905.

¹⁹ Архив Србије, МИД – ПП, 1902, ред 707 (За своје научне темате морао је користити београдску библиотеку).

²⁰ Архив Србије, МИД – ПП, 1905, ред 761.

²¹ Архив Србије, МИД – ПП, 1904, ред 820.

године постављен је за професора у пиротској гимназији²², по службеној потреби, али животни пут ће га одвести на другу страну.

Светозар Томић је, према сопственом саопштењу, за вријеме свог службовања у Скопљу 1902. године купио рукопис „Горички зборник” који се чува у Архиву Српске академије наука и уметности у Београду у његовој заоставштини. Светозар Томић је о њему написао кратко саопштење (1911. и 1949). Писан је на папиру, има свега 273 листа који су у приличној мјери оштећени. Рукопис је, осим два листа, дјело руке монаха Никона Јерусалимца, духовника Јелене Балшић, писан у Јеленином манастиру Св. Богородице на Горици, 1441/42 године, полууставом, на српскословенском језику, проткан бројним грчким ријечима.²³ Светозар Томић је за вријеме свог боравка у Скопљу и Битољу објавио два рада: **1. Дробњак, антропо-географска испитивања – „Насеља српских земаља” књига I, Београд, 1902, стр. 359-497. (Српски етнографски зборник, књига четврта).** и **2. Скопска Црна Гора, антропогеографска и етнографска студија – „Насеља српских земаља”, књига III, Београд 1905.**

Антропогеографску студију о Дробњаку је радио према „Упутствима за проучавање села у српским земљама” од др Јована Цвијића и израдио је опис Дробњака, племена које је до тада било врло мало познато. Ову студију је радио још као ђак Велике Школе, и она је 1898. награђена првом светосавском наградом. Доцније је нешто допунио и придао додаток о статистички становништва. У овој студији није обрађен језик, народни живот и обичаји. За поријекло становништва извор му је био народно предање, а нарочиту пажњу је обратио на комунице. У раду су, између осталог обрађене планине и воде, насеља, типови села, типови кућа, кућевни миљћ, стаје, колибе, савардак (дубируг), а дата су и тумачења о именима села, заселака и њихових крајева. Светозар Томић је 1897. и 1901. излазио у Дробњак ради антропогеографских испитивања, након којих је приступио систематизовању сакупљене научне грађе. Расправом Јована Ердељановића о Драгачеву, Атанасија Пејатовића о Средњем Полимљу и Потарју и Светозара Томића о Дробњаку, Јован Цвијић у оквиру Српског етнографског зборника у Српској академији наука, покреће 1902. године познату едицију „Насеља”, којој је због резултата проучавања савремена наука одала највеће признање. Кад је Цвијић постављао планове и израђивао упутства за испитивање насеља, Томић му је био један од главних помоћника и са-

²² Ахирв Србије, МИД – ПП, 1905, ред 551.

²³ Архив Српске академије наука и уметности, Заоставштина Светозара Томића, 11499 (Саопштење С. Томића „О Горичком рукописном зборнику из 1442. године”, Гласник САН, 1, 1949, 181.)

радника у том раду. Расправе следбеника Цвијићеве школе ће показати колико су непотпуна била проучавања племена до тог времена, и колико су била неоснована разна тумачења о њима.

Због сукоба са генералним конзулом у Битољу Станојевићем није добио акт Министарства иностраних дела гдје се пита пристаје ли да иде у Солун. Како му тај акт нико није поднио он се 20. септембра 1905. године спаковао и пошао за Србију. У Београд је приспјео 23. септембра, гдје је и сазнао да је премјештен у Солун, и тако је правио излишан пут до Београда и натраг.²⁴ После школске 1905/06 године, и након што је као наставник провео осам година по српским гимназијама у Турској он моли Министра иностраних дела да га разријеша од дужности професора српске гимназије у Солуну и да га врати натраг у Србију. Указом од 5. септембра 1906. године Томић је постављен за професора Богословије Свети Сава у Београду.²⁵

У току тих осам година, службовања у Скопљу, Битољу и Солуну иако под тешким околностима, обишао је цио косовски, битољски и солунски вилајет, завирио је у сваки крај, упознајући се са тамошњим људима и приликама као мало ко од српских просветних радника.²⁶ И у овом периоду је наставио да потпомаже своје најближе, плаћајући трошкове за издржавање свом синовцу Радовану Томићу, ученику скопске гимназије.²⁷ Касније ће помагати и другог синовца Божидача који је завршио I разред гимназије у Пљевљима, II уписао у Београду, а затим 1911. године прешао у Скопље, гдје је живио у интернату као полублагодејанац.²⁸

За вријеме његовог боравка у Солуну 1906. године Светозар Томић је написао и одштампао „**Земљопис европске отоманске империје**” за II разред гимназије, који је могао послужити као привремена уџбеник за наше основне школе у Турској, нарочито за III разред у ком се учи само Турска. Земљопис је израђен нешто опширније (2 и по штампана табака), али пошто наши учитељи у Турској нису имали уџбеника ни земљописа, ни историје, нити етнографије то им је ова опширност добро дошла. Нарочита је пажња посвећена косовском, солунском и битољском вилајету. Имајући на уму државног цензора Томић је избјегавао помен о народностима у царевини па га је тамошња цензура одобрила за употребу у средњим школама, с тим да се на страни 25 избрише ријеч Крит, што је и прихваћено.²⁹

²⁴ Архив Србије, МИД-ПП, 1906, ред 46.

²⁵ Архив Србије, МИД – ПП, ред 1471, 1906.

²⁶ Архив Србије, МИД - ПП, ред 1269, 1906.

²⁷ Архив Србије, МИД – ПП, ред 1329, 1906.

²⁸ Архив Србије, МИД – ПП, ред 1150, 1911.

²⁹ Архив Србије, МИД – ПП, ред 1218, 1906. (Извјештај Генералног консулата Краљевине Србије у Солуну од 22. септембра 1906.)

У Београду 1908. године се издаје „Карта српских и осталих југословенских земаља” од Светозара Томића, да би он већ 1911. године за школе у Србији и Турској издао карту: „Балканско полуострво”. Карта је израђена у осам боја, врло прегледно, у величини 60 x 70 cm, те је могла корисно послужити и као зидна карта за основне школе.³⁰ Прије тога је објавио: „Манастир Трескавац” историску монографију (Дело, Београд, 1910.), као професор III гимназије.

Кад је Јован Цвијић, на Благовести 1910. године у Београду основао српско географско друштво и 1912. године покренуо Гласник тога Друштва, окупљање географа и других стручњака постало је знатно масовније. Светозар Томић ће током читавог свог живота бити сталан посетилац седница Геграфског друштва, на којима је редовно узимао учешћа у дискусијама. Међу првима објављује свој рад „Шавник – варошица у Дробњаку” – Гласник Српског Географског Друштва, Београд, година I, март, 1912, свеска 1, стр. 304-307.

У ово вријеме Јован Цвијић је Светозару често говорио да би требало обрадити Пиву и Бањане као што је обрадио Дробњак. То Цвијевићево подстицање учинило је да је Томић, за вријеме велико школског распуста 1912. године, отишао у Црну Гору, тамо остао скоро два мјесеца и обишао Пиву, Рудине и Бањане. Иако тада политички односи између Србије и Црне Горе нису били сасвим братски, Томић је у Црној Гори, по сопственом казивању, прошао да не може боље бити. Званичници су га сматрали као странца, а народ као своје „дијете”. Сачувано је увјерење, које му је издао црногорски министар унутрашњих дјела 25. јуна 1912. године и оно гласи: „Госп. Светозар Томић, професор из Београда путује да етнографски и антропогеографски проучи сјеверо-западни и западни дио Црне Горе (Дробњаке са Језерима и Шаранце, Пиву, Рудине, Бањане и Грахово) и прикупи остали етнографски материјал. – Стога се г. Томићу овим дозвољава да може слободно ићи у побројане крајеве у назначене научне сврхе.

Свим подручним властима овим се ставља на знање и наређује да г. Томићу у свему буду на руци а нарочито да му се не би правиле какве сметње и запрјекe у том послу. „³¹ Све крајеве је пропутовао без икакве сметње. По повратку у Београд приступио је сређивању прикупљеног материјала и изради фотографских снимака, али је наступио Балкански рат. Отишао је у војску и демобилисан је 29. августа 1913. године. Већ 26. септембра исте године постављен је за просветног инспектора за Косовску област. У Први свјетски рат је отишао у јулу 1914. го-

³⁰ Архив Србије, МИД – ПП; 1912, ред 82.

³¹ Државни архив Црне Горе, Министарство унутрашњих дјела, Управно одјељење, 1912, фасц. 128, 1784.

дине, а демобилисао се маја 1919. године. По одласку војске из земље 1915. године породица му је остала у Приштини и неколико пута је била интернирана из мјеста у мјесто, те му је са покућством и књигама пропао и велики дио разних рукописа.³² Био је резервни официр и за вријеме повлачења кроз Албанију, кад је српска влада стигла у Скадар, именовала га је за свога делегата у Светом Јовану Медовском за пријем хране од савезника. Одатле је једном енглеском лађом прешао у Африку, у Бизерту, и био владин делегат за ђаке и избјеглице непуну годину дана. Године 1916-те на Крфу је постављен за шефа Црногорског отсека при Министарству иностраних дела³³, који је основан 27. новембра те године. Од краја 1916. године Никола Пашић и србијанска влада интензивно су се бавили питањем уједињења Црне Горе и Србије, а задатак Светозара Томића је био и да међу избјеглим Црногорцима шири политику уједињења, у складу са интересима српског народа. Светозар Томић је са Крфа отпутовао у Ницу, гдје се сусрео са групом Црногораца, присталица Србије. Ту су били Михаило Вукчевић, Петар Косић, Данило Гатало, Митар Ђуровић. Сви они су учествовали у састављању резолуције која је била намијењена народу у Црној Гори.³⁴ Потом су сви заједно отпутовали у Солун. Исту ствар је Хајдуковићу изложио и Милутин Томић („Никац од Ровина“) брат од стрица Светозара Томића. У Солуну је августа 1917. године основан Одбор за уједињење Црне Горе и Србије, који је декларативно прихватио програм Централног одбора из Париза. Одбор је растурао пропагандни материјал добијан из Париза преко српског конзулата у Солуну, уписивао присталице уједињења међу војницима, организовао разне скупове и конференције, растурао лист Уједињење, гласило Централног одбора из Париза на чијем је челу био Андрија Радовић. По пробоју Солунског фронта и доласку српских трупа у Скопље, Светозар Томић је као владин делегат за политичке ствари, придодат штабу тада формираног Јадранског одреда који је упућен у Црну Гору и у октобру стигао у Пећ. Томић је у Пећ дошао са већ разрађеним планом рада у Црној Гори и тај план је његово дјело. Задатак му је био да политичким радом у народу олакша припајање Црне Горе Србији. У склопу припрема Подгоричке скупштине формиран је Привременом Централни извршни одбор за уједињење Црне Горе и Србије у који су ушли: Светозар Томић, Јанко Спасојевић, Петар Косовић и Ми-

³² Светозар Томић, Пива и Пивљани, Српски етнографски зборник, књига LIX, Насеља и порекло становништва, књига 31, Београд, 1949, 155, 156.

³³ Петар Шобајић, н.дј.

³⁴ Богумил Храбак, Подгоричка скупштина и држање њених посланика у Привременом народном представништву, Зборник – Парламентаризам у Црној Гори, Подгорица, 1999, стр. 155.

лосав Раичевић. Овај одбор је на сједници одржаној 15. октобра 1918. године за свог „повјереника за политичка питања у Црној Гори” именован Светозара Томића. Централни извршни одбор је 8. новембра 1918. израдио правила за избор посланика за Скупштину која ће одлучивати о уједињењу. У Правилима је утврђено да избори буду слободни и јавни. Светозар Томић је био једна од кључних личности у техничком смислу, организовања и рада Скупштине у Подгорици.³⁵ Одбор је одредио и датум одржавања избора.

Доласком у Црну Гору чланови Централног извршног одбора отпочели су са одржавањем народних зборована. Први је одржан у Пећи 25. октобра, а затим у Таковици. На тим зборовима идеја уједињења је прихваћена са одушевљењем. Светозар Томић јасно казује да је Црна Гора била спремна да се уједини са Србијом без икаквих инструкција са стране. Након врло живе активности присталица уједињења на Цетиње је стигао и професор Светозар Томић и он је 17 (4) новембра у сали „Дома слободе” одржао предавање о уједињењу, које је било добро посјећено.³⁶ Томић је записао и да се 2. новембра 1918. године састао са неколико угледних људи на Цетињу, међу којима је био и митрополит Митрофан Бан. Њих двојица су расправљала о скором уједињењу са Србијом. Према Томићевом тврђењу Бан му је том приликом рекао: „Ни дао Бог, да сам противу уједињења Српства, а јесам поштовалац краља Николе. Он је мене од обичног калуђера начинио митрополитом Црне Горе и за то сам му захвалан и обавезан, али та моја обавеза не смије никада да иде на штету јединства и среће народне”.³⁷

Јован Ћетковић, један од учесника Подгоричке скупштине пише да су се 13. новембра 1918. (по старом) у 9 сати искипили сви посланици са предсједником Скупштине и са оба потпредсједника. По страни од њих близу секретара, као нека почасна публика сједе два члана Централног одбора Томић и Косовић. Томић и Косовић нијесу учествовали у скупштинским дебатама. Сјутрадан послвије завршетка рада Скупштине писао је предсједнику Владе да је бирање посланика било слободно и народ је послао у Скупштину оне људе које је сам хтио. У Подгорици је 27. новембра у саборној цркви, поводом одлука Скупштине одржано благодарење, па је затим пред црквом одржан народни збор на коме су поред осталих говорили митрополит Гаврило Дожић и Светозар Томић, образлажући значај одлука о уједињењу.³⁸

³⁵ Јован Р. Бојовић, Подгоричка скупштина 1918, документа, Горњи Милановац, 1989.

³⁶ Ново доба, број 1, 4 новембар 1918.

³⁷ Светозар Томић, Десетогодишњица уједињења Србије и Црне Горе, Београд, 1929, стр. 35.

³⁸ Исто, стр. 50, 51.

Послије засиједања Подгоричке скупштине Цетиње постаје центар нове власти и бјелашког покрета. У Цетиње се из Подгорице сели команда јадранских трупа, а и Извршни народни одбор, који је изабрала Подгоричка скупштина као привремену владу, иако му је сједиште формално у Подгорици, углавном борави на Цетињу. У Цетиње је дошао да стално борави и професор Светозар Томић, опуномоћеник српске владе за ствари уједињења, Андрија Радовић предсједник црногорског одбора за народно уједињење. Повратило се из интернације доста официра који су били присталице безусловног уједињења.³⁹

Из рата нам је Светозар Томић оставио „**Мој дневник (Дневник једног изгнаника), Опис пута и живота нашега народа у изгнанству 1915. и 1916. г., с доста фотографија, као и расправу: О Македонији и Македонцима, чланци Бендел-Ризов-Томић, историско-политичка расправа. Крф. 1918.** Прво дјело које је написао после рата било је: **Девбарце, опис краја и народа - Братство, књ. XXI**, а затим слиједи: **Скопље – Тетово – Гостивар – Маврово – Галичник, путописне етнографске цртице. Нови Сад, 1923.** Потом: **Сточарство и прерада млека код Срба – Гласник географског друштва, свеска 7-8, Београд, 1923, стр. 239-260.** и рад: **Грађене воде у Црној Гори и Источној Херцеговини. – Зборник радова посвећен тридесетпетогодишњици научног рада Јована Цвијића, Београд, 1924, стр. 385-395.**

Након краћег боравка на Цетињу, Томић је премјештен у Београд, гдје је именован за директора Треће београдске гимназије и на том положају ће остати десет година. Истраживања о Пиви наставља 1922. и 1924. године када га је и припремио за штампу. Књига је написана на 152 стране са 11 скица и цртежа, 16 табела у тексту и картом у прилогу. За податке које је сабрао о Бањанима, Пиви и Пивљанима добио је 1912. године награду Београдског универзитета, а 1923. је предложен за награду и Српске академије наука, мада је рукопис цјеловито објављен тек 1949. године у 31 књизи „Насеља”: **Пива и Пивљани, антропогеографска и етнографска расправа – Српски етнографски зборник, књига LIX, Насеља и порекло становништва, књига 31, Београд, 1949, стр. 381 – 530.** Академија је на Цвијићев предлог спис наградила првом нарадом од 6500 динара, из фонда Нићифора Дучића на сједници од 7. марта 1924. године. Цвијић му је том приликом рекао да рад има доста празнина, па је потребно да још једном оде у Пиву и прикупи још материјала. Према Цвијићевом савјету отишао је у Црну Гору у јулу исте године. Тако допуњен и поправљен рукопис прегледао је др Јован Ердељановић, учинио извесне напомене према којима је ис-

³⁹ Димитрије – Димо Вујовић, Цетиње у данима уједињења крајем 1918. и почетком 1919. године, Цетиње, 1984, стр. 9.

прављен рукопис враћен Академији.⁴⁰ Цвијић је често говорио Светозару Томићу да би требало обрадити и Пиву и Бањане као Дробњак. „Ето ти си, Томићу, проучио Дробњак па опиши тако и Пиву и Бањане. Кад му је Томић 1924. године поднио рукопис „Пива и Пивљани”, био је задовољан и том приликом је рекао: „Још сам недостају Бањани”. Томић их је почео проучавати 1912. године, па је 1940. поново провео у Бањанима дуже времена и употпунио ранија испитивања. Жеља оснивача ове антропогеографске школе је испуњена и појавио се рад: **Бањани антропогеографска и етнографска расправа – Српски етнографски зборник, књига LIX, Насеља и порекло становништва, књига 31, Београд, 1949.**

Светозар Томић, директор гимназије, написао је 1927. једну мању расправу о политичким приликама у крајевима Пиве и Дробњака средином 19. вијека, као и о погибији муселима гатачког, пивског и дробњачког на Мљетичку 5. октобра 1840. године: **Смаил-ага Ченгић, Годишњица Николе Чупића, књига XXXVI, Београд, 1927, стр. 232-272.** Сазнања о овом догађају је прикупио 1897, 1901 и 1912. године када је излазио у Дробњак и Пиву ради антропогеографских испитивања. Уз постојећу литературу користио је и казивања јеромонаха Максима Жугића, Мика Којића, Василија Томића, Стевана Пекића и Радошава Којића. Опширније и потпуније податке о Карацићима уопште, као и о војводи Шују Томићу, су давали Карацићи Милош Перов и Милисав Божов, обојица су пјевали уз гусле и лијепо умјели да причају. Милош Перов је био и политичар, а у Србију је прешао деведестих година XIX вијека.

Годину дана касније објавио је рад: **„Црна Гора, њен значај и њена племена” – Гласник Географског друштва, св. XIV, Београд, 1928, стр. 1-11.** У раду говори о српској националној припадности Црногораца. Црна Гора је по њему била због најотпорнијих Срба. У свом дјелу **„Десетогодишњица уједињења Србије и Црне Горе”, Братство, књига XXIII, Београд, 1929.** Томић је написао да је српски народ у Црној Гори и Србији не само један исти, но то је велика народна породица, док је уједињење лако завршено само због националне свијести и српског осјећања Црногораца. Свакако, као поборник једне политичке и државне идеје, он је у раду заступао ставове у прилог уједињењу.

Светозар Томић је 1930. године постављен у Државни савјет, а са положаја члана Државног савјета, 1932. године именован је за сенатора, а 1938-ме изабран за потпредседника Сената. Са службом у Сенату за-

⁴⁰ Светозар Томић, Пива и Пивљани... 157. (Податке су му дали и Максим Топаловић, племенски капетан у пензији, из Плужина и Секуле Кецојевић судија из Боричја).

вршава за његова чиновничка каријера. На састанцима Сената је такође је истицао српску националну припадност Црногораца.⁴¹

Као сенатор објавио је: **„Са пута југословенских парламентарца по Пољској”**, Етнографско историске сличнице, Београд, 1935. Међу 13 махом мањих информативних чланака о Дурмитору је и чланак Светозара Томића у књизи **„Дурмитор његове љепоте и природно богатство”**. Издање књижаре Каваја. Никшић 1935. Следеће године излази из штампе: **Елбасан, монографија Елбасана и његове околине**. – Гласник Географског друштва, св. XXII, Београд, 1936, стр. 44-49. Светозар Томић и др Милош Дробњаковић су објавили фермане и млетачке повеље ускочкој породици Дробњаковић: **„Списак фермана и повеља породице Дробњак из Рисна”** – Братство, књ. XXIX, Београд, 1938. Следећи је рад обима 12 страна: **Један поглед на погребне народне обичаје**, - Братство, књ. XXX, Београд, 1939. Потом: **„Једне ми крви”**, **„Крв није вода”**, **„Лијепи наш говор”**. – Братство, књ. XXXII, Београд, 1941.

Светозар Томић је био члан многих научних и културних друштава: Српског географског друштва, Друштва Светог Саве, Српске књижевне задруге. Био је потпредседник, па председник Југословенског Црвеног крста. По оснивању Етнографског института при Српској академији наука 1947. године изабран је за члана Научног савјета овог Института. Осим већ поменутих радова о Пиви и Бањанима објављује рад: **Преци Вукови - Гласник Етнографског института САН, I, св. 1-2, Београд, 1952, стр. 381-384**, и Из реферата на рад **Ј. Вукомановића „Крпље у Старој Црној Гори”** – Гласник Етнографског института САН, I, 1-2, Београд, 1952, стр. 519-520.⁴² Значајан је његов необјављени рукопис **Постанак и организација племена Дробњака**. Дробњаци су према Светозару Томићу чисто српско племе, без икакве туђе примесе и очували су необично чистоту језика и чистоту народних обичаја. Горштаци су, високи, лепо развијени, потпуно здрави и бистри људи.

Написао је и значајне одреднице у Енциклопедији Српско-Хрватско-Словеначкој, Београд, 1929.

Светозар Томић, ученик и сарадник Јована Цвијића, на овај начин се сврстао у ред најпознатијих истраживача народног живота и обичаја у првој половини XX вијека. Његове књиге су незамјенљиво свједочанство начина живота с краја XIX и почетка XX вијека.

Умро је 21. маја 1954. године у Београду, гдје је и сахрањен.

⁴¹ Стенографске белешке Сената Краљевине Југославије, редован сазив за 1935/36 годину, Београд, 1937.

⁴² Петар Шобајић, Радови Светозара Томића, Гласник Етнографског института Српске академије наука, књига II-III, 1953-1954, Београд, 1957, стр. 932.

Žarko LEKOVIĆ

SVETOZAR TOMIC - A NATIONAL WORKER, STATESMAN AND
SCIENTIST

Summary

Svetozar Tomic has been one of the major contributors John Cvijic. Their work became one of the most famous researchers of folk life and customs in the first half of the twentieth century. His books are an irreplaceable witness to the way of life of the late nineteenth and early twentieth century. One of the most prominent figures of Serbian culture, education and science. Unfortunately this his work has not yet been thoroughly studied, scientifically researched and evaluated, nor received a monograph that he deserves and that he got his place in our culture and science belongs. His role in the First World War was very important and had a tremendous credit for creating a common state. He was one of the best Serbian educators. As a professor, he worked in Skopje, Bitola, Thessaloniki and Belgrade. Higher education is gained by academics of international reputation. His professional activity started at the time of her geographical and related sciences in the world was pretty well established. His book is written mainly based on several years of field observations that are highly appreciated in geography. He collected valuable data and provided expert geographic and historical interpretation.

Срђан МИЋИЋ*

ЦРНОГОРЦИ У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ ДИПЛОМАТСКОЈ
СЛУЖБИ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА*

ABSTRACT: The aim of this paper is to analyze the main factors of selection, position and work of clerks from Montenegro in the Yugoslav diplomatic and consular service, since 1919 until 1939. Examination of general factors dominant in Ministry of Foreign Affairs and the representative offices abroad was base for further analyze which cases were in the line with existing practices and which were beyond the scope of functioning of the diplomatic-consular service. Analyze is based on Yugoslav archival material and relevant historiographical literature.

KEY WORDS: Montenegrins, clerks, diplomatic and consular services

Србија је представљала најзначајнији чинилац уједињења, али не и једини. Жртвујући своју државност и традицију, и окончавши постојећи уставни поредак отворила је пут за стварање југословенске краљевине, доношење новог устава и успостављање државног уређења које је требало да обједини затечено стање и постојећу традицију у јединствену целину. Унутрашње уређење и руковођење централним државним органима постепено је мењано од Видовданског устава 1921. преко Септембарског устава 1931. до споразума Цветковић–Мачек 1939, уз пратеће законе. Српска елита се током читавог међуратног периода, ипак, није одрекла водеће улоге у новој држави. Регент, потом краљ Александар Карађорђевић је од почетка показивао намеру да буде руководећа фигура у најзначајнијим државним питањима. Он је постепено све више преузимао извршну власт у своје руке, док су истакнути

* Аутор је научни сарадник у Институту за новију историју Србије, Београд.

** Рад је резултат рада на пројекту Института за новију историју Србије Срби у југословенском и међународном контексту: унутрашњи развитак и положај у европској/светској заједници (No 47027) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

српски државници и странке губили своје позиције у односу на круну. И поред тога, Срби су све до потписивања споразума Цветковић–Мачек имали доминантну улогу у унутрашњој и спољној политици, и руковођењу органима централне државне управе.¹

Југословенска дипломатска и конзуларна служба је била преваходно изграђена на темељима службе Краљевине Србије. Изузев првог министра иностраних дела Анте Трумбића, сви остали министри били су Срби. Чиновници су махом били из предкумановске Србије, а видније место су имали и Срби из Вардарске Македоније. Државни службеници из осталих делова југословенске државе били су заступљени у знатно мањем броју. Чиновници из Словеније су постављани по политичкој основи и на основу личних интервенција словеначких државника. Хрвати су углавном бирани на основу њиховог националног рада за уједињење Јужних Словена, исказаној лојалности према југословенској држави и династији Карађорђевића.² Муслимани и припадници националних мањина су били најмање заступљени у дипломатско-конзуларној служби југословенске државе. Попут остатка бирократског апарата државне управе који је подлегао непотизму и корупцији,³ а који су делом произишавали из клијентелистичких односа који су владали у српској елити,⁴ персонална питања у Министарству иностраних дела (МИД) Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Министарству иностраних послова (МИП) Краљевине Југославије су често регулисана на основу припадности одређеној политичкој структури, породичних веза или личних интервенција утицајних личности.⁵

Дипломатска мрежа је преузела посланства Краљевине Србије и отворана су представништва у државама које су формиране после Првог светског рата.⁶ Југословенска конзуларна мрежа је у поређењу са

¹ Више видети у: Мира Радојевић, *Српски народ и југословенска краљевина 1918–1941*, Том I, Од југословенске идеје до југословенске државе, Београд, 2019; Љубодраг Димић, *Историја српске државности*, Књига III, Србија у Југославији, Нови Сад, 2001; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, Књига I, Kraljevina Jugoslavija 1914–1941, Beograd, 1989.

² Срђан Мићић, *Од бирократије до дипломатије. Историја југословенске дипломатске службе 1918–1939*, Београд, 2018, passim; isti, „Yugoslav Diplomats during the Interwar Period”, *Balkanica Posnaniensia. Acta et studia*, Vol. XXV (2018), 146-149; Andrej Rahten, „Očrt slovenske diplomacije ali diplomacije Slovencev”, *Teorija in praksa*, letnik 48, številka 3/2011, 655-659.

³ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, I, 135-137.

⁴ Dr Stanislav Sretenović, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca 1918–1929*, Beograd, 2008, 238.

⁵ Више о томе видети у: С. Мићић, *Од бирократије до дипломатије*, 169-185.

⁶ Милић Ф. Петровић, „Пљевљаци у служби дипломатије Краљевине Југославије (1919–1945)”, *Гласник Завичајног музеја*, Књига 8-9 (2013), 251, 252.

некадашњом српском била знатно разгранатија. Краљевина СХС је отварила већи број нових каријерних конзуларних представништава, док је један од ретких изузетака преузимања црногорских заступништава у иностранству био почасни конзулат у Монреалу. Званично представљање Краљевине Србије у Северној Америци је било прилично запостављено до окончања Првог светског рата. Посланство у Вашингтону је отворено тек 1917. године, а до тада је почасни генерални конзул Михаило Пупин руководио највећим делом послова.⁷ Краљевина СХС је услед различитих фактора желела да појача своје присуство на тлу Северне Америке и почела је да ствара конзуларну мрежу током 1919–1920. године.⁸ Црногорски почасни конзул у Монреалу Анто Сеферовић⁹ је ступио у југословенску службу и он је остављен на свом положају у наредним годинама, као шеф југословенског конзулата у истом граду.¹⁰

Прво видно учешће Црногораца у раду југословенске дипломатије после Првог светског рата било је током одржавања Мировне конференције у Паризу. Делегација, која је морала званично да наступа као представник Краљевине Србије јер велике силе нису одмах признале постојање Краљевине СХС,¹¹ имала је у свом саставу и људе који су пореклом били са нових територија.¹² Иницијативом Андрије Радовића, који се истакао као поборник уједињења Црне Горе и Србије, стварања

⁷ Указ о отварању Посланства у Вашингтону је донет октобра 1916, а први посланик је постављен јануара 1917. године (Предраг Крејић, „Посланство Краљевине Југославије у САД – Вашингтон 1918–1945”, *Архив. Часопис Архива Југославије*, Бр. 1-2 (2007), 66; Dr Ubavka Ostojić-Fejić, *Sjedinjene Američke Države i Srbija 1914–1918*, Beograd, 1994, 80; Ранко Петковић, *Један век односа Југославије и САД*, Београд, 1992, 18).

⁸ Предраг Крејић, „Конзуларна представништва Краљевине Југославије у Сједињеним Америчким Државама (Њујорк и Чикаго)”, *Архив. Часопис Архива Југославије*, Бр. 1-2 (2013), 22; П. Крејић, „Посланство Краљевине Југославије у САД – Вашингтон 1918–1945”, 66, 67.

⁹ Анто Сеферовић је био бродовласник и почасни конзул у Канади до постављења за почасног конзуларног представника Црне Горе у САД, у пролеће 1916, када је преузео дотадашње обавезе Михајла Пупина који је био и почасни конзул Црне Горе у Њујорку од 1911. године (Šerbo Rastoder, „Crnogorska emigracija u vrijeme nestanka Crne Gore i nastanka Sovjetske Rusije”, *Matica*, Бр. 65 (пролеће 2016), 268, 269; U. Ostojić-Fejić, *Sjedinjene Američke Države i Srbija 1914–1918*, 195, 197).

¹⁰ Srdan Mičić, „Mission of Konstantin Todorov in North America 1927–1928: Yugoslav Foreign Service vs. Macedonian-Bulgarian organizations in North America”, *Токови историје*, 1/2015, 91; М. Ф. Петровић, „Пљевљаци у служби дипломатије Краљевине Југославије (1919–1945)”, 269.

¹¹ Више видети у: Bogdan Krizman, Krizman dr Bogdan, „Pitanje međunarodnog priznanja jugoslovenske države 1919. godine”, *Istorija XX veka*, Zbornik radova, Tom III, Beograd, 1962, 345-383; isti „Vanjskopolitički položaj Kraljevine SHS godine 1919”, *Časopis za suvremenu povijest*, Бр. 1 (1970), стр. 23-60.

¹² Више видети у: Andrej Mitrović, *Jugoslavija na Konferenciji mira 1919–1920*, Beograd, 1969, 5-38.

југословенске државе, противник италијанске окупације и повратка краља Николе,¹³ као владини делегати ангажоване су и личности из Црне Горе са циљем да парирају представницима црногорске владе у егзилу пред великим силама.¹⁴ Радовић, као најагилнији члан црногорске секције југословенске делегације на Мировној конференцији, се истицао у расправама са Јованом Пламенцем пред представницима великих сила, али и разликама у виђењу решавања црногорског, скадарског и јадранског питања у односу на Николу Пашића и Анте Трумбића.¹⁵

Пријем Црногораца за чиновнике нове државе спровођен је на различите начине. Међу припадницима генерација које су окончале школовање и почеле своју професионалну каријеру пре ратова 1912–1918. године, запошљавани су у МИД-у по принципу преузимања чиновника из некадашњих српских и црногорских, односно потоњих југословенских државних и локалних институција.¹⁶ Појединци чије школовање је било прекинуто у ратним годинама, након завршених студија примани су директно за дипломатске и конзуларне чиновнике или су посредно преузимани из других надлештава.¹⁷ Посебне препоруке за сваког кандидата

¹³ Андрија Радовић је као председник црногорске владе био иницијатор за уједињење Црне Горе и Србије 1916, због негативног одговора краља Николе поднео је оставку јануара 1917, учествовао је у формирању и био председник Средишњег црногорског одбора за народно уједињење марта 1917, помагао је српској влади да се припреми терен за међународно признање одлука Велике народне скупштине у Подгорици и био члан Извршног одбора у Цетињу 1918. године (Драгољуб Р. Живојиновић, *Крај Краљевине Црне Горе. Мировна конференција и после 1918–1921*, Београд, 2002, 20, 25, 36, 37, 40, 67, 68; исти, *Италија и Црна Гора 1914–1925. Студија о изневереном савезништву*, Београд, 1998, 211, 215, 224, 227–229, 237, 241, 242; Новица Ракочевић, „Опредељивање Црногораца за уједињење у току рата 1914–1918. године”, *Историјски записи*, Бр. 3–4 (1988), 142, 144, 146).

¹⁴ Црногорска секција је постојала од марта до децембра 1919, њени првобитни чланови су били посланици Велике народне скупштине Андрија Радовић, Радован Бошковић и Иван Вукотић, потом је Вукотића заменио Душан С. Ђукић, а на крају је за техничког секретара постављен Вуко Н. Митровић (А. Митровић, *Jugoslavija na Mirovnoj konferenciji 1919–1920*, 19, 35, 36).

¹⁵ Архив Србије, Збирка *Varie*, V-65, Милан Антић, Јадранско питање, у Београду 15. март 1922. године; *Zapishnici sa sednica Delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919–1920*, (priр. Bogdan Krizman, Bogumil Hrabak), Београд, 1960; Д. Р. Живојиновић, *Крај Краљевине Црне Горе*, 143–149, 188, 189, 205–207, 227, 228.

¹⁶ Архив Југославије, Фонда Министарства иностраних послова Краљевине Југославије (334), Персонални одсек, кутија 143, јединица описа 466, фолијације 399 (пагинације 1–4), 400–403, 424 (даље. АЈ, 334); АЈ, 334–Персонални-150–473, фолијације 173 (пагинације 1–4), 174–177, 181, 182; АЈ, 334–Персонални-187–510, фолијације 384 (пагинације 1–4), 385–387; АЈ, 334–Персонални-192–515, фолијације 478 (пагинације 1–6), 479 (пагинације 1–4), 480–483; М. Ф. Петровић, „Пљевљаци у служби дипломатије Краљевине Југославије (1919–1945)”, 260, 261, 263, 267, 268.

¹⁷ АЈ, 334–Персонални-179–502, фолијација 1 (пагинације 1–4); АЈ, 334–Персонални-205–528, фолијације 483 (пагинације 1–8), 484, 485; М. Ф. Петровић, „Пљевљаци у

су биле национални рад на ослобођењу и уједињењу Јужних Словена, одазивање позиву за мобилизацију или добровољно приступање црногорским и српским војним и четничим одредима.¹⁸ Млађе генерације, које су своје школовање почеле након 1918. године, примане су у дипломатску и конзуларну службу у складу са законским прописима који су први пут уједначени у Краљевини СХС током 1919–1923. године, а потом мењани у Краљевини Југославији током 1930–1939. године.¹⁹

Краљ Александар који је постепено преузимао водећу улогу у државној политици, почео је да се меша и у персонална питања у оквиру дипломатско-конзуларне службе. Своје претензије према одређивању чиновничких положаја показао је после другог постављења Војислава Маринковића за министра иностраних дела, априла 1927. године. Краљ Александар је покушао да води персоналну политику преко помоћника министра Стевана К. Павловића, са којим је одржавао блиске односе из предратног периода.²⁰ Међутим, помоћник је остао веран своме министру и све разговоре и налоге преносио Војиславу Маринковићу.²¹ Однос Стевана Павловића и краља Александра се знатно погоршао услед интрига једног од црногорских чиновника. Наиме, Иван Вукотић је желео да искористи рођачке везе са југословенским монархом да би обезбедио себи жељени положај у иностранству. Стеван Павловић му је обећао, у договору са Војиславом Маринковићем, премештај са положаја саветника Посланства у Будимпешти на функцију генерал-

служби дипломатије Краљевине Југославије (1919–1945)”, 261–265.

¹⁸ АЈ, 334-Персонални-143-466, фолијације 399 (пагинације 1-4), 400-403; АЈ, 334-Персонални-164-487, фолијација 799 (пагинације 1-4); АЈ, 334-Персонални-176-499, фолијације 685 (пагинације 1-4), 686 (пагинације 1-6); АЈ, АЈ, 334-Персонални-179-502, фолијација 1 (пагинације 1-4); 334-Персонални-188-511, фолијација 25 (пагинације 1-6); М. Ф. Петровић, „Пљевљаци у служби дипломатије Краљевине Југославије (1919–1945)”, 261–263, 267, 269.

¹⁹ Више о пријемним испитима за приправнике, државним стручним испитима за стицање сталности у служби и мерама на континуираном образовању и усавршавању дипломатско-конзуларних чиновника: С. Мићић, *Од бирократије до дипломатије*, 140–169.

²⁰ Породица Павловића се прво спријатељила са Сарком Карађорђевић и њеним сином кнезом Алексом. Секретар посланства у Паризу Стеван Павловић је после детронизације принца Ђорђа добио задужење да води рачуна о његовом лечењу у Француској (Стеван К. Павловић, „Три генерације једне чиновничке породице: Павловићи, Коста, Стеван и Коста“ у: Коста Ст. Павловић, *Ратни дневник 1941–1945*, Београд, 2011, 524). Потом је био водич престолонаследнику Александру у Паризу, и тада су почели њихови блиски контакти. Након постављења Стевана Павловића за помоћника министра краљ га је примао у редовне аудијенције једном или два пута недељно (Рукописно одељење Магице српске, Рукописи Милана Јовановића-Стоимировића, предмет бр. М.13.420, „Појединости”, фолијација 1 – даље: РО МС, МЈС).

²¹ С. К. Павловић, „Три генерације једне чиновничке породице: Павловићи, Коста, Стеван и Коста“, 530, 531.

ног конзула у Трсту, што је требало да представља финансијску помоћ јер је потицао из сиромашне породице. Међутим, Главни ђенералштаб је интервенисао да се на чело конзуларног представништа постави особа упућена у војна питања, јер је Трст био важна осматрачница за активности италијанских војних јединица. Војислав Маринковић је усвојио гледиште војног врха и одредио лице које је потицало из војничке породице и учествовало у ратовима 1912–1918. као резервни подофицир и официр.²² Стога је указима од 10. априла 1928, Момчило Е. Јуришић-Штурм²³ постављен за генералног конзула у Трсту, а Иван Вукотић за генералног конзула у Букурешту.²⁴ Вукотић је тражио аудијенцију код краља Александра којег је питао да ли је изгубио његово поверење, уз жалбу да му је ускраћен положај у Италији због интрига Стевана Павловића, који је наводно подметао изјаве и самом суверену. Југословенски монарх је одмах тражио пензионисање помоћника министра иностраних дела, не удубљујући се у детаље случаја и не желећи да саслуша ничије мишљење. Због тога, интервенције Војислава Маринковића и министра Двора Драгомира Јанковића нису помогле Стевану Павловићу да сачува свој положај²⁵ те је пензионисан 3. маја 1928. године.²⁶ Ова интрига, ипак, није помогла Ивану Вукотићу да добије жељени положај. Момчило Јуришић-Штурм био је постављен на основу потребе војног врха да располаже правовременим и провереним информација које су биле неопходне за спровођење потребних контрамера у случају покрета или концентрације италијанских тру-

²² С. К. Павловић, „Три генерације једне чиновничке породице: Павловићи, Коста, Стеван и Коста“, 531; Kosta St. Pavlović, *Vojislav Marinković i njegovo doba (1876-1935)*, Knjiga druga, London, 1956, 89-92.

²³ Момчило Јуришић-Штурм је био један од тројице синова Еугена Јуришића-Штурма, рођеног брата генерала Павла Јуришића-Штурма. Војни рок је одслужио у IV коњичком пуку у Београду 1911–1912, балканске ратове провео је као трупни подофицир до пада са коња када је повучен за официра-ордонанса у Штабу Коњичке дивизије. Током Првог светског рата био је помоћник делегата председника Министарског савета код Врховне команде 1914–1916, потом делегат председника Министарског савета код Врховне команде и на Двору и на том положају је остао до 1. фебруара 1918. године. По окончању ратова имао је чин резервног коњичког капетана II класе (АЈ, 334-Персонални-160-483, фолијације 138-141, 155).

²⁴ *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Бр. 93, Год. X од 26. априла 1928. године.

²⁵ РО МС, МЈС, предмет бр. М.13.420, „Појединости“, фолијација 1; С. К. Павловић, „Три генерације једне чиновничке породице: Павловићи, Коста, Стеван и Коста“, 531; К. St. Pavlović, *Vojislav Marinković i njegovo doba (1876-1935)*, Knjiga druga, 89-92.

²⁶ Министарски савет је предложио краљу Александру пензионисање Стевана Павловића 2. маја, указ је био потписан већ сутрадан, и он је разрешен дужности помоћника министра иностраних дела 7. јуна 1928. године (АЈ, 334-Персонални-180-503, фолијације 1089-1091).

па. Због тога је он остао генерални конзул у Трсту до средине јануара 1931. године.²⁷

Утицај краља Александра на спољну политику и дипломатске активности југословенске државе временом је све више растао, нарочито после завођења диктатуре 6 јануара 1929. године. Убрзо је постала видљива његова улога у погледу одабира појединаца за место посланика у иностранству. Према његовим жељама, највише положаје су добијале и особе које до тада нису имале искуства у дипломатским пословима.²⁸ Ова пракса изазивала је незадовољство дипломатско-конзуларних чиновника и људи који су били на челу МИП-а. О томе речито говори белешка личног секретара министра иностраних послова Косте Ст. Павловића, поводом постављења Јована Ђоновића за посланика у Тирани: „Опет улази један са стране и узима место посланичко”.²⁹ Ђоновићев пријем у дипломатску службу био је критикован и од његових блиских политичких пријатеља. Као бивши члан Југословенске републиканске странке и особа која је отворено износила своје републиканске ставове, он је изненадио не само бивше страначке пријатеље већ и многе левичаре прихватањем положаја понуђеног од монарха који је завео личну диктатуру. Очигледно супротстављена политичка начела нису омела краља Александра да пронађе заједнички језик и интересе са Јованом Ђоновићем. Југословенски монарх је желео да спречи даље везивање албанске владе са Бенитом Мусолинијем, не само због стварања италијанског мостобрана на Балкану, већ и као меру предострожности против планова Рима да једног члана династије Петровић прогласи за краља Црне Горе. За то питање пронашао је одличног саговорника у Јовану Ђоновићу, који је био добар познавалац прилика у Албанији и велики противник бившег краља Николе. Због тога му је краљ Александар дао одрешене руке за његов рад у Тирани и одобрио му да сам одабере чиновнике који би радили у посланству.³⁰ Ову привилегију су добијале само поједине дипломате које су биле блиске династији Ка-

²⁷ АЈ, 334-Персонални-160-483, фолијације 235, 238.

²⁸ Међу њима били су: бивши начелник Главног ђенералштаба и армијски генерал у пензији Петар Пешић, министар на расположењу Будислав Гргур-Анђелиновић и министар у пензији Алберт Крамер (АЈ, 334-Персонални-56-150, фолијација 16; АЈ, 334-Персонални-134-457, фолијација 963; АЈ, 334-Персонални-164-487, фолијација 517, 520; АЈ, 334-Персонални-183-506, фолијација 377; Mile Вјелажас, *Vojaska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922–1935*, Београд, 1994, 107).

²⁹ Историјски архив Београда, Легат Косте Стевана Павловића – Лондон, Дневник за 1930-31. годину, унос за 10. децембар 1931. године (даље: ИАБ, Легат Косте Павловића).

³⁰ Архив Српске академије наука и уметности, 14.329, Никола Станаревић, *Југословенска републиканска странка I (оснивање странке и њен рад до 1941)*, стр. 173-175.

рађорђевића.³¹ Начин одабира Јована Ђоновића утицао је и на држање Војислава Маринковића. Наиме, противно законским одредбама он није тражио одобрење председника владе Петра Живковића за именовање новог посланика у Албанији, већ је у МИП-у припремљен акт, децембра 1931, којим је о учињеном извештавано Председништво Министарског савета.³² Да би намера краља Александра могла да се спроведе у дело, један од каријерних дипломата је морао да буде повучен у Београд да би се ослободили кредити за постављење Јована Ђоновића. Због тога је посланик у Тирани Ђорђе Настасијевић стављен на располагање, јануара 1932, јер је владина политика штедне ограничавала буџетске расходе МИП-а те нису могли да га преместе на нови положај у иностранству.³³ Промена није изазвала негодовање само у врху МИП-а, већ и владе у Тирани. Албански државници су сматрали да је смењен професионални дипломата који је достојно представљао своју државу „без испољавања слабости”, чиме је задобио поверење локалне средине, а да је на његово место постављен „Црногорац, револуционарне прошлости” те су га нерадо примили.³⁴ Ово незадовољство је вероватно било делимично проузроковано и чињеницом да је Јован Ђоновић променио курс дипломатске акције. Одбацио је ранију политику придобијања пријатељства и очувања добросуседских односа која је до тада примењивана према албанском народу као целини.³⁵ Приврженост Јована Ђоновића краљу Александру огледала се и у чињеници да је све до јануара 1936. године водио дипломатску акцију према Албанији и Италији на основу инструкција које је добио од, тада већ покојног краља.³⁶ Због неслагања са новом спољнополитичком оријентацијом владе Милана Стојадиновића, понудио је оставку.³⁷ Пензионисан је указом од 16. фебруара 1936. године.³⁸ Током рада у Тирани написао је књигу „Земља Скендербегова”, али је влада Милана Стојадиновића забранила њено објављивање.³⁹

³¹ Међу југословенским дипломатама које су своје неприкосновене положаје догували блиским односима са краљем Петром и краљем Александром, највише су се истицали Мирослав Спалајковић, Живојин Балугџић и Бошко Чолак-Антић (др Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар у европској политици*, Београд, 2010,² 6, 7).

³² АЈ, 334-Персонални-152-457, фолијација 414.

³³ АЈ, 334-Персонални-152-457, фолијација 408; ИАБ, Легат Косте Павловића, Дневник за 1930-31. годину, унос за 22. децембар 1931. године.

³⁴ *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji. Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921-1938*, Књига друга (1931-1938), (прир. Živko Avramovski), Beograd-Zagreb, 1986, 92.

³⁵ Јован М. Контић, „Јован Ђоновић”, *Гласник српског историско-културног друштва „Ђегош”*, свеска једанаеста, јуни 1963, 9.

³⁶ Милан Јовановић-Стоимировић, *Дневник 1936-1941*, (прир. Стојан Трећаков, Владимир Шовљански), Нови Сад, 2000, 29.

³⁷ Ј. М. Контић, „Јован Ђоновић”, 9.

³⁸ АЈ, 334-Персонални-152-457, фолијација 431.

³⁹ Ј. М. Контић, „Јован Ђоновић”, 9.

Поред пријема републиканаца у краљевску дипломатску службу, запошљаване су и особе које су до 1918. године биле лојалне династији Петровић или се јавно декларисале као противници стварања југословенске државе. Један од њих био је Светислав (Слава) Рамадановић који је као бивши начелник црногорског МИД-а и маршал Двора примљен у службу 1920. године, када је наименован за в.д. начелника Конзуларно-трговинског одељења МИД-а. На том положају је остао до постављења за првог југословенског генералног конзула у Берлину, и ту функцију је обављао до пензионисања децембра 1926. године.⁴⁰ Међутим, нису сви црногорски ројалисти примани због потреба саме службе. Југословенска влада је током 1925. године желела да реши питање некадашњих црногорских државних чиновника који нису примали плате од 1918. године због својих политичких ставова и рада против уједињења. Тадашњи министар финансија Милан Стојадиновић је предложио три могућа решења: 1) да им се обезбеди радна места у државним институцијама; 2) да им се исплате све заостале плате чим положи заклетву; 3) да се донесе начелна одлука о исплати заосталих плата, уз обавезу да претходно регулишу свој статус код надлежног министарства, било да су указно постављени на нове положаје, било да су пензионисани уколико су стекли услове за пензију. Он је сматрао да би трећом солуцијом дефинитивно решили питање свих припадности. Јован Пламенац је покушао преко министра иностраних дела Момчила Нинчића и краља Александра да издејствује своје пензионисање у својству председника владе на расположењу.⁴¹ Ипак, на крају је пристао да буде постављен за посланика у Прагу, што је и спроведено указом од 30. октобра 1925, а на расположење је стављен 2. новембра исте године. Потом је донето решење почетком јануара 1926. да му се исплате све заостале припадности за период од 1. децембра 1918. до 30. октобра 1925. године.⁴² Међутим, Јован Пламенац се није задовољио, већ је желео да обезбеди себи највише регуларне новчане приходе према постојећим законским прописима. Решењем заступника председника Министарског савета и министра правде Марка С. Ђуричића од 18. јануара 1926, којим му је признато право на припадности бившег министра Црне Горе на основу чланова 224, 225, 247. и 249. Закона о чиновницима и осталим

⁴⁰ АЈ, 334-Персонални-187-510, фолијације 384 (пагинације 1-4), 385-387, 405, 408-410, 445; АЈ, 334-КПО-225-580 КТО МИД посланству у Берлину, К.Т.Бр.3879 од 12. јула; Слава Рамадановић КТО-у МИД-а, Бр.52 од 27. октобра 1922. године.

⁴¹ Јован Пламенац није био обухваћен групним решењем председника владе Љубомира Давидовића од 15. октобра 1924, којим су регулисане припадности бившим министрима и државним подсекретарима према Члану 247. Закона о чиновницима (АЈ, 334-Персонални-183-506, фолијација 891).

⁴² АЈ, 334-Персонални-183-506, фолијације 859, 860, 900-902, 905.

државним службеницима цивилног реда од 1. септембра 1923. године,⁴³ јер је имао положај црногорског министра приликом ступања закона на снагу.⁴⁴ Јован Пламенац је поднео молбу, 20. јануара, да му се исплаћује плата са свим додацима активног министра,⁴⁵ позивајући се на члан 31. Закона о чиновницима.⁴⁶ МИД је не на основу мишљења Главне контроле одбацио његово тумачење, позивајући се на чланове 31, 70. и 126. Закона о чиновницима⁴⁷, и молба је одбијена са образложењем да је на место посланика у Прагу постављен као бивши министар Црне Горе а не као министар у пензији, и да је на основу постојеће документације имао доказано двадесет и једну годину службе.⁴⁸ Јован Пламенац је тра-

⁴³ Чланом 224. било је прописано да се сви државни чиновници ставе на расположење, изузев чланова Државног савета, Главне контроле и одређеног броја учитеља, и дат је рок од четири месеца за доношење одлука кога ће задржати у служби. Чиновници за које се не би била донета одлука сматрани су задржаним у истом чиновничком положају са признатом сталношћу. Члан 225. је предвиђао рок од пет месеци за разврставање чиновника на нове положаје према Закону о чиновницима и Уредби о разврставању на категорије која је требало накнадно да се донесе. Чланом 247. предвиђено је да се министрима и подсекретарима са најмање једном годином стажа, који је Чланом 137. рачунат десетоструко у односу на време проведено на том положају, припадају принадлежности министра у пензији у складу са годинама своје службе. Чланом 249. је било предвиђено да се принадлежности за преведене чиновнике исплаћују према Закону о чиновницима од 1. октобра 1923. године (*Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Бр. 199–IX, Година V од 1. септембра 1923).

⁴⁴ Решењем је тумачено да је Јован Пламенац имао право на принадлежности министра у пензији према годинама службе, јер ни Законом о чиновницима ни Уредбом о разврставању није било предвиђено превођење министара на расположењу (АЈ, 334-Персонални-183-506, фолијација 872).

⁴⁵ АЈ, 334-Персонални-183-506, фолијација 906.

⁴⁶ Чланом 31. било је предвиђено да чиновници који су достигли највиши степен основне плате уживају највишу годишњу плату увећану за 15% за све време свог даљег службовања, а уколико су имали навршених 35 година радног стажа повишица је рачуната и за пензију (*Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Бр. 199–IX, Година V од 1. септембра 1923).

⁴⁷ Чланом 70. било је прописано да нико не може да буде постављен на нижи положај од оног који је већ имао, без свог личног пристанка. Чланом 126. предвиђена је могућност, у случају да се сталном чиновнику укине звање које је имао или надлештво у којем је служио, да проведе најдуже годину дана на расположењу и у том периоду је примао све прописане принадлежности и то време се рачунало као радни стаж за пензију (*Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Бр. 199–IX, Година V од 1. септембра 1923).

⁴⁸ Тумачењем ових чланова закона је закључено да Јован Пламенац није испунио услове за стицање пензије, а да је својим пристанком на нижи чиновнички положај изгубио право на принадлежности активног министра већ је имао право само на плату са додацима посланика на страни. Тим тумачењем је одбачено решење заступника председника Министарског савета и министра правде Марка Ђуричића, јер се подносилац молбе својевољно одрекао законом стечених права (АЈ, 334-Персонални-183-506, фолијације 863, 864, 907).

жио од МИП-а да му се регулишу додаци на плату, као посланику на страни на расположењу, у пролеће 1930. године. Међутим, услед владине политике штедње која је повлачила за собом одлуку о смањењу броја дипломатско-конзуларних чиновника, као и укидање појединих конзуларних представништава да би се избегло затварање посланстава, у министарству су већ разматрали пензионисање особа које су годинама вођене као посланици на расположењу. Јован Пламенац је пензионисан указом од 20. јуна 1931. године.⁴⁹

Поред утицаја краља Александра и породичних веза, важни фактори у персоналној политици министарства били су страначка припадност и пријатељски контакти. У спрском делу политички сцене главну улогу су имале Народна радикална странка (НРС) и Југословенска демократска странка (ЈДС). Из њихових редова су најчешће постављани министри иностраних дела/послова, те су ове две партије имале и највећи утицај на персонална питања у оквиру министарства. Др Филип Добречић је био један од бивших црногорских државних чиновника који су се противили уједињењу југословенске државе и до краја рата остали верни Николи Петровићу,⁵⁰ али су након 1918. године примљени у службу нове краљевине. Његову кандидатуру су подржали радикали Никола Пашић и Миленко Веснић, 1919,⁵¹ а указ је донет крајем децембра 1920. године.⁵² Према извесним наводима, он је примљен у државну службу јер је био млађи брат барског надбискупа и примаса српског Николе Добречића⁵³ који је успоставио блиске контакте са краљем Александром, првацима НРС и радио на добијању признања Краљевине СХС од Ватикана.⁵⁴ Пре добијања службе, изразио је жељу да буде послат у Ва-

⁴⁹ У МИП-у су разматрали могућност групног указа којим би истовремено пензионисали посланике на расположењу Милутина Јовановића, Јеврема Тадића, Станоја Михаиловића, Луја Бакотића, Атанасија Шолу, Богумила Вошњака, Анту Тресића-Павичића и Јована Пламенца (АЈ, 334-Персонални-64-183, фолијације 229-236; АЈ, 334-Персонални-183-506, фолијације 947, 948, 952-955, 965; С. Мићић, *Од бирократије до дипломатије*).

⁵⁰ Драгољуб Живојиновић, *Црна Гора у борби за опстанак 1914–1922*, Београд, 1996, 287, 288.

⁵¹ АЈ, 334-Персонални-150-473, фолијације 194, 195.

⁵² *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Бр. 46, Год. III, од 1. марта 1921. године.

⁵³ Филип Добречић је посебно критикован због рада против уједињења и објављивања брошуре Filippo Dobrechic, *Il Montenegro nel conflitto europeo*, Roma, 1917 („Опет жута кућа”, *Новости* од 22. јула 1924).

⁵⁴ Никола Добречић је радио против пропаганде лојалиста династије Петровића, био је човек од поверења краља Александра и један од двојице кандидата које је влада Николе Пашића предлагала за београдског надбискупа 1925. године (Ljubodrag Dimić, Nikola Žutić, *Rimokatolički klerikalizam u Kraljevini Jugoslaviji (1918–1941)*, Prilozi za istoriju, Beograd, 1992, 31, 126; Šerbo Rastoder, Jasmina Rastoder, *Dr Nikola*

шингтон, Лондон или Париз, септембра 1920,⁵⁵ што је вероватно било мотивисано пређашњим неуспехом настојања црногорске владе да га постави за делегата у једној од три престонице током 1918. године.⁵⁶ Његово прво постављење у иностранству је било приликом отварања Конзулата у Печују, 1922. године.⁵⁷ Као и већина шефова дипломатских и конзуларних представништава у иностранству,⁵⁸ морао је да се суочи са недостатком персонала, што је отежавало правилно вођење послова и стварало проблеме у раду надлештва за које је био одговоран,⁵⁹ те се и лоше одражавало на његово здравствено стање.⁶⁰ Суочио се са уобичајеним шиканирањима од мађарских чиновника и официра којима су били изложени званични представници југословенске државе.⁶¹ Унапређен је у генералног конзула марта 1923, и на том положају је остао до 1924, када је премештен за генералног конзула у Ријеци. Филип Добречић је својим руковођењем Конзулата у Печују изазвао извесне притужбе југословенских чиновника због наводног присвајања новца од визираних пасоша. Током кризе коју је отворила влада Николе Пашића био је јавно критикован од листа блиског Савезу земљорадника због антијугословенског држања и рада до краја 1918. године. Каријера Филипа Добречића је привремено прекинута након што је Љубомир Давидовић добио мандат за састав владе. Иако је премештен за генералног конзула у Ријеци пре доласка демократа на власт, пензионисан је одлуком Војислава Маринковића, 9. октобра 1924. године. Међутим, пад владе Љубомира Давидовића и нови мандат Николе Пашића утицали су на његово реактивирање и поновно постављење за генералног конзула у Ријеци, 28. новембра 1924. године. Потом је у МИД-у покренута истрага против чиновника који су се жалили на рад Филипа Добречића у Печују.⁶² Добивши по други пут дужност да званично отвори конзулат, морао је да

Dobrečić. Arcibiskup barski i primas srpski (život i djelo) (prilog izučavanju istorije Barske arcibiskupije), Budva-Bar, 1991, 39-41, 47, 51).

⁵⁵ АЈ, 334-Персонални-150-473, фолијација 197.

⁵⁶ Д. Живојиновић, *Црна Гора у борби за опстанак 1914–1922*, 111, 431, 432.

⁵⁷ Након пропасти самопрокламоване „Барањске републике“, августа 1921, делегат југословенске владе у Печују је био потпуковник Михаило Илић који је на том положају остао до отварања конзулата априла-маја 1922, када је повучен на захтев мађарске владе (С. Мићић, *Од бирократије до дипломатије*).

⁵⁸ С. Мићић, *Од бирократије до дипломатије*.

⁵⁹ АЈ, 334-Персонални-88-270, фолијације 97, 99, 100, 104.

⁶⁰ АЈ, 334-Персонални-150-473, фолијација 216.

⁶¹ АЈ, 334-Персонални-150-473, фолијација 261.

⁶² АЈ, 334-Персонални-88-270, фолијације 165-167; АЈ, 334-Персонални-147-470, фолијација 978; АЈ, 334-Персонални-150-473, фолијације 218, 229, 238, 240, 250, 262-265; АЈ, 334-Персонални-173-496, фолијација 279; АЈ, 334-Персонални-199-522, фолијација 898; „Опет жута кућа”, *Новости* од 22. јула 1924. године; С. Мићић, *Од бирократије до дипломатије*.

да се постара о његовом уређењу и правилном функционисању. Тражио је од МИД-а да сву пошту шаљу преко поште у Сушаку, ради заштите поверљивости аката од активности италијанских обавештајних служби преко поштанске цензуре. Поново се суочио са недостатком персонала, услед чега су настајали проблеми у раду конзуларног представништва за које је био одговоран.⁶³ Залагањем за заштиту интереса националне мањине у Италији, у време затегнутих југословенско-италијанских односа, заслужио је похвале локалних становника и дела београдске јавности.⁶⁴ Повратком демократа на чело МИД-а, Филип Добречић је пензионисан марта 1928. године. Реактивиран је у време владе Милана Стојадиновића, када је био посланик у Сантјаго де Чилеу, августа 19 – октобра 1939. године.⁶⁵

Каријера Арсена Газиводе, такође, јасно указује на улогу радикала и демократа у оквиру министарства, али и утицаја приватних интервенција на развој чиновничких каријера. Као син ордонанса-официра краља Николе Петровића, школовао се у Великој Британији и Француској и знао је француски, енглески и руски језик. Примљен је за приправника МИД-а 1925. године,⁶⁶ уз препоруку радикала Божицара Максимовића, министра унутрашњих дела у влади Николе Пашића.⁶⁷ У време када се припремао за полагање државног стручног испита, 1927, поднео је оставку на државну службу због афере у коју је била умешана његова сестра Милева Газиводе, за коју се сумњало да сарађује са једном страном обавештајном службом. Према накнадним тврдњама Арсена Газиводе и његове мајке Милице, поднео је оставку због сугестије помоћника министра Стевана Павловића који му је наводно тврдио да је то жеља лична краља Александра. У жалбама које су подносили југословенском монарху читав случај су приписавали жељи демократа да га

⁶³ АЈ, 334-Персонални-87-266, 155, 157, 163, 164, 184, 194, 196, 202, 205, 215-217; АЈ, 334-Персонални-194-517, фолијација 246.

⁶⁴ *Српски биографски речник*, Књига 3, Д-3, Нови Сад, 2007, 307. За разлику од дворско-радикалског листа *Време*, лист *Политика* и полувластито орган ЈДС *Правда* су прећутали информације о раду Филипа Добречића у Риједи („На Риједи се свечано отвара, 15. јануара, наша народна читаоница”, *Време* од 14. јануара 1927).

⁶⁵ АЈ, 334-Персонални-150-473, фолијације 304, 305, 309, 319-361; *СБР*, 3, 307.

⁶⁶ Арсен Газиводе је након дипломирања на Правном факултету у Паризу, 1923, свој радни век почео као банкарски чиновник (био је секретар њујоршке финансијске групе *Blair & Co.* и Генералне дирекције Француско-српске банке у Београду) и новинар (био је дописник букурешког листа *Universul*). Пре ступања у дипломатску службу, МИД му је поверио једну специјалну поверљиву мисију у Великој Британији 1924. године. Исте године је регрутован и због кратковидости је проглашен за стално неспособног за служење војног рока (АЈ, 334-Персонални-145-468, фолијације 477 (пагинације 1-4), 486, 490).

⁶⁷ АЈ, 334-Персонални-145-468, фолијације 482, 490; АЈ, 334-Персонални-173-496, фолијација 115.

уклоне, што је прећутно имплицирало да је главни узрок био његов близак однос са радикалима. Арсен Газивода је потом напустио Краљевину СХС, а након пензионисања Стевана Павловића подносио је представке желећи да изазове његову судску тужбу како би читаву „аферу” изнео у јавност.⁶⁸ У време владе Милана Стојадиновића, имао је пријатељску подршку шефа кабинета председника Министарског савета Јована Гашића. Сачувана грађа не омогућава потпуну реконструкцију догађаја, те није могуће одговорити на питање када је враћен у државну службу као чиновник Централног пресбиороа Председништва Министарског савета (ЦПБ). Два писма, ипак, указују да је Арсен Газивода имао подршку Јована Гашића од момента када је преузео дужност дописника ЦПБ-а у Лондону, октобра 1935. године.⁶⁹ Његову смену са тог положаја је издејствовао Миодраг Михаиловић Световски, априла 1938,⁷⁰ који је био врло близак Милану Стојадиновићу.⁷¹ Чак ни лична интервенција посланика у Лондону Драгомира Ж. Касидолца код министра иностраних послова није успела да му сачува положај.⁷²

Поред различитих фактора који су утицали на вођење персоналне политике у оквиру МИД-а / МИП-а, спољнополитички циљеви су наметали одређену врсту рада и отварају питање безбедности информација и зграда дипломатских и конзуларних представништава у појединим државама. Са тачке гледишта државних интереса, Црногорци су имали истакнуту улогу у политичко-обавештајном раду према Албанији. Они су по завршетку Првог светског рата преузимани из других надлештава или директно примани у службу МИД-а и коришћени за рад у централни

⁶⁸ АЈ, 334-Персонални-142-465, фолијације 37-43; АЈ, 334-Персонални-145-468, фолијације 520, 522-526.

⁶⁹ Архив Југославије, Лични фонд Милана Стојадиновића (37), кутија 31, јединица описа 230, фолијације 226, 232 (даље: АЈ, 37); Архив Југославије, Фонд Централног пресбиороа (38), кутија 35, јединица описа 82 Арсен Газивода Бати [Милан Јовановић-Стоимировић], Лондон, 10. октобар 1935. године (даље: АЈ, 38).

⁷⁰ М. Јовановић-Стоимировић, *Дневник 1936–1941*, 183.

⁷¹ Према наводима Милана Јовановића-Стоимировића, Миодраг Михаиловић Световски је био новинар који је због своје прилагодљивости различитим људским карактерима успео да успостави врло блиску комуникацију са Миланом Стојадиновићем, а заузврат је верно бранио његову политику у јавности (РО МС, МЈС, предмет бр. М.13.407, белешке „Милан Стојадиновић” и „Световски”).

⁷² Драгомир Касидолац је тврдио да су нетачне гласине да је Арсен Газивода у политичким ставовима лево оријентисан, тврдећи да је одан лично Милану Стојадиновићу и да подржава смернице његове спољне политике. Министар иностраних послова је одговорио да у питању није смена, већ да је решио да примени принцип ротације за дописнике ЦПБ-а у иностранству из истих разлога због којих је примењиван и за дипломатско-конзуларне чиновнике који су радили у страним државама (АЈ, 37-32-230, фолијације 236, 237). Арсен Газивода је био дописник ЦПБ-а у Берну, сигурно од јануара 1940. године (видети извештаје у: АЈ, 38-25-68).

или на терену. Имали су видног удела у раду новоформираног IV одсека Политичког одељења (ПО) МИД који је био задужен за Албанију 1919, и подручних тела у Скадру 1919–1920. године.⁷³ Црногорци су бирани за рад са Албанцима због њиховог познавања локалног менталитета и језика, а појединци су имали предност свог порекла јер су потицали из породица насељених у Враци. Прва тројица који су се доказала својим радом били су Иван Вукотић и Сава Спасојевић, бивши посланици Велике подгоричке народне скупштине која је изгласала уједињење са Србијом, и Василије Штиркић који је потицао из истакнуте врачанске породице.

Иван Вукотић је пре пријема у дипломатску службу био ангажован у раду црногорске секције југословенске делегације на Мирвној конференцији. Због извесног познавања италијанског и албанског језика премештен је са функције судије Окружног суда на Цетињу на привременом положају делегата за исхрану у Скадру, да би сарађивао са Љубомиром Нешићем, који је послат у северну Албанију да би довршио формирање мреже IV одсека ПО МИД. На основу исказаних способности примљен је у службу МИД-а и постављен за првог југословенског конзула у Скадру. Наредних седам година његова каријера била је везана за југословенску спољну политику у Албанији. Доказао се као добар познавалац локалне средине, који је мишљење и закључке формирао на основу проверених информација и добро проучене ситуације; уједно исказавши способност за рад на политичким, верским и економским питањима.⁷⁴ Када је Јован Ђоновић постављен за посланика у Тирани,

⁷³ О фомирању и начину рада IV одсека ПО МИД и подручних органа, више видети у: С. Мићић, *Од бирократије до дипломатије*, 82-88; Саша Мишић, *Албанија: пријатељ и противник. Југословенска политика према Албанији 1924–1927*, Београд, 2009, 63; Ђорђе Станковић, *Никола Пашић и Хрвати (1918–1923)*, Београд, 1995, 361.

⁷⁴ Иван Вукотић је постављен за судију Окружног суда на Цетињу одлуком Извршног већа од 15. фебруара 1919, а указну службу добио децембра исте године. Током 1920. године радио је на положају делегата за исхрану у Скадру, која је наследила некадашњи црногорски Конзулат, и Љубомир Нешић се похвално изразио о његовом држању током пограничних сукоба. На том положају је остао до децембра 1920, када је враћен на своју редовну дужност, а после пријема у службу МИД-а постављен је за конзула у Скадру августа 1921. године. Овај положај му је и званично потврђен пред албанским властима након успостављања званичних југословенско-албанских односа, јуна 1922. године. Након премештаја у централу, 1926, радио је на конзуларним и политичким пословима везаним за Албанију у III одељењу Генералне политичке дирекције (ГПД) МИД-а (АЈ, 334-Персонални-82-241, фолијација 204; АЈ, 334-Персонални-143-466, фолијације 399 (пагинације 1-4), 400-403, 415-418, 440, 441, 444, 446, 447, 454, 455, 458; АЈ, 334-Персонални-155-478, фолијације 267, 268; АЈ, 334-Персонални-178-501, фолијације 13-15; Архив Југославије, Фонд Министарства иностраних послова Краљевине Југославије (334), Конзуларно-привредно одељење, кутија 211, јединица описа 534 Консуларно-трговинско одељење МИД Посланству у Ти-

на основу одобрења краља Александра да сам одреди персонал, изабрао је Ивана Вукотића за свог најближег сарадника те је постављен за саветника Посланства, јануара 1932. године. На том положају је остао до маја 1934,⁷⁵ радећи у време затегнутих југословенско-италијанских односа у којима је Албанија имала видно место као мостобран за потенцијални продор Италије на Балканско полуострво.⁷⁶ Последњи пут враћен је у Тирану постављењем за посланика 28. марта 1939. године.⁷⁷ Иван Вукотић је у то време сматрао да је најбоља солуција за Југославију, у случају италијанске војне интервенције, да припоји северне и делове средње Албаније.⁷⁸ Међутим, у новој мисији није имао много посла јер је кренуо из Београда 7. априла увече, након што је отпочело искрцавање Италијана. На дужности је остао до 21. августа, када је после полуваничног непризнавања окупације Албаније преко Уредбе са законском снагом о уређењу Министарства иностраних послова и дипломатских и консуларних заступништава Краљевине Југославије у иностранству од 18. августа,⁷⁹ ипак укинута Посланство и отворен Генерални конзулат у Тирани.⁸⁰

рани, К.Т.Бр.3632 од 29. јуна 1922; шеф Персоналног одсека Кабинета министра иностраних дела др Владислав Којић КТО-у МИД-а, Пр.Пов.Бр.1402 од 7. маја 1926. године (даље: АЈ, 334-КПО); С. Мишић, *Албанија: пријатељ и противник*, 26-28, 31, 40, 47, 48, 57, 67-69, 86, 91, 101, 115, 118; А. Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira 1919-1920*, 36).

⁷⁵ АЈ, 334-Персонални-143-466, фолијације 497-501, 517, 522.

⁷⁶ О значају Албаније у италијанској политици на Балкану, и покушајима Југославије да самостално или у оквиру Балканског пакта спречи остварење Мусолинијевих планова, 1932-1934, више видети у: Massimo Bucarelli, *Mussolini e la Jugoslavia (1922-1943)*, Bari, 2006, 262-265, 267, 268; Enes Milak, *Italija i Jugoslavija 1931-1937*, Beograd, 1987, 63, 64; Živko Avramovski, *Balkanska antanta (1934-1940)*, Beograd, 1986, 132, 133, 137, 142, 147, 152, 158-160; Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva rata. (Da li je Jugoslavija bila francuski „satelit“)*, Beograd, 1985, 217, 249, 252; Jacob V. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934-1941*, Rijeka, 1972, 69; Prof. Dr Živko Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile 1935-1937. Od italijanske agresije na Etiopiju do jugoslovensko-italijanskog pakta*, Beograd, 1968, 23, 24.

⁷⁷ АЈ, 334-Персонални-143-466, фолијација 558.

⁷⁸ Dragan Bakić, „Three is a Crowd: the Italo-Yugoslav Conflict over Albania, 1919-1939“, *Diplomacy and Statescraft*, Issue 4, Volume 25 (2014), 608-610; С. Мишић, *Албанија: пријатељ и противник*, стр. 120, фуснога бр. 468.

⁷⁹ Чланом 5. о уређењу ПО МИП-а, I одсек је био званично одређен за Албанију, између осталих држава (те се није посредно признавала италијанска окупација извршена априла 1939), док је III одсек био задужен за Словачку (те је призната немачка окупација чешких територија извршена марта 1939, а самим тим и успостављањем Чешко-моравског протектората који је постао састави део Трећег рајха за који је био задужен исти одсек), поред осталих земаља које су биле у њиховој јурисдикцији (*Службене новине Краљевине Југославије*, Бр. 187-LXV, Година XXI од 18. августа 1939. године).

⁸⁰ АЈ, 334-Персонални-143-466, фолијације 559, 560, 568; АЈ, 334-КПО-211-534 Управ-

Василије Штиркић, син скадарског попа Јована,⁸¹ по завршетку студија примљен је у дипломатску службу и послат на рад у Делегацију за исхрану Црне Горе у Скадру, 31. јануара 1920. године. По успостављању званичних југословенско-албанских дипломатских односа премештен је на рад у Посланство у Тирани, марта 1922. године. Након четири године проведене у Албанији, где је био задужен за све врсте послова у оквиру надлежности Конзулата у Скадру и Посланства у Тирани због знања албанског језика и доброг познавања локалног менталитета, премештен је у централу октобра 1923. и радио је у IV одсеку ПО МИД. Сматран је врло погодном особом за одржавање постојећих и стварање нових контаката са истакнутим Албанцима.⁸² Вероватно због његовог порекла, био је један од ретких чиновника чији је рад у IV одсеку ПО МИД-а јавно оглашен 1924. године.⁸³ После повратка Ахмеда бега Зогуа на власт у Албанији, децембра исте године,⁸⁴ којим је завршен и прикривени рад многих чиновника који су били задужени за албанске послове, Василије Штиркић је премештен за вицеконзула у Барију, марта 1925. године. Он је и у Италији доказивао своје способности у обављању врло деликатних дужности. Ипак, болест због које је био трајно ослобођен војне обавезе и која га је мучила током читаве дипломатске каријере на крају је узела свој данак. Василије Штиркић је преминуо 15. јуна 1930. године, и сахрањен је у родном Скадру о трошку југословенског конзулата чији чиновници су достојанствено одали последњу пошту.⁸⁵

За разлику од Вукотића и Штиркића, Сава Спасојевић је био знатно краће задржан на раду у Албанији, али је имао епизодну улогу у стварању југословенске дипломатско-конзуларне мреже у тој држави. Као некадашњи црногорски конзуларни чиновник који је могао

но одељење МИП Конзуларно-привредном одељењу МИП-а, У.Пр.Пов.Бр.4832 од 24. августа 1939. године.

⁸¹ Јован Штиркић је био свештеник у Скадру године 1891–1901, када је разрешен даље дужности (Ђорђе Микић, „Српско-православна скадарска општина у XIX и почетком XX века“, *Становништво словенског поријекла у Албанији. Зборник радова са међународног научног скупа одржаног у Цетињу 21, 22. и 23. јуна 1990*, Титоград, 1991, 644-649).

⁸² АЈ, 334-Персонални-82-241, фолијација 204; АЈ, 334-Персонални-205-528, фолијације 483 (пагинације 1-8), 484, 485, 491, 492, 495-501, 513, 514.

⁸³ *Државни календар Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца за годину 1924*, Београд, 1924, 200.

⁸⁴ О раду IV одсека ПО МИД на обарању Теофана (Фана) Стилијана Нолија са власти и повратку Ахмеда бега Зогуа у Тирану, више видети у: С. Мишић, *Албанија: пријатељ и противник*, 57-71.

⁸⁵ АЈ, 334-Персонални-191-514, фолијације 687-691; АЈ, 334-Персонални-205-528, фолијације 515, 516, 518, 539, 540, 549, 551, 554, 560, 565, 570, 572, 575, 578, 579, 572, 575, 578, 593.

да се служи италијанским и албанским језиком постављен је за првог конзула у Корчи након званичног отварања Конзулата, маја 1922. године.⁸⁶ Сава Спасојевић је радио на пословима установљења новог представништва и устројавања правилног спровођења послова нешто више од годину дана.⁸⁷

Поред чиновника, Црногорци су били коришћени и као гавизи југословенских дипломатско-конзуларних представништава у Албанији. Југословенска служба је користила искуство црногорске конзуларне службе које је проширила на територију читаве албанске државе. Наиме, Врачани су били стално коришћени као гавизи у црногорском Конзулату у Скадру.⁸⁸ Иста пракса је настављена после 1918. године, с том разликом што су становници Враке и Црне Горе коришћени у посланству у Тирани и свим југословенским конзулатима у Албанији. Често су бирани појединци који су били бивши црногорски војни добровољци, подофицири, четници или жандарми, од којих су неки одликовани за исказану храброст током ратова 1912–1918, а притом су знали албански језик.⁸⁹ Они су имали различита задужења, често поверљиве природе. Коришћени су као курири између Албаније и Југославије ради преношења строго поверљивих и поверљивих аката; помагали су у раду са локалним становницима који су били повереници југословенских обавештајних служби; били су пратиоци војним изасланицима приликом њихових извиђања која су прикривана наводним одласцима у лов. Друга значајна врста послова била је везана за безбедносна питања. Наиме, они су чували зграде посланства и конзулата од потенцијалних упада албанских државних органа, италијанских обавештајних служби и бугар-

⁸⁶ Конзулат у Корчи је функционисао од краја Првог светског рата, али до јануара 1921. године није постављан конзул, а формално отварање је могло да се спроведе након успостављања званичних југословенско-албанских дипломатских односа (АЈ, 334-Персонални-82-243, фолијације 437, 439; АЈ, 334-Персонални-152-457, фолијације 238, 241, 244-246, 248, 253).

⁸⁷ АЈ, 334-Персонални-192-515, фолијације 478 (пагинације 1-6), 479 (пагинације 1-4), 480-483, 499, 500, 502, 504; АЈ, 334-КПО-211-534 директор ПО МИД Мирослав Јанковић КТО-у МИД-а, Пр.Бр.1787 од 15. маја; КТО МИД Посланству у Тирани, К.Т.Бр.3632 од 29. јуна 1922. године.

⁸⁸ Лазар Рогановић, „О становништву Враке и околине”, *Становништво словенског поријекла у Албанији. Зборник радова са међународног научног скупа одржаног у Цетињу 21, 22. и 23. јуна 1990*, Титоград, 1991, 456.

⁸⁹ Ђон Брдица био је црногорски перјаник 1915–1918. године, одликован црногорском Медалом за храброст (АЈ, 334-Персонални-140-463, фолијација 305 (пагинације 1-4)). Никола Ђаковић је био наредник црногорске војске јула 1915 – јануара 1916. године (АЈ, 334-Персонални-82-241, фолијације 206, 207). Никола Мреновић је био добровољац у Подгоричком батаљону 1912, у чети Лазара Ђуровића 1913, у жандармерији у Скадру 1914–1915. године (АЈ, 334-Персонални-176-499, фолијације 685 (пагинације 1-4), 686 (пагинације 1-6)).

ских комита.⁹⁰ Шефови дипломатских и конзуларних мисија су углавном били веома задовољни њиховим радом.⁹¹

Један од дипломатских чиновника из Црне Горе који се специјализовао за рад у балканским државама био је Вукашин Шећеровић. Примљен је за приправника МИД-а након завршеног школовања у Француској, 1923. године. Иако почетни развој његове каријере није обећавао много јер је државни стручни испит положио тек из трећег покушаја, ипак је од почетка био коришћен за рад према балканским државама. Прве четири године провео је на раду у IV одсеку ПО МИД, задуженог за Албанију, и III одељењу ГПД МИД, у чију надлежност су потпадале све балканске државе, а као приправник био је послат и на вишемесечни привремени рад у посланство у Тирани. Као приправник и писар профилисао се за политичке послове, а истицао се великом дискретношћу у раду.⁹² После пола године проведене на раду у Генералном конзулату у Будимпешти, премештен је за писара посланства у Софији јуна 1927. године.⁹³ Наредних седам година је провео на раду у Бугарској у рангу писара. Према потреби жерирао је конзулат у Варни током одсуства конзула. Међутим, главни задаци који су поверавани Вукашину Шећеровићу били су везани за обавештајни рад према истакнутим појединцима и политичким групацијама, али и револуционарно-терористичким организацијама које су оперисале из бугарских центара на тлу Југославије. У овом послу се доказао као један од најспособнијих југословенских дипломатских чиновника који су били слати у међуратном периоду у Софију. Он је отпутовао у Бугарску са одличним познавањем политичких прилика и појединаца које је стекао дугогодишњим посвећеним и систематичним радом у IV одсеку ПО МИД и III одељењу ГПД МИД. Вероватно су успеси које је постигао у свом раду утицали да у МИП-у одустану од првобитне намере да Вукашина Шећеровића повуку на рад у централу, 1930. године. Ради лакше комуникације са повереницима, постављен је за шефа пасошког одељења

⁹⁰ АЈ, 334-Персонални-82-240, 67; АЈ, 334-Персонални-164-487, фолијације 609, 814-817, 819, 820; АЈ, 334-Персонални-176-499, фолијације 696, 699; АЈ, 334-Персонални-188-511, фолијације 42, 86; Војни архив, Пописник 17, кутија 95д, фасцикла 1, предмет бр. 1, фолијације 125-127 (даље: ВА, п. 17); ВА, п. 17, к. 95д, ф. 1, предмет бр. 6, фолијација 44; ВА, п. 17, к. 95д, ф. 1, предмет бр. 7, фолијација 30.

⁹¹ У том погледу изузетак је био Филип Кршић чије особине и рад су хвалили посланици у Тирани Бранко Лазаревић, Богољуб Јевтић, Станоје Михаиловић и Ђорђе Настасијевић, а којег су критиковали посланик Јован Ђоновић и отправник послова Александар Цинцар-Марковића (АЈ, 334-Персонални-164-487, фолијације 807, 808, 811, 812, 814-817, 819, 820, 824).

⁹² АЈ, 334-Персонални-204-527, фолијације 619, 621, 639, 640, 660, 661; М. Ф. Петровић, „Пљевалци у служби дипломатије Краљевине Југославије (1919–1945)”, 265.

⁹³ АЈ, 334-Персонални-204-527, фолијације 663, 664, 666.

посланства у Софији, 1931. године. Пошто је на терену додатно проучио и проникао у менталитет локалне средине, успевао је да тактичним и коректним држањем придобија појединце за рад у корист југословенских интереса, те је постао један од носилаца дипломатске обавештајне службе у Бугарској. У раду према политичким странкама превасходно се ослањао на сарадњу са земљоделцима који су остали верни идеалима Александра Стамболијског (Александър Стоименов Стамболијски). Посебног успеха је имао у раду према Унутрашњој македонској револуционарној организацији (Вътрешна македонска револуционна организација – ВМРО). Један од кључних задатака му је био да искористи постојећи сукоб две завађене струје, михајловиста и протогеровиста, како би унео што већи раздор у њихове редове и на тај начин паралисао терористичке акције на југословенском тлу. У том правцу успео је да придобије једног од блиских сарадника Ивана Михајлова Гаврилова (Иван Михайлов Гаврилов)⁹⁴. И поред свих успеха које је Вукашин Шећеровић постигао на политичко-обавештајном пољу, интриге су му отежавале положај и унапређење у секретара. Супротно инструкцијама које је добијао од МИД-а/МИП-а, отворено се упуштао у рад са југословенским полицијским делегатима и војним аташеима. Ово су користили други дипломатски чиновници који су имали велике амбиције, али не и неопходну стручност, да би покушали да преузму његов положај у посланству у Софији. Унапређен је у секретара тек августа 1932. године.⁹⁵ Након седмогодишњег рада враћен је на рад централу где је радио у ПО МИП и Кабинету министра иностраних послова, до постављења за секретара посланства у Риму, септембра 1937, где је остао годину и по дана. Министар иностраних послова Александар Цинцар-Марковић, који је претходно био у два наврата директно надређени старешина Вукашину Шећеровићу, желео је да га награди због изузетног рада и способности исказаних у дипломатској служби и са два указа донетих

⁹⁴ У постојећој историографској литератури углавном се наводи као Иван, Ванчо или Ванча Михајлов.

⁹⁵ АЈ, 334-Персонални-142-465, фолијација 69; АЈ, 334-Персонални-182-505, фолијације 288, 289; АЈ, 334-Персонални-189-512, фолијације 661, 662, 676; АЈ, 334-Персонални-197-520, фолијације 440, 441; АЈ, 334-Персонални-204-527, фолијације 670, 671, 676, 677, 684, 686, 682, 686, 692, 695; АЈ, 334-КПО-216-457 посланик у Софији Љубомир Нешић КТО-у МИП-а, Бр.941/929 од 24. фебруара 1930; Архив Србије, Збирке докумената Безбедносно-информативне агенције, списак IV, предмет бр. 41, стр. 15 (елаборат Звонимира Хећимовића „Обавештајна и контраобавештајна служба на бугарској граници /терен срезова Димитровград и Босиљград/ за време бив. Југославије 1930-1941“ од 28. фебруара 1953), 56, 58 (писмене изјаве „Јаблана“ [Драгољуб (Драги) Јовановић] од 11. и 16. маја 1949), М. Ф. Петровић, „Пљевљаци у служби дипломатије Краљевине Југославије (1919–1945)“, 265.

у размаку од 15 дана унапредио га је у саветника, септембра 1939. године.⁹⁶

За разлику од ангажовања црногорских чиновника и другог особља за рад према Албанији, ситуација у погледу Италије је била донекле другачија. Већ смо напоменули да је Филип Добречић био генерални конзул у Риједи, а Вукашин Шећеровић секретар посланства у Риму. Такође, коришћени су и други црногорски чиновници и ниже особље за рад у италијанској престоници.⁹⁷ Ипак, шефови југословенских конзуларних представништава у Италији нису увек били поборници идеје да се Црногорцима поверавају деликатни послови. Светислав Предић је након постављења за генералног конзула у Милану желео да промени послужитеља. Предлагао је да се по могућству постави неко лице из источне Србије, посебно уколико је било бивши војник, и као основни критеријум је навео да мора да буде поуздано, уљудно и вредно те није желео Црногорце нити становнике југозападних крајева југословенске државе.⁹⁸ Из његовог акта није потпуно јасно да ли се првенствено жалио на лојалност или на радне навике постојећег особља.

Чиновници некадашњег српског МИД-а нису били заинтересовани за административне, конзуларне и друге неполитичке послове.⁹⁹ Слична пракса је настављена и у оквиру југословенске службе, с том разликом што су чиновници почели више пажње да посвећују конзуларним дужностима. Стога су мање атрактивни послови углавном додељивани запосленима који нису имали протекцију утицајних људи у министарству.¹⁰⁰ Када је у време владе Цветковић–Мачек одређен кључ за српске, хрватске и словеначке чиновнике МИП-а 5 : 4 : 1,¹⁰¹ руководиоци министарства су тежили да га задовоље ангажовањем Хрвата и Словенаца на пословима за које нису били заинтересовани Срби.¹⁰² Један од црногорских чиновника временом је постао особа незамењива за рачунске послове. Порезник Битољског пореског одељења Нићифор Лисичић је преузет у службу МИД-а фебруара 1920, и постављен за помоћника књиговође. У наредних деветнаест година остао је у истој служби и досегао је функцију шефа Одсека рачуноводства и економата Управног одељења МИП-а. Било је и других Црногораца који су анга-

⁹⁶ М. Ф. Петровић, „Пљевљаци у служби дипломатије Краљевине Југославије (1919–1945)”, 266, 267.

⁹⁷ АЈ, 334-Персонални-151-474, фолијација 742.

⁹⁸ АЈ, 334-Персонални-86-261, фолијација 421.

⁹⁹ Драг[омир] Л. Стевановић, *Реорганизација наше дипломатске службе*, Загреб, 1920, 8, 10, 11, 20.

¹⁰⁰ Више видети у: С. Мићић, *Од бирократије до дипломатије*.

¹⁰¹ А. Rahten, „Očrt slovenske diplomacije ali diplomacije Slovencev”, 659.

¹⁰² С. Мићић, *Од бирократије до дипломатије*.

жовани као благајнички и рачунски чиновници у централи и појединим представништвима у иностранству.¹⁰³

* * *

Српска елита је имала доминантну улогу у политичком животу југословенске краљевине, те је руководила органима централне државне управе и њиховим подручним институцијама. На основу свог положаја, имала је пресудну улогу у формулисању државне политике, стварању бирократске структуре и развоју чиновничких каријера. МИД Краљевине СХС / МИП Краљевине Југославије и њему подређена дипломатско-конзуларна служба су били један од очигледних примера. Однос према чиновницима црногорског порекла био је заснован на више различитих фактора. Један од значајних чинилаца била је њихова лојалност према новој држави и њеном уређењу. Међутим, то није значило да је био потпуно затворен приступ особама које су имале другачије политичке погледе. У појединим случајевима одобраван је пријем и добијање високих положаја особама које су биле противници стварања југословенске државе, њеног уређења или династије Карађорђевића. Други значајан фактор било је мишљење краља Александра о појединцима, али и блискост једној од двеју најјачих странака у српском делу политичке сцене. Њихова протекција или опозиција су утицали на пријем, напредовање и окончање каријере чиновника и приправника. Трећи важан чинилац била је процена њихове поузданости и способности за рад у одређеној средини. Црногорци су се посебно истакли учешћем у југословенској политици и дипломатско-конзуларним активностима према Албанији. Са друге стране, појединци су примани због њихове стручности за одређену врсту послова које су дипломатски и конзуларни чиновници углавном избегавали да обављају. Сви наведени фактори нису били специфични само за пријем и напредовање у служби Црногораца, већ и за све остале чиновнике који су били запослени у МИД-у Краљевине СХС / МИП-у Краљевине Југославије, без обзира на њихово порекло.

¹⁰³М. Ф. Петровић, „Пљевљаци у служби дипломатије Краљевине Југославије (1919–1945)”, 260, 263, 264, 267, 268.

Srdan MIĆIĆ

MONTENEGRINS IN YUGOSLAV DIPLOMATIC SERVICE
IN THE INTERWAR PERIOD

Summary

The Serbian elite played a dominant role in the political life of the Yugoslav kingdom, and led the central state administration and subordinated institutions. Based on that position, it played a decisive role in formulating state policy, creating a bureaucratic structure and developing clerk's careers. The Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (SCS) / Yugoslavia and its subordinate diplomatic and consular service were one of the evident examples. The attitude towards the officials from Montenegrin origin was based on several different factors. One of the important factors was their loyalty to the newly created state and Constitutional order. However, it did not mean that state service was entirely inaccessible to people who had different political views. In some cases, the reception and obtaining of high positions were approved for persons who were opponents to the creation of the Yugoslav state, its Constitutional order or the Karađorđević dynasty. Another important factor was the opinion of King Alexander on individuals, but also the closeness to one of the two strongest parties in the Serbian part of the political specter. Their protection or opposition has influenced the selection, promotion and termination of the career of clerks and apprentices. The third important factor was the assessment of their reliability and ability to work in a particular environment. Montenegrins had especially prominent participation in Yugoslav policy, diplomatic and consular activities towards Albania. On the other hand, some individuals were selected for the service based on their expertise in a particular type of work that the diplomatic and consular officials have mostly avoided. All of those factors were not specific to selection and promotion in the service of Montenegrins, yet they were valid for all other clerks and officials who were employed in the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of SCS / Yugoslavia, regardless of their origin.

Maja VEHAR*
Ivan SMILJANIĆ**
i Peter MIKŠA***

SLOVENIAN NEWSPAPERS' VIEWS ON MONTENEGRO IN 1918

ABSTRACT: *The paper gives a critical overview of articles in the Slovenian press from 1918, which discussed topics, events and issues relating to Montenegro. As major governmental and political changes took place that year, turning Montenegro from Slovenia's formal military opponent to a member of the new common state, the press also reflected the gradual change in opinions, which nevertheless usually remained loyal to the principles and guidelines of an individual newspaper. The seventeen newspapers analysed mostly discuss the topics of the course of World War I, the territorial policy, the integration of Southern Slavs, Montenegrin foreign policy, and the Montenegrin ruling dynasty. Owing to the chaos of wartime and postwar events, the newspapers were unable to give a more thorough presentation of Montenegrin society and culture; hence, Slovenians could learn more about this aspect of Montenegro mainly from the books issued before the war and after it.*

KEYWORDS: *Montenegro, Slovenia, newspapers, Petrović-Njegoš dynasty, Yugoslavism, Kingdom of SCS, Austria-Hungary*

Introduction

With the formation of the Kingdom of Serbians, Croats and Slovenians (SCS), a whole new world opened up for Slovenians. They found themselves in a state system that contained regions with which they had not had much contact or integrations under Austro-Hungarian rule. One of those regions was Montenegro; at the turn of the 20th century, Slovenians were

* University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of History.

** Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, Slovenija.

*** University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of History.

able to read about it in books discussing various fields.¹ However, an analysis of these books does not answer the question of how Montenegro was presented to the Slovenian public in 1918. We should take into account that such books were primarily intended for educated readers and not the broad public. For the latter, newspapers were more accessible; in Slovenia, they began to thrive with the development of the political scene. Thus, the Cobiss system² contains 237 different Slovenian periodicals from 1918; for a researcher this is too great an obstacle, i.e. an uncontrollable amount of material. All that changed with digitization, which is opening up new research possibilities. One such possibility is the present article, for which the web portal Digitalna knjižnica Slovenije (dLib.si) was used to collect the material.³ This portal, which has been active since 2005, enables a quick search through a voluminous fonds of digitized Slovenian newspapers and other material, and is regularly added to. All newspapers published before 1945 are freely accessible, whereas younger editions are accessible only in the computer system of the central Slovenian library institution, the National and University Library in Ljubljana, in compliance with the copyright legislation. The portal enables reviewing material by various criteria, such as source, title, period, keywords and author. Using a keyword search, we found 85 relevant articles in seventeen Slovenian periodicals from 1918, which discuss various topics relating to Montenegro. Based on the material obtained this way, we were able to analyse the views of Slovenian newspapers on Montenegro in 1918.

Newspapers and Characteristics of News Items

In Slovenia, the development of the political scene in the 19th century influenced the development of journalism. The number of newspapers increased and their news-writing style depended on the political party they rep-

¹ Backović, Marko M. *Crna gora pri kraju devetnajstog vijeka*. Beograd: Smiljevo, 1895.
Đorđević, Vladan. *Crna gora i Rusija (1784-1814)*. Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1914.

Moře adriatické: Istrie, Dalmacie, Černá hora, Benátky, Pobřeží italské, Korfu. Praga: Máj, 1911.

Barbulesku, Ilija. *O kulturi u Crnoj gori*. Cetinje: Državna štamparija Kraljevine Crne Gore, 1912.

Pavičević, Mićun Mikaša. *Crnogorski junaci. Knjiga 2*. Cetinje: Njegoš, 1913.

Brdani, B. *Program za ujedinjenje Srbije i Crne Gore*. Krf: Štamparija Slovenskoga Juga, 1917.

Knaflič, Vladimir. *Jugoslavansko vprašanje: politična razmišljanja o priliki balkanske vojne*. Ljubljana: L. Schwentner, 1912.

Balkanska vojna v karikaturah in pesmih. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1913.

Oražen, Ivan. *Med ranjenimi srbskimi brati*. Ljubljana: Sokolska matica, 1913.

Balkanska vojna. S. l.: s. n., 1912.

² COBISS – Co-operative Online Bibliographic Systems and Services

³ The portal can be accessed at this link: <http://www.dlib.si/>.

resented.⁴ In 1918, they published articles on various topics relating to Montenegro, such as the course of the war, the territorial policy, ideas for and the realization of the integration of Southern Slavs, Montenegrin foreign policy, and the Montenegrin ruling dynasty; less attention was paid to religious topics.⁵ The majority of articles were published by the leading newspaper of the Catholic Vseslovenska ljudska stranka (Pan-Slovenian People's Party), the *Slovenec* (18), and by the central newspaper of the liberal Narodna napredna stranka (National Progressive Party), the *Slovenski narod* (16). Only a handful of articles was published in the newspapers *Mariborski delavec*, a political paper that was in favour of the ideas of Jugoslovanska socialno demokratska stranka (Yugoslav Social-Democratic Party, JSDS);⁶ *Slovenski učitelj*, a journal intended for pedagogical staff;⁷ *Štraža*, a newsletter of advocates of political Catholicism in the Slovenian Štajerska region;⁸ *Domovina*, a newspaper of Jugoslovanska demokratska stranka (Yugoslav Democratic Party);⁹ *Resnica*, a political weekly of Slovenska kmečka stranka (Slovenian Peasants' Party);¹⁰ *Domoljub*, a Catholic popular paper;¹¹ *Jugoslavi-ja*, a politically independent paper that advocated the ideas of the national socialist programme;¹² and in the newsletter of the Slovenian Social Democrats *Naprej*.¹³

News relating to Montenegro were also published by Slovenian newspapers issued abroad. This topic was given the most attention in *Prosveta* (12), the biggest Slovenian newspaper in the United States of America (USA), which advocated the labour movement and the economic rights of the working class, and which served as a newsletter of Slovenska narodna podporna jednota (Slovenian National Benefit Society).¹⁴ In the USA, events regarding Montenegro were also reported to a smaller extent by *Glasililo K.*

⁴ More on the development of Slovenian newspapers in: Amon, Smilja. "Obdobja razvoja slovenskega novinarstva." In: *Poti slovenskega novinarstva – danes in jutri*, edited by Melita Poler Kovačič and Monika Kalin Golob, 53–69. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2004; *Enciklopedija Slovenije 2, Ce/Ed*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988, 93–98.

⁵ Montenegro was alluded to in only two news items about the Montenegrin Metropolitan Mitrofan greeting King Peter I Karadorđević. *Mariborski delavec*, 11 December 1918, 2; *Slovenec*, 7 December 1918, 1.

⁶ *Enciklopedija Slovenije 6, Krek/Marij*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992, 411.

⁷ *Enciklopedija Slovenije 12, Slovenska n/Sz*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998, 54.

⁸ *Enciklopedija Slovenije 12, Slovenska n/Sz*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998, 335.

⁹ *Domovina*, 1 February 1918, 1.

¹⁰ *Enciklopedija Slovenije 10, Pt/Savn*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996, 179.

¹¹ *Enciklopedija Slovenije 2, Ce/Ed*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988, 308.

¹² *Enciklopedija Slovenije 4, Hac/Kare*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990, 331.

¹³ *Enciklopedija Slovenije 7, Marin/Nor*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993, 287.

¹⁴ The largest insurance company of American Slovenians in the USA. Pogačar, Timothy. "Izseljenski tisk v Ameriki v digitalni dobi: slovensko-ameriški časopis Prosveta." *Slavistična revija*, 65/2 (2017), 344.

S. K. jednote;¹⁵ *Amerikanski Slovenec*, the first and oldest Slovenian newspaper in the US and the official newsletter of the Slovenian Catholic fraternal benefit society Društvo svete družine (Holy Family Society);¹⁶ *Proletarec*, a workers' paper and the newsletter of Jugoslovanska socialistična zveza (Yugoslav Socialist Federation);¹⁷ the Slovenian workers' paper *Glas naroda*;¹⁸ and *Clevelandska Amerika*, whose views during World War I resembled those of the London Yugoslav Committee, but which later, in the inter-war period, advocated the regime of King Alexander I Karadorđević.¹⁹ Some information was also published by *Edinost*, a political newsletter of the Slovenians in Trieste.²⁰

The above-mentioned newspapers wrote about topics relating to Montenegro and the integration of Southern Slavs in accordance with their political orientation. Thus, for example, one of the articles in the liberal newspaper *Slovenski narod* clearly contradicted the fear that the union of Slovenians with other Southern Slavs would bring about the demise of Slovenian literature, culture and the education system, and called it unfounded.²¹ The article's author saw the reason for this fear in the fact that Slovenians were “/.../ under the influence of anti-Serbian elements and separated from the Serbians by state borders; furthermore, the corrupted German press strives hard to alienate us, which has resulted in the spreading of outright ungodly opinions about Serbians among our nation.”²²

In addition to political orientation, the contents of the news were also influenced by the fact that the authors of these articles had not received first-hand information but were merely quoting foreign newspapers. Twenty-two announcements are mentioned as quotes. Their sources varied; some of the articles were quoted directly from French newspapers, while certain French news items were quoted via Switzerland and Amsterdam. They also based their articles on, for instance, the London newspaper *Daily Chronicle*, the Italian *Stampa*, the Belgrade *Samouprava*, and on news from Bern and Vienna. At this point, the question arises as to the reliability and credibility of the news. Some authors doubted the sources they had used to write their reports. Thus, at the end of an article quoted from *Tagespost* the newspaper *Slovenec*

¹⁵ It was published by Kranjsko Slovenska katoliška Jednota (Carniolan Slovenian Catholic Union), which was the first fraternal benefit society in the USA.

¹⁶ Friš, Darko. “Zgodovina časnika Amerikanski Slovenec in “verske vsebine”, ki jih je obravnaval med leti 1881-1931.” *Znanstvena revija* 3/2 (1991), 405–414.

¹⁷ *Enciklopedija Slovenije* 9, *Plo/Ps*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995, 371.

¹⁸ *Enciklopedija Slovenije* 3, *Eg/Hab*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988, 231.

¹⁹ *Enciklopedija Slovenije* 1, *A/Ca*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987, 58.

²⁰ *Enciklopedija Slovenije* 2, *Ce/Ed*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988, 415.

²¹ *Slovenski narod*, 17 December 1918, 1.

²² *Ibidem*.

stated the following: "As we all know, German reports about their opponents were never reliable; what they wished on their opponents, they reported as facts. This is also the case now."²³ Similar holds true of the news item quoted from *Gazzetta di Venezia*, in which they called the accusations against the Montenegrin dynasty unproven libel.²⁴ One reason for this distrust of Italian and German newspapers was the pressure exerted by these two countries in Slovenian lands: "The Italians are plundering our towns, banning societies, doing violence to the Yugoslavian nation, while imprudent people are instigating others under the guise of phrases, hollow words to instil their insidious thoughts into the Yugoslavian nation."²⁵

The War

At the start of World War I, Slovenians and Montenegrins found themselves on opposite sides. The former were a part of Austria-Hungary and consequently of the Central Powers, while the latter ended up in the Entente with their independent kingdom. Namely, Montenegro supported Serbia, declared war on Austria-Hungary on 6 August 1914, and King Nikola I Petrović-Njegoš summoned Montenegrins to "a battle for the liberation of Serbdom and Yugoslavism."²⁶ The initial successes of the Serbian and Montenegrin Army were swayed by the great offensive on Serbia in early October 1915. The Serbian Army decided to retreat to Corfu, while the Montenegrin Army provided cover and continued fighting the Austro-Hungarian Army.²⁷ When the capture of Cetinje became inevitable, the rest of the army was disbanded and most of the royal family retreated to Shkodër on 9 January 1916. On 19 January, the king also left the capital and retreated to France with a segment of political representatives.²⁸ On 25 January 1916, a decree was signed on a surrender of weapons – the capitulated Montenegro was occupied by Austria-Hungary.²⁹

Newspapers devoted the better part of their announcements to events on the fronts, which is why we also came across war news relating to Mon-

²³ *Slovenec*, 19 November 1918, 2.

²⁴ *Slovenec*, 20 November 1918, 1.

²⁵ *Slovenec*, 22 November 1918, 3.

²⁶ Andrijašević, Živko M. and Šerbo Rastoder. *Istorija Crne gore od najstarijih vremena do 2003*. Podgorica: Centar za izseljenike Crne Gore, 2006, 285.

²⁷ *Ibidem*, 288.

²⁸ Morrison, Kenneth. *Montenegro. A Modern History*. London, New York. I. B. Tauris, 2009, 38; Šistek, František. "Tomaš G. Masarik, crnogorsko pitanje i prvi svetski rat." In: *Crna gora u prvom svjetskom ratu*, edited by Dragan Radulović, 169-203. Cetinje, Podgorica: Matica crnogorska, 2015, 180.

²⁹ Andrijašević, Rastoder, *Istorija Crne gore*, 289.

tenegro while reviewing the newspapers. Besides the Slovenian casualties in Montenegro,³⁰ Slovenian newspapers from 1918 also covered the shortage among the Montenegrin population. There was already a food shortage in early 1917, and the situation worsened further a year later, when the people were forced to turn directly to the occupying forces for help.³¹ The Slovenian newspapers wrote about this very graphically. Thus in March 1918, *Domovina* reported on the poverty and violent bands of robbers: “*Throughout the Yugoslavian regions the hunger and squalor have been blatant for a very long time, and the people there are not only despairing but – dropping like flies. Where are we sailing? Those in Vienna and Budapest have turned a deaf ear to the people’s cries and – they celebrate victories by popping champagne bottles.*”³² This subject was also topical a few months later, in August 1918, when the Slovenian newspaper *Naprej* reacted to the King’s Office in Cetinje rejecting a report published in the newspaper *Suisse*. In it, the Montenegrin minister claimed that 5000 people had lost their lives in Montenegro due to famine. The writer of the Slovenian article quoted the minister’s vivid description of the people’s distress; in utter squalor, they were allegedly forced to eat bark. The writer expressed his doubts about the king’s denial of the situation.³³ Reports on the famine did not end there; it could even be said that the topic became even more pressing, seeing that the leading liberal daily – *Slovenski narod* – reported on it in October 1918. It informed its readers that Montenegro had turned to Switzerland due to the terrible circumstances.³⁴

From October 1918 onward, there was greater media coverage of Montenegrins’ resistance against the Austro-Hungarian Army, in which several towns were liberated, followed by the Allied occupation of Montenegro.³⁵ The newspapers called the members of the resistance different names: Chetniks,³⁶ Ustashi,³⁷ revolutionaries,³⁸ rebels³⁹ and members of the resistance.⁴⁰ It is evident that some expressions had a more positive/negative connotation than others. Because World War I was drawing to an end and Slo-

³⁰ *Slovenski učitelj* XIX/2 (1918), 45.

³¹ Papović, Dragutin. “Rad austrougarske vlasti na uređenju društvenog života Crne gore 1916–1918.” In: *Crna gora u prvom svjetskom ratu*, edited by Dragan Radulović, 111-169. Cetinje, Podgorica: Matica crnogorska, 2015, 135.

³² *Domovina*, 8 March 1918, 4.

³³ *Naprej*, 21 August 1918, 2.

³⁴ *Slovenski narod*, 17 October 1918, 3.

³⁵ Andrijašević, Rastoder, *Istorija Crne gore*, 292-294.

³⁶ *Slovenec*, 21 October 1918, 3.

³⁷ *Domoljub*, 24 October 1918, 443.

³⁸ *Prosveta*, 31 October 1918, 3.

³⁹ *Prosveta*, 1 November 1918, 1.

⁴⁰ *Clevelandska Amerika*, 30 October 1918, 1.

venians were increasingly looking for possibilities of a continued existence outside of Austria-Hungary, the role of the Danubian Monarchy in Montenegro was in some places presented using expressions with negative connotations, such as oppressors⁴¹ and brutal tyrants.⁴² Contrary to this, in some towns the Montenegrin seizure of power was described as usurpation,⁴³ conquest,⁴⁴ capture⁴⁵ and even occupation.⁴⁶ Consequently, such reports did not focus on Montenegrin attempts to banish Austro-Hungarian authorities, but on Montenegrin violence against the fleeing soldiers: "*The Chetniks are punishing by death all Montenegrin women who had socialized and were intimate with Austrian and Hungarian officers and soldiers. /.../ They have ruthlessly punished by death all heads of municipalities in Montenegro who had been in favour of Austrian administration. The same fate befell the confidants. /.../ In light of this, we are even more justified in fearing for the fate of the retreating army.*"⁴⁷ They gave a very graphic description of an event that took place after a Hungarian battalion was captured in Andrijeviča: "*It was a bloody slaughter.*"⁴⁸

Ideas for Integrating Southern Slavs and the Realization of a New State

At the time of World War I, ideas for uniting Southern Slavs were gaining popularity, but they differed as to what the new formations should look like. Individual ideas changed over time and adapted to the current political atmosphere. Several proposals were topical in Slovenia, e.g. the tri-alistic plan (a reorganization of Austria-Hungary into three equal parts: the Austrian, Hungarian and Yugoslavian one); Gregor Žerjav's plan (a Yugoslavian kingdom, divided into three provinces within a confederal Austria-Hungary); the Austro-Marxism of the Social Democrats (the transformation of Austria into a national federation with national territorial units instead of provinces, a bourgeois parliamentary system, social reforms); the Masaryk's proposal (a bourgeois democratic national system led by the intelligentsia; social changes without a revolution); the Revivalists' idea (the breakup of the Habsburg Monarchy and the unification of all Yugoslavian nations in an independent state, unitarism); and Ivan Cankar's opinion (a federal union of

⁴¹ Ibidem.

⁴² *Clevelandska Amerika*, 1 November 1918, 1.

⁴³ *Clevelandska Amerika*, 30 October 1918, 1.

⁴⁴ *Prosveta*, 31 October 1918, 3.

⁴⁵ *Domoljub*, 24 October 1918, 443.

⁴⁶ *Prosveta*, 31 October 1918, 3.

⁴⁷ *Slovenec*, 21 October 1918, 3.

⁴⁸ Ibidem.

Yugoslavian nations, but not a cultural or linguistic fusion).⁴⁹ The May Declaration received the most media attention; it triggered a public mass declaration movement. Its demands – the unification of all Slovenians, Croatians and Serbians in an autonomous state under the sceptre of the Habsburg Monarchy – were surpassed in 1918.⁵⁰ As the war was drawing to an end, the circumstances encouraged Slovenian politicians to seek integration possibilities outside of Austria-Hungary.

Montenegro's position differed; before the war, it had been given the chance to taste independence. Its independence was internationally recognized at the Congress of Berlin in 1878; according to Morisson, the plans of King Nikola I Petrović-Njegoš went beyond Montenegro, for he flirted with the Serbian throne and portrayed himself as the natural ruler of the Serbian nation and a representative of Southern Slavs. He supported the aspirations for the unification of Serbians and pan-Slavic ideas as long as they served his ambition to rule. Despite his efforts, the power relations changed with the rise of the Serbian state. Namely, Serbia replaced Montenegro as Russia's leading strategic partner in the Balkans, and the Great Powers recognized it as the new Piedmont of the Balkans. As a result, King Nikola I, who had lost his reputation in the pan-Serb sphere, had to deal with many problems in domestic and foreign policy. Under such circumstances, groups and parties were formed that adopted different stances towards the integration with Serbians and other Southern Slavic nations.⁵¹ Morisson, referring to Mark Thompson, points out yet another factor that influenced the unification of Montenegro and Serbia: "*Serbia's unification with Montenegro became a matter of urgency. Otherwise, after the war, Montenegro and its dynasty would profit from Serbia's loss.*"⁵² Thus, according to Morisson, Nikola Pašić continued to advocate the unification,⁵³ whereas King Nikola I outright rejected that option: "*There can be no mention of any unification. I cannot permit it. ... I say Serbdom shall not be unified, that is just an idea for hotheads.*"⁵⁴

Since Slovenian newspapers often wrote about the developments, most of the news items from 1918 that mentioned Montenegro referred to the

⁴⁹ More on the topic in Vodopivec, Peter. "Jugoslovanska ideja v slovenski politiki." In: *Slovenska novejša zgodovina 1848 - 1992*, 1, edited by Jasna Fischer, 43-58. Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.

⁵⁰ Perovšek, Jurij. "Majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje." In: *Slovenska novejša zgodovina 1848 - 1992*, 1, edited by Jasna Fischer, 158-162. Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, 158.

⁵¹ Morrison, Kenneth. *Montenegro. A Modern History*. London, New York. I. B. Tauris, 2009, 29-33.

⁵² Thompson, Mark. *A Paper House: The Ending of Yugoslavia*. London: Hutchinson Radius, 1992, 159.

⁵³ Morrison, *Montenegro*, 41.

⁵⁴ Mitrović, Andrej. *Serbia's Great War: 1914-1918*. London: Hurst, 2007, 284.

ideas for Yugoslavian integration in a common state, and later on to the actual integration. At the beginning of the year, newspapers informed Slovenian readers of the reaction to the Corfu Declaration from the king of Montenegro and his cabinet. Thus, *Slovenec* reported that Minister Niko Hajduković opposed the Corfu Declaration (which he called the “*infamous pact*” or “*the worst kind of violence*”)⁵⁵ and the Karađorđević dynasty. He believed that a suitable dynasty to rule the Croats, Serbians, Slovenians and Montenegrins was the Petrović-Njegoš dynasty.⁵⁶ The newspaper *Resnica* more thoroughly substantiated his negative attitude towards the proposed solution to the Yugoslavian issue: “*It would be imperialism! If such a state were established and given a new king, he could come from no other family than the Petrović one, because that Montenegrin family has a centuries-old history and is nothing like the dynasty that has risen from nothing, e.g. the descendants of Black George.*”⁵⁷ He believed that the aim of the campaign for such a Yugoslavian state was to push Montenegro aside and subordinate it, or to take away its independence.⁵⁸

That the latter was the goal of a segment of Montenegrin politicians Slovenian readers learnt from newspapers, which did not report about such intentions objectively. The newspaper *Glas naroda*, for instance, reported that a Montenegrin representative wanted to visit the US President Woodrow Wilson in Washington and get him to support Montenegrins' efforts to attain independence, which sparked protests from 2000 supporters of Yugoslavian unification. The article's author supported the latter and explained that Montenegro belonged to Yugoslavia “*by virtue of its history, language and customs.*”⁵⁹ Other newspapers also supported such an interpretation of events, for they viewed the efforts for an independent Montenegro as non-compliance with the Corfu Declaration.⁶⁰ There was also a conflict of interest at a conference in Geneva, but Slovenian newspapers made no special mention of Montenegro in that regard. The *Slovenec*, which summed up the *Tagespost* from Graz, merely presented the viewpoints of individual nations. According to the article's author, Serbians clung to the idea of Greater Serbia with a capital in Belgrade, while Croats strove for a Yugoslavian state with a centre in Zagreb. In this context, he also mentioned the Montenegrins, who, according to him, advocated a federal system of autonomous Yugoslavian nations, based in Sarajevo.⁶¹

⁵⁵ *Slovenec*, 16 February 1918, 3–4.

⁵⁶ *Slovenec*, 14 February 1918, 2.

⁵⁷ *Resnica*, 23 February 1918, 5.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Glas naroda*, 22 August 1918, 5.

⁶⁰ *Prosveta*, 26 August 1918, 3.

⁶¹ *Slovenec*, 19 November 1918, 2.

Slovenian journalistic circles – even those in the USA – were well aware that hanging a Yugoslavian flag above Cetinje would not be an easy task. Thus in early November, *Glas naroda* reported about Montenegro's ambiguous attitude towards the unification. Montenegro was allegedly sending diplomats to allied towns and to the USA, hoping to ensure its independence and individuality, whereas certain Montenegrin leaders spoke of Montenegro's wish to unite. The writer of the article was of the opinion that the people should vote on it, as they had in the case of Croatia and Slovenia.⁶² Similar articles can be found in *Prosveta*, in which the writers expressed their opinion that Montenegrins would not give up their dynasty that easily; they offered a solution in the form of the programme of Slovensko republikansko združenje (Slovenian Republican Alliance, SRZ).⁶³ The newspaper *Clevelandaska Amerika* was of a different opinion; it reported that the majority of Montenegrins living in America supported the unification: “*There are not many Montenegrins in America; however, in the past year they formed 37 branches of Črnogorski odbor za zjedinjenje (Montenegrin Unification Committee). Same as the Serbians, these Montenegrins are fervent supporters of Yugoslavian unification. /.../ On the other hand, the minority that recognizes the king of Montenegro as the ruler and is against the unification is pursuing the same politics among the Montenegrins as the SRZ is pursuing among Slovenians.*”⁶⁴ The last two articles clearly show that the information was interpreted differently, in part because of the situation on the Slovenian political scene, where opinions clashed regarding the method and anticipated result of the unification. Such dissension also influenced the news-writing style and the choice of vocabulary. Thus, for example, the writer of an article in *Clevelandaska Amerika* called the opponents of the Yugoslavian Committee adherents of the traitorous king of Montenegro, and the leaders of SRZ naive for “*reproaching the Yugoslavian Committee with monarchism and “royalism”.*”⁶⁵

As the war was drawing to an end, and the possibility of unification was becoming more realistic, the newspapers broached the issue of the Montenegrin ruling dynasty. Thus, *Edinost* published the opinion of the former Montenegrin minister Andrija Radović on the unification and dynasty: “*The*

⁶² *Glas naroda*, 9 November 1918, 3.

⁶³ *Prosveta*, 27 July 1918, 2. The establishment of the Slovenian Republican Alliance was brought on by the Chicago Declaration on the unification of all Yugoslavian nations, which was signed in 1917 under the leadership of Etbin Kristan by a group of pro-socialist immigrants. This alliance was joined by all the major Slovenian organizations, and by Croatians and Serbians, which is why it was renamed Jugoslovansko republikansko združenje (Yugoslavian Republican Alliance). It strove for a Yugoslavian republic free of dictatorship. *Enciklopedija Slovenije 1, A/Ca*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987, 61.

⁶⁴ *Clevelandaska Amerika*, 16 August 1918, 2.

⁶⁵ *Ibidem*.

dynasty must by all means subordinate its interests to the interests of the nation. We are not fighting against one dynasty in favour of another, because to us the issue of dynasty is of secondary importance. In our opinion, a dynasty shall last only as long as it serves the welfare of the nation."⁶⁶ In September and November, the newspapers also started writing about the Montenegrin monarch's opinion on the unification. *Domovina* reported that in one of his letters King Nikola claimed that Montenegro had always aimed at unification.⁶⁷ His opinion was starting to lose importance after elections to the National Assembly had been held in Montenegro; the assembly was based at a disused cigarette factory in Podgorica and not in Cetinje, which was considered the heart of the old Montenegro. On 26 November 1918, the assembly announced the unification of Montenegro with Serbia under the Karadorđević dynasty and, consequently, the deposition of the Petrović-Njegoš dynasty.

In connection with the events of November, Slovenian newspapers first covered the king's manifesto, which, according to *Slovenski narod*, went as follows: "*Brothers! It is with greatest joy and enthusiasm that I solemnly declare today – and I am convinced that my entire Montenegrin nation shares my desire – that our Montenegro shall become an integral part of Yugoslavia and that it shall join the Yugoslavian Alliance just as honourably as it had heroically fought for it. It is my wish for us to form an alliance and for us, as brothers, to unite in a federal Yugoslavia, in which each of us shall preserve our rights, our institutions, our religion and our customs, and in which no one shall dominate another. All of us want to be the same on the lap of Mother Yugoslavia, which shall bestow on us the same rights, and to which we all shall have the same obligations. In such a Yugoslavia each one of us shall invest all our efforts in its greatness and in the welfare of the united and cultural nations.*"⁶⁸ The *Slovenec*, which quoted the article from *Gazzetta di Venezia*, pointed out that in his manifesto the king had supported a confederacy.⁶⁹ As published in *Slovenski narod*, both contradicted the Montenegrin National Assembly, which had agreed on "*full unification with Serbia and other Yugoslavian countries.*"⁷⁰

When reporting on the consent to the unification, different dates were used. The correct date, 26 November 1918, was given in *Slovenec*, which published a detailed description of the event on 29 November.⁷¹ The newspapers that were issued later mentioned different dates. *Glas naroda*, which

⁶⁶ *Edinost*, 25 August 1918, 2.

⁶⁷ *Domovina*, 20 September 1918, 2.

⁶⁸ *Slovenski narod*, 22 November 1918, 3.

⁶⁹ *Slovenec*, 20 November 1918, 1.

⁷⁰ *Slovenski narod*, 22 November 1918, 3.

⁷¹ *Slovenec*, 29 November 1918, 2.

had received the information through the Czechoslovakian Information Bureau, wrote e.g. that the unification and the dethronement of the king took place on 29 November. The newspapers *Prosveta* and *Domoljub* gave the same date,⁷² while *Slovenski narod* published the correct date on 11 December without giving an explanation. So Slovenian readers could better grasp the situation in Montenegro, the same article also published other decisions adopted by the Montenegrin assembly: “1. That the Presidency of the Executive Committee shall temporarily be in charge of administration in the country; 2. That the entire property of former King Nikita shall be confiscated for the benefit of the Montenegrin nation; 3. That the former King Nikita and all members of his dynasty shall be banned from entering Montenegro; and 4. That a special delegation of 18 members of the National Assembly shall immediately head to Belgrade to inform the Serbian government of the decision of the Grand National Assembly regarding the unification with Serbia.”⁷³ This explanation was not the last news item to cover the unification process; it was followed by news that there had been an attempt to annul the deposition of the dynasty.⁷⁴

Territorial Policy

Besides the news on the incorporation of Montenegro into the Yugoslavian state, Slovenian newspapers also reported on the envisaged territorial plans after the end of World War I. This topic was discussed in seven articles; most of them primarily explained the scope of the envisaged Yugoslavian or Montenegrin state. For instance, *Slovenec* published the thoughts of Dimitri Rizov, a Bulgarian deputy in Berlin, who believed that Serbia should be “joined by all of Montenegro with Lovčen and all of northwest Albania, as well as Metohija and Kosovo.”⁷⁵ He explained why such a solution would be suitable: “This way, Serbia would get an exit to the Adriatic Sea and two maritime ports.”⁷⁶ The achievement of that goal mainly depended on Montenegro’s cooperation; in Rizov’s opinion, its people wanted this unification. A similar report was given in *Domoljub*, which identified the biggest obstacle to such a territorial scheme in the Montenegrin king and government that “object most strongly and, furthermore, demand Dalmatia.”⁷⁷ The latter was part of another model of territorial division, of which Slovenians readers were

⁷² *Prosveta*, 4 December 1918, 1; *Domoljub*, 5 December 1918, 503; *Slovenski narod*, 11 December 1918, 2.

⁷³ *Slovenski narod*, 11 December 1918, 2.

⁷⁴ *Slovenec*, 12 December 1918, 1.

⁷⁵ *Slovenec*, 3 January 1918, 3.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Domoljub*, 21 February 1918, 87.

informed through newspapers. As reported by *Slovenec*, quoting the *Daily Chronicle*, Dalmatia was included in the postwar scope of Montenegro by Niko Hajduković: “*The new Montenegro is to stretch from the Drin River in Albania to the Neretva and Drina rivers, which are to form the northern border towards Herzegovina. The Serbian border should also be changed slightly to the benefit of Montenegro. Dalmatia should be annexed to Montenegro.*”⁷⁸ Why? Because that would “*give the Montenegrins a coast, which they are entitled to by natural law!*”⁷⁹ According to the reports in the newspaper *Resnica*, British and American politics also wanted such a Montenegro.⁸⁰

A somewhat different plan was published by *Slovenski narod* in October 1918. It quoted the thoughts of the so-called Pan-German E. S. from Trieste on Serbia, Albania and Montenegro. He called Serbia the root of all evil and predicted that “*it will disappear from the map as an autonomous state and will be divided up between Austria-Hungary and Bulgaria; the latter will be given the regions it had obtained in the Balkan War, excluding Sandžak, whereas Austria-Hungary will be given the former Serbia and Sandžak. Montenegro should unite with Old Serbia, Sandžak and northern Albania to the Drin River as the new Kingdom of Serbia. Its king should be Prince Danilo, married to a German woman and controlled by Austria-Hungary as a federal link in the monarchy.*”⁸¹

Besides the envisaged territorial formations, the reports on the territorial policy also touched upon specific territorial border problems.⁸² Thus, the readers of *Proletarec*⁸³ were familiarized with the issue of Shkodër, which Montenegro had been forced to give up in the Second Balkan War under the pressure of the Great Powers, especially of Austria-Hungary.⁸⁴ The newspaper adopted a stance towards this decision by calling it reckless, its advocate Leopold Berchtold a dunce, and the conduct of Austrian representatives at the London Conference swagger.⁸⁵ Even though this is by no means a trivial topic, Slovenian newspapers published no other reports on events in Shkodër in 1918.

Foreign Policy

The unification issue was also related to Montenegro's foreign policy, which was mostly covered by Slovenian newspapers abroad. Despite the fact

⁷⁸ *Slovenec*, 14 February 1918, 2.

⁷⁹ *Slovenec*, 16 February 1918, 3–4.

⁸⁰ *Resnica*, 23 February 1918, 5.

⁸¹ *Slovenski narod*, 7 October 1918, 4.

⁸² Stevenson, Francis Seymour. *Istorija Crne gore*. Podgorica: CID, 2001.

⁸³ *Proletarec*, 3 September 1918, 5.

⁸⁴ Morrison, *Montenegro*, 35.

⁸⁵ *Proletarec*, 3 September 1918, 5.

that Črnogorski odbor za narodno ujedinjenje (Montenegrin Committee for National Unification) was active in several countries and attended events relating to the unification,⁸⁶ its activity was only rarely reported; more attention was placed on the king's activities in that regard. The majority of articles referred to Montenegrin relations with the USA. They were mostly quotes of telegrams exchanged by Wilson and the king of Montenegro. Thus, for example, *Prosveta*⁸⁷ and *Glas naroda* published Wilson's reply to the king's letter of congratulation: "I am firmly convinced that your Majesty and the heroic Montenegrin nation will not be dispirited but that you will have faith in the United States, which will see to it that after the coming victory the independence and right of Montenegro shall be ensured and recognized."⁸⁸ The writers of the newspaper *Proletarec* were upset not by the reply itself but by how it was interpreted by the Slovenian public: "Our famous opponents of a monarchical calibre are beating the drum and trumpeting in their newsletters and at their rallies that the American government has recognized the Corfu Declaration."⁸⁹ According to the writer of the article, the Declaration had envisaged otherwise: "The Corfu Declaration had abolished the Kingdom of Montenegro and dethroned King Nikita in favour of the Karajorgjević dynasty."⁹⁰ That they were truly bothered by such statements is evident from their writing style alone: "It's as clear as day and natural as two times two equals four. /.../ If these declaratory bills had valued their readers as intelligent people, they wouldn't have spun such tales about "recognition", which is outright impossible for the president of the United States."⁹¹ At the same time, they pointed out that the American president would not reject a decision on unification.⁹² They also elaborately reported on the Montenegrin Envoy Ante Gvozdenović's⁹³ visit to Washington, stating that he represented the will of the king himself and thus opposed the unification of Yugoslavians.⁹⁴ Contacts with the USA remained topical in Slovenian newspapers even after the king had been dethroned, because the king, according to *Prosveta*, saw in President Wilson a chance to preserve his own status and the autonomy of Montenegro.⁹⁵

⁸⁶ Vujović, Dimitrije - Dimo. *Ujedinjenje Crne gore i Srbije*. Titograd: Istorijski institut Narodne republike Crne gore, 1962, 230–286.

⁸⁷ *Prosveta*, 17 July 1918, 2.

⁸⁸ *Glas naroda*, 13 July 1918, 1.

⁸⁹ *Proletarec*, 16 July 1918, 2.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Prosveta*, 26 August 1918, 3.

⁹⁴ *Glas naroda*, 22 August 1918, 5.

⁹⁵ *Prosveta*, 26 December 1918, 1.

Besides Montenegro's relations with the USA, the newspapers also reported on Montenegro's collaboration with Italy,⁹⁶ which did not support the unification (unlike France, Great Britain and the USA) because it had its own interests (the issue of borders on the Adriatic coast).⁹⁷ Thus, according to *Slovenski narod*, the Italians used financial and moral resources (aka the Italian intrigue) to try to convince King Nikola to return to Cetinje and take separatist action against the National Assembly's proclamation of unification. The king refused the proposed action;⁹⁸ in Italian circles, this resulted in a criticism of Yugoslavism, of the Montenegrin dynasty, and of the nation.⁹⁹ In addition to the relations with Italy, Slovenian readers could also read about the loans granted by the Entente to the Serbian and Montenegrin government for continuing the war against the Central Powers. However, their reports vary regarding the amount: *Edinost* reported 670 million francs,¹⁰⁰ whereas *Slovenski narod* had mentioned a sum 100 million lower, but then published a correction a few days later.¹⁰¹

Attitude towards the Montenegrin King and Dynasty

The unification with Serbia marked an end to the reign of the Petrović-Njegoš dynasty over Montenegro. Slovenian newspapers covered its downfall in 1918 in accordance with the change of power that was taking place in Slovenia, and the corresponding change in the perception of "our" and "foreign". Namely, by uniting with the Kingdom of SCS, "our" emperor became "foreign", while the previously "foreign" Serbian king from the Karadorđević dynasty became "our", Slovenian king.¹⁰² This premise imbued all reports on the King of Montenegro Nikola I Petrović-Njegoš, who led Montenegrins for 58 years and who had been proclaimed king on 10 August 1910. The newspaper articles from 1918 familiarized the readers with the basic aspects of his biography;¹⁰³ but for the most part, they wrote about his activities in the year in question. In the first half of 1918, the newspapers mostly brought news of where the king of Montenegro was located¹⁰⁴ or what was happening with his family (e.g. the death of Prince Mirko).¹⁰⁵

⁹⁶ *Naprej*, 16 August 1918, 4; *Prosveta*, 10 December 1918, 1.

⁹⁷ *Slovenec*, 20 November 1918, 1.

⁹⁸ *Slovenski narod*, 19 November 1918, 1.

⁹⁹ *Slovenec*, 20 November 1918, 1.

¹⁰⁰ *Edinost*, 14 July 1918, 1.

¹⁰¹ *Slovenski narod*, 15 July 1918, 2; *Slovenski narod*, 24 July 1918, 3.

¹⁰² More on the topic in: Mikša, Peter. "Yugoslavism written in memorials and denominations in Ljubljana." *Tokovi istorije*, 3 (2018), 33-62.

¹⁰³ *Glas naroda*, 3 December 1918, 1.

¹⁰⁴ *Domoljub*, 3 January 1918, 6; *Slovenec*, 14 January 1918, 4; *Slovenec*, 20 February 1918, 1; *Naprej*, 11 May 1918, 2.

¹⁰⁵ *Edinost*, 6 March 1918, 2.

As the unification into a kingdom was approaching, the writers began adopting a stance towards his actions. Announcements started to appear which defended the king of Montenegro¹⁰⁶ or denied the negative allegations in foreign newspapers. Thus, for example, they were critical of the reports in *Gazzetta di Venezia*, which, according to the article's author, attempted to smear the Montenegrin dynasty and portray it as traitorous.¹⁰⁷ The first to adopt a negative stance towards his actions was the newspaper *Clevelandska Amerika*, which declared the king a gaudy, lavish old man, a tyrant ruler and a traitor to his native country, who had shamefully handed Montenegro over to Austrian authorities.¹⁰⁸ A similar opinion of him was published in the newspapers *Slovenec*, *Slovenski narod* and *Naprej*.¹⁰⁹ Their texts also reveal their attitude towards the Montenegrin nation; *Glas naroda*, for instance, called it one of the most isolated nations, which not only respected his patriarchal ruler but also loved him.¹¹⁰

In late December 1918, the dethroned king was utterly demonized. *Slovenski narod* namely published an excerpt from the brochure *Le Roi Nicolas et l'union du Monténégro avec la Serbie* in two instalments.¹¹¹ The announcements presented the king's sins and the sins of his family. Thus, for example, they highlighted the collaboration of Prince Peter II Petrović-Njegoš with Austrian authorities and his orders to play the Bulgarian anthem and the Austrian imperial anthem. He was also ascribed the exclamation that the new Slovenian concept of *our* deemed controversial: "*Long live the Imperial House of Habsburg!*"¹¹² No less controversial was the Heir Apparent Danilo, who was reproached with frolicking at the Greek court during the occupation and later with engaging in tacit negotiations with Austria and Germany.¹¹³ In the second instalment, the reproaches mostly concerned the king's indecisive actions during Austrian occupation. Unlike some of the older articles that questioned the reliability and credibility of their sources, the writer of this article never wondered about the truth of the claims he was quoting. In fact, he was convinced that Lazar Mijušković's statement holds true: "*You, Your family and Your court camarilla have brought Montenegro to the brink of utter ruin.*"¹¹⁴

¹⁰⁶ *Glas naroda*, 3 December 1918, 1.

¹⁰⁷ *Slovenec*, 20 November 1918, 1.

¹⁰⁸ *Clevelandska Amerika*, 16 August 1918, 2.

¹⁰⁹ *Slovenec*, 23 November 1918, 3; *Slovenski narod*, 17 December 1918, 3; *Naprej*, 21 December 1918, 4.

¹¹⁰ *Glas naroda*, 3 December 1918, 1.

¹¹¹ Spassoyevitch, Yanko. *Le roi Nicolas et l'union de Montenegro avec la Serbie*. Genève: Editions du journal "La Serbie", 1918.

¹¹² *Slovenski narod*, 27 December 1918, 2.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ *Slovenski narod*, 28 December 1918, 2.

Conclusion

In 1918, Slovenian readers of newspapers were able to learn about events in Montenegro, with which they had not had much contact in the past. Through their own prism, shaped in part by the political orientation of a given newspaper, the newspapers presented the wartime conditions in Montenegro, the developments in Montenegrin foreign and territorial policy, Montenegro's attitude towards the Yugoslavian idea, the unification of the Kingdom of Montenegro with the Kingdom of Serbia, and the fall of the Petrović-Njegoš dynasty. These events led to Slovenians and Montenegrins ending up in the same state system, which they had yet to come to know. Hence, in the years that followed, Slovenians were discovering the world of Montenegro through newspapers. Thus, for example, Slovenian newspapers mentioned the phrase Montenegro more than 600 times in 1919, and almost 1000 times in 1920.¹¹⁵ Besides newspaper articles, experienced readers could also access literary works, which mostly discussed the events in Montenegro during World War I.¹¹⁶ Only later were Slovenian readers able to read about other topics, e.g. Montenegrin culture and history,¹¹⁷ which still falls into the category of getting to know a country indirectly. In conclusion, a new issue has arisen – it would be interesting to find out how Slovenians were exploring Montenegro in the field; what they were drawn to the most; what amazed them; how they travelled across the country; and how their actual visit to Montenegro influenced their preconceptions.

¹¹⁵The dLib portal. Accessible at: <http://www.dlib.si/results/?euapi=1&query=%27keywords%3d%C4%8Drna+gora%40OR%40fts%3d%C4%8Drna+gora%27%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25> (accessed: 31 January 2019).

¹¹⁶Đorđević, Vladan. *Crna gora i Austrija, 1814 - 1894*. Beograd: Srpska kralj. akademija nauka i umetnosti, 1924.

Radović, Andrija, Radovan Bošković in Ivo Vukotić. *La question du Monténégro*. Paris: Impr. "graphique", 1919.

Radović, Andrija. *Le Monténégro: et ses tendances nationales*. Paris: [s.n.], 1918.

Grba, Milovan. *Gledišta austro-ugarskih generala i državnika na pitanje o aneksiji Srbije, Crne gore i Albanije ter o riješenju jugoslovanskog problema*. Zagreb: Nadbiskupske tiskare, 1920.

Magrini, Luciano. *Il Montenegro: la fine di un regno*. Milano: La Promotrice, [1921?].

¹¹⁷Karadžić, Vuk Stefanović. *Crna Gora i Boka Kotorska*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1922.

Kostić, Kosta N. *Naši novi gradovu na jugu*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1922.

Newspaper Sources

- Slovenski učitelj* XIX/2 (1918), 45.
Slovenec, 3 January 1918, 3.
Domoljub, 3 January 1918, 6.
Slovenec, 14 January 1918, 4.
Naprej, 15 January 1918, 1.
Slovenec, 19 January 1918, 1.
Domovina, 1 February 1918, 1.
Slovenec, 14 February 1918, 2.
Slovenec, 16 February 1918, 3–4.
Slovenec, 20 February 1918, 1.
Domoljub, 21 February 1918, 87.
Resnica, 23 February 1918, 5.
Edinost, 6 March 1918, 2.
Domovina, 8 March 1918, 4.
Naprej, 11 May 1918, 2.
Glas naroda, 13 July 1918, 1.
Edinost, 14 July 1918, 1.
Slovenski narod, 15 July 1918, 2.
Proletarec, 16 July 1918, 2.
Prosveta, 17 July 1918, 2.
Slovenski narod, 24 July 1918, 3.
Prosveta, 27 July 1918, 2.
Prosveta, 1 August 1918, 2.
Naprej, 16 August 1918, 4.
Clevelandska Amerika, 16 August 1918, 2.
Naprej, 21 August 1918, 2.
Glas naroda, 22 August 1918, 5.
Prosveta, 26 August 1918, 3.
Proletarec, 3 September 1918, 5.
Domovina, 20 September 1918, 2.
Slovenski narod, 7 October 1918, 4.
Slovenski narod, 17 October 1918, 3.
Slovenec, 21 October 1918, 3.
Domoljub, 24 October 1918, 443.
Clevelandska Amerika, 30 October 1918, 1.
Prosveta, 31 October 1918, 3.
Clevelandska Amerika, 1 November 1918, 1.
Prosveta, 1 November 1918, 1.
Glas naroda, 9 November 1918, 3.
Slovenec, 19 November 1918, 2.
Slovenec, 20 November 1918, 1.
Slovenski narod, 22 November 1918, 3.

- Slovenec*, 23 November 1918, 3.
Prosveta, 4 December 1918, 1.
Domoljub, 5 December 1918, 503.
Slovenec, 7 December 1918, 1.
Prosveta, 10 December 1918, 1.
Slovenski narod, 11 December 1918, 2.
Mariborski delavec, 11 December 1918, 2.
Slovenec, 12 December 1918, 1.
Slovenski narod, 17 December 1918, 1.
Slovenski narod, 17 December 1918, 3.
Naprej, 21 December 1918, 4.
Prosveta, 26 December 1918, 1.
Slovenski narod, 27 December 1918, 2.
Slovenski narod, 28 December 1918, 2.

Literature

- Amon, Smilja. "Obdobja razvoja slovenskega novinarstva." In: *Poti slovenskega novinarstva – danes in jutri*, edited by Melita Poler Kovačič and Monika Kalin Golob, 53–69. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2004.
- Andrijašević, Živko M. and Šerbo Rastoder. *Istorija Crne gore od najstarijih vremena do 2003*. Podgorica: Centar za izseljenike Crne Gore, 2006.
- Backović, Marko M. *Crna gora pri kraju devetnajstog vijeka*. Beograd: Smiljevo, 1895.
- Balkanska vojna*. S. l.: s. n., 1912.
- Balkanska vojna v karikaturah in pesmih*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1913.
- Barbulesku, Ilija. *O kulturi u Crnoj gori*. Cetinje: Državna štamparija Kraljevine Crne Gore, 1912.
- Brđani, B. *Program za ujedinjenje Srbije i Crne Gore*. Krf: Štamparija Slovenskoga Juga, 1917.
- Dorđević, Vladan. *Crna gora i Austrija, 1814 - 1894*. Beograd: Srpska kralj. akademija nauka i umetnosti, 1924.
- Dorđević, Vladan. *Crna gora i Rusija (1784-1814)*. Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1914.
- Đurović, Jelena. *Nikola I, gospodar i pjesnik*. Cetinje: Centralna narodna biblioteka Crne Gore, 2010.
- Enciklopedija Slovenije 1, A/Ca*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987.
- Enciklopedija Slovenije 10, Pt/Savn*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.
- Enciklopedija Slovenije 12, Slovenska n/Sz*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998.
- Enciklopedija Slovenije 2, Ce/Ed*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988.
- Enciklopedija Slovenije 4, Hac/Kare*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990.
- Enciklopedija Slovenije 6, Krek/Marij*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992.
- Enciklopedija Slovenije 7, Marin/Nor*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993.

- Enciklopedija Slovenije 9, Plo/Ps*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995.
- Friš, Darko. "Zgodovina časnika Amerikanski Slovenec in "verske vsebine", ki jih je obravnaval med leti 1881-1931." *Znanstvena revija* 3/2 (1991), 405–414.
- Grba, Milovan. *Gledišta austro-ugarskih generala i državnika na pitanje o aneksiji Srbije, Crne gore i Albanije ter o riješenju jugoslovanskog problema*. Zagreb: Nadbiskupske tiskare, 1920.
- Karadžić, Vuk Stefanović. *Crna Gora i Boka Kotorska*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1922.
- Knaflič, Vladimir. *Jugoslovansko vprašanje: politična razmišljanja o priliki balkanske vojne*. Ljubljana: L. Schwentner, 1912.
- Kostić, Kosta N. *Naši novi gradovu na jugu*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1922.
- Lompar, Dragica. *Crnogorska i inostrana štampa o obnovi Kraljevine Crne Gore 1910*. Cetinje: Centralna narodna biblioteka Crne Gore, 2010.
- Luketić, Miroslav. *Češka i Crna gora. Prilog istoriji odnosa između Češke i Crne Gore u XIX i XX vijeku. I*. Budva, Cetinje: Centralna narodna biblioteka Republike Crne Gore, 2009.
- Magrini, Luciano. *Il Montenegro: la fine di un regno*. Milano: La Promotrice, [1921?].
- Mikša, Peter. "Yugoslavism written in memorials and denominations in Ljubljana." *Tokovi istorije*, 3 (2018), 33-62.
- Mitrović, Andrej. *Serbia's Great War: 1914-1918*. London: Hurst, 2007.
- Moře adriatické: Istrie, Dalmacie, Černá hora, Benátky, Pobřeží italské, Kofu*. Praga: Máj, 1911.
- Nećak, Dušan in Božo Repe. *Prelom: 1914–1918. Svet in Slovenci v I. svetovni vojni*. Ljubljana: Založba Sophia, 2005.
- Oražen, Ivan. *Med ranjenimi srbskimi brati*. Ljubljana: Sokolska matica, 1913.
- Papović, Dragutin. "Rad austrougarske vlasti na uređenju društvenog života Crne gore 1916–1918." In: *Crna gora u prvom svjetskom ratu*, edited by Dragan Radulović, 111–169. Cetinje, Podgorica: Matica crnogorska, 2015.
- Pavičević, Mićun Mikaša. *Crnogorski junaci. Knjiga 2*. Cetinje: Njegoš, 1913.
- Pejović, Đoko D. *Crna Gora u doba Petra I i Petra II*. Beograd: Narodna knjiga, 1981.
- Perovšek, Jurij. "Majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje." In: *Slovenska novejša zgodovina 1848 - 1992*, 1, edited by Jasna Fischer, 158-162. Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Pogačar, Timothy. "Izseljenski tisk v Ameriki v digitalni dobi: slovensko-ameriški časopis Prosveta." *Slavistična revija*, 65/2 (2017), 343–353.
- The dLib portal. Accessible at: <http://www.dlib.si/results/?euapi=1&query=%27keywords%3d%C4%8Drna+gora%40OR%40fts%3d%C4%8Drna+gora%27%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25> (accessed: 31 January 2019).
- Radosavović, Ilija. *Međunarodni položaj Crne Gore u XIX vijeku*. Beograd: Servis Saveza udruženja pravnika Jugoslavije, 1960.

- Radović, Andrija, Radovan Bošković in Ivo Vukotić. *La question du Monténégro*. Paris: Impr. "graphique", 1919.
- Radović, Andrija. *Le Monténégro: et ses tendances nationales*. Paris: [s.n.], 1918.
- Spasoyevitch, Yanko. *Le roi Nicolas et l'union de Montenegro avec aa Serbie*. Genève: Editions du journal "La Serbie", 1918.
- Stevenson, Francis Seymour. *Istorija Crne gore*. Podgorica: CID, 2001.
- Šistek, František. "Tomaš G. Masarik, crnogorsko pitanje i prvi svetski rat." In: *Crna gora u prvom svjetskom ratu*, edited by Dragan Radulović, 169-203. Cetinje, Podgorica: Matica crnogorska, 2015.
- Thompson, Mark. *A Paper House: The Ending of Yugoslavia*. London: Hutchinson Radius, 1992.
- Todorović, Miloš. *Vladari Srbije i Crne Gore*. Kragujevac: B. Marković: M. Petrović, 1989.
- Vodopivec, Peter. "Jugoslovanska ideja v slovenski politiki." In: *Slovenska novejša zgodovina 1848 - 1992*, 1, edited by Jasna Fischer, 43-58. Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Vujović, Dimitrije - Dimo. *Ujedinjenje Crne gore i Srbije*. Titograd: Istorijski institut Narodne republike Crne gore, 1962, 230-286.

Maja VEHAR, Ivan SMILJANIĆ
and Peter MIKŠA

SLOVENIAN NEWSPAPERS' VIEWS ON MONTENEGRO IN 1918

Summary

In the early 20th century, Slovenians were able to get information about Montenegro mostly from studies and texts published in books. Newspapers, which represent the first draft of history, as the famous saying goes, also wrote about this kingdom; they were, of course, more interested in current political, economic and other events. This paper specifically analyses the views of Slovenian newspapers on Montenegro in 1918. That year was an important milestone on a global scale and, of course, also for Slovenians and Montenegrins. They spent most of that year in formally hostile relations, due to Austria-Hungary occupying Montenegro; however, at the end of the year, they ended up united in a new common state of Southern Slavs. The changes that resulted from the changed circumstances are also reflected in Slovenian newspapers, which, despite colossal political changes, usually stayed true to their views and ideals.

The material on which this paper is based comprises over 80 articles from seventeen Slovenian (and emigrant) newspapers. Most of them were published in

the central Slovenian dailies, the conservative *Slovenec* and the liberal *Slovenski narod*. We begin our review by presenting the Slovenian coverage of military events in the Montenegrin part of the Balkan Theatre of World War I; already, we can detect increasingly critical opinions of the role of Austria-Hungary in the occupied kingdom.

The press devoted a great deal of attention to the issue of the integration of Southern Slavs. Since the King of Montenegro Nikola I Petrović-Njegoš naturally wished to preserve his throne and expand his authority to the new state of the Southern Slavs, he was not at all pleased to pass on the primacy and title of the Yugoslavian Piedmont to the neighbouring Kingdom of Serbia, led by the Karađorđević dynasty. Slovenian newspapers reported on the plans and ideas of various political actors regarding the fate of Montenegro; in November, when decisions were being made as to the formation of a common state, they often reported on Montenegrins' support for the Yugoslavian idea. Closely connected to this issue is the coverage of the territorial policy and decision making on the political and diplomatic scene regarding which territories the restored Montenegro would comprise.

The newspapers also discussed Montenegrin foreign policy, focusing in particular on the friendly relations established by King Nikola with the USA, and on the more conflictual relations with Italy, which wanted to increase its influence on the eastern coast of the Adriatic. The conclusion presents the attitude of the Slovenian press towards the Petrović-Njegoš dynasty, which was gradually becoming harsher, more critical and aggressive, accusing its members of treason, tyranny and indecisiveness. These attacks undoubtedly also aimed to inaugurate the Karađorđević dynasty as the only rightful monarchs of the new state.

László GULYÁS*-Ferenc SZÁVAI**

WILSON'S FOURTEEN POINTS AND THE FALL OF AUSTRO-HUNGARIAN MONARCHY

ABSTRACT: The paper brings an insight into how the policy, personified in famous US president Willson's "Fourteen pints", shaped the attitude of victorious Entente and allied powers and nations towards Austro-Hungarian Monarchy. It analyses how they concerned the reorganization of Central Europe after the Great War. In the second part, there was described how "Wilsonism" came to realization in the fall of 1918, serving as the formal pretext for dissolution of Monarchy.

KEY WORDS: Austro-Hungarian Monarchy, Entente, First World War, Wilson's fourteen points,

The Genie is Out of the Bottle: The Declaration of the Fourteen Points

Wilson's conception of the post Great War world, we will summarily call Wilsonism,¹ whereas its declaration in Congress on January 8, 1918, we view as the „Magna Charta of Wilsonism.” It had some preludes, however, which we label as mediation attempts. Prior to January 1918 Wilson, as the president of the USA, has attempted three times to mediate between the Entente and the Central Powers. First on November 2, 1914, then on May 27, 1916, and finally on December 18, 1916.²

Among these the most significant was his memorandum of December 1916, in which he called upon the belligerent sides to state their war aims. The Entente responded to Wilson's memorandum on January 12, 1917. The

* Autor is full time professor University of Szeged.

** Autor is full time professor University of Karoli Gaspar.

¹ John. A. Thompson, Wilsonism: the dynamics of conflict concept, *International Affairs*, Volume 86, Issue 1, January 2010, 22-47.

² Details see Henry Kissinger, *Diplomácia*. Panem Kiadó. Budapest, 2008, 216–223.

response contained an element which foreshadowed the subsequent fate of the Austro-Hungarian Monarchy. Concerning the dualist state the Entente, it marked as a goal: „...*the liberation of the Italians, the Slavs, the Romanians, and the Czechoslovaks from foreign rule.*”³

Historians debate to this day whether that half-sentence means the breaking up of the Monarchy or its reorganisation on a federative basis. The debate revolves around what „liberation” means. National autonomy within the Habsburg state or full independence? The question is no longer resolvable, but we think that what really matters is that the Entente’s response formulates as a war aim that something must be done in favour of the little nations of Central Europe in the conclusion of peace.

In April 1917 the US entered the war on the side of the Entente, which has ended any chance of Wilson initiating further mediation attempts that could have led the warring sides to settle for peace. The war, now with the participation of the USA, continued. In this situation, Wilson thought necessary to lay down the theoretical basis for continuing the war and the war aims to be achieved. To this end, he sent a message to Congress on January 18, 1918. In fact, this was a speech in which the president, following a long introduction, summarized in fourteen points the aims to be attained in the war.⁴

For Central Europe, understood loosely, as the immense region spreading from the Baltic Sea to the Aegean Sea, and for the greater or lesser nations to be found there, the points from 9 to 13 were relevant.

The 9th point stated that: „*A readjustment of the frontiers of Italy should be effected along clearly recognizable lines of nationality.*”⁵ This statement calls for the resolutions of South Tyrol, Istria (Trieste and Fiume), and the issue of Dalmatia by the victorious powers. These were territories to which Italy has layed claim on the basis that a significant number of Italian population lives there. This effectively meant that Italy, as a member of the Entente, wanted to disannex these territories from the Monarchy. With the 9th point Wilson has included these Italian territorial claims among the aims of war.

The 10th point established that: „*The people of Austra-Hungary, whose place among the nations we wish to see safeguarded and assured, should be accorded the freest opportunity to autnomous development.*”⁶ The interpretation of this point was hotly debated at the time of its announcement and still is even today. The adversaries of the period took diametrically opposite standpoints on the matter. Most South Slavic organisations, the politicians

³ Galántai József, *Az első világháború*, Budapest, 2001, 364.

⁴ Arthur S. Link et al., eds., *The Papers of Woodrow Wilson*, Volume. 45, Princeton, 1984, 536.

⁵ *Ibid* 536.

⁶ *Ibid* 536.

of the Yugoslav Committee in London, and the leaders of the Czechoslovakian National Council representing the Czechoslovak emigration, interpreted the 10th point as the death sentence of the Monarchy. Hence Wilson consented to the dissolution of the Austro-Hungarian Monarchy. To the leaders of the emigration, „autonomous development” meant full independence.

In contrast Ottokar Czernin, the Foreign Minister of the Monarchy, claimed in a statement on January 24, 1918, that „*President Wilson's latest proposals mean a significant rapprochement to the Austrian and Hungarian positions, and that some of his proposals we accept with delight.*”⁷ To back his claim he further said that: „*As far as the 13th point is concerned, it is no secret that we support the idea of an independent Polish state which would certainly include the territories inhabited by indisputably Polish populations. On this point too, I believe, we could quickly arrive at an agreement with Mr. Wilson....*”⁸

But about the 10th point he also made it clear that: „*... as for the advices about how to manage our internal affairs, I politely but firmly reject them. We do not interfere with American affairs either, but we likewise do not wish for the tutelage of any foreign power.*”⁹

As it is apparent from Czernin's reply he understood „autonomous development” as the „internal affair” of the Monarchy in which the Entente should have no say. Today historians still debate whether in his 10th point Wilson committed himself to the federalisation of the Austro-Hungarian Monarchy or to its disintegration.¹⁰

The 11th point stated that: „*Romania, Serbia, and Montenegro should be evacuated; occupied territories restored; Serbia accorded free and secure access to the sea; and the relations of the several Balkan states to one another determined by friendly counsel along historically established lines of allegiance and nationality; and international guarantees of the political and economic independence and territorial integrity of the several Balkan states should be entered into.*”¹¹ This point definitely ascertained that after the war

⁷ Czernin's answer see Budapesti Hírlap 1918. January 25. <http://trianon100.hu/kronika-cikk/kronika-az-osztrak-magyar-valasz-a-wilsoni-pontokra-a-budapesti-hirlapban> (February 1919)

⁸ *Ibid* <http://trianon100.hu/kronika-cikk/kronika-az-osztrak-magyar-valasz-a-wilsoni-pontokra-a-budapesti-hirlapbanfebruary1919>

⁹ *Ibid* <http://trianon100.hu/kronika-cikk/kronika-az-osztrak-magyar-valasz-a-wilsoni-pontokra-a-budapesti-hirlapbanfebruary1919>

¹⁰ The standpoints see Edit, Marjanovic, *Die Habsburger Monarchie in politik und öffentlicher meinung Frankreichs 1914–1918*. Wien–Salsburg. 1984, 19–25; David, Kelly, Woodrow Wilson and creating Czechoslovakia. *Eastern European Quarterly* 1991/June. 185–207; Zbyněk Zeman, *The Masaryks: The making of Czechoslovakia*, London, 1990, 89–90; Romsics Ignác, *Détruire ou reconstruire l'Autriche-Hongrie? Franciaország dunai politikájának dilemmája a XX. század elején*. Romsics Ignác (ed.), Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Budapest. 22–23.

¹¹ Arthur S. Link et al., eds., *The Papers of Woodrow Wilson*, vol. 45, Princeton, 1984, 536.

the Romanian, the Serbian, and the Montenegrin states must be reenacted. Interestingly, it promised sea access to Serbia. But it did so without reflecting on its feasibility on a nationality basis. It is important to highlight that, in creating the Balkan borders, this point too emphasized that borders must be drawn on the basis of the nationality principle.

The 12th point stated that: „*The Turkish portion of the present Ottoman Empire should be assured a secure sovereignty, but the other nationalities which are now under Turkish rule should be assured an undoubted security of life and an absolutely unmolested opportunity of autonomous development...*”¹² In this point Wilson used the same concept of „autonomous development” which he employed in the 10th point.

The 13th point established that: „*An independent Polish state should be erected which should include the territories inhabited by indisputably Polish populations, which should be assured a free and secure access to the sea...*”¹³ As can be seen, this point is definitely committed to the formation of an independent Polish state. The wording in the second half of the first sentence, „*the territories inhabited by indisputably Polish populations*” seems also to imply the unification of all territories inhabited by Polish populations on Wilson’s conception. Just as in the case of the Serbs, here too the intention to ensure sea access emerged, and likewise without giving any consideration to the possible violation of ethnic principles.

Even though Central Europe is situated far away from the colonies, it would still be instructive to check the 5th point before we proceed in our reasoning. This states that: „*A free, open-minded, and absolutely impartial adjustment of all colonial claims, based upon a strict observance of the principle that in determining all such questions of sovereignty the interests of the populations concerned must have equal weight with the equitable government whose title is to be determined.*” We quoted this point, because of the expression „*the interests of the populations concerned*”.¹⁴

To summarize, we believe that Wilson’s Fourteen Points let the genie out of the bottle, the spirit of rearranging Central Europe on nationality principles. We must take note that while most politicians of the era, especially leaders of national movements, and most historians view Wilson’s January 8 speech as the declaration of the principle of national self-determination, the word „self-determination” is nowhere to be found in the text! Wilson used the expression „*along clearly recognizable lines of nationality*” in connection with borders, and „*autonomous development*” in connection with peoples living within the Turkish Empire or the Habsburg Empire, whereas in

¹² *Ibid* 536.

¹³ *Ibid* 536.

¹⁴ *Ibid* 536.

the 5th point he wrote about the consideration of „*the interests of the populations concerned*”. But we will not find the compound word „national self-determination” in the document.

The Genie Grows Stronger: The Congress of Oppressed Nationalities

In the spring of 1918 representatives of various national emigrations fighting against the Austro-Hungarian Monarch met in Rome. On April 8, 1918, Ruffini, an Italian senator, solemnly opened the Congress of Oppressed Nationalities on the Capitolium. Every major foe of the Austro-Hungarian Monarchy was present at the event, among the Italian politicians who hated Austria Ruffini, Albertini and Della Torre senators, Amandola, Borghese, Mussolini journalists, a „Yugoslav” delegation of 20 people led by Trumbič and Mesterovič, a Polish delegation of 8 people headed by Skirmut (the future foreign minister), the Romanians were represented by 5 delegates led by Mironescu, the Czechoslovak delegation with 7 members included Beneš, Štefanik, és Osuský.¹⁵ The influential old English and French foes of the Monarchy were present as well, such as, Seton-Watson and Wickham Steed from England, and Ernest Denis from France.

On the second day of the congress four committees were formed: 1. the propaganda committee. 2. the committee of war prisoners and internees of Austro-Hungarian nationalities. 3. the preparatory committee of the next congress. 4. the committee of formulating resolutions. The committees negotiated confidentially, they did not issue any public statement of their conferences. As one of its most important acts, they have accepted the document titled „*Declaration in the case of Austro-Hungary for the liberation of nations*”, in which they declared that the oppressed nationalities of the Monarchy do no longer wish to live within the confines of the Empire, but wish to found independent states.¹⁶ Apparently, in the spirit of Mazzini's „*Austriamessedelendam*” („*Austria must be destroyed*”), the congress has adopted the resolution of breaking up the Austro-Hungarian Monarchy.

The First Successes of the Wilsonian Principles

In the following weeks the leaders of emigrant groups partaking in the Roman congress exerted pressure on the Entente governments to include the

¹⁵ Hugh Seton-Watson and Cristopher Hugh Seton-Watson, *The Making of New-Europe. R. W. Seton-Watson and the last years of Austro-Hungary*, London, 265-266.

¹⁶ Henry Wickham Steed, *Through Thirty Years. A personal narrative*. Volume II, London-New York, 209-201.

breaking up of the Monarchy among the war aims. Along the road to the recognition of their aspirations, the first step was made by the US secretary of state Lansing, who stated in his bulletin on May 29, 1918, that: „*The US government followed with great interest the congress of Austro-Hungary's oppressed nationalities held in April in Rome, and acknowledges with the utmost sympathy the Czechoslovak and Yugoslav aspirations for independence.*”¹⁷

A few days later, on June 3, 1918, the Entente's Supreme War Council in Versailles has announced that it joins Lansing's statement. From this day, the Entente took as its war aim to create the Czechoslovak, the Yugoslav and the Polish state.¹⁸ This was a major turning point compared to the Entente's original war aims. In the first few years of the war, the breaking up of the Monarchy was not among the Entente's war aims. The same could be said about the USA entering the war in 1917: when president Wilson made public his Fourteen Points, he was against the breaking up of the Monarchy.¹⁹ But as the war progressed, under the surface within the British, French and American foreign policy the friends and foes of the Monarchy fought a serious battle with each other. By the summer of 1918, in the official foreign policy of the three states those have won who wanted to destroy the Monarchy. This is clearly shown by the fact that during August and September of 1918 the Entente powers one after the other recognized the Czechoslovak National Council residing in Paris as the de facto government.

Lansing's memorandums

The Austro-Hungarian foreign policy makers did not recognize the drastic change in the Entente's war aims, they thought that the war will end in the spirit of the Wilsonian principles. It was for this reason that István Burián, the foreign minister of the Monarchy, sent a memorandum on September 14, 1918, what we call the first Burián memorandum, to the belligerent powers. In it he made the proposition that the warring states should discuss on neutral territory the basic principles of peacemaking in order to end the indecisive struggle. The Entente powers uniformly rejected Burián's first memorandum. Lansing sent a message to Vienna via the Swedish government that the USA „*is unable, and unwilling to deal with meeting proposals on a matter in which she has already expressed her standpoint and intentions so clearly.*”²⁰

¹⁷ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1914–1918*. Washington 1922–1923, Volume I. 802–803.

¹⁸ Ormos Mária, *Padovától Triannonig*, Budapest, 1984, 24.

¹⁹ Robert Lansing, *War memoirs of Robert Lansing Secretary of States*, Indianapolis-New York, 1935, 261.

²⁰ Galántai József, *Az első világháború*, Budapest, 2001, 471.

Lansing's message was misunderstood in Vienna, they thought that it will be possible to negotiate with the USA on the basis of the Wilsonian points. Hence, on October 2, 1918, the Joint Council of Ministers decided to call for peace on the basis of the Wilsonian points. Accordingly, on October 4, 1918, Burián sent a memorandum to Wilson, what we call the second memorandum, in which he called for an immediate ceasefire and the commencement of peace negotiations. At the same time, the German and Turkish governments sent similar memorandums to Wilson.

Lansing replied on October 8 to the German memorandum, which was followed by a quick exchange of notes in the next few days. As a result, on October 23 Lansing communicated to Berlin that Wilson is willing to mediate between the Entente and Germany on the issue of ceasefire. After this the negotiations with Germany began.

In contrast, the American secretary of state did not reply immediately to the Monarchy. Germany received the first American response on October 8, but Lansing responded to the Monarchy only ten days later, that is, on October 18. While waiting for the American response, Charles IV decided to make a historic move: on October 16 he issued an imperial manifesto, in which he proclaimed the Austrian half of the Monarchy to be a federal state. According to the proclamation, „*every tribe*” on its own territory of settlement will constitute a separate state community. The peoples will partake in the formation of the federal state through their national councils. To that end he asked his peoples to immediately contact the Viennese government via their freely elected national councils so that negotiations could begin about the formation of a federal state made of autonomous nationalities.

But the proclamation came too late, it did not have any effect on the decisions of the Entente powers, whereas the „oppressed nationalities” living within the Monarchy, rejected it as a lopsided unacceptable proposal. The politicians of nationalities were no longer thinking in autonomy, but in full independence, in an independent state.

Lansing's response to the second Burián memorandum came on October 18, 1918. In it the American secretary of state stated that Wilson's Fourteen Points could not form the basis of negotiations on peacemaking with the Monarchy. He specifically mentioned the 10th point, which promised „autonomous development” to the nationalities of the Monarchy, that since its January announcement, the US government has recognized the Czechoslovak National Council as the de facto warring government, „...*which is endowed with the appropriate authority to lead the Czechoslovaks in their military and political affairs.*”²¹ He reminded the leaders of the Monarchy that

²¹ Papers Relating to the Foreign Relations of the US. 1918. Supplement I. The World War Vol. I. Washington, 1933, 368.

the US government also recognized „...*the rightfulness of the Yugoslav aspirations for national liberty*.”²²For which reason, goes on Lansing, president Wilson is not in a position to continue peace negotiations purely on the basis of peoples’ autonomy. Then he claimed, that on the subsequent fate of the Monarchy, the Austro-Hungarian government should negotiate not with the USA, but instead with the Czechoslovak and the Yugoslav politicians. They would decide whether it was sufficient to them what Vienna was offering.

Lansing’s response caused consternation in the leadership of the Monarchy. They saw that after some diplomatic wrangling, Wilson was willing to negotiate with Germany on the ceasefire, whereas he was not willing even to speak with them. They were right about this: Wilson and the whole Entente took the Monarchy as a nonexistent state with which there is nothing to negotiate.

Nonetheless Charles IV made a last desperate attempt, on his order the young Gyula Andrassy, the last foreign minister of the Austro-Hungarian Monarchy, sent a note to the US government on October 27.²³In it Andrassy informed the American government that the Austro-Hungarian government accepts those propositions of Lansing’s October 18th memorandum, which he made in the cases of the Czechoslovaks and the Yugoslavs, and requested an immediate ceasefire and the start of peace negotiations on a separate peace. We believe that Andrassy and King Charles IV have hoped that even if the Czechoslovaks and the Yugoslavs leave the Monarchy, the Habsburg state can survive this mutilation.

Since the Entente has already committed itself to breaking up of the Monarchy, Andrassy, who occupied the post of foreign minister only for 6 days, has not received any response during his time in office. The armistice was signed under the terms of the Entente on November 3, 1918, in Padua.²⁴

The Great Wave of Self-Determination and Its Downsides

In October 1918 various national councils were formed one after another, which then proclaimed the independence of their nation, and the formation of their state.²⁵ Surprisingly, the series began with one of the ruling nations of the Austro-Hungarian Monarchy, the Germans. Representatives of German parties in Cisleithania, the Austrian part of the Monarchy, who where

²² *Ibid* 368.

²³ <http://www.huszadikszazad.hu/1918-szeptember/nagyito/andrassy-jegyzeke>

²⁴ Rauchsteiner Manfred, *Az első világháború és a Habsburg Monarchia felbomlása*, Budapest, 2017, 809-810.

²⁵ Details see Gulyás László-Szávai Ferenc, *A Monarchia utolsó két hónapja*. Gulyás László ed. *A trianoni békediktátum története hét kötetben. I. kötet: Trianon Nagy Háború alatti előzményei, az Osztrák-Magyar Monarchia bukása*. Szeged, 2019, 480-483.

elected as members into the Imperial Council in 1911, have met on October 21, 1919, in the house of the Lower-Austrian provincial council, and on the basis of the right to self-determination proclaimed themselves to be the German-Austrian Provisional National Assembly. They took as their most important task the formation of a new German state, German-Austria.

In the last days of October there was an act of state law on almost each day: on October 28 in Prague the proclamation of the Czechoslovak Republic, on October 29 in Zagreb the Sabor proclaimed the formation of the „*state of the Croats, the Slovenes, and the Serbs*”. On October 30 in Turócszentmárton the Slovaks declared their secession from Hungary and their joining the Czechoslovak state. On October 31 in Krakow the Polish Liquidation Committee took the power. These events continued in November with the proclamation of the Hungarian People's Republic on November 16. The great state formation wave ended on December 1, 1918, on which day the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes was proclaimed in Belgrad, and Great-Romania was formed in Gyulafehérvár.

In the fall of 1918 it appeared that Wilson's Fourteen Points was a major success in Central Europe. The nation exercised their rights to self-determination, thanks to which a whole new bunch of states has been formed. Few have noticed that the principles laid down in the Fourteen Points were contradictory right from the beginning. We have mentioned that Wilson promised sea access both to the South Slav state and the Polish state, and this stands in contradiction with the principle of ethnic borders. Indeed, Lansing's October 18th note foreshadowed the selective application of the right to self-determination in Central Europe. There will be nations (the Czechoslovaks, the Romanians, the South Slavs grouped with the victorious powers) which can exert their right to self-determination, and there will be nations (the Hungarians, the Germans, the Bulgarians who lost) which cannot.

László GULYÁS-Ferenc SZÁVAI

WILSON'S FOURTEEN POINTS AND THE FALL OF AUSTRO-HUNGARIAN MONARCHY

Summary

President Wilson sent a message to Congress on January 18, 1918. In fact, this was a speech in which the president, following a long introduction, summarized in fourteen points the aims to be attained in the war. Our opinion is that these fourteen

points played a crucial role in the fall of the Austro-Hungarian Monarchy and in the emergence of the „New Central Europe”.

In the first part of our essay we present and analyse those points, from 9 to 13, which concerned the reorganization of Central Europe after the Great War. In the second part of our essay we draw up how the 14 points came to realization in the fall of 1918. We show that for the Austro-Hungarian Monarchy the war has ended not in the spirit of the Wilsonian principles. Wilson and the whole Entente took the Monarchy as a non-existent state with which there is nothing to negotiate in October 1918.

At the end of our essay we point out that in the fall of 1918 there were nations (the Czechoslovaks, the Romanians, the South Slavs grouped with the victorious powers) which could exert their right to self-determination, and there were nations (the Hungarians, the Germans, the Bulgarians who lost) which could not.

ИЗВОРИ

Славко БУРЗАНОВИЋ*

Иван ЛАКОВИЋ**

БОЖИДАР БОЖО С. ВУКОВИЋ: ДОКУМЕНТА ИЗ
ОПЕРАТИВНЕ АРХИВЕ КОМАНДЕ ЈАДРАНСКИХ
ТРУПА ЗА НОВЕМБАР И ДЕЦЕМБАР 1918.ГОДИНЕ

ABSTRACT: This collection, composed of documents from the Historical archive of the Ministry of People's Defense (today: Archive of the Armed Forces of Serbia) in Belgrade, was selected and transcribed by Božidar Vuković, ret. collonel, at directive by Jagoš Jovanović, director of the Historical institute of Montenegro during the middle fifties of 20th century. The documents belong to the Comand of Adriatic troops, a military dispatch of the Serbian Army to Montenegro and Northern Albania in 1918-1919, and contain the correspondence of commander, col. Dragutin Milutinović with his superiors in Supreme Command, his subordinate officers in Skadar, Podgorica and Kotor, commander of the French allied troops in Skadar, as well as numerous civil political activists in the area.

KEY WORDS: Božidar Božo Vuković, Montenegro, Serbia, Adriatic troops, col. Dragutin Milutinović

Божидар Божо С. Вуковић је рођен 8. 1.1893. године у Предишу, Бјелице. Као активни официр се борио у Балканским ратовима 1912-1914. и у Првом свјетском рату, гдје је био рањен у Церској бици, да би након повлачења преко Албаније учествовао у пробоју Солунског фронта. Као заслужни ратник, био је носилац низа највиших ратних одликовања.¹ У војсци Краљевине СХС/Југославије је достигао чин коњичког

* Аутор је виши научни истраживач у Историјском институту Универзитета Црне Горе.

** Аутор је научни сарадник у Историјском институту Универзитета Црне Горе.

¹ У његовој документацији постоји и потврда да је одликован Златном медаљом за храброст за заслуге у борби 1914-1915, Споменицом ослобођења и уједињења, Златном медаљом за ревносну службу и Орденом Југословенске круне V реда. Увјерење Државног секретаријата за народну одбрану о одликовањима Божидара С. Вуковића,

потпуковника. Осим свог професионалног, војничког ангажмана, Вуковић је деценијама скупљао грађу за историју Црне Горе, оставивши иза себе необјављену збирку од неколико хиљада докумената. На Цетињу му је, 1971. године, објављена студија *Рат Црне Горе против Турске и Бугарске 1912-1913. и рад Црне Горе на унији и сарадњи са Србијом*, а у рукопису му је остало још неколико текстова попут *Црна Гора за вријеме владавине краља Николе 1860-1918. године*, *Дукља – Зета – Црна Гора* и других. Умро је у Београду 1992. године.

Током 50-их година XX вијека, Вуковић је, по налогу Јагоша Јовановића, директора Историјског института Црне Горе и предсједника Историјског друштва Црне Горе, извршио обимна истраживања у Историјском архиву Министарства народне одбране (касније Архив војноисторијског института ЈНА, а данас Војни архив Оружаних снага Србије), преписујући и прекуцавајући грађу из историје Црне Горе, нарочито у вези уједињења Црне Горе и Србије, Божићне побуне, комитског покрета и других војних и политичких догађаја из завршних фаза Првог свјетског рата². Ова грађа је, заједно са његовом личном библиотеком, понуђена Државном музеју на Цетињу 1969. године, гдје се данас чува као посебни фонд од 14 кутија. Такође, у Библиотеци Историјског института се чува више фасцикли са грађом коју је Вуковић прикупио и она је коришћена као основа за публиковање више значајних студија и збирки докумената. Нажалост, име и допринос Божидара С. Вуковића историографији су остали готово непознати, будући да су корисници грађе коју је он прикупио, у научним апаратима својих дјела, наводили архивске фондове и бројеве фасцикли у којима се чувају оригинали докумената, не помињући име њиховог сакупљача³.

Народни музеј Црне Горе, Архивско-библиотечко одјељење, Архивска грађа Божидара С. Вуковића.

Поводом његове смрти, у тексту „Умро стари ратник“, ПОЛИТИКА, 24.10.1992, наведено је да је био носилац и Карађорђевог звезде са мачевима, Ордена белог орла са мачевима, Златне медаље Обилића, Споменице српско-турског рата и Албанске споменице.

² Народни музеј Црне Горе, Архивско-библиотечко одјељење, Архивска грађа Божидара С. Вуковића, писмо Ј.Јовановића, директора Историјског института, Б. Вуковићу од 30.7.1954.

Исто, писмо Б.Вуковића Ј.Јовановићу од 16.6.1955.

Исто, писмо Ј.Јовановића Б. Вуковићу од 22.6.1955.

³ Иронија је тим већа што је сам Вуковић, у писму Дирекцији Државног музеја на Цетињу, предајући своју заоставштину, једино тражио да се ова грађа чува „... у засебној витрини под мојим именом и да свако лице које би се служило подацима из ове збирке у свом раду обавезно унесе и изворе одакле их је прикупило...“ Писмо Божа С.Вуковића Дирекцији Државног музеја, 12.маја 1969.г, НМЦГ, Архивско-библиотечко одјељење, Архивска грађа Божидара С. Вуковића, Пописник историјске грађе о Црној Гори Божидара С. Вуковића.

Поводом обиљежавања стогодишњице догађаја који су представљали суштинско размеђе двије епохе у историји Црне Горе, овом приликом представљамо једну од збирки докумената које је Вуковић прикупио током поменутог истраживања у Београду 50-их година XX вијека. Она се односи на догађаје у Црној Гори у периоду новембар 1918 – фебруар 1919. године, а садрже преписку команде Јадранских трупа, са пуковником Драгутином Милутиновићем на челу, са Врховном командом српске војске (од 1. 12. 1918. Војске Краљевства СХС – војвода Живојин Мишић и генерал Петар Пешић), командом II армије (војвода Степа Степановић), командујућим кадром потчињених јединица, командантима комитских одреда, делегатима српске владе и представницима локалних органа власти. Иако у овом корпусу преовлађују документи са војном тематиком, велики број се односи на политичка, друштвена и економска питања Црне Горе и сјеверне Албаније, у свјетлу краја ратних операција и стварања нових државних оквира.

Ова грађа, коју стављамо на увид јавности, састоји се од 92 документа који се чувају у фасцикли бр 412, *Документа из оперативне архиве команде Јадранских трупа за новембар и децембар 1918. године*, у Историјском институту УЦГ⁴ и до сада није интегрално објављивана.

У прилогу, такође, доносимо пописник XXII групе документарне грађе, коју је Вуковић предао Народном музеју Црне Горе на Цетињу, у чији тематски корпус спада и ова збирка.

⁴ Библиотека Историјског института Универзитета Црне Горе, Архивска грађа, Фасцикла 412, Документа из оперативне архиве команде Јадранских трупа за новембар и децембар 1918. године.

ДОКУМЕНТА ИЗ ОПЕРАТИВНЕ АРХИВЕ КОМАНДЕ
ЈАДРАНСКИХ ТРУПА ЗА НОВЕМБАР И ДЕЦЕМБАР 1918. г.

Садржај:

ПОБУНЕ У ЦРНОЈ ГОРИ И ЊИХОВО УГУШИВАЊЕ

јули-август 1954. Прикупио и средио: Божидар С. Вуковић

Списак

XXII групе докумената из Команде Јадранских Трупа из рата 1914-1920. г.

Ред. бр.	Садржај	Број листова	Примедба
1	Документа из Оперативне архиве Команде Јадранских Трупа за новембар-децембар	321	
2	Релације Команде Јадранских Трупа о борбама за време угушавања побуне у Црној Гори од 21. XII 1918. г. до 6. I 1919. г.	15	
	Свега	336	

18. август 1954. г.
Београд

Прикупио и средио
Божидар С. Вуковић ⁵

Сравнили:

1. Блажо Р. Вуковић
2.

Да је препис веран оригиналу тврди:
Капетан I кл. ⁶

⁵ Библиотека Цетиње, група XXII, бр. 412.

⁶ Библиотека Цетиње, група XXII, бр. 412.

Примљено у 10 после подне
31. X. 1918.

Команданту Јадранских Трупа – Подгорица.

Ваше наређење Обр. 163. од 30. X. ов. м. добио сам.

Данас ћу остати у Шавнику да издам потребна наређења мојим трупам, које оперишу на десно крило. Наше чете су прешле границу и ушле су још 26. ов. м. у Билећу, 28. су ушле у Требиње. На том сектору ситуација иде одлично. Пошто према Вашем наређењу Обр. 163. морам поћи за Подгорицу, то молим команданта, да ако није неопходна потреба за мој долазак у Подгорицу, изда наређење, да бих се ја са штабом кренуо средином фронта, где оперишу моје трупе, јер је од Подгорице сувише далеко и незгодно командовати трупам, које се налазе на десном крилу. Из Шавника ћу поћи сутра рано т. ј. 1. XI. т. г. – правцем Никшић-Подгорица.

Ако горњи мој предлог будете одобрили, молим за што хитније наређење преко Никшића.

Командант, Војвода К. Пећанац.

Команда Јадранских Трупа
Обр. 178.

1. XI. 1918.

Команданту места – Никшић

Саопштите Војводи Пећанцу, да се са штабом неизоставно крене за Подгорицу.

1. XI. 1918.

Подгорица

Преписати

Командант, пуковник

Милутиновић

Телефоном, Команданту места – Цетиње, Колашин, Никшић, Андријевица

Врховна Команда са Обр. 31944 од 27. октобра јавља, да су наше армије победоносно прешле Саву, Дунав и Дрину и да се српске трупе већ налазе у Сарајеву, где су свечано дочекане. Исто су тако дочекане у Ст. Пазови преко Саве. На левој обали Дунава заузети су под борбом Базјаш и Нова Молдава, где су мађарски војници побацали оружје

и разбегли се. Становници Зворника и Тузле молили су, да им се упу-те српске трупе.

Код Вршца се налази једна немачка дивизија, која чека возове па да одступи.

Народ свуда пристаје уз војску и гони непријатеља – Аустријан-це и Маџаре.

Ово се доставља на знање.

Команда Јадранских Трупа
Обр. 180
1. новембар 1918.
Подгорица.

Командант, пуковник,
Милутиновић

Бр. 2629 предао Ђокић
Примио 27 1918 7 час.
Ком. Јадр. трупа.
Из Ниша 269 26

I армија нема извештаја.

I армија 3 Ешалона возовима послата су из Вишеграда за Сарајево. Јадранских трупа су после борбе 17 овог м.ца ушле у Скадар. – Тарабош су заузели 19 ов. мца.

Италијанска трупа ушла је у Скадар 20 ов. мца. Подгорица и Ник-шић заузети су такође 22 овог м.ца, ратни плен је врло велики, заробље-но је четири хиљаде војника и око 120 официра. Са Цетиња је неприја-тељ послао парламентарне да преговарају о предаји Вароши.

Црногорци се одушевљено боре уз наше трупе.

Обр. 39912

По Зап. Нач. Штаба
Генерал Пешић

Команда Јадранских Трупа
Обр. 181
1. XI. 1918.

По извештају Врховне Команде Обр. 39912 од 26. ов. м. три еша-лона II армије упућени су возовима из Вишеграда у Сарајево. Трупе се непрестано возовима упућују у Сарајево.

Ово се саопштава ради знања.

1. нов. 1918. г.
Подгорица

Преписати:
Комдт, пуковник,
Милутиновић

Врховна Команда
Грб
Главна Интендатура
Ебр 22221
Команданту Јадранских Трупа

По захтеву Врховне команде Е. Но 22062 од 7. ов. мца. Господин Министар војни под Пов. Е. Дј. Бр. 14050 известио је, да је Краљевска влада под Стр. Пов. Бр. 517 одобрила кредит од 200.000 за рад на пропаганди у Црној Гори. Кредитом ће руководити професор Светозар Томић, Јанко Спасојевић и један официр, кога одреди Врховна Команда.

На основи овог, начелник штаба под Пов. Е. Бр. 22221 одредио је команданта Јадранских Трупа пуковника г. Драгутина Милутиновића.

Пошто је професор Томић већ отпутовао, то молим да му се ово саопшти а умољен је Господин Министар војни, да саопшти г. Спасојевићу када се буде јавио и пошао из Главне Интендантуре прими новац и понесе.

Новац у 200.000 дин. предат је г. Јанку Спасојевићу.

15. октобра 918. г.
Скопље

Главни интендант
дј.штаб. пуковник
Р. Крстић

Команда Јадранских Трупа
Обр. 182
1. XI. 18.
Команда Јадранских Трупа
Пов. Обр. 182.

Да се ово наређење саопшти г. г. Спасојевићу и Томићу, и предмет остави у акта.

2. нов. 1918. г.
Подгорица

Комдт, пуковник,
Милутиновић

Саопштено ми је.

17. XI 1918.
Подгорица

Делегат Владе
Свет. Томић

Команданта Јадр. трупа
Обр. 182 18. XI 1918. г.
Врховној Команди.

Наређење Врх. команде Ебр. 22221 од 15. октобра 1918. а које се наређење односи на кредит од 200.000 добио сам тек 1. новембра у Подгорици. Г. Спасојевић је стигао и нашао се са мном у Андријевици 22. октобра, и ништа ме није обавестио – да сам ја или ма који од г. г. официра у комисији за трошење овог кредита.

По доласку у Подгорицу г. Спасојевић и чланови Црногорскога одбора, а то је било пре 1. новембра, одмах ми се г. Спасојевић жалио да је кредит већ утрошио, још на путу, као и да нема пара, због чега је телеграфисао Врхов. Команди под ОБр. 167 од 30. X. т. г. да се сума од једног милиона пошаље што пре.

Према овоме ја нисам ни могао бити у комисији за трошење кредита од 200000 пошто је исти био утрошен већ у Васојевићима као и на путу за овамо – Подгорицу – пре 1. новембра када је споменуто предње наређење добивено, из кога сам сазнао, да сам одређен у комисију. Према овоме ја нисам могао поступити по Пропису о руковању са кредитима из чл. 22 Закона о Држав. Рачуноводству Обр. 37.552 од 24. јуна 1918. г. /Служ. Војни Лист бр. 29 за 1918. стр 399/

О овоме част ми је извести Врх. Команду

18. новембра 1918. г.
у Подгорици

Преписати
Командант, пуковник
без _____

1. чета 2. батаљ. II Југослов. п.
Пов. Бр. Служб.
Команданту Јадранских Трупа

Част ми је поднети Команданту следећи извештај:

Данас сам добио наређење од начелника штаба пуковника г. Фуртуа, пошто г. пуковник није још дошао, да напустим Скадар. Стоји: да је то наређење од главног Команданта Савезн. Војски генерала дЕпера, и да је оно послато и Команданту мога пука, али да се мени саопштава због тешкоће у саобраћају, и тражи да одредим дан напуштања Скадра. На ово наређење одговорио сам и усмено и писмено да га не могу извршити док не добијем наређење од мога Команданта пука, који ме и оставио. Командант места који сада заступа пуковника г. Фуртуа инсистирао је на томе да се одмах кренем, но ја сам остао при своме очекујући наређење.

Што се тиче ситуације у Скадру она је за сада доста замршена.

Талијани су од првог дана уласка у Скадар почели велику агитацију у своју корист. Као згодан начин пропаганде они потпомажу све елементе који траже аутономију Албаније, или их чак они подбадају да би после извукли користи за себе. Пошто су у Скадру војске свих савезника па и наша, они се боје да Скадар не остане интернационалан, као што је и раније био. Нарочито им улева страх то што смо ми освојили Скадар, па из бојазни да Скадар не буде српски, у свакој прилици гледају да изазову инцидент. Организоване су манифестације 25. ов. м. на којима су Арнаути тражили да Скадар и околина и сви крајеви где се арнаутски говори, буду присаједињени Јужној Албанији. Из Улциња су долазили делегати, вероватно упућени од Талијана да поднесу молбу да и цело Приморје припадне Албанији. Из Бара су се такође очекивали делегати. Интересантно је да међу тим индивидуама има врло велики број и таквих, који су колико до јуче били ватрени присталице Аустрије. У последње време извештен сам да је у Скадру образован и један одбор за тражење једноставне Албаније у коме су: Пренк-паша, Сулга бег Бушатлија, Мухарем ага Казас, Муса Југа и Фезли Бег.

У Скадру се образује жандармерија у коју се увлаче бив. аустријски официри, који су отворени наши непријатељи. Ја сам указао француском Команданту на ту појаву, и он је уверавао да ће та жандармерија бити организована тек по доласку пуковника г. Фуртуа и да ће водити рачуна о томе.

Према овоме молим за наређење хоћу ли остати у Скадру и даље или ћу га напустити. Уједно част ми је дати и своје мишљење да је неопходно потребно да овде остану српске трупе па чак да се и повећају.

Исхрана се овде још врши путем реквизиције преко општине. У последње време решено је да база снабдевања буде Бар, одакле ће железницом преносити до Вира и Ријеке.

У Скадру има врло много плена које је грађанство развукло и сакрило. Ја сам наставио да га проналазим и прикупљам, и баш због тога би требало да српске трупе остану овде.

Овде се налази и санитар. капет. II кл. Јосиф Хајим, који је ослобођен из ропства, и који је тражио болницу од Аустријанаца па је и сад води. У болници има и 65 болничара тако исто ослобођених из ропства. Он непрестано очекује наређење поводом његовог рапорта, који је писао Врховној Команди преко Команданта II Југословен. пука.

У случају да морам напустити Скадар молим за наређење да чету превезем преко језера. У томе би се добило, јер би војници били превезени за неколико сати место неколико дана и били би одморни; обућа је код војника испод сваке критике.

Молим да се овај извештај сматра као врло хитан како би се знао управљати.

1. новембра 1918. год
Скадар

Командир капет. I кл.
Чед. Џ. Милићевић

Команда Јадранских Трупа
Обр. 199
3. XI. 1918.

I

Ком. 1. ч. 2. бат. 2. ј. сл пука

Извештај командиров Пов. бр. Службено од 1. ов. м. примио сам. Учинио сам потребну представку Врховној Команди, и док не добијем наређење, командир ће са четом остати на досадањој дужности са досадањим задатком, а пуковника г. Фурту обавести ће, да наређење о напуштању Скадра од стране српских трупа треба да буде достављено од српске Врховне Команде редовним путем. – Извештаје о стању у Скадру треба командир да шаље што чешће, и то непосредно овој Команди.

II

Врх. Команди – Ниш

Командир чете остављене по наређењу Обр. 31387 од 13. ов. м. у Скадру, јавља да је од француских војних власти добио наређење да напусти Скадар.

Наредио сам му да остане тамо, док ја не добијем обавештење од Врх. Команде.

Молим за упутства. Мишљења сам да треба да остане те даље чува наш ратни плен.

Преписати:
Комдт, пуковник,
Милутиновић

Југословенски Одред
Обр. 1393
Командиру Јадранских Трупа.

У Котор сам стигао јуче, 30. о. мца. и затекао сам следеће стање:

Поједини наши водови и чете поседају утврђења, арсенале и поједине магацине, али је посада исувише слаба, да би могла да поседне једну Которску тврђаву, за коју би било потребно имати најмање 1-2 дивизије. Помажемо се и ново-формираним југословенским четама, али оне су исувише слабе, јер војници Југословени беже кућама.

Материјал у Котору вреди на више милијарди.

Командант Савезничких бродова у Котору је Француски адмирал Самбот, који је по налогу са Крфа захтевао пријем флоте и форова, но доцније на протест делегата Сплџетске владе г. Франића, одустало се од овога, али данас почиње савезничко комисијско пописивања флоте и сухоземних утврђења.

Данас се искрцавају 2 батаљона талијанска у Котор, и до 80 француских војника. Одлучено је, да овдашњи делегат Сплџетске Владе, као и председници појединих места у Котору протестују противу искрцавања Талијана, јер сматрају то за непотребну окупацију.

С обзиром на велику потребу за которску посаду, наредио сам да буде овај распоред трупа повереног ми пука:

У Скадру једна чета са 2. батаљона, у Подгорици и непосредној околини 2 чете 2. батаљона, на Цетињу једна чета 2. батаљона, у Бару јуришна чета и IV митраљеско одељење. Из Бара је дато одељење од 12 војника за Спичту у Будви и један вод пешака и један вод митраљеза. Командант Барске колоне упутиће један вод у Вир-Пазар, Ладтву и Улцињ.

Остатак пука са штабом у Котору.

Доцније ћу поднети детаљан распоред трупа овога пука у циљу осигурања форова, материјала и магацина.

Сплџетска влада поднела је америчком адмиралу у Котору меморандум, у коме најенергичније протестује против окупације далматинске обале од стране талијанских трупа.

И овде, као и на Цетињу и Бару осећа се известна агитација присталица краља Николе и Талијана, само што је овде у много мањем обиму него ли на Цетињу и у Бару. И овом приликом част ми је учинити представку, да би било непополитички и опасно по одржање реда и поретка, ако се не би спречило евентуално искрцавање књаза Николе на територију било Црне Горе било Далмације.

Личности које у Бару развијају свој утицај и агитацију противу нас су ове: Мило Пламенац, адвокат и бив. народни посланик и начелник Министарства правде; Нико Дебеља садањи председник општине барске. Ова двојица и њихове присталице хватају везе са Талијанима и неком господом на Цетињу, а што се види из приложеног писма у копији. Рад овај дирижирају извесна господа са Цетиња. Арцибискуп барски потпуно нам је одан, а муслиманско и католичко становништво симпатично и с поврећем нас прима.

У Бару се говори о евентуалном могућем искрцавању Књаза Николе, изненадно. Говори се, да је Црмничка нахија одлучила да га у овоме спречи.

Италијани се не уздржавају да и отворено говоре о рестаурирању Црне Горе под владом Књаза Николе, протурајући вест о његовом доласку у Црну Гору њиховом помоћи. Они одржавају везе са људима старог режима и учествују у интригама, које ови праве.

Од битне је потребе што пре сузбити и потпуно паралисати рад цетињских људи старог режима, јер је то клица већих незгода које из овога могу проићи.

По извештају команданта Барске колоне, базирање на Бар у погледу снабдевања још није могуће, пошто пристаниште још није од мина очишћено, нити има зграда за магацине; молим да се ово хитно достави Врховној Команди и да се базирање пренесе на Котор.

Веома би било нужно што пре затевати искрцавање у Которску луку што већег броја француских трупа у циљу чувања материјала и одржавања реда, пошто се и овде има доста незгоде са такозваним комитима – пљачкашима – који нарушавају ред и пљачкају државну и приватну имовину. Овде су од стране српске војске убијена три пљачкаша на делу, јер се нису хтели предати.

Јаче груписање пука у Котору учињено је поред осталих разлога још и услед тешког снабдевања трупа у Црној Гори.

По наређењу француског адмирала, снабдевање српских трупа у Црној Гори и Котору има да базира на Котор.

Наше трупе на запад пружају се до Груде, у правцу Дубровника. За даље простирање наших трупа дуж Приморја, потребне су нам нове јединице.

31. октобра 1918. г.
Котор

Преписати
Командант, П. Пуковник,
Г. Ристић

Врховној команди Ниш.

Најхитније – телефоном

Јадранске су трупе у Дубровнику и Требињу. Народ свуда одушевљено поздравља српску војску и прокламује јединство са Србијом у Југославији.

Талијанске се трупе непрекидно искрцавају дуж целога далматинскога приморја, и шире се по Црној Гори. У Бару и Вир-Пазару има талијанских трупа. На Цетињу се бави један талијански официр, који је изјавио да је његова мисија политичке природе. Наредио сам му да се одмах уклони.

Народ јавно негодује против талијанске окупације. Негодовање прет да се претвори у оружан протест.

Талијани јавно агитују за самосталну Црну Гору и независну Албанију.

Молим за упуства.

К-да Јадр. Група
Обр. 215.
3. новембра 1918 г.
Подгорица

Преписати
Комдт. пуковник,
Милутиновић

Врховној Команди
Господину Председнику Министарства Пашићу
Скопље

Извештавао сам Вас стално о ситуацији овде. Уопште добро иде. Огромна је већина за уједињење са Србијом. Чак сепаратисти се несмеју јавно овој ситуацији противити, и тајно бушкарају. Италијани њих помажу и новчано. Томић је био у Никшићу. Ја сам био на Цетињу и Бару. Свуда смо успоставили власти и ред је добар, али ипак ако Италијани искрцају краља Николу у Бару, ситуација би се погоршала, али наша ствар не би пропала. У критичном смо стању без новца. Молим да нам се одмах упуту један милион франака. Велика Народна Скупштина састаће се у Подгорици 11. овога, која ће изгласати уједињење са Србијом.

4. нов. 1918 г.

Јан. Спасојевић

Обр. 222
Врх. Ком. Ниш. најхитније.
Г-н Ј. Спасојевић шаље ову депешу:

текст – шифра.

4. XI. 18. г.

Подгорица

Преписати

Комдт. Пуковник,

Драг. Милутиновић

Југословенски Одред

О. Бр. 1305

Команданту Скадарских трупа.

Ноћу 16/17. ов. м. једна чета са једним водом митраљеза и водом коњице приближила се је северној ивици вароши Скадра на 300-400 мет. и са непријатељем отпочела борбу 17. ов. м. у 5.30 час.

Пук је стигао код хана Вракса 17. ов. м. у 13 часова и развио 2. батаљон за напад на Скадар.

Скадар сам заузео 17. о. мца у вече, и осигурао десну обалу реке Кири и леву обалу Бојане. Слаби делови непријатељски задржали су се на Тарабошу, а непријатељ се повлачи путем ка Улцињу /десном обалом Бојане/.

Од плена има 2 топа, 4 митраљеза и доста пушака.

До сада има заробљеника свега до 300 војника и 7 официра.

Непријатељ је био изненађен, јер се нашим трупама није надао.

Талијанске трупе заузеле су Љеш и чује се, да су им предњи коњички делови око села Барбулаши.

Према мени непријатељ је имао на северној ивици вароши и батаљон јегера, а на Бардањолу 2 батаљона јегера. Војници су махом Босанци.

Веле да је на Брдици био пук од 2 батаљона Чеха, ну ово нисам проверио.

У Скадру је био бригадни генерал.

Од хране Аустријанци нису ништа оставили, и са истом ће се натезати, ако се не буде довлачила из Сан-Ђована преко Љеша.

Гледаћу да заузмем Брдицу, ако то ситуација буде допуштала.

Једна моја чета 16. о. мца заузела је Тузи, и има задатак да са југа напада Подгорицу.

У Тузи су нађена два магацина жита.

Са десном колоном потпуковника г. Симовића немам везе.

Чује се, да је у Подгорици аустријска дивизија, ну њени је ефектив јачине једнога доброга пука.

За даље операције налазим да треба кооперисати заједно са Талијанима, нарочито да се наше снабдевање наслања на њихово, јер базирање на одређено ми место због дужине комуникације и њене непролазности, нарочито у овоме добу апсолутно је немогуће.

Молим за даље инструкције.

Нужно је, да се овде задржим у циљу увођења реда, као и у циљу одмора трупа.

Молим, да се остатак трупа што пре упути, и да се о њиховим циљевима оријентишем.

Морал код непријатеља слаб.

Становништво нас свуда радо дочекује.

Нужно би било, да Подгорица што пре падне, ако већ није пала.

18. октобра 1918. г.

Командант, П. Пуковник,

Скадар.

Г. Ристић

Команда Јадранских Трупа

Обр. 223

4. XI. 1918.

Обр. 223.

Пошто је овај извештај раније примљен и заведен под Обр. од пр. м. то у акта.

5/XI. 18.

Комдт. пуковник

Подгорица

Драг. Милутиновић

Телефоном – Најхитније
Врховној Команди

Био сам на Цетињу и Котору. Свуда одушевљено дочекан. Општина и грађанство давали свечану вечеру на Цетињу у моју част и за време које Митрополит Митрофан наздравио пред великодостојницима Црногорским срећном уједињењу оба братска народа. Ја сам одговорио и нагласио успех српскога оружја у свету, и плодове уживамо у заједници.

Талијани после пето дневнога чекања у лађама у Боки Которској искрцано 2. новембра један батаљон у Котору, а један у Кастел Нови. Француски адмирал био је лично код нашега команданта пука у Котору 1. новембра молио да буде реда и не дође се до сукоба са Италијанима у општем интересу. У Црној Гори има их у Бару /један батаљон/ Вир-пазару чета и у Улцињу вод.

Ја сам у Подгорици са штабом и остаћу до свршетка Скупштине, која је заказана за 11. новембар.

Команд- - - - је пука са штабом и батеријом у Котору; остатак пука са устаничким трупама од Скадра и Андријевице све до Дубровника распоређен у малим - - - -

Потребно је појачање.

Ком Јадр. тр
Обр. 224
4. новембар 1918.
Подгорица

Ком. пуков
Милут

Команда Јадранских Трупа
О Бр. 228.
5. XI. 1918.

Делегату Краљ.-Срп. Владе,
г. Томићу да ми по овом телеграмуда потребно објашњење.

6. XI. 18. г.
Подгорица

Комдт, пуковник
Драг. Милутиновић

Бр. Службено
Команданту Јадранског одреда
Подгорица.

Још на власти у окр. никшићском нису постављене, но само чисто полициске, те стога Команда Јадранских Трупа о томе није до сада ни известила. Мислило се да се данас оде до Никшића да се присуствује изборима, да се успоставе остале власти, да се новац однесе, али због немања аутомобила морало се на пола пута вратити. Доцније кад се све власти успоставе Команданту ће се извештај поднети.

8-XI-1918. год.
Подгорица 08/XI

Делегат Срп. Владе
Свет. Томић.

Примио из Никшић у 12 пт. Јовановић
Команданту Јадранских Трупа
Подгорица

Част ми је извијестит, дасу чланови и централног извршног одбора за уједињење Србије и Црне Горе поставили полицијске власти у округу Никшићком и то: Начелник Округа: Мујо Сочица секретар Начелства Богдан Бојовић, Филип Мијушковић и Милан Радан и Љубо

Ђурић. Начелник среза Никшићког Иво Вукотић, писари среза Никшићког Милосав Никчевић и Јевто Николић. Начелник среза Бањанско-Граховског Митар Ковачевић и писари Зарија Килибарда и Мирко Драговић. Начелник среза Горанског Данило Радоичић и писари Милутин Васовић и Самуило Кртолица. Начелник среза Дробљачког Радован Томић и писари срески Милутин Вуковић и Момчило Неимаревић. О предњем част ми је извијестит Команданта –

Начелство округа
Никшић
3-11- 918

05/XI

Заступник Начелника округа
Ком. Мјеста
Мили Драговић

ШТАБ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ

Оперативно одељење

Обр. 31619

Команданту Јадранских Трупа

Начелник Штаба под горњим бројем наредио је:

„Циркулација путника на Војишном делу мора бити сведена на најмању меру. Путовање се може допустити само лицима која имају стварну и неопходну потребу за то.

Да би се ово постигло, циркулација путника вршиће се на Војишном делу по следећим одредбама:

1. – Одлазак из општине у општину истога среза вршиће се са објавама које ће издавати општинске власти:

2. – Одлазак из среза у срез истога округа вршиће се са објавама среских начелника;

3. – Одлазак из округа у суседни округ вршиће се са објавама окружних начелника.

4. – Објаве за путовања ширега обима даваће једино Врховна Команда /Полицијска секција/, или ће стављати своју оверу на објаве окружних начелника.

5. – Долазак са Позадњег дела на Војишни део може се вршити само по одобрењу Врховне Команде. У том циљу окружни начелник тражиће претходно објаву од Врховне Команде, па ће тек по пријему те објаве, пустити дотично лице на пут.

6. – Одлазак са Војишног на Позадњи део вршиће се по објавама окружних начелника, без тражења одобрења од Врховне Команде.

7. – Објава треба да садржи име и презиме, лични опис, циљ путовања и време трајања објаве. Оне морају бити под нумером и са потписом надлежног старешине.

Објаве које дају начелници окружни и Врховна Команда имају бити потписане на српском и француском језику. Кад год има могућности на објавама треба прилепити и фотографију, у ком случају није потребан лични опис.

8. – Повратак избеглица на своја огњишта вршиће се са објавама, које ће издавати наше и француске власти у Солуну, онако како је то регулисало Министарство Унутрашњих дела.

9. – Војници наши и Савезнички морају бити снабдевени прописним објавама када се крећу ван команде.

10. – Ради вођења евиденције о кретању свих путника, морају се сва грађанска лица јављати окружном или среском начелству у месту за које им је дата објава. То треба и у објави ставити.

11. – Ако се на извесној просторији Војишног дела налазе Савезничке трупе, онда ће се објаве оверавати од најближе станице француске службе безбедности /Сервице де Ренсеигне ментс, или скраћено .../, и по доласку у жељено место треба се јавити тамошњој француској станици Службе безбедности, ради евиденције.

Команданти Армија и Команданти дивизиских области настаће да се по овоме наређењу поступа издајући даља потребна наређења полицијским властима. Господин Министар војни је умољен да одреди начин путовања на Позадњем делу.“

Част ми је доставити предње ради даље надлежности.

19. октобра 1918. године
Скопље
Команда Јадранских Трупа
Обр. 239 6. XI. 1918.

По заповести Начелника Штаба
помоћник пуковник,
Пет Пешић

Штаб Врховне Команде
оперативно одељење
Дј. ОБр. 10624
Команданту Јадранских Трупа

Господин Министар војни са Пов. ФДјОБр. 14049 од 11. ов. месеца изволео је наредити:

На преставку Господина Министра Иностранних дела Пов. Бр. 4391 од 9. ов. месеца

Наређујем:

Да све војне власти омогућавају кретање у слободној земљи свим страним новинарима, који имају потребне легитимације и препоруке, и да им у свему буду на руци.

Част ми је доставити предње ради знања и даље надлежности.

17. октобра 1918. године
Скопље

По заповести Начелника Штаба
помоћник пуковник,
Пет. Пешић

Достављено:

Команданту: Моравске, Тимочке, Дунавске, Дринске, Шумадиске,
Вардарске, Косовске и Ибарске дивизиске области и
Команданту Југословенских трупа.

Команда Јадранских Трупа

Обр. 240

6. XI. 1918.

К. дима места

К-дту устанничких трупа В. П. II југослов. пука

Господин Министар војни са Обр. 14049 од 11 пр. м. наредио је:
текст

Нека се комдт по овоме управља.

6. XI. 18. г.

Преписати
Подгорица Комдт, пуковник
Милутиновић

Телефонограма – најхитније
Врховној команди

До сада су Јадранске трупе у борбама заробиле око 5000 војника,
међу којима преко 200 виших и нижих официра. Већина од заробље-
ника упућена је у Скадар Французима, пошто је знатно ближе, а и због
исхране.

Дакле, Јадранци су, у борбама, знатно више заробили него што
им је јачина.

Команда Јадранских Трупа

Обр. 245

6. XI. 1918.

Подгорица.

Командант, пуковник,
Милутиновић

Команда Јадранских Трупа
 Обр. 247
 7. новембра 1918. г.
 Подгорица
 Начелнику главне вој. станице Подгорица

За смештај штаба ове команде потребна је једна зграда са 7-8 одељења. У споразуму с месним властима начелник ће оваку зграду изабрати првенствено од државних и јавних зграда, које су и до сада служиле за смештај надлештава, а у недостатку реквирираће, по Закону, и приватну зграду.

Ову зграду начелник ће одмах снабдети потребним канцеларијским намештајем и обезбедити је огревом и осветљењем, па ће ми о извршењу поднети извештај.

Хитно је.

Преписати:
 Комдт. пуковник
 Драг. Милутиновић

Команда Јадранских Трупа
 Обр. 250.
 Начелству окружном
 Подгорица

Нека начелство стави до знања свима полицијским и општинским властима у округу, да је начелник главне војне станице у Подгорици овлашћен да у моје име издаје потребна наређења за снабдевање станице и да су све власти сва наређења те врсте дужне извршавати најтачније и увек хитно.

Неизвршење оваких наређења биће повод да се према кривцу примене најстрожије казне.

7. новембра 1918. г.
 Подгорица.

Командант, пуковник,
 Драг. Милутиновић

Најхитније
 Команданту места
 Цетиње.

Примио сам командантов извештај о маршовању италијанске војске.

Командант ће ставити у дужност црногорским војним властима да италијанског команданта пресретну пре доласка у Цетиње и да се код њега извести о циљу маршовања, и о намерама које тај одред има, па да му саопшти да никаква савезничка помоћ није засада потребна и да су смештајне прилике на Цетињу врло рђаве.

Даљу акцију оставите црногорским војним властима, а мене о свему хитно извештавајте.

Команда Јадранских Трупа
Обр. 255
7. новембра 1918.
Подгорица.

Командант, пуковник,
Милутиновић

Команда Јадранских Трупа
Обр. 262
8. новембра 1918. г.
Подгорица.
Врховној Команди
Ниш.

Стање је у Црној Гори сада овако:

Постављене су полицијске и друге власти, али оне немају никаквога ауторитета. Војска није мобилисана, и црногорски официри и војници сад се налазе код својих кућа. Нереда уопште нема, али се и сад предузимају пљачке. Све државне установе свуда су опљачкане. У целој земљи влада општа оскудица у животним намирницама. Централне власти нема, привремена влада није образована; њену власт врши наш Црногорски одбор, али без моћи и без ауторитета.

Уједињење са Србијом у начелу нема противника, али ће се при коначном уређењу тога питања појавити разнолика мишљења. Избори за Народну Скупштину, која о томе има да решава, извршени су 6. ов. м. а у неким крајевима /Никшићу, Цетињу и т. д./ извршиће се данас. Успех је, може се рећи обезбеђен.

Талијанска окупација Приморја наишла је на неодобравање и мржњу. Иза ње се можда крију комбинације са краљем Николом и самосталном Црном Гором, мада о томе нема сигурних доказа. На некојим местима талијанска посада демонстративно развија црногорску заставу. Народ је готов и оружаном руком да протера Италијане, чија акција међу Црногорцима у опште нема присталица.

Подстрекивани Талијанима, Арнаути из околине Скадра развијају мисао о независној Албанији. Неколико случајева непризнавања црногорских власти у области на граници Црне Горе већ су забележени.

Да би се сузбиле ове сепаратистичке тенденције у опште, потребна је оружана сила јача но што је ја имам.

Други југословенски пук са свима придатим му деловима употребљен је скоро сав за окупацију приморских вароши. У многим местима посада је или сувише слаба или је никако и нема. Црногорске трупе нису до сада могле бити употребљене, јер су дезорганизоване и јер није обезбеђено снабдевање новцем, храном и оделом. Међутим мобилизацијом црногорске војске могао би се добити један пук нашег ратног састава, који би могао учинити великих услуга за консолидовања стања, које ми овде заводимо. И официри и војници вољни су да нам свесрдно послуже.

Иза ових разлога молим да се журно расправи питање о новчаном снабдевању исхраном и у оделу црногорских и Јадранских Трупа, јер се без тога Јадранске Трупе не могу употребити за извршење задатка нити се може приступити формирању црногорских јединица, које су врло потребне.

Преписати:
Комдт, пуковник
Милутиновић

Број 167.
Команданту Италијанских трупа
Г. мајору Гвадалупи
Чекање.

Централни извршни комитет за Црну Гору извешћава нас својим брзојавом од 7/11. Број 07, да италијанске трупе према споразуму између савезника не смију улазити у нашу територију. Према овоме упозоравамо Вас, да се изволите са Вашим трупама још данас удаљити са црногорске територије, у противном случају ми скидамо сваку одговорност за могућност проливања крви, која би Вашим боравком на нашу територију могла бити проузрокована.

Командант Мјеста
Војвода Стево Вукотић
Цетиње,
8. новембра 1918. г.

Команданту мјесних трупа г. мајору Алексићу,
Цетиње

Шаље Вам се овај акт који сам јутрос послао ком. тал. трупа за Његуши
на увиђај.

Војвода
С. Вукотић
Команда Цетињ. Трупа

Бр. Команданту Јадранских Трупа;

Част ми је послати команданту ултиматум, који је упућен Ита-
лијанским трупама од стране Црногорског народа.

8. новембра 1918. год.
Цетиње.

Командант мајор
Милић К. Алексић

Команда Јадранских Трупа
О Бр. 272.
8. новембра 1918. г.
Подгорица.

Делегату Краљ. – Срп. Владе,
Г-ну Светозару Томићу.

Да би се, одмах по састанку Народне Скупштине, могло присту-
пити организацији власти у Црној Гори и евентуалној општој или дели-
мичној мобилизацији црногорске војске, потребно је да ми Црногорски
Одбор поднесе:

1. – пројект за устројство централне државне управе у Црној Гори;
2. – пројект буцета за све државне установе, рачунајући ту и војс-
ку, које би имале да отпочну функционисати одмах; и
3. – пројект за извршење свих послова, који се неодложно морају
одмах посвршавати, како би нормалан државни живот могао што пре да
се воспостави.

При изради ових пројеката одбор треба да консултира црногорске
стручњаке, упознаће са приликама и ранијим државним животом у Цр-
ној Гори, и да има у виду потребе садањег момента.

Ствар се, у опште, има сматрати као хитна.

Преписати.
Комдт, пуковник,
Драг. Милутиновић

Команда Цетињских трупа
Бр. 68
Команданту Јадранских Трупа
Подгорица.

Част ми је известити Команданта, да сам у свему поступио по инструкцијама добивеним од Команданта. Мајору италијанском г. Гвадилупи стављен је ултиматум, да још данас очисти територију Црне Горе; одмах је италијански командант предузео повлачење, молећи да га не дирају у повлачењу.

Морално стање код италијанске војске мизерно је.

Наређено је народу да прати њихово повлачење све до граница Црне Горе.

Цјелокупан овај инцидент завршен је до сада без крви; италијанска војска претрпила је огромно понижење.

О цјелокупном раду послаћу накнадно опширан извештај.

У прилогу под ./ ч. част ми је послати копију ултиматума црногорског народа, који је упућен италијанским трупама.

8. новембра 1918. г.
Цетиње

09/XI

Командант, мајор
Милић К. Алексић

Команда Јадранских Трупа

Италијани хоће на Цетиње.

О бр. 278.

9. XI. 1918.

О. Бр. 278.

Пошто је под ОБр. 274. поднет извештај

Врх. Ком. то

У акта.

9. XI. 18.

Подгорица

Г. Командант, пуковник,
Драг. Милутиновић

На данашњем збору грађана вароши изабрани су за повјеренике:
Митрополит Др Гаврило Дожић
Спасоје Пилетић
Др Нешко Радовић
Љубомир Аломазић
Милош Лазаревић
Радомир Кривокапић
Милош Бошковић
Гавро Милошевић
Баја Вујошевић
Јован Почек.

6-XI 1918,
Цетиње.

Предсједник збора
Митрополит Пећски
Др Гаврило Дожић

Команда Јадранских Трупа
О бр. 280.
9. XI. 18.
11/XI/18.

Обр. 280.
По пријему к знању
У акта.
Комдт, пуковник,
Драг. Милутиновић

1. чета 2. батаљона
М. Југословен. пука
Пов. Бр. службено

Команданту Јадранских Трупа

У синоћном извештају обећао сам да ћу Вам одмах послати и друге, који ће бити као наставак његов.

Ноћас је г. Дрецун био код пуковника г. Фурту гдје је био и његов шеф штаба, и задржао се до 3 х. јутрос. Имао се послати извештај по нарочитом куриру у Париз:

- 1./ О жељама и захтевима Босанаца и Херцеговаца, Хрвата, Далматинаца и у опште Јужних Словена у данашњој Аустро-Угарској;
- 2./ О тежњама Црногораца;
- 3./ О захтевима уопште Албанаца и
- 4./ О политичким акцијама Срба и Талијанаца у погледу питања о Скадру.

а/ На прво питање у погледу Босанаца и Херцеговаца г. Дрецун је г. Фуртуу изјавио да је Босна и Херцеговина насељена из три елемента словенске расе на име: Срба, муслимана и Хрвата, да су од вајкада жеље тамошњих Срба биле, а то је претежно елеменат Босне и Херцеговине, да се саједине са Србијом, што је данас већ свршен чин, бар како он мисли. Што се пак тиче Муслимана да међу нима нема никаквих Турака већ да су то све Срби делегати и да се деле на две партије на име: млади и стари Муслимани. Млади Муслимани који су са школом добили и појам о народности кажу сасвим да су Срби најчистије српске крви и да их од осталих Срба данас ништа друго не дели до једино вера, коју они данас у XX веку држе само као један обичај, и да сви ти Срби Мухамеданци као и остала њихова браћа православне вере желе уједињење са Великом Србијом и ступање са Србима из Србије и осталих покрајина у велику Југословенску заједницу. Стари пак Муслимани људи нешколовани и необразовани а под утиском верског фанатизма називају се Турцима те да би желели као такви ступити у заједницу са турском Царевином, кад би то могло бити а што је то данас немогуће тако да и они са младим Мухамеданцима приступају у заједницу са Великом Србијом.

Мањина пак Хрвата у Босни и Херцеговини да се такође дели у две партије на име: коалиција и франковаца; да је коалиција од вазда гледала да ће уз присаједињење са Великом Србијом доћи до свог народног ослобођења, а да су франковци под утиском клерикализма били од вазда Аустријски плаћеници, те тако сејали раздор између Срба и Хрвата, и тежили за Аустријску Круну, но да данас кад Аустрије већ не постоји морају ноленс-воленс придружити се коалицији. Што се тиче Хрватске Круне да се може казати као и за Хрвате у Босни и Херцеговини да су и они подељени политички у коалиционаше и Франковце, и да коалиција у остварењу Велике Србије гледа свој народни спас и да се има одмах са Србијом удружити за остварење Југославије а да би форму владавине у Југославији имала решити Велика Југословенска Круна Скупштина. Далматинци већином Срби православне вере желе неодложно присаједињење са Србијом и са овом на чело ступају у велику Југословенску државу. Да у Аустрији живи и треће словенско племе Словенци, који као и Хрвати гледају у стварању Велике Србије њихово народно ослобођење, и да су њихове жеље да са осталим Словенима из досадање Аустро-Угарске Монархије ступе у заједницу Велике Југославије.

б./ Да се Црногорци деле на две политичке групе: Група Омладинаца и група старих Црногораца. Да група омладине жели да се неодложно присаједини Србији под круном Кара Ђорђевића осуђујући Краља

Николу да је издао Црногорце тиме, што је Аустрији предао Ловћен за /60.000.000/ шездесет милиона круна; што је Омладина са својом декларацијом издатој на Цетињу и јавно публиковала црногорском народу, позивајући га да одмах уз помоћ својих народних представника, који се имају изабрати 6-ог ов. м. а 11-ог се састати у Подгорици призна за свог краља – краља Велике Србије. Да група старијих Црногораца такође жели уједињење са једном Великом Србијом у којој би Велика Народна Скупштина свих Срба из свих српских покрајина имала решити форму народне владавине или бар да као независна јединица ступи у састав Југословенске државе. Ово њихово начело ма да га отворено не смеју пред народом изнети, а које је добро познато Омладинцима, потпуно је пропало тиме што су се нашли пред једним свршеним чином што ће Велика Народна Скупштина од 11. ов. м. изабрати за свог владара Краља данашње Србије.

в./ Што се пак тиче жеља Албанаца: да и они сами не знају што желе, и да су то људи неспособни за сваку самосталност, те да се отимају о протекторат појединих великих сила, како би данас од једне а сутра од друге могли што више новаца прибирати. Да је Албанија насељена од Муслимана који нису турског порекла и од дивљих Малисорских католичких хорда; да би Муслимани желели видети остварење једне чисте муслиманске државе са једним турским принцом на челу, у шта се данас не верује да може бити, те да би се радије присајединили ма којој другој држави него ли ступили у заједницу са Малисорима, који би у том случају у претежној већини били, тако да би они, Муслимани, били у таквој једној држави рајина раја, што им њихов Коран никако не дозвољава. За Муслимане Скадра г. Дрецун је изјавио г. Фуртуу да они, као што сам Вам јуче јавио, сачињавају већину становништва града Скадра, да никако не трпе уједињење са Малисорима, и да ће ускоро поднети му изјаву да Скадар припадне Југословенској држави, пошто би илузорно било мислити на формирање једне чисто Муслиманске Албаније на челу са једним турским принцом. Да хорде Малисорске са којима управљају католички попови, а који су били аустријски плаћеници желе кад би то могло бити остати и даље аустријске креатуре, а данас кад виде пропаст Аустрије, захтевају неку самосталност под талијанским протекторатом, како би од ове могли убудуће, као и до сад од Аустрије, примати само новац и друго ништа, јер да су они неспособни за сваку културу и да немају никаквих појмова о правој чистој самосталности; да Италијани добро познају карактер тих варвара и да јавно њихови официри агитују код тих племена за такав талијански протекторат, и да немилице у ту сврху деле преко арбанашких Хрвата и католичког свештенства велики новац кроз арбанашка племена.

г./ О акцији Срба у Скадру да се ништа није предузимало, јер Срби мисле и држе да је Скадар њихов, кад су га сада и по трећи пут освојили с пушком у руци, и дали до сада за његово ослобођење преко пет хиљада српских бораца о чему сведоче Тарабош, Бардањол и Брдица, и да би они кад би неко покушао да га и сад отме и по четврти пут освојили па макар да би и до последњег изгинули.

Што се пак тиче талијанске акције да је она отворена и да дано-ноћно талијански официри раде на то да се одавде удаљи прво српска војска а после и француска, те да они сами остану у Скадру, како би у свему са Албанијом могли да господаре по њиховој жељи; да су помоћу новца просутог преко арбанашких првака и католичког свештенства да од Арбанаса прибаве једну такву изјаву и молбу на талијанску владу додајући да би новој Албанији имали приписати Улцињ и Бар као тобож арбанашке вароши, и да би ту њихову изјаву имао понети у Рим скадарски богаташ Анђел Нушкулић. Кад је ово последње г. Дрецун саопштио г. пуковнику овај је чисто изненађен устао и одмах пошао својој приватној соби и донео молбу Анђела Нушкулића у којој тражи да му се дозволи слободан пут за Француску – бајаги трговине ради. Одмах је решено да се Анђел Нушкулић задржи у Скадру и буде под тајни полицијски надзор, јер да и сам шеф штаба има саопштење да је Нушкулић талијански агент провокатор, и да се сад јасно види да је он хтео, варајући Французе за његов пут у Француску, час пре изгледа дохвати италијанских обала. На крају г. Дрецун је дао знаке г. Фурту да би целисходно било да се из Скадра неодложно протерају сви Арбанаси који нису скадарски становници јер су они ти који под упливом италијанског новца буне Скадрани, и да је г. Дрецун уверен кад би г. Фурту те мере предузео, да и Скадрани римокатоличке вере, као њихови суграђани Муслимани, би у кратком року изјавили жељу да се Скадар присаједини Југославији.

Господине пуковниче, овакав рапорт послат је од пуковника г. Фуртуа по нарочитом куриру у Француску, са додатком самог пуковника да се фактички даље не могу трпети овако отворене агитације талијанских официра, које би агитације могле лако и убрзо изазвати проливање крви између Талијанаца и Срба, а да и сами, Французи не могу равнодушно гледати на све те талијанске агитације тим пре, што је извештен да је талијански пуковник и после примирја дао пронети вест међу Арбанасима: да су Немци на западном фронту заробили преко 250.000 Француза и Енглеза и да је Америка из савеза иступила. То је све што је г. пуковник јавио својој влади и јутрос однео курир за Бар.

Господине пуковниче, сад стоји до Вас да видите у колико су целисходна ова горња саопштења г. Дрецуна, која је г. Фурту узео као

тачна и у потпуном складу са нашим жељама и да нам неодложно пошто ја држим да је за нас питање Скадра једно животно питање, упутите Ваше инструкције за наш даљи рад у том смислу, или у противном да наредите да све даље кораке по тој ствари прекинемо ако се озбиљно не мисли на Скадар. Терен је припремљен, и ми држимо да ће се имати великог успеха нарочито код Муслимана. Ми ћемо и даље настојати да се сви Арбанаси дошљаци уклоне из Скадра, да би посао ишао лакше.

Поверљиво саопштио је синоћ шеф штаба г. Дрецуна да су из Париза стигли у Скадар постарија Црногорца да раде за ствар Краља Николе. Њихова имена није хтео саопштити, али је оставио да ће их казати доцније. Свакако држимо да су та двојица стигла са талијанском војском.

Овде је код мене и г. Шћепан Лазовић кога је упутио делегат српске Владе при Вашем штабу г. Свет. Томић. Он и поп-Штиркић су послали свој извештај поводом избора посланика за Скадар. И г. Лазовић се дао на овај општи посао. Он је синоћ дознао од Мало-бега садашњег шефа полиције: да су скадарски Муслимани и католици толико завађе-ни и да никако не могу бити заједно. Још је сазнао и ово: да је Есад-паша из Француске послао наређење своме поверенику у Тирани а овај из Тиране писма својим људима у Скадру, да буду мирни, а ако им Италија затражи оружје да даду од сваких двадесет пушака само једну, а остале сакрију, и да се у свему држе солидарно са Српским трупама у Скадру, а да се за савете имају обраћати само Команданту Српских трупа.

Понављам да је терен по све подесан а до Вас стоји какву ћете нам наредбу дати за будући рад.

Овај извештај још нисам завршио а г. Дрецуна се вратио од пуковника г. Фурти који му је саопштио: да мора /г. пуковник/ поднети својој влади извештаје о томе, како се врше сад избори у Црној Гори – да није случајно под пресијом српске војске, и какво је расположење у Црној Гори. За тај посао он мора послати одмах човека у Подгорицу да му поднесе тачан извештај о свему. И као најподесније лице он упућује г. Дрецуна замоливши га да одпутује што је могуће пре у Подгорицу. Г. Дрецуна се примио тога посла известивши одмах мене, и замолио ме да овај извештај пошаљем што је могуће пре, како би био у Вашим рукама пре него г. Дрецуна стигне у Подгорицу. Кад већ он буде у Подгорици он ће Вам објаснити боље целу ситуацију, а Ви из свега овога оцените цело његов рад овамо.

7. новембра 1918. год.
Скадар

09/XI

Командир, капет. I кл
Чед. Џ. Милићевић

Команда Јадранских Трупа

О бр. 285.

9. XI. 18.

ОБр. 285

9/XI/18 у 8х

Командиру л.ч. 2 бтљ. II ј. сл. Пука

Извештај командиров Пов. Бр. службено од 7. ов. м. примио сам.

Поново препоручујем командиру да ради обазриво и да се не истиче сувише.

Јуче је одавде упућен на службу у ту чету бив. црногорски поручник Ђон Бради, Арнаутин по пореклу, а данас се упућују официр Демир Ђамил и наредник Шефип Пеливан. Ови су људи овде непознати, па с тога нека се командир према њима односи са потребном резервом, док не стекну његово потпуно поверење. Употребити их све за агитације у корист наше ствари, а од припадљности издајите нам засад један оброк хране у натури.

Што се тиче г. Дрецуна, о њему ће командир накнадно добити специјална обавештења. Он је сад овде.

Постарајте се да усмено издејствујете код пуковника Фурту да се француске трупе повуку са територије Црне Горе што пре, јер присуство француских трупа омогућава Талијане да претендују на сличне повластице. О резултату овога корака, поднесите ми хитан извештај.

Јавите одмах о организацији снабдевања.

11. XI 18. г.

Подгорица

преписати.

Комдт, пуковник,

Драг. Милутиновић

1. чета 2. батаљона

II Југословен. пука

Пов. бр. Службено

Команданту Јадранских Трупа

Наређење Ваше О Бр. 254 као и писмо пуковника г. Фуртуа примио сам, и писмо предао г. пуковнику. Господин пуковник ништа важно није рекао већ само одобравање у смислу Вашег писма.

Што се тиче исхране наших трупа у Црној Гори за сада ће бити овако – наравно док храна почне да се превлачи. У Бару су пристигле четири француске лађе где се истовар има да врши. Одатле ће се храна

преносити на Вир-Пазар, а из Вир-Пазара лађама за Ријеку, Плавницу и Скадар. Господин Петар Вукић марински капетан је долазио овамо, и он је вероватно добио инструкције од самог пуковника г. Фуртуа. Он се очекује овде сад са моторним лађицама и чамцима.

Французи су обећали да подигну телефонску линију до границе Црногорске. Ако они то учине, а обећавају за 3-4 дана, онда ћу и ја имати везе са Подгорицом, пошто имам везе са њиховом централом. Не буду ли они хтели подићи ту линију из познатих разлога, онда ћу је ја сам са мојим војницима поставити. Пешачки саобраћај са Подгорицом све је несигурнији. Синоћ су дошли наоружани Арнаути из Хота и Груда и тражили да се и они присаједине Албанији, пошто веле неће никако да остану под Црном Гором. Манифестовали су пред општином и разишли по вароши. Данас се они исти виђају са овдашњим католичким свештеницима. Сазнао сам да их је на ово позвао црногорски ђенерал Сокол Бацо Ивезић, који је јуче био стално са њима и предводио их међу њима био је и Ђон Ника хотски командир. Због те несигурности на путу Подгорица Скадар пуковник г. Фурту је пристао да се српској Команди –посади у Скадру да један моторни чамац.

Од виђених наших радника овде се налазе: архимандрит Виктор, поп Јован Штиркић и учитељ Харалампије Андрић. Они су без икаквих средстава већ од евакуације наше и пропасти Црне Горе, зато молим да се нађе пута и начина да им се материјално притекне у помоћ што је могуће, јер су материјално и до сад пропали. Тако исто требало би помоћи и г. Петра Вукића, који је сачувао све бродове на Ријеци. Пуковник г. Фурту је обећао да ће дати плату и г. Вукићу и његовом колеги, чије име не знам, но ја мислим да је боље да се он тиме не везује уз Французе.

Г. Дрецун треба да стигне у Подгорицу у суботу вече. Он ће поћи лађом до Ријеке а одатле у Подгорицу. И ако су се моја последња два извештаја базирала на његовим обавештењима, ипак мислим да би требало испитати и проверити тачно његове намере. Ја мислим да ћете га Ви боље упознати и испитати, и да га можда већ и израније познајете. Његовим обавештењима истина не може да се стави ни најмања примедба, али је необјашњиво то, што је сам дошао са Цетиња у Скадар, и што је примио на себе ту мисију самога пуковника г. Фурту-а коме је дао већ информације за које га он нарочито и шаље.

Шаљем Вам писмо које ми је пуковник г. Фурту дао да Вам испошаљем.

8. осмог новембра 1918. год.
Скадар

9/XI 20 х

Командир, капетан I кл.
Чед. Џ. Милићевић

Не истичући се сувише и не поверавајући се никоме, командир треба будним оком да прати шта се догађа у Скадру и да о томе хитно извештава.

Мислим да не би било рђаво да се у Скадру организује једна мирна манифестација у корист сједињења са Србијом. О овоме ће се командир на веома обазрив начин споразумети са тамошњим насељењем, пријетећи расположеним према нама, и постајати се, такође обазрив, да ова манифестација, ако се у опште природи, не буде повод за непријатне инциденте. О томе, шта у погледу манифестације буде пројектовано, командир ће ме, пре но што приступи извршењу, известити.

Пошто г. Дрецун долази овамо, то ће даља упутства добити од мене лично.

За г. Штиркића и Андрића командир ће поднети засебан и образложен предлог. Ово учинити одмах. Односно г. Петра Вукића и бродарске команде на Ријеци, наредио сам што је потребно.

Командир ће ми одмах поднети извештај, из кога ћу видети:

1. – како ће детаљно бити уређена веза телефонска Скадар-Подгорица;

2. – како ће се, у појединостима, одржавати веза између Скадра и Подгорице помоћу моторног чамца, који је командир у ту сврху добио; и

3. – како је организовано снабдевање српских трупа у опште и где ће бити устројен магацин хране, искрцане за српске трупе, и у опште: докле ће се пренос хране вршити француским средствима и где ће се предавати нама ради даљег преноса. Ово питање командир ће детаљно проучити и поднети исцрпан извештај.

Пуковнику г. Фурту шаљем засебно писмо.

Извештаје слати и даље што чешће.

10. XI. 18. г.

П-горица.

Преписати.

Комдт, пуковник

Драг. Милутиновић

ОБр. 288.

9/XI/18 г. 20 х

телефоном

Командиру места

Ријека

У суботу 10. ов. м. стићи ће на Ријеку, долазећи из Скадра, г. П. Дрецун, бив. црногорски чиновник.

Командир ће г. Дрецуна на Ријеци сачекати, прихватити и без икаквог одлагања лично га допратити до Подгорице и предати начелнику штаба ове команде.

преписати:
Комдт, пуковник
Драг. Милутиновић

9. XI. 18. г.
П-горица.

II.

Команданту места
Ријека.
Телефоном

Јавите ми какав је састав бродарске команде на Ријеци, по чиновима, и да ли је љуство и какве припадљености досада уживало.
Хитно је.

Преписати.
Комдт, пуковник
Драг. Милутиновић

10. XI. 18. г.
П-горица.

III.

К-диру л. ч. 2. бат. II ј. – сл. пука.

Извештај командиров Пов. бр. службено од 8. ов. м. примио сам.

Потребно је да се командир изјасни у колико саопштења, која му је учинио г. Дрецун, одговарају правом стању ствари тј. има ли командир доказа да су између пуковника г. Фурту и г. Дрецуна вођени доиста онаки разговори, какви су представљени саопштењима г. Дрецуна.

COMMANDEMENT DES
TROUPES ALLIENS

de SCUTARI

Le 21 Novembre 1918

Etat-major

No 3/2.

Le Colonel BARDI de FOURTOU,
Commandant les Troupes Alliees de SCUTARI
a Monsieur le Commandant
des Troupes Yougo-Slaves a PODGORITZA.

J'ai l'honneur de porter a votre connaissance que j'ai recu, par deux fois, une delegation des scefs des tribus de HOTI et de GRUDA, que des bandes armees montenegrines menacent d'occupation et de requisitions.

Dans l'interet general et pour eviter toute effusion inutile de sang, je crois qu'il serait prudent de prendre les mesures necessaires pour sursoir a cette occupation.

9/XI

20 h

Fourtou

ОБр. 292. Превести
9. XI. 18. 20 х
Команданту Савезничких Трупа
Скадар.

Поводом саопштења, која вам је учинила делегација писмена Хоти и Груда, част ми је да Вас известим, да је овде ствар у томе, да се на територији Црне Горе, како је она обележена букурешким уговором од 1913. г., рестаурира законита црногорска власт. Према овоме никаква ни окупација ни реквизиција није ни покушана у областима, које Црној Гори не припадају, нити ће се покушавати.

Обавештења, која не одговарају правом стању ствари, добио је тај командант од лица, непријатељски расположених према законитој Управи у Црној Гори, и вољних да у околини Скадра продуже и даље стање интрига и нереда које је владало до ослобођења те вароши од стране српске војске.

Преписати
10. XI. 18. г.
П-горица

Комдт, пуковник
Драг. Милутиновић

Команда Јадранских Трупа
ОБр. 293.
10. новембра 1918. г.
Подгорица.

Врховној Команди.

Сутра 11. ов. м. састаје се овде у Подгорицу Народна Скупштина која има да прокламује уједињење Црне Горе са Србијом. Ова се ствар може сматрати као потпуно сигурна.

Потребно је, међутим, да одлука црногорске Народне Скупштине о уједињењу буде од стране наше владе одмах прихваћена и санкционисана и да власти у Црној Гори буду одмах организоване по одредбама наших закона. Од брзине, са којом се ова одлука усвоји и у дело приведе, зависи даљи ток догађаја.

Ја ћу се постарати да ову одлуку сутрашње Н. С. што пре доставим.

преписати.
Шифрирати

Ком. пуковник
Милутиновић

1. чета 2. батаљ. II Југослов. пука
Пов. Бр. служб.

Команданту Јадранских Трупа

Синоћ је у Скадар дошао г. Петар Вукић са лађом из Ријеке и са њим дошао и г. Душан Дреџун бив. секретар црногор. посланства у Цариграду. Г. Дреџун је дошао са Цетиња својом иницијативом у намери да за општу ствар ради у Скадру. Његова појава овде учинила је одмах преокрет у погледу нашег стања. На лађи је сам дошао и један француски мајор г. Фор, који ће бити интендант за француске и наше трупе. Он је – г. Дреџун, одмах ступио у везу са г. Готом и у њему нашао још једног нашег оданог пријатеља. Г. Дреџун му је испричао догађај који се одиграо у Вир-Пазару приликом уласка талијанских трупа. На име. У Вир Пазару приликом ослобођења народ је истакао све саме наше – српске заставе, а међу нашим на пристаништу су биле и савезничке. Талијани су одмах тражили да се скине српска застава, а да се дигне црногорска / Краља Николе / на шта је грађанство одговорило: да је то општа-Српска

застава и да они друге немају. Захтевали су да се одмах скине француска застава, и кад то нису учинили, Талијани су је сами скинули. Француска застава дигнута је тек 4ог ов. м. поново.

Г. Дрецун је поводом овога дао своје мишљење да би требало послати на Вир-Пазар и у Бар француских трупа, да би на тај начин рад Талијана био паралисан и донекле под контролом. Такав предлог дао је и пуковнику г. Фурту, и две чете су из Скадра данас отишле, једна за Вир-Пазар и једна за Бар.

Јутрос већ рано пуковник г. Фурту тражио је г. Дрецуна. Значи да је мајор г. Фор већ представио г. Дрецуна. Ја сам у то време ишао начелнику његовог штаба и самом пуковнику поводом наређења Обр. 199 и поводом постављања телеграфске и телефонске линије са Подгорицом. Г. Дрецун није хтео отићи док се самном не споразуме, и обећао да ће отићи г. пуковнику по подне. После подне г. Дрецун је отишао у 14.30 х. Г. Пуковник је био потпуно обавештен какву личност има пред собом, и одмах тражио да се изјасни о томе: “да ли је опортуно да дође Краљ Никола у Црну Гору, и шта он лично мисли о томе“. Г. Дрецун му је одговорио: да се цела Црна Гора нашла пред свршеним чином о уједињењу Србије и Црне Горе под круном Карађорђевића, и да сваки покушај његовог доласка у Црну Гору би могао изазвати револуцију и грађански рат у земљи, и тиме осујетио остварење Југославије“. Г. Дрецун је дао ову изјаву потпуно отворено и јасно, и на питање г. пуковника: да ли он то може јавити својој влади под именом информације г. Дрецуна, г. Дрецун је одговорио да може. Из разговора г. пуковника види се да Краљ Никола ужива још симпатије Француске, али кад су се и они сад нашли пред свршеним чином уједињења држава, да ће бити по могућности на расположењу са војничким властима. За све могуће последице, које би могле наступити у земљи, по сазиву Велике Народне Скупштине, ма да је поверљиво саопштио г. Дрецуна да се војничка зона не протеже даље од Скадра и Бојане, и да је чисто на своју руку и на своју одговорност, и да би задовољио захтеве и контра балансирао уплив талијански, послао чету Француза на Вир и чету у Бар. На питање г. Дрецуна шта он мисли о Скадру и коме има припасти одговорио је да он званично о томе не зна ништа, једино да ј чуо од г. Фора, који је сад стигао са Крфа, да се рачуна и мисли да ће Скадар припасти Југославији кад већ варош Трст има припасти по свима изгледима Италији искључујући ратна пристаништа Полу, које би имало са околином Трста сачињавати део Југословенске државе. Овакво обавештење г. Фор је дао г. Дрецуна одмах још на путу.

Кад га је г. Дрецун умолио да издејствује да се из Скадра по могућству удаљи талијанска војска за коју се зна да отворено пропагира противу Велике Србије и успостављања Југославије, и да у ту сврху не-

милице деле талијански новац међу Арбанасима, те да тиме воде политику на штету наших-Југословенских интереса, г. Фурту му је одговорио да талијански официри то могу чинити јер да им је обала у непосредној близини и да могу кад хоће и колико хоће искрцати војске у Приморју Црне Горе. Г. Дрецун се на то изјаснио да и Срби, ако Французима буде стало до тога, могу у најкраћем року формирати онолико војске колико буду зажелели – на шта г. Фурту није хтео да одговори никако. У даљем току говора г. Фурту је казао да он зна и познаје све тежње Талијана, односно да би они желели да од Јадранског Мора створе језеро талијанско, али да Република Француска са савезницима Енглеском и Америком никад неће дозволити, и да је француска војска као политички незаинтересована и дошла овамо да помогне нама у извођењу наших српских и Југословенских идеја, и да је он као представник те војске готов да не само саопшти наше жеље Француској влади но и да их поткрепи са својим сходним изјавама. Изразио се г. Децуну да су скадарски Турци за које он знаде да сачињавају две трећине грађанства отворени непријатељи Француза и Француске војске, и да му је саопштено да су се они борили у редовима турске војске противу Француза. Г. Дрецун је одговорио г. пуковнику да су то само подвале и да у Скадру нема Турака изузев малог броја, већ само муслимана, и да су то муслимани српског порекла, - односно ренегати, и да он – г. Дрецун држи, ма да је синоћ стигао у Скадар и да се са Муслиманима није видео, да ће муслимани као и остали Срби тражити да Скадар припадне Србији – односно Југословенској заједници. Г. Фурту је на то одговорио: кад г. Дрецун тако мисли, зашто ти Муслимани, односно Срби како их он назива нису њему ни до сад, како он то мисли, учинили какву представку. Одговор г. Дрецуна је био: да се они плаше, по његовом убеђењу, албанских католика, које протежира талијанска војска, а која је овде у Скадру у већини. Установљено је да г. Дрецун са мном заједно подјејствује код Муслимана да ови ту њихову жељу писмено изјаве пуковнику г. Фурту-у, који је обећао да ће је чим је прими телеграфски саопштити својој влади, и у томе и у сваком погледу што се тиче Скадра подупирати наше жеље и тежње.

На крају молио је г. Дрецуна да се стави његовом шефу штаба на расположење с којим се има састати вечерас у 21 час, али да је г. Дрецун задржао свој одговор на пристанак или непристанак све дотле док Вас преко мене не извести и у томе смислу не добије Ваше мишљење.

Из свега горе наведеног види се да ми за нашу ствар имамо у г. Фурту једног искреног пријатеља а и тајног борца, ако се могу тако изразити, за наше ствари у овим крајевима, те остаје све до Вас какве ћете нам дати инструкције, а ми смо решени ако устреба да за Скадар, који по трећи пут освајамо заложимо и наше животе.

Поводом овога стања у Скадру молим Вас, господине пуковнице, за детаљна упутства, ако се уопште мисли на то да Скадар уђе у опсег Југославије. Пре свега овде треба упутити лице вично тим пословима, са већим искуством и политичком репутацијом и издејствовати да посада Скадра буде бар као и осталих Савезника. Ако познајете г. Дрецуна и ако мислите и верујете да он може руководити овим послом, Ви га овластите и дајте упутства. Ја ћу и даље као и до сад чинити све што до мене стоји и потпомагати га.

Поводом постављања телеграфске или телефонске везе са Подгорицом био сам код начелника штаба и самог пуковника г. Фуртуа, коме сам изјавио уједно да по Вашем наређењу морам сачекати наређења наше Врховне Команде. Начелник Штаба је одговорио – да би они дошли у контрадикцију кад би нам дозволили ту везу. Јер вели, како би то изгледало: ми вам наређујемо да напустите Скадар и ви то наређење не извршујете, а овамо вам дозвољавамо да поставите телефон. Такав је одговор био и за мостове до Подгорице. Г. Пуковник је одговорио да он не може поставити линију и оправити мостове, јер немају материјала и апарата, али да он ништа нема против тога да ми то сами урадим. Ја сам казао на то да ћемо сами гледати да успоставимо везу са онаквим средствима са којим располажемо. И тако ћу гледати на сваки начин да је за неки дан поставим. У Скадру је за сад један бив. црногорски поштан. чиновник кога ћу замолити да помогне око тога, а он ми је већ нудио раније своје услуге. Мостови се не могу оправити јер нема за сад грађе, али би се и она могла брзо оправити. Мост на „Вировима“ згодније је да оправља батаљон из Подгорице. Поводом мога даљег останка према Вашем наређењу Обр. 199 одговорио је, да је он извршио само наређење виших претпостављених старешина.

Према наређењу Команданта пука ја сам примио око 60 добровољаца из реда последњих заробљеника. Но како је пук при поласку из Скадра однео све заплењене пушке, то их нисам имао чиме наоружати. Зато молим да ми се упуте отуд 70 пушака са одговарајућим бројем муниције ради наоружања тих добровољаца, како бих стварно појачао ефектив моје чете.

Ја ћу Вам послати још колико сутра и други извештај, док видим и сазнам резултат данашњег рада и вечерњег састанка г. Дрецуна и шефа штаба пуковника Фуртуа.

6. новембра 1918. год.
Скадар

Командир, капетан I кл.
Чед. Ц. Милићевић

Команда
Јадранских Трупа
О бр. 261.
8. XI. 1918.

I

Командиру л.ч. 2 бат. II Ј-сл. Пука.

Извештај Пов. Бр. службено од 6. ов. м. примио сам. Констатујем, да је извештај потпун, тачан и објективан, и очекујем да ће командир, и у будуће, подносити сличне извештаје.

Одобравам све досадање поступке командирове и похваљујем рад г. Дрецуна, коме ћете саопштити, да ћу му у најкраћем року послати детаљне инструкције.

Командир ће се одмах обавестити: на који је начин организовано снабдевање наших трупа и опширан извештај са свим појединостима послати му одмах.

Одобравам план командиров за воспостављање телефонских веза са Подгорицом. Мост „на вировима“ нека такође изјави тај командир, јер се из Подгорице трупе засада не могу за те послове одвајати.

За наоружање добровољаца нека се командир постара да у Скадру нађе потребно оружје, јер овде исправнога оружја засада под руком нема.

Извештаје слати што чешће.

II

Делегату Краљ.-Српске Владе, г-ну Св. Томићу

Доставља се овај предмет да ми г. Томић и Црногорски Одбор поднесу своје мишљење о личности г. Дрецуна и о његовој датој употребљивости.

Извештај поднети одмах.

9. новембра 1918. г.
Подгорица
/9/XI-1918 8 ч. ноћу/

командант, пуковник,
Драг. Милутиновић

ОБр. 308.
12. октобра 1918. г.
Подгорица.

Вховној Команди.

Данас 11. ов. м. посвршавани су у Народној Скупштини послови.
Конституисање и одлука о уједињењу извршиће се сутра 12. ов. м.
У целој Црној Гори влада мир и ред.

Преписати.
Командант, пуковник,
Милутиновић

телефоном.

Команданту места – Колашин, Андријевица, Пећ, Плав, Цетиње, Никшић, Котор.

Пошто је наређењем Врховне Команде наређено да устаничке комитске чете престану дејствовати и да се све досадање чете расформирају, то

Наређујем:

1. – да командант Устаничких Трупа, војвода Коста Пећанац најбржим путем достави свима четовођама да своје чете доведу у Подгорицу и ставе се на расположење потписатом;
2. – да штаб команде устаничких трупа војводе Косте Пећанца – Централни комитет – престане дејствовати и уђе у састав штаба ове команде;
3. – да се војвода Коста Пећанац са 6 ордонанса на коњима одмах по извршењу овог наређења јави потписаном ради специјалног задатка;
4. – да се све комитске чете, које се и после овог наређења појаве као самосталне, сматрају као одметничке и стражарно упућују овој команди;
5. – да команданти и командири свију чинова и у свим местима воде рачуна о овоме наређењу и старају се о његовом извршењу.

Наређење се доставља команданту ради даље надлежности.

Команда
Јадранских Трупа
О бр. 313.

Командант, пуковник:
Милутиновић с. р.

12. новембра 1918.
Подгорица.

Примио у Колашин Крс. Бошковић
„ На Цетињу Ј. Радуловић
„ за Котор „
Примио у Андријевицу М. Лаковић
Дао 13/11 12.20 пр

Врховна Команда
О Бр. 22592
25/Х. 1918.

Команданту II Армије.

У циљу избегавања штетног рада појединих устаничких чета, које ће можда вршити пљачке или оштете, Господин Министар Војни наређује, да те чете престану дејствовати; ради тога потребни попуни Ваших јединица буду растурени својим деловима, где ће са њима поступити командант дивизија свих области као и са осталим обавезницима.

Према томе све устаничке чете нека се одмах укину и сав рад пренесе на редовне јединице. С обзиром на ово наређење престаће да дејствују чете Косте Пећанца који је, као болестан предао команду професору Јовану Радовићу.

Командант II Армије саопштиће ово г. Радовићу и по потреби упутиће једну своју редовну чету к Пљевљу ради смене четника и одржавања реда. Ако би при даљем раду на непријатељском земљишту било корисно употребити и мештане, треба их увек увести у наше редовне јединице и подврћи команди наших старешина. Предње наређење доставља се команданту на поступак.

313
2. ј. сл. Пука
Кдту места Подгорица
„ Никшић
Цетиње. телеф.
Андријевица,
Плав
и т. д.
Скадар -
Колашин
Пећ

ОБр. 313. Котор
Команданту Устаничких Трупа
Војводе Пећанца.

Пошто је наређењем Врховне Команде наређено да устаничке комитске чете престану дејствовати и да се све досадање чете расформи-рају, то

Наређујем:

1. – да командант Устанич. Трупа, војвода Коста Пећанац најбржим путем достави свима четовођама да своје чете доведу у Подгорицу и ставе се на расположење потписатом;
 2. – да штаб команде устаничких трупа војводе Косте Пећанца – Централни комитет – престане дејствовати и уђе у састав штаба ове команде;
 3. – да се војвода К. Пећанац са 6 ордонанса на коњима одмах по извршењу овог наређења јави потписаном ради специјалног задатка;
 4. – да се све комитске чете, које се и после овог наређења појаве као самосталне, сматрају као одметничке и стражарно упућују овој команди;
 5. – да команданти и командири свију чинова и у свим местима воде рачуна о овоме наређењу и старају се о његовом извршењу.
- Наређење се доставља команданту ради даље надлежности.

Преписати
12. нов. 1918. г.
П-горица.

Комдт. пуковник
Драг. Милутиновић

Команда Јадранских Трупа
ОБр. 315
12. новембра 1918. г.
Подгорица

Врховној Команди.

На данашњем састанку Велике Народне Скупштине у Подгорици примљен је извештај верификационог одбора. Пада у очи велики број младих посланика. Школованих посланика има више од половине укупног броја.

За председника Скупштине изабран је Сава Церовић, председник општине из Подгорице.

Изабран је и одбор за састав резолуције о уједињењу са Србијом. Овај одбор ће свршити свој посао у току сјутрашњег дана тако, да ће резолуција бити изгласана 14.ов.м.

Основна мисао у резолуцији биће лишење Краља Николе и његове династије црногорскога престола и проглас уједињења са Србијом у једну нераздељиву целину. Противни предлози не постоје, али се појављује мисао да Србија и Црна Гора ступе у југословенску заједницу као самосталне државе, но ова мисао нема у скупштини ни присталица ни бранилаца. Врло је вероватно да неће бити ни изношења.

У Црној Гори влада ред, мир и општа оскудица у животним намирницама.

Преписати.

Командант, пуковник

Милутиновић

„На основу свега изложенога Српска Велика Народна Скупштина у Црној Гори, као вјерни тумач жеља и воље цијелог Српског народа у њој, вјерна историским предањима завјетима својих предака, који су се за њих вјековима херојски борили, -

О д л у ч у ј е:

1. Да се Краљ Никола I Петровић Његош и његова Династија збаци са црногорског пријестола;
 2. Да се Црна Гора с братском Србијом уједини у једну државу под династијом Карађорђевића, те тако уједињена ступи у заједничку Отаџбину нашег троименог народа Срба, Хрвата и Словенаца;
 3. Да се изабере извршни народни одбор од 5 лица, који ће руководити пословима, док се уједињење Србије и Црне Горе не приведе крају; и
 4. Да се о овој скупштинској одлуци извијести бивши Краљ Црне Горе Никола I, Влада Краљевине Србије, пријатељске споразумне силе и све неутралне државе.“
-

Бројно стање II. дивизије

Активна војска

оружје

Назив бригаде	I класа официра	војника	II класа официра	војника	московке	маузерке	Аус. пушке	бомбе	митраљези	Муниције пушака	коња	Примједба
Бјелопавлићка	8	1873	4	186	76	-	3	-	-	1484	195	Бројно стање
Спушка	13	2311	-	147	78	15	25	17	15	6510	218	II дивизије на дан 31- X-1918
Зетска	48	2510	-	-	257	150	35	-	11	-	180	
Укупно	69	6694	4	333	411	165	64	26	26	7994	593	

НЗ. 1./ Батаљон Грудски /Албанија/ који није ушао у бројно стање горње, има војника 305, пушака 119, митраљеца 6, и коња 18 а батаљон Хотски још није предао списак.

2./ Од 31-X- до данас, дошло је још око 50 официра и до 200 војника из интернирања.

Подгорица 12-XI-1918 године

Командант II. Дивизије,
Генерал, Сердар: М. Божовић

Јадранске Трупе

О. Бр. 322

16-XI-1918

Подгорица

Команда Цетињских Трупа

Број 101

Команданту Јадранских Трупа

Подгорица.

Секретар Андрија Поповић са Његуша извештава ме следеће:

„Американске и италијанске трупе заноћиле су између 11. и 12. о. м. са коњима и колима на Крстацу. Једна барака, у којој су им заноћили коњи, изгорела је данас око пола осам изјутра и у њој 20 коња. Како се даје закључити, изгледа да су је хотомично запалили Италијани, па

намеравају изјавити, да су то учинили црногорски комите, којих апсолутно не постоји овде.“

О наведеном потписатом част је извијестити Команданта.

12. новембра 1918. г.
Цетиње

Заступа Команданта
капетан I класе
Милан. Н. Димитријевић

Команда Јадранских Трупа
ОБр. 323
14. XI. 1918.

Командантру II југословенског пука. – Да се овај случај детаљно извиди и извештај поднесе.

15. новембра 1918. г.
Подгорица

Командант, пуковник,
Драг. Милутиновић

1. чета 2. батаљона II Југословен. пука
Пов. Бр. служб.

Команданту Јадранских Трупа

Наређење Ваше О. бр. 288 од 10. ов. м. примио сам, и стараћу се да у његовом духу и даље радим.

Од одласка г. Дрецуна ситуација се знатно изменила, не због тога што је он отишао већ због тога што се десило следеће. Командант Савезничких трупа издао је наређење да почињу функционисати све оне установе, које су постојале за време интернационале. Сви чиновници из интернационалних управа примили су јуче дужност, и јутрос били код пуковника престављен. Ја сам јуче око 7h пошао пуковнику да га упознам са извесним појавама у Скадру. Већ пре неколико дана заказана је за 28 по новом прослава независности Албаније и то у Скадру. За ту прославу позвани су представници из целе Албаније. Кад сам пошао г. пуковнику, хтео сам да му напоменем: да се у вароши Скадру појавила потражња пушака, и да Арбанаси плаћају за једну пушку по 4-500 круна; да се опажа велико кретање Арбанаса у Скадру, да се чују претње нама Србима и да ће нас из Скадра истерати; да ће сви учесници манифестације бити под оружјем како се чује. Хтео сам да скренем пажњу г.

пуковнику на ту околност зашто се прослава има обавити баш у Скадру, кад Скадар није никад ни био у границама независне Албаније. Кад му све те околности објасним, хтео сам да га умолим да се, ако може, осујети прослава. Г. пуковник није хтео да ме прими. Управо није ми речено да ме неће примити, али је послани пред вратима, који је отишао да ме пријави, вративши се из његове канцеларије рекао да пуковник није у канцеларији. Видио сам у чему је ствар. Па и поред тога хтео сам да ипак изјавим шефу његовог штаба, те отидем њему. Он ме одмах примио. Све моје опаске одбио је, тражио је стварне доказе о томе, лица од којих сам сазнао и т. д. Прославу независности Албаније не можемо забранити, рекао је, исто тако као што не бисмо могли забранити Србима да прослављају свој национални дан, а што су они изабрали баш Скадар то је њихово. Из целог разговора увидео сам да су променили држање према нама – мени, а из даљег излагања видећете боље.

Данас у 15h. пошао сам код г. пуковника да му предам Ваше писмо и да се обавестим о свему што сте Ви тражили. Г. пуковник „није имао кад да ме прими“, већ ме упутио на његовог ађутанта. Обавештења су ми требала те сам одмах отишао његовом ађутанту. Писмо сам предао њему, и упитао сам о томе како су организовали снабдевање својих трупа овде, а како је организовано снабдевање наших трупа, које окупирају Црну Гору и Далмацију. Он је исто одмах показао јасно својим говором као да их се ми не тичемо ништа. Кад сам му казао: да према вашем наређењу сва српско-француска војска има да се снабдева преко Бара и Котора, и према томе тражио да ми објасни на који је начин то уређено, јер ја морам поднети извештај своме Команданту, који од мене тражи и наређује ми. На то је тражио да му покажем наређење Ваше, и кад му је показано оно што се њега тиче прибележио је да ме доцније извести. Из његовог говора видео сам мало јасније намере његове. Он се чак изразио отприлике: ви, Срби, треба одавде да идете и шта тражите више од нас. За телефонску везу са Подгорицом рекао је да су је почели подизати, и да не зна кад ће бити готова. Та веза биће преко њихове централе са којом ја имам везе. Што се тиче везе са Подгорицом помоћу моторног чамца стоји овако. Пошто је пут за Подгорицу преко Хота несигуран и много дужи, ја сам тражио да ми се упути један моторни чамац са којим би одржавао везу са Ријеком а одатле са Подгорицом и Котором. Мислим да ни Ви нећете имати ништа против тога, те сам чак и рекао да се то чини по Вашем налогу. У осталом ако се буду појавиле тешкоће у томе, тј. ако нећемо имати машинисту и бензина ми ћемо користити лађе које буду ишле тамо. Све је то он прибележио, а ја сам морао и писмено да му представим, и обећао да одговори. Кад будем одговор добио онда ћу доставити.

Док сам ја био код ађутанта десила се још једна ствар. Г. Шћепана Лазовића, који је код мене на служби по упуту делегата Срп. Владе код Вас, позвао је шеф штаба пуковника г. Фурту-а и саопштио му: да сутра мора напустити Скадар; дао му објаву и тридесет франака за путни трошак. Ма да је г. Лазовић ишао у цивилу ипак је једном приликом био представљен шефу као бив. црногорски официр који је придодат мени на службу, он је добио путну исправу без мога знања. Зато сам одмах пошао шефу штаба са г. Лазовићем. И ту је једва примио г. Лазовића. У току објашњења он се стално заклањао за пуковника, тобож да је то наређење пуковничко. Кад сам му скренуо пажњу да он зна, да је на служби код мене, и да је једном раније позиван од шефа штаба преко полиције па кад га видео руковао се са њим као са старим пријатељем и извињавао му се говорећи, да је то неки неспоразум, он је прелазио преко тога дајући реч да од сад ништа неће радити са Србима преко мене. Скренуо сам пажњу и на ту несмотреност г. капетана /шефа штаба/ што је српском официру дао пасош и 30 фр., као да Србија не води рачуна о својим радницима. Он се правдао да му је г. Лазовић рекао да путног трошка нема. Међутим био је неспоразум при тумачењу. Као командант Српских трупа коме је г. Лазовић упућен, уложио сам протест противу оваквог поступка, јер сам требао бити прво ја обавештен, и ако се налази да је његов даљи опстанак у Скадру опасан – провокаторски – да се мени нареди: да га ја удаљим. Као што рекох он је обећао да ће од сад све што се тиче Срба радити преко мене, али је онда замолио мене да ја примим то наређење к знању и да га извршим. Што сам друго могао, видећи и имајући у виду оно што се десило раније. У току објашњења он је се изрекао да то није учинио само према г. Лазовићу, већ да има наређење да се удаље сви Црногорци и Срби, јер вели да је њима достављено да ћемо ми нарочито изазивати сукобе са Албанцима приликом прославе. Ја сам га уверавао да се од нас то не може никад очекивати, већ напротив да ми можемо бити изазвани. Кад сам примио то наређење к знању, и кад сам чуо да ће они све Црногорце одавде терати, ја сам похитао да тражим од њега обећање: лепо, кад већ имате наређење да наше људе протерујете из Скадра, онда Вас молим протерајте и оне црногорске поданике који су овде, а има их и таквих који су официри били па и сад носе те знакове, а који су чак предводили неке манифестанте. Мислио сам на Сокола Баћу Ивезића. Он ми је на то казао да је неке од њих звао и кад их је питао шта су, одговорили су да су Албанци. Наравно да их је на такав одговор оставио на миру. Али, кад сам му скренуо пажњу да су они још црногорски поданици, јер Букурешки мир, којим су обележене границе Црне Горе, још стоји у важности, па је обећао да ће повести истрагу и да ће их казнити.

После свега овога дошла је кулминација. На име, наређено је да, из опрезности приликом прославе Албанске независности, која ће се извршити 28. /по новом/, будем са четом интерниран у своме кантонману од 27ог по подне и 28 /.../ цео дан. Нико од официра и војника не сме се појавити тога дана у вароши и на улици. Наређење сам морао примити к знању и тражим храну унапред!

Као што се види држање француске власти према нама је сасвим другојаче. Од куда то? Ја га тумачим овако. Француски командант, држећи се наређења о посади у Скадру, наредио је да се ми уклонимо из Скадра, и кад то наређење нисмо извршили он је решио, вероватно, да не општим са њима /зато ме није примио/. Али држање његових органа? И оно се преноси од самог пуковника. У прво време према нама су се опходили добро, јер нису уредили своје стање. Сад су увели све старе органе из доба интернационалне управе и неће да нас имају у Скадру, јер ни онда нисмо били. А шта је са оним обећањима и лепим речима? Ил је то било дипломатско лукавство, или су сад постали само војници – само извршиоци наређења виших претпостављених – у што не верујем – или имају и неког свог интереса. Кад су се учврстили они су почели да раде за свој рачун, онако како они хоће. У томе, мени изгледа, фаворизирају Албанце. Они су на њихово тражење наредили да се г. Лазовић удаљи из Скадра, јер је г. Лазовић заиста почео да ради и као Србин и као патриот. То је пало у очи, и он је требао да се уклони. Пре два дана дошла му је порука да се спремају да га убију. Значи – наглашујем, да је био на сметњи. Г. Лазовић је почео прикупљати виђеније људе и припремати их да једног дана буду отворено наше присталице, и у томе је успевао. Чим су га видели да се састаје са виђеним грађанима, који би могли повући масу за собом, они су опазили и опасност по себе. Ја мислим да не треба боља квалификација за његов рад него ово што се десило са њим. Истина г. Лазовић то сматра као смртну увреду, јер као војник није тако што доживео. Он је при поласку од шефа штаба добио уверење: да се може поново вратити у Скадар само док прођу манифестације, и док се мало смире духови. Али ја мислим, да он не треба да се враћа, ако се види да опстанак српске посаде није осигуран. Напротивли се останак српске посаде у Скадру. Г. Лазовића треба нарочито упутити у Скадар баш због тих истих Албанаца, и то са наређењем и у униформи. /Много је допринело оваквом исходу то што г. Лазовић није имао униформу/

Као што сам напред рекао, накнадно ћу јавити како је уређено снабдевање наших трупа. Вечерас сам добио једно наређење од Команданта пука у коме ме извештава, да је у Бару основан магацин хране за гарнизон у Бару и Скадру. Према томе наређењу ја морам слати стоку

за храну у Бар преко Улциња. Али ово се неће моћи извести, јер је Бар далеко; треба ми пет дана док иду и врате се. Ја ћу гледати да храну добијем преко Вир-Пазара, а одатле да се преноси лађом у Скадар. Ако је потребно упутићу своју комору у Бар да из Бара преноси до Вира. Мислим да ће то бити лакше пошто ће се тим путем преносити храна и за трупе у Подгорици. Има још једна незгода у погледу исхране скадарског гарнизона, јер овде имамо и једну болницу. Та нам је болница остала од Аустријанаца, јер су је Аустријанци оставили нашем санитарет. кап. II кл. г. Др Јосифу Хаим који је био њихов заробљеник. Та болница фунгира као српска резервна болница. Издржавање болнице је и за ово време било врло тешко иако је имало нешто остављених намирница. Те су намирнице већ нестале, а следовање које добија није за болесничку храну. Исто тако је и са лековима и др. издржавањем болнице.

Јуче сам ишао у село Браку, где су ме нарочито позвали сељани. Они су ми се нашли на услузи као честити Срби ноћу између 16. и 17. октобра дајући ми податке о посади непријатеља у Скадру, јер сам ја био упућен са четом пре пука. Имајући у виду наређење команданта пука да моја чета има да послужи као кадар за образовање устаничких чета, ја сам и сам мислио да обиђем ово српско село. У селу има око 100 пушака а треба ми још толико. И код њих се опажа да су се Арнаути из оближњих села осилили, јер су почели тражити „крв“. За сад сам им препоручио да се држе мирно и да не стварају зађевице са Арнаутима, а да се од њих добро чувају нарочито ноћу помоћу својих патрола.

Будуће извештаје слаћу чешће, јер се надам да ће се успоставити пловидба до Ријеке.

12. новембра 1918.
Скадар

О 14/XI
у 8 35

Командир, капетан I кл
Чед. Џ. Ми..евић

Команда Јадранских Трупа

О бр. 324

15. XI. 1918.

Командиру л. ч. 2. б. II ј.-сл. п.

Намеран сам да наредим да се болница из Скадра премести у Подгорицу. С тога нека ми командир пошаље бројно стање људства и болесника те болнице, који имају да буду евакуисани. Исто тако јавити и о болничком материјалу, који би се имао пренети. У споразуму с управником болнице израдити пројект за евакуацију ове болнице с назначењем пута и преносних средстава, па ми цео елаборат послати што пре.

Што се тиче даље акције командирове у погледу заступања наших интереса у Скадру, командир ће се руководити упуством, које сам му већ дао т. ј. држати се опрезно и резервисано, не изазивајући никакве инциденте. Наређењима француских власти командир се безусловно има покоравати и старати се свим силама да ничим не изазива подозрење пуковника Фурту и његовог штаба.

Питање о г. Дрецуну решено је на тај начин, што је утврђено да он нема квалификације да му се повери заступништво наших интереса. Према овоме, нека и командир подеси своје држање према г. Дрецуну и нека обрати озбиљну пажњу на његов рад у Скадру, јер постоји основана сумња, да г. Дрецун ради против наших општих српских интереса. Пуковнику г. Фуртуу или његовом начелнику штаба могао би командир, у приватном разговору и на деликатан начин, ставити до знања, да г. Дрецун не ужива поверење ни ове команде ни црногорских власти у опште, ауторитет врло проблематичан. Иначе са г. Дрецуном не заснивати никакве везе нити му чинити ма каква саопштења.

Командир ће ми послати списак оружја и опште ратног материјала, који је наша војска запленила у Скадру, са назначењем где је смештен и како се чува. Ово учинити одмах.

Шћепан Лазовић остаће засада овде.

О снабдевању командир ми није поднео потпун извештај. Нека накнадно потражи потребна обавештења у првом реду од начелника интендантуре француског штаба у Скадру, нека ово питање добро проучи, нека поднесе нов извештај.

Извештај Пов. Бр. служб. од 12. ов. м. примио сам.

15/XI/18.
П-горица
324.

преписати
комдт, пуковник,
Драг. Милутиновић

Команда Јадранских Трупа
ОБр. 325.
15. новембра 1918. г.
Подгорица.

Команданту цетињских трупа.

Пошто ће се штаб ове команде ускоро преместити на Цетиње, то наређујем да командант одмах по пријему овог наређења одреди:

1. један стан за становање потписатога;
2. једну собу за становање начелника штаба;

3. једну зграду са 5-6 одељења за смештај канцеларија и официра овога штаба;

4. једну зграду за смештај људства овога штаба;

5. једну коњушницу за смештај стоке овога штаба; и

6. једну гаражу за смештај аутомобила.

У прилогу шаље се бројно стање људства, стоке и аутомобила.

При одређивању ових зграда водити рачуна да штаб буде прикупљен и обезбедити огрев и осветљење.

О извршењу известити телефоном.

преписати.

Комдт, пуковник,

Драг. Милутиновић

Депеша – шифра Бр. 246.

Команданту Јадранских Трупа

Подгорица

Врховна команда извештава да су талијанске трупе у Црној Гори стављене под команду ђенерала Франше д`Еперea и забрањено им је вршење ма каквих покрета до даљег наређења.

Предње част ми је доставити ради знања.

Штаб II армије

Обр. 23008.

14. новембра 1918. г.

Сарајево.

По запов. комдта,

Начелн. штаба,

пуковник, Миловановић

Команда Јадранских Трупа

Обр. 331.

15. новембра 1918. г.

Подгорица.

Врховној Команди.

Част ми је да известим Врх. Команду да сам 10. октобра т. г. стигао у Пећ, водећи собом и будућег начелника штаба Команде Јадранских Трупа, пеш. мајора Борисава Николића, кога сам стигао у Митровици.

У Пећи сам застао команданта II југослов. пука, пеш. потпуковника г. Гргура Ристића и издао му усмена упуства за извршење наређења

ОБр. 30995 од 8. окт. т. г., и војводи Косту Пећанцу коме сам наредио да своје чете упуту у правцу Никшића и Подгорице, као што је наређењем ОБр. 31276. од 10. пр. м. било пројектовано.

О непријатељу се у томе тренутку знало да предузима евакуацију Црне Горе и да га црногорске герилске чете при томе с успехом ометају. За њим је остала пустош у правом смислу те речи, једно због систематског уништавања, које је непријатељ предузимао, а друго и због организованих пљачке, коју је становништво извршило на свим државним установама у опште. Покидане су све телефонске и телеграфске везе; уништене су све станице; разграбљени су сви државни магацини и све, што би као плен могло припасти трупама, које су стављене под моју команду. О стању у Албанији и о непријатељском одступању ка Скадру није се у томе тренутку знало ништа.

Имајући на расположењу само једно лице – начелника штаба – ја сам 11. октобра т. г. у Пећи приступио уређењу свога штаба и стварању једне економске базе за ослонац поверених ми трупа, које су се имале све више да удаљавају.

При томе сам наишао на огромне тешкоће. Власти нису имале никакву моћ, јер је анархија била потпуна.

С невероватним напрезањем успео сам да створим зачетак штаба ове команде и неку врсту економског центра у Пећи у виду војне станице, којој сам ставио у дужност да обезбеди остатак плена, којим су поверене ми трупе могле да се користе. На жалост, веза између 2. југосл. пука и мога штаба остала је веома лабава, јер апсолутно није могућно било да се на ма који начин учврсти. Према овоме ништа од хране и других потреба није ни до сада из Пећи могло бити дотурано ни 2. југосл. пуку ни устаничким трупама. И пук и сви његови делови и устаничке трупе били су за све време упућени на врло оскудна месна средства.

По доласку делова 1. пука југослов. дивизије у Пећ и Ђаковицу кренуо сам се из Пећи у правцу Подгорице за 2. југословенским пуком. Са мном је ишао и Црногорски Одбор, који је за то време организовао власти у Пећи и Ђаковици.

У Андријевици, и доцније у Подгорици, и свуда на путу кроз Црну Гору наилазио сам на пустош, коју сам мало час поменуо. Прилике под којима су имали да живе 2. југослов. пук и придата му брдска батерија, као год и устаничке трупе војводе Косте Пећанца – а то су све јединице, које и сада имам под командом – бивале су сваки дан све горе и горе. Импровизовани и непотпуни штаб ове команде није било могућно комплетирати. Телефонске и телеграфске везе није било могућно воспостављати, јер су и станични и линијски материјали просто уништени. Богат плен у храни, стоци и сваковрсном другом материјалу

био је просто разграбљен од народа, и никакве мере за прикупљање овога плена нису могле бити предузете, јер никакве трупне јединице није било под руком, пошто су и устаничке трупе, и цео 2. пук били у ово време ангажовани борбом и гоњењем непријатеља, који се још задржавао код Скадра, Вјетреника, Подгорице, Цетиња и Никшића, а посада у појединим ослобођеним местима била је одвећ слаба, да би се на њу за ову сврху могло рачунати. Из истих разлога није било могућно извршити ни реквизицију, јер нове власти овде имају мало ауторитета, и напред је у државној администрацији узео широке размере. Ипак сам успео, благодарећи невероватном напрезању, да од плена обезбедим у разним местима нешто сточне и људске хране, а велики недостатак, који се у томе до данас осећао, попуњаван је добровољном сарадњом неких црногорских грађана и појединих власти, који су пристајали да поверене ми групе снабдевају потребама без новца, у нади да ће доцније те потребе бити плаћене по цени, коју они сами одреде. На овај су начин постали огромни рачуни за исплату ових потреба, које ни данас нису плаћене, јер 2. југослов. пук није добио ни мало новаца, од како је ушао у Црну Гору.

Остали недостаци непотпуне и недовољне организације штаба ове команде осећали су се све досада и у толико више, у колико су се послови око рестаурирања нормалног држ. живота у Црној Гори развијали. Сад је организација у неколико изведена увођењем у службу официра, а чиновника и војника, који су овој команди стављени на расположење решењем Врх. Команде ..Бр 146487. од 8. пр. м. Већина од ових дошла је тек у Подгорицу, и у колико није била потребна Црногорском Одбору употребљена је при овој команди. Али су материјалне тешкоће за увођење реда у земљи и васпостављање нормалнога државнога живота биле несавладиве, поглавито због расула, које је владало, због слабе војничке снаге, којом се располагало, и због потпуног осуства ма каквих новчаних средстава.

За ово време је Црногорски Одбор развијао своју акцију и наилазио на топао пријем у свим крајевима. Питање о уједињењу Црне Горе са Србијом било је тако рећи, решено и пре састанка Народне Скупштине, која га је 13. новембра 1918 – изгласала.

По паду Скадра, Цетиња и Никшића – црногорска је територија очишћена од непријатеља и – онај део поверених му трупа, који није био дислоциран у Црној Гори, прешао је у Котор и друга места на далматинском приморју. За све ово време снабдевање из позадине било је апсолутно немогућно јер је сам труд око формирања какве-такве коморе било потпуно узалудно. На тај начин је основица поверених ми трупа била напред, на борбеном фронту, али је и то увек зависило од могућ-

ности да се плен спасе од становништва, које га је листом пљачкало и уништавало. Прилике се, у овом погледу, сада нешто побољшавају, јер храна почиње да се искрцава на Приморју, али су тешкоће око деобе ових потреба и њиховог даљег транспортовања до појединих гарнизона и сада огромне, јер апсолутно не постоји могућност да се и најнужније потребе достављају деловима, који су дислоцирани у североисточном делу Црне Горе.

По упуствима Црногорског Одбора 6. и 8. ов. м. извршени су избори за Велику Народну Скупштину. Избори су извршени без икаквог притиска од стране власти, али се могло приметити да елементи, који нису одушевљени новим политичким курсом у Црној Гори, стоје у страни и држе се резервисано. Ових елемената нема много. То су већином лични приврженици бившег краља Николе или његови непосредни политички сарадници. Њихова уздржљивост и повученост могла је се објаснити њиховом мањином и њховим уверењем у сопствену немоћ. У земљи, они су били осујећени, јер је већина очигледно била на страни њихових противника, али има знакова, по којима се може судити, да се њиховој акцији има приписати, што су пред састанак В. Н. С. Талијани два пут покушали, да своје трупе пласирају на Цетињу, позивљући други пут и Американце у помоћ. Оба ова талијанска покушаја остали су безуспешни, благодаревни одсудним мерама, које сам предузео и којима сам принудио и Талијане и Американце да без противљења одустану од своје намере да дођу на Цетиње. Сада талијанских трупа има у Бару /један батаљон/ и Вир-Пазару /једна чета/, и по обавештењима, за која још не значи да ли су тачна и потпуна, присуство ових тал. трупа на територији Цр. Г. може се објаснити позивом, који су Тал. добили од самих Црногораца. Једном, исто тако нелојалном интервенцијом неких, досада непознатих, Црногораца код француског комитета савезн. трупа у Скадру може се објаснити и то, што су пре 3-4 дана из Скадра упућене по једна француска чета у Бар и Вир-Пазар под изговором, да се контра-балансира уплив талијанских трупа у овим местима. У најкраћем времену намеран сам да предузем мере, да се све савезничке трупе повуку са територије Црне Горе.

У вези са овим појавама могу се напоменути и извесни, од мањег значаја, покушаји у Плаву и Гусињу, међу племенима Хота и Груда /на левој обали р. Цијевне/ и југозападном делу Црне Горе, да се муслиманско становништво придружи независној Албанији, коју талијанске трупе у Скадру отворено протежирају.

Велика Народна Скупштина састала је се, по пројекту Црногорског Одбора, 11. ов. м. у Подгорици. Дошли су сви изабрани посланици – 161 на броју. /У редовном стању обична Н. С. у Ц. Г. имала је 74. посла-

ника/. Нису бирани нису ни дошли посланици /3 на броју/ из бојанског среза, што се објашњава недопуштеном агитацијом талијанске војске.

Физиономија ове Велике Народне Скупштине карактерише се великим бројем школованих универзитетски образованих људи /скоро половина укупног броја/. Исто тако пада у очи велики број младих људи. Ова последња околност, у очима људи, који стоје ван данашњег политичког курса у Црној Гори, представља њену слабост.

11. ов. м. извршено је призивање Св. Духа у изабран верификациони одбор.

12. ов. м. примљен је извештај верификационог одбора и изабран за председника Сава Церовић, председник општине подгоричке, правник по професији и некадањи судија у Црној Гори. Истога дана изабран је и одбор за састав резолуције, којом се имало да реше питања садањега момента.

У томе, што је од састанка В. Н. С. до изгласавања резолуције протекло два и по дана, противници уједињења склони су да виде извесну колебљивост, неодлучност и извесну разлику у погледима Нар. посланика на саму ствар. Међутим, цело ово време употребљено је на парламентарне формалности, које су се желеле стриктно да очувају, и дискусија, у колико ју је било, односила се на старање, да се у резолуцији очува ауторитет Н. С. и да се самоме акту прибави озбиљан и свечан изглед. По расположењу нар. посланика могло је се, пак, питање о уједињењу решити првог дана и на један веома одсудан начин. Према овоме, никакве неодлучности и никаквог неспоразума у томе није било.

Овај одбор је, под наваљивањем саме Скупштине, хитао с послом и већ сутрадан, 13. ов. м. могла је бити заказана скупштинска седница, на којој је и аklamацијом и појединачним гласањем једно-гласно примљена резолуција, чији текст прилажем под .I,

Према свему изложеноме стање у Црној Гори преставља се сада овако:

Општа оскудица у животним намирницама и оделу и, у вези с тим, невероватна скупоћа, императивно налажу да се народу што пре притекне у помоћ бесплатним раздавањем одела, брашна, соли, гаса, шећера, пиринча и других артикала прве потребитости. Народ је управо за то и одушевљен уједињењем са Србијом, што очекује велику помоћ у гореизложеном погледу и незадовољити ове потребе, значило би створити велико разочарење у свим слојевима народним.

Власт је скоро у свим својим облицима рестаурирана, али државни апарат или функционише с трвењем или не функционише никако. То је до сада долазило поглавито отуда, што није било централне власти, али и сад, кад извршни Одбор Н. С. предузме управу земље у своје

руке, тешкоће неће бити мале, јер у државној администрацији влада хаос нити има ма каквих новчаних срестава да се неопходне потребе за државну реорганизацију а нарочито за воспостављање телеграфских и телеф. веза и нормалнога поштанскога саобраћаја задовоље. Питање о финансирању државних власти овога краја једно је од најхитнијих питања, које се безусловно не може одлагати. У овом питању велики значај имају и чиновничке плате, које треба одмах издавати. У вези с овим је и мобилизација целе или једног дела црногорске војске један од најпречих задатака, који захтева новчана средства, и који се не може одлагати, јер 2. југослов. пук са придатом му брдском батеријом апсолутно није довољан да обезбеђује границе и да одржава ред, а других трупа под мојом командом сада нема.

Односе са Талијанима треба рашчистити што пре а талијанске трупе треба на сваки начин уклонити са црногорске територије, јер њихово присуство потхрањује непријатељске тенденције реакционарних елемената. Исто су тако потребне и извесне војничке мере, на граници према некадањој Албанији, јер муслимански део становника у тим крајевима, подстрекаван Талијанима, манифестује тежњу да се отцепи од Црне Горе, и уђе у састав независне Албаније под протекторатом Италије.

Кад се становништву Црне Горе обезбеди стварна и систематска помоћ у животним намирницама; кад се државна администрација омогући да функционише у нормалном виду и кад се рашчисте односи са Италијом и на граници Албаније – онда у прво време не би имало том нарочито да се предузима у овим крајевима. Расположење је за заједницу са Србијом у свима слојевима врло добро, и оно ће много олакшати, да се ово стапање брзо и солидно изврши. При свем том, добро би са свакога гледишта било, да важнија и главнија места у државној служби буду попуњена пробраним, савесним и поштеним чиновницима из Србије. Ово нарочито важи за виша чиновничка места и нарочито за крајеве Старе Црне Горе /Бар, Цетиње, Никшић и Подгорица/, јер се овде има велико поверење у србијанске власти.

Што се тиче Јадранских Трупа /2. југословенски пук, једна брдска батерија и оделење коњаника/ њихово је стање сада овако:

1. – Штаб ове команде преставља импровизацију у правом смислу те речи: особље је непотпуно и за послове непод..... изузев начелника штаба мајора г. Бор. Николића јер су за важне службе морали бити употребљени официри, који су се имали под руком а за санитарску службу у опште нисам могао наћи погодна лице; а одређени лекар г. Башовић није ми се ни до данас јавио; канцеларијског прибора и намештаја нема нити има најнужнијих потреба; комора је непотпуна и једва способна

за покрет, јер се стока слабо храни и недостаје прибор, без кога се не може; огрев и осветљење као и набавка других потреба врше се неуредно и непотпуно, јер нема новчаних срестава; људство је без одела и без обуће и недовољно храњено; смештајне прилике су до зла Бога рђаве; потписати је упућен на изузетне трошкове; официри у штабу кубуре са малом дневницом, јер је скупоћа толика, да све наше дневне новчане принадлежности једва стижу за један оброк, а о другим неизоставним потребама не може се ни говорити. Хитно је потребно да се 2. пуку југословенском, код кога је овај штаб на принадлежности, стави на расположење новац, а да се питање о принадлежностима официра из штаба што пре реши с обзиром на изузетне прилике у овим крајевима и да се за људство пошаље топло одело, преобука и обућа.

2. – II југослов. пук са придатим му деловима дислоциран је по целој Црној Гори. Поједина одељења у разним местима снабдевала су се досада храном, људском и сточном, и другим потребама добровољном продајом од стране месних трговаца и лифераната. Цене при овим куповинама нису одређиване, а оне су овде претеране. Како те потребе до сада нису плаћане, то је потребно да се одреди по којој ће цени бити исплаћене а да се 2. југослов. пуку пошаље потребан новац за то. Наредио сам, да се приступи прикупљању података о томе: колико је, чега, где и од кога узето, те да би се, кад новац дође, могло приступити исплати.

На овај начин исхране и снабдевања упућена су ова одељења и сада, ма да су потребе почеле да стижу поморским путевима, јер преносних срестава за дотурање хране у разна удаљена места апсолутно нема а пуковска комора није довољна, јер је великим делом ангажована преносом хране од поморских пристаништа до најближих слагалишта. Међутим, храна се ни људска ни сточна у овим местима више не може да налази нити су досадањи продавци вољни да потребе и даље издају без новца. И ово показује, да је безусловно потребно II југосл. пуку дотурати што пре и што више новца и обезбедити новчано снабдевање у опште. Команд. II југосл. пука нема новца за исплату официрских и војничких плата и других принадлежности и не прима на себе никакву одговорност за штетне моралне последице које ће неминовно наступити, јер оскудица у новцу само повећава тешке околности, створене рђавом исхраном, у којима официри и војници живе.

Одело, обућа и преобука код војника сасвим су дотрајали и најхитније је потребно, да се ова потреба одмах задовољи, јер се са друге стране ни у ком виду не може задовољити. Једна мала количина одела заплењена је, али зло тиме није ни у колико отклоњено, него је и даље велико, поглавито због смештајних и гарнизонских прилика, које су скоро свуда рђаве.

Стока је у свим оделењима, пешадијским и артилеријским, због досадањих напрезања и слабе хране изнурена, али је за побољшање овога стања доста добијено у заплењеној стоци, поглавито у Котору.

Муниције за пешад. пук и за брд. батерију нема довољно и треба је попунити.

Морално је стање засада повољно, али оскудица, рђава храна, рђаве смештајне прилике, близина Босне и Херцеговине, из које има доста војника у 2. ј.-сл- пуку, показују већ известан неповољан утицај. Случајеви самовољног удаљавања из команде почињу већ да падају у очи, поред свих мера, које се за његово спречавање предузимају. Самовољних поступака од стране војника има и иначе, али случајева недисциплине и нереда у ширим размерама засада нема.

У „извршни одбор“, који ће управљати земљом до потпуног привођења ове резолуције у дело, изабрани су:

1. – Војвода Стево Вукотић
2. – Марко Даковић – адвокат из Грахова
3. – Спасоје Пилетић – нач. министар
4. – Лазар Дамјановић – правник
5. – Ристо Јојић – професор

Молим Врх. К. да се по овоме моме распореду донесу потребне одлуке и одмах приступи њиховом извршењу, како би се обезбедили и успех нашега политичкога предузећа и егзистенција поверених ми трупа.

преписати.

Комдт, пуковник,
Драг. Милутиновић.

Депеша шифра Но 7522 162.
Команданту 2. југословенског пука
за команданта Јадранских Трупа
Котор.

Врховна Команда депешом Обр. 32334 од данас доставља:

„Црногорци, који су познати као пријатељи Краља Николе јесу ови: бригадир Ђуро Петровић у Сарајеву; бригадир Јово Бећир, бригадир Вешовић који је дошао у Загреб, бригадир Милош Меденица, Андрија Рајчевић, Јанко Вукотић у Осеку, Ђ. Ђурашковић на Цетињу, командир Стеван Радовић, командир Марко Мартиновић, брат пуковника Мартиновића Ристо Поповић, Мишо Поповић, Јово Поповић, Саво

Вулетић и Марко Ђукановић брат ппук. Мила Ђукановића сви на Цетињу помоћници и саветници губернатора на Цетињу.“

Предње се доставља команданту ради даљег управљања, да се мотри на кретање ових лица, на њихов рад и спречи њихов штетан утицај, а мене о свему обавештавати.

Комдт. 2. ј.-сл. пука одговориће о пријему овог наређења.

Командант
војвода Степановић
Штаб
II армије
Пов. ОБр. 22921.
12. новембра 1918. г.
Сарајево.

Мил. Јерговић – б. м.
Слави Рамадан – ц.
Пов. ОБр. 332
примљ. 15/XI/18 у 1140 час.

I

Извршном Одбору
Велике Народне Скупштине
Подгорица.

Потребно је да се над лицима за ... која се зна да су пријатељи бившег Краља и непријатељи уједињења, организује надзор, како би се спречио њихов евентуалан штетан утицај на даљи развој догађаја.

С тога нека одбор предузме потребне мере према таквим лицима, а мени нека пошаље њихов списак и нека ме упозна са предузетим мерама, како бих и од своје стране могао допринети, да оне имаду успеха.

II

Комдту 2. југосл. пука.
Цетиње,
Комдту места: Подгорица
Бар,
Котор,
Андријевица,
Колашин,

Никшић

Плав.

Ријека

Вир Пазар и т. д.

текст.

Скадар

Пећ

15. I. 18. г.

Подгорица.

преписати.

Комдт, пуковник,

Драг. Милутиновић

Извод из рапорта команде Јадранских Трупа

ОБр. 334. од 17. новембра 1918. год.

.....

.....

5. – ситуација на овој зони сада је оваква: пријатељи Краља Николе рачунају на потпору Италијана и труде се да ове увере, да у Црној Гори влада неред, који талијанска војска треба да спречава. Италијанских трупа сада има у Бару – један батаљон и у Вир-Пазару – једна чета. Два покушаја талијанска да своје трупе пласирају на Цетињу осујетио сам. На Албанској граници од Плава до Скадра муслиманско становништво, подстрекавано Талијанима, јавно манифестује жељу да се присаједини независној Албанији, под протекторатом Италије. На далматинском приморју талијанских трупа има у свим важнијим местима.

6. – Исхрана трупа врши се последњих дана довозом преко мора. Преносних средстава за разносе хране до удаљених места у североисточном делу Црне Горе нема. Посаде ових места набављају храну куповином без новца, али хране више нема нити се без новца може набавити, а II Југословенски пук, код кога су на принадлежности сви делови ових трупа није примио никакав новац од како је дошао у Црну Гору.

7. – Одело, обућа и преобука код војника сасвим су дотрајали.

8. – Лекара, - санитарског особља, болница и болничког материјала нема довољно. Шпањолска грозница узима све већих размера.

9. – Морално стање је за сада повољно. Случајеви самовољног удаљења постају све чешћи због рђавих смештајних прилика, недовољне хране, оскудица у новцу и због близине Босне и Херцеговине одакле је већина војника.

Депеша – шифра 7523 1491.
Команданту 2. југосл. Пука
За команданта Јадранских Трупа
Котор

Према наређењу Врховне Команде ОБр. 32353 од 10. новембра Јадранске Трупе, почев са 11. т. м., улазе у састав II армије, задржавајући и даље свој досадашњи назив и сустав.

Према овоме поднесите ми одмах следећи извештај:

Задатак и улога трупа; састав трупа; распоред на дан 12. ов. м.; зона дејства трупа; ситуација на тој зони; садањи начин исхране; здравствено стање и све остало, што је од значаја.

Везу са армијским штабом одржавати постојећом сталном телеграфском и телефонском линијом: Котор – Мостар – Сарајево. Кратке дневне извештаје слати свакога дана у подне, а изванредне кад год их има.

О пријему наређења одговорити.

Штаб II армије
ОБр. 22926.
12. новембра 1918. г.
Сарајево.
Депеша шифра.
ОБр. 334.
примљ. 15/XI/18 у 1140 час.

Командант, војвода
Степановић.

Команданту II армије
Сарајево.

Наређење ОБр. 22926. од 12. ов. м. примио сам данас, 15. новембра у подне.

1. – Задатак ових трупа одређен је наређењем Врховне Команде и састоји се у овоме:

а., да брзом акцијом из Метохије што пре протерају све непријатељске делове, који би се још налазили у Црној Гори и да овладају на првом месту Скадром;

б., да прикупе црногорске обвезнике и да од њих формирају јединице, које би продужиле чишћење целокупне црногорске територије од непријатеља; и

в., да пријатељским начином, помоћу чланова Црногорског Одбора и самих Црногораца, раде на сједињењу Србије и Црне Горе иниција-

тивом и добром вољом самих становника Црне Горе, без икакве пресије од стране наших трупа.

Наређењем Врховне Команде ОБр. 31387. од 13. октобра т. г. акција ових трупа управљена је на Подгорицу, Цетиње, Котор и у опште ка Западу, пошто је, по споразуму између савезника, посада у Скадру имала да се састоји из француских, талијанских и енглеских трупа, под командом француског пуковника Фурту.

Скадар, Подгорицу и Никшић узеле су Јадранске Трупe 17. 18 и 19. октобра и гониле даље непријатеља до црногорске границе заробивши при овоме у борбама више но сто или је ефектив, а затим прешле у Котор и управиле се, у опште, ка Западу, у колико је то њихова јачина допуштала.

13. новембра т. г. Велика Нар. Скупштина у Подгорици, изабрана 6. и 8. новембра, изгласала је збацивање Краља Николе с престола и уједињење Црне Горе са Србијом. О томе сам Врховној Команди поднео извештај.

2. – У састав ових трупа улази 2. југословенски пук и једна брдска батерија југословенског брдског артиљериског дивизиона. Под мојом командом биле су до скорашњега расформирања и устаничке трупе војводе Косте Пећанца, али њихов састав и јачина нису могле бити утврђене, пошто те трупе никад нису биле у директној вези с Пећанцем и пошто су им се састав и јачина често мењале. Сад сам наредио да те трупе престану дејствовати, како је то командантовим наређењем ОБр. 22592 од 25 октобра предвиђено.

3. – на дан 12. ов. м. распоред 2. југосл. пука и брд. батерије био је овакав:

Текст из наређења ОБр. 307

слабе посаде: у Колашину, Андријевици, Плаву, Тузи, Ријеци; Данилов Граду;

једна чета: на Цетињу.

једна чета: у Никшићу;

„ „: у Скадру;

јуришна чета и митраљеско одељење: у Бару, Вир Пазару, Спичу и Улцињу;

један батаљон: у Котору и околини;

један батаљон: у Подгорици и околини;

један батаљон: на Которским Форовима;

штаб пука: у Котору.

Штаб команде Јадранских Трупа у Подгорици.

Пола брдске батерије: у Котору, а пола у Подгорици.

4. – Зона дејства ових трупа одређена је горепоменутиим наређењем Врховне Команде;

5. – Ситуација на овој зони сада је овака: пријатељи Краља Николе рачунају на потпору Италијана и труде се да ове увере, да у Црној Гори влада неред, који талијанска војска треба да спречава. Талијанских трупа сада има у Бару – један батаљон и у Вир-Пазару – једна чета. Два покушаја талијанска да своје трупе пласирају на Цетињу осујетио сам. На албанској граници од Плава до Скадра муслиманско становништво, подстрекавано Талијанима, јавно манифестује жељу да се присаједини независној Албанији, под протекторатом Италије. На далматинском приморју талијанских трупа има у свим важнијим местима.

6. - Исхрана трупа врши се последњих дана довозом преко мора. Преносних средстава за разносе хране до удаљених места у североисточном делу Црне Горе нема. Посаде ових места набављају храну куповином без новца, али хране више нема нити се без новца може набављати, а 2. југослов. пука, код кога су на принадлежности сви делови ових трупа, није примио никакав новац од како је дошао у Црну Гору.

7. – Одело, обућа и преобука код војника сасвим су дотрајали.

8. – Лекара, - санитарског особља, болница и болничког материјала нема довољно. Шпањолска грозница узима све већих размера.

9. – Морално стање за сада је повољно. Случајеви самовољног удаљења постају све чешћи због рђавих смештајних прилика, недовољне хране, оскудице у новцу и због близине Б. и Х. одакле је већина војника.

Преписати.

Комдт, пуковник.

Драг. Милутиновић

Команданту Јадранских Трупа
Подгорица.

Ријешењем Извршног Одбора за уједињење Црне-Горе са Србијом, начелник среза Плаво-Гусињскиг Г. Милош Поповић смијењен је, а на његово мјесто постављен је г. Тошица Ивановић, секретар окружног начелства у Андријевици.

Горње ријешење саопштио сам г. М. Поповићу, али исти није предао дужност, већ се солидарисао са вођама из Плаво-Гусињског Среза и остао при томе, да се задржи на власти – ослањајући се и на ријешење Г. п. пуковника Ристића команданта II. југосл. пука, да Плав и Гусиње имају потпасти округу Пећском.

У својим ранијим извештајима доставио сам Вам стање, које влада у Плаво-Гусињском срезу. Оно је непроменљиво све донде, док се не изврши разорување мухамеданаца и док се са власти не уклоне: г. Милош Поповић и Медо Керовић, који су прожети личним интересима. Медо Керовић, јавно проповеда Албанску идеју и наговара масу на непослушност.

Да би се свему томе стало на пут, молим, да наредите преко команде мјеста у Плаву, да поменути срез има припасти Округу Андријевичком, чији је саставни дио и прије био, и да г. Милош Поповић преда дужност секретару, који ће заступати среског начелника, до његовог доласка у Плав.

Подгорица 15-XI-18. г. Начелник округа Андријевичког
Сава Спасојевић
телефоном
ОБр. 338-
Команданту места
Плав.

Пошто је досадањи начелник среза плаво-гусињског г. Милош Поповић разрешен од те дужности, то настаните да одмах преда дужност секретару, који ће заступати среског начелника до доласка новог начелника.

О извршењу известите.

Настаните тако да се наредбе начелника окружног из Андријевике најтачније испуњавају и са свима, који ремете ред, поступајте најстрожије по закону. Ставите до знања свима, који се усуђују да кваре општу хармонију и слогу, која је у целој Црној Гори на сјајан начин манифестована, да ћу бити немилосрдан у примени закона према проузроковачима.

Преписати.
Комдт, пуковник,
Драг. Милутиновић

Команда Јадранских Трупа
ОБр. 345.
17. новембра 1918. г.
у 12 часова
Подгорица
Команданту II армије

Стање ових трупа без промене.

Добио сам правилна саопштења да је 15. ов. м. у Скадру прослављен дан прогласа албанске независности и да је том приликом независност поново прокламована. Ова свечаност изведена је са знањем француских власти у Скадру, које су према нашој чети, која се тамо налази, предузели били изузетне мере ради избегавања непријатних инцидената.

На састанку Велике Народне Скупштине од 16. ов. м. донете су ове одлуке:

1. – да седиште Извршног Одбора, који има привремено да управља земљом, буде у Подгорици;
2. – да се све имање бив. краља Николе конфискује у корист народа;
3. – да се бив. Краљу Николи и свим члановима његова дома забрани улазак у земљу; и
4. – да скупштинска депутација од 18 посланика одмах пође у Србију да нашој власти нотифицира одлуку од 13. ов. м.

Преписати.
Комдт, пуковник.
Милутиновић

Команданту Јадранских Трупа

Наређење Командантово О. Бр. 285 од 11. о. м. примио сам. Бивши црногорски потпоручник г. Ђан Браци ни до сад ми се није јавио, а г. Демир Тамил бив. Есад-пашин официр и наредн. Шефит Пеливан јавили ми се на службу. Они ме обојица моле да их пустим на одсуство у Берат, јер долазе из ропства. Уверавају ме да ће се вратити, но ја сам их задржао док не стигне Ваше одобрење. Како сам г. Демир каже он није дуго бивао у Скадру те мало и познаје Скадране. Ја мислим да ће они мало помоћи тим пре што је наш положај у Скадру неодређен. Кад би се издејствовало да и наша посада у Скадру буде равноправна са осталим савезничким, онда би сасвим друкчије били третирани од Команданта Савезничких трупа у Скадру, и самим тим имали већег угледа међу грађанством. Овако свак зна да смо у Скадру привремено, јер ми је неко казао, и сваког часа очекују да ми одемо. Наш би углед у том случају скочио, и наше присталице постали би слободнији и отворени. Као што сам Вам пре јавио сви Црногорци се овде нерадо гледају, и дају им се исправе за пут. Случај г. Лазовића најбоље сведочи. Албанци-като-

лици нарочито протестују противу нас, и Французи им повлађују. Командант-пуковник г. Фурту неће да општи са мношвом него ме упућује на свога начелника штаба. Он наравно лично гаји симпатије према нама, али ради онако како му се нареди, а у свакој згодној прилици уме да ми напомене да ме овде трпе само због тога што није стигло наређење од наше Врховне Команде.

Према Вашем наређењу да по могућству издејствујем код пуковника г. Фурту-а, да се француске трупе повуку из Црне Горе, отишао сам шефу његовог штаба, јер ме г. пуковник не би примио. Њему сам и предао писмо за г. пуковника. Изложио сам му ствар и замолио га за дејство г. пуковника. Он је обећао да ће све то саопштити г. пуковнику, а додао је као своје мишљење које изгледа да ће бити тачно, да не може решити г. пуковник, него да ће депешом питати у Солун.

Рекао је још и то да су те њихове чете као основа за базу њиховог снабдевања, и да оне донекле чине позадину српске војске. Уз то ме питао: „добро, ако их ми повучемо, гарантујете ли ви да ће тамо бити реда?“ Ја сам му одговорио да немам право давати гаранције, али да сам убеђен да ће се наше војне власти постарати да влада ред и мир. Свршило се на томе да ће чекати питање у Солун.

Као што видите мој положај као представника српске војске је пред Командом Савезничких посада врло ништаван. Мени се чини да ме трпе само из решпекта према српској војсци и према српском народу. Иначе службено врло мало имају обзира.

Ја се још снабдевам преко Француза. Сутра шаљем официра у Бар да уреди пренос хране до Скадра. У Бару има два аутомобила за пренос, и са њима једино може да се преноси до Вир-Пазара, као што су почели и Французи. Од Вира ће се преносити лађом, која преноси храну за Французе. Само што ће та лађа ићи по храну сваког другог дана, пошто је оскудица у угљу, због чега ћу морати изузимати храну за два дана одједном. Наша болница се такође снабдева преко Француза. Према овом наређењу и она ће се снабдевати из Бара, но док се не уреди редован саобраћај мораће остати на француском издржавању. Врло је незгодно издржавање наше болнице. Храну болесници добијају као и обични војници, те ће бити врло штетно по њихово здравље кад се почну добијати конзерве место меса или сува храна. Зато молим наредите да се за болницу даје само таква храна која се може употребити и за најтеже болеснике.

Од јуче су почеле албанске свечаности прогласа Албанске независности и данас завршене. Јуче су постављене заставе на општини, и постављене су француска, талијанска, енглеска и арбанашка. Било је манифестација кроз варош. Данас је главна свечаност. Држани су

говори у којима се тражило да у Велику Албанију уђе чак и Скопље и Нови Пазар. У општини је било свечано примање честитака на које сам и ја писмено позван. Но ја нисам отишао. Сутра мислим да идем код председника, да му се извинем због недоласка, и да му скренем пажњу на несмотреност према нама, који смо их ослободили. Према наређењу Команданта Савезн. трупа данас се нико од мојих војника није појављивао па ни ми официри. Прослава је како сам чуо испала испод сваког очекивања, и ограничила се готово на сам Скадар, ма да су се приређивачи надали да ће доћи учесници из целе Албаније као што сам и јавио. Што будем сазнао о говорима и резолуцијама накнадно ћу извести.

Као што сам до сад напомињао у својим извештајима, Албанци су се толерирањем Француза осилили и окомили на све оне које сматрају да раде против њих. Они верују да Французи раде за нас Србе, и да су нам велики пријатељи. Зато су почели показивати знаке негодовања и према њима. Од француских официра с којима смо заједно на храни, често чујемо како их Албанци нерадо гледају због тога што су уз Србију. Чак су Албанци основали неки одбор-комитет, који осуђује на смрт све оне за које се увери да раде против њих. И те своје пресуде они анонимно достављају осуђеном. Међу Французима осуђен је и стари инжињер г. Бријо. И наш лекар сан. кап. ИИ кл. г. Јосиф Хајим добио је једну опомену, прикачену на његовом прозору, у којој се опомиње да не ради противу њихове слободе, пошто и они не дирају у Србију. Потписано је „Албански Комитет“. Да ли је то озбиљна претња још се не може утврдити.

Шаљем Вам писмо од пуковника г. Фурту-а.

15. новембра 1918. год.
Скадар.

Командир, капет. И кл
Чед Џ. Милићевић

ОБр. 346
Команданту II армије.

По наређењу Врховне Команде ОБр. 31387. од 13. октобра ове год. оставио сам у Скадру свега једну чету.

Пре кратког времена јавио ми је командир ове чете да му командант савезничких трупа у Скадру, француски пуковник Фурту, наређује да са четом напусти Скадар и да уђе у састав своје команде или да иде у Бар. Ја сам командиру наредио, да не напушта Скадар, док му ја то не наредим, и у исто време молио сам Врховну Команду за упуства. Пуков-

ника Фурту обавестио сам о овоме и молио сам га да одобри да чета остане у Скадру, док мени не стигну обавештења из Врховне Команде.

Како та обавештења ни до данас нису стигла, то имам част обавестити команданта о овом случају с молбом за наређење. У Скадру се такође налази и једна српска болница, која је ослобођена из аустр. ропства.

17. XI. 18.
П-горица.

Преписати
Комдт, пуковник,
Драг. Милутиновић

Но 31.
XI-918 г.

Телефонограмом
Ком. Јадр. Трупа

Присп. у Пећи

Подгорица Telegramm Aufgenommen von ... auf. Ltg. Nr.
aus am XI, 1918, um 9 Uhr 10 M.
durch:

Iz Beograda Nr. 566 Taxw. s /W 50 Ch/ aufgegeben am 7/XI 1918 um
18 Uhr 30 M. zu Mizzag.

Из Београда полази сутра Четвртак црногорски артиљ. капетан Радисав Радовић са 50 официра, 70 црногорских грађана и 25 војника. Сви се они враћају из ропства за Црну Гору упућени су преко Босне а Капетану г. Радовићу наређено да одмах по доласку у Црну Гору са Г. Спасојевићем регулише се даљи рад свију оних и према томе дајте им потребна Упуства.

О Бр 32251

0 19/XI

По заповести Начел. Штаба
Пом. Ђенерал Пешић

Команда Јадранских Трупа
О Бр. 362
19. XI. 1918.

Обр. 362.
404

Пошто је по Обр. наређено што треба, то У акта.

22. XI. 18. г.
Подгорица

Комдт, пуковник,
Драг. Милутиновић

Депеша шифра Но 581.
Команданту Јадранских Трупа
Подгорица.

Настаните најенергичније и свим средствима, да се на територији, коју је наша војска окупирала, угуши свака агитација, па (ма) од (куда) она долазила. За ово вам стоји на расположењу сва средства, која можете располагати без икаквог презања.

Св. Обр. 21561.
Врх. Команда
Обр. 32257.
Примљ. 19/ХI

Начелник штаба,
Војвода Мишић.

Команда Јадранских Трупа
О бр. 372
19. ХI. 1918.
ОБр. 372.

Врховна команда са ОБр. 32257. наређује да се на територији, коју је наша војска окупирала, сузбија свака агитација, па ма од куда она долазила, и да се при томе средства, која стоје на расположењу, примењују без икаква презања.

Нека се комдт по овоме управља.

Преписати
22. ХI. 18. г.
Подгорица

Комдт, пуковник
Драг. Милутиновић

Кдту – срп. Тр. У Котору
„ П југосл. пука
„ места: Цетиње,
„ „: Бар,
„ „: Подгорица
„ „: Плав

Депеша – шифра Но 317.
Команданту Јадранских Трупа
Подгорица.

Врховна Команда депешом ОБр. 32602. од 15. новембра доставља:

„Командант савезничких војсака доставља следеће:

Министар војни – Париз јавља да Министар Краља Николе доставља, по извештајима министра спољних послова Црне Горе, да су Срби учинили покољ у Подгорици и врше пропаганду оружјем у Црној Гори, коју су окупирали њиховим трупима. Молим да ме обавестите и да предузмете мере, ако буде било потребно, да се избегне понављање.“

Предње достављам команданту да ми по овоме поднесе хитан извештај.

Штаб II армије
О Бр. 23052.
примљ. 19/XI. у 14 час.

0 19/XI

Командант,
војвода Степановић с. р.

Команда Јадранских Трупа
О бр. 375.
19. XI. 1918.
Сарајево.

ОБр. 375.
Команданту II армије

Према наређењу ОБр. 23052. част ми је јавити да у целој Црној Гори влада примеран ред и мир, да је Велика Народна Скупштина завршила свој рад и да је Извршни Одбор Велике Народне Скупштине управу земље узео у своје руке. Према овоме никаквог покоља и не-реда у опште није нигде било, а у Подгорици још сада влада радост и весеље због уједињења са Србијом.

19. нов. 1918. г.
Подгорица.

Преписати.
Комдт, пуковник
Милутиновић

Број 2
Команданту Јадранских Трупа
Подгорица

Извршни Народни Одбор на својој сједници од 18. ов. мца а на основу одлуке велике Српске Народне Скупштине у Црној Гори од 16. ов. мца ријешо је, да се одмах конфискује сва покретна и непокретна имовина бив. краља Николе Петровића и његових законитих наследника.

У ту сврху Извршни Народни Одбор издао је потребна наређења. Подручним окружним начелствима на Цетињу, Подгорици, Бару, Никшићу и Колашину да одмах конфискују сву имовину бив. краља Николе, па Вас учтиво молимо да с Ваше стране изволите издати потребна наређења мјесним командама у поменутим мјестима, да се на мјестима која означе окружне власти поставе сталне војничке страже док не будемо у могућности да све замијенимо својим потчињеним органима.

Подгорица		извршни народни Одбор
18. новембра 1918		Сп Пилетић
	19	Љ. Дамјановић
О Бр 19 XI 18 г. Подг.		Г. Јојић

ОБр. 377
 Подгорица
 Цетиње
 Команданту места Бар
 Никшић
 Колашин.

На захтев начелника окружног поставите страже за чување бив. дворских имања, а према одлуци Велике Народне Скупштине.

20/XI. 18.	Преписати.
П-горица.	Комдт, пуковник.
	Драг. Милутиновић

Телеграма

Српском војном команданту – Котор.

Да се унапред избегну конфликти у војној управи, упозорује се на већ издате наредбе, по којима су све војне власти, органи, утврде и уредбе у Боки подложни Српском војном команданту, који је искључиво надлежан за решавање свих војничких послова. На Српског војног команданта прелази сва власт коју је до сад вршила команда Которске тврђаве. Југословенски војни органи стоје на расположењу Српског војног команданта, те се имају безуветно покоравати његовим наредбама. Једино у техничким питањима, која се тичу чувања и уздржавања флоте

одлучује адмирал у споразуму са Српским војним командантом. У случају неспоразума има се ствар донети Влади на решење. Мисија Владина повјереника Франића престала је, те се он повраћа у Сплит. Местни и Которски одбор немају се никако пачати у војне послове. У питању застава нема се чинити никакове промене од одлуке Народног већа, које ће се о том питању одлучити у суботу 23. о. м.

21. новембра 1918. /по нов./
Сплит.

II. 1541 од 1918. г.
Земаљска Влада

Команда Српских Трупа у Котору
Бр. 2. –

Команданту Јадранских Трупа.

У Херцег-Новом постоји „Заповедништво Ратне луке Боке Которске.“

Командант овог заповедништва је ђенерал Лесић, који је постављен од Владе у Сплиту с тим да се ставља под команду Српског команданта, као и сва Словенска сувоземна војска, чији број износи преко 2.000, а састављена је већином од Далматинаца.

Штаб ђенерала Лесића налази се у Херцег-Новом и он је формиран само у неколико као код наших дивизија. Он дејствује као војно-административна власт.

Југословенска флота у Боки Которској под командом је адмирала Катинели који се налази на лађи „Рудолф“ код Кумбора у близини Херцег-Новог.

Флота је разоружана од стране Савезничке флоте, којом командује француски контра-адмирал Кобе.

Од Савезничких Трупа за сада се налазе на одсеку: Груда-Будва: 2 батаљона Талијана, 1 батаљон Американаца, 23 Француза и 12 Енглеза.

Италијани изјављују да ће искрцати целу бригаду и то већ врше.

На овом одсеку све форове, магацине оружја, оружне спреме, одећа, обуће, хране, санитетског материјала, инжињеријског као и осталог материјала осигуравају Трупе II. Југословенског пука са придатом 2. брдском и Југословенским Трупама формираних из Далмације.

Наређено је сређивање и прикупљање материјала.

Како је материјал огroman и размештен на великој просторији то га је врло тешко чувати са ово Трупа што имамо, па је потребно што пре послати појачања бар од једног пука пешадије са довољним бројем

официра и чиновника стручних за поједине врсте убојне спреме и материјала.

Стоке – коња и волова нема, јер све оно што је било раздато је народу те да неби пропало од глади пошто сена нема.

Ради мога управљања молим да се донесе решење по овим питањима:

1/ У каквом односу стоје наше команде према савезничким где су посаде заједничке.

2/ Како се имају примати и извршавати наређења, која ђенерал Леси и адмирал Катинели добијају од Владе из Загреба.

Неопходно би било потребно да се и ја са мојим штабом сместим у Херцег-Нови те како би се могао упознати што боље са целокупним радом заповедништва над Боком Которском и предузети команду над истим пошто је и то Сплитска Влада захтевала актом број П. 1541/18, који се под 1 прилаже.

За отпращање послова у штабу молим да ми се што пре упути ађутант команде артиљерије II. армије капетан И. кл. Данило Јаковљевић, који се сада налази у Дубровнику.

Један примерак достављен команданту II Армије.

16. новембра 1918. Год.
Котор.

О 21/XI

Командант, Пуковник.
Мил. М. Михаиловић

Команда
Јадранских Трупа
ОБр. 386
21. XI. 1918.
ОБр. 386.

Пошто је овај извештај поднет и команданту II армије, то У акта.

22. XI. 18.
Подгорица

Комдт, пуковник
Драг. Милутновић

Штаб II Армије
О. Бр. 22955
Команданту Јадранских Трупа.

Н А Р Е Ћ Е Њ Е

По указаној потреби ОДРЕЂУЈЕМ:

Команданта артиљерије II Армије, артилериског пуковника Милоша Михајловића за команданта Српских трупа које се налазе у Котору, а са задатком:

1. – Да настане да се сав тамошњи ратни и остали материјал, кога наше трупе обезбеђују, и даље обезбеђује и сачува.

2. – Да се најенергичније одупре противу сваке војске, која би хтела продирати од Котора у унутрашњост земље и посести територију, коју су наше трупе већ окупирале.

Командант трупа у Котору, пуковник Михајловић стајаће под командом команданта Јадранских Трупа, с тим, да брзине ради, своје извештаје шаље мени непосредно, а за формирање свога штаба повешће у Котор начелника штаба команде артиљерије, пуковника Милана Пешића.

12. новембра 1918. г.
Сарајево.

О 21/XI

КОМАНДАНТ
Почасни Ађутант Њ. В. Краља,
Војвода
С. Степановић

Команда Јадранских Трупа

О бр. 387.

21. XI. 1918.

ОБр. 387.

Стављено у наредбу Бр. 11, за 22. Новембар 1918.

У акта.

22/XI/18.

Подгорица

Комдт. пуковник,
Драг. М.

Примио 19/XI – у 12 пре

Ком. Јадр. Трупа

Подгор.

На основу наређења О број 378 од 19-XI-918 подносим следећи извјештај:

У Бару и Ст. Бару има један батаљон 68 пјеш. пука са једним митраљеским одјељењем. У Вир Пазару има једна чета. У Улцињу око 30 војника маринске пјешадије. Ова је снага даље распоређена ради обезбеђења реда на мале посаде по околини.

Ком. Срп. Посаде
У Бару О број 28
Ст. Бар 19/XI. 918
О 21/XI.

Ком. Српске посаде
У Бару кап. I. кл.
Драг. Живановић

КомандаЈадранских Трупа шифра.
 О бр. 391
 21. XI. 18.
 ОБр. 391.
 Команданту II армије
 Сарајево.

Према наређењу ОБр. 23120. од 18. ов. м. част ми је јавити да талијанских трупа у Црној Гори има:

У Бару и Старом Бару – један батаљон 68. пука са једним митраљеским одељењем;

У Вир-Пазару – једна чета;

У Улцињу – 30 војника маринске пешадије.

У околини ових места налазе се слабе посаде.

Стање талијанских трупа у Скадру и другим местима непознато је.

22. XI. 18.
 Подгорица.

Преписати.
 Комдт, пуковник
 Милутиновић

Број 636. 18/II 918.
 Јауковић
 Ком Јадр Трупа
 Подгорица

Прим Котора 19, 1015

Молим да се што пре тражи да се успособи да транспорт жичана железница Котор-Цетиње, те како би се осигурало те олакшало снабдевање наших трупа.

Ком. српских и југослов трупа
 у Боки Которској број 18
 Котор

О 21/XI

Ком. пуков Михаилаовић

КомандаЈадранских Трупа
 Обр 392
 21 XI. 18
 ОБр. 392
 Комдту II армије
 Од К-дта срп. и југосл. трупа у Котору добио сам овај извештај:
 текст.

Част ми је ово доставити команданту на надлежност.

23/XI/18
Подгор

Преписати
Комдт, пуковник,
Драг М

ОБЈАВА

За црногорског артилериског капетана г. Радисава Радовића, који се упућује са 50 црногорских официра, 70 грађана и 25 војника у Црну Гору преко Земуна и Босне.

Капетан Г. Радовић при пролазу кроз Сарајево јавиће се ђенералу г. Терзићу, а по доласку у Црну Гору, јавиће се одмах и ставити на расположење Команданту Јадранских Трупа пуковнику Драг. Милутиновићу.

Умољавају (се) све наше војне власти да именованима не чине никакве сметње, већ у случају нужде и помоћ укажу.

ШтабВрховне Команде
Оперативно ОдељењеШтаба
О. БР. 32251.
7. новембра 1918. године
Београд

По заповести Начелника
помоћник ђенерал,
Пет. Пашић с. р.

У Хуму добили ручак пуру са конзервом у 4 сата послје подне.

Хум 13/11 1918
Животић

Госн капетан био је код мене! Сутра може један теретни ауто кренути на 8 сати ујутро за . . . ! Два не може се дати.

ОБр. 397.

Пошто је под ОБр. 404. од 22. ов. м. наређено, иста треба, У акта.

22. XI. 18. г.
Подгорица.

Комдт, пуковник,
Драг. Милутиновић

Ком Јадранских Трупа
Подгорица

Кад се буде држало Благодарeње за сретно народно уједињење Срба, Хрвата и Словенаца у једну једину државу под скиптром Њ. Величанства Краља Петра II. наредићете да благодарењу присуствују сви официри, чиновници и обвезници чиновничког реда, колико нарочито служба неби захтјевала да поједини остану на њима;

Од јединица, у мањим гарнизонима, да присуствују највећи могући број официра, каплара и редова без уштрба по редовно вршење службе. У већим гарнизонима да из сваке јединице, установе и т. д. присуствују бар поједан подофицир, каплар и редов рачунајући то на чету батерију и ескадрон и друге.

У оним гарнизонима, где је пуковска застава, да пред црквом буде почасна чета или одељење са заставом укомће случају командир вршити дочек и предавање рапорта најстаријем присутном при благодарењу.

Штаб II Армије
а број 28030
Сарајево
20 – 11 – 918

О 21/XI

Командант Војвода
Степановић

1. чета 2. батаљона
II Југословен. пука
Бр. 561

Команданту Јадранских Трупа

Наређење Обр. 324 од 15. т. м. примио сам и на основу њега част ми је поднети следећи извештај.

Бројно стање болничког персонала је: 1 лекар и 66 болничара, од којих су 20 војници заостали из разних јединица; бројно стање болесника креће се око 160, од којих ће за евакуацију, по мишљењу управника болнице, бити 20-30. Остатак болесника мораће се оставити овамо, међу којима су болесници у заразном одељењу и болесници заробљеници. Од осталог болничког материјала може се пренети у приближном броју: кревета разних 220-250, ћебади 150, чаршава 120, душека 60, сламњача 150, јастука 150, навлака 30, лавора 15, умиваоника 14, плуваоница 100, лампи 11, бокала 9, столица 17, нахткасни 58, ноћних судова 10, гуски 3, чаша 28, када 1, столова 10, цела кујна са 4 вел. казана и осталим прибором, материјал за завојиште међу којим оперативни сто, орман, иригатор и др., пећ за грејање воде. Поред овога у болници има

и два дезинфекциона апарата парна, али оба неисправна. Један од њих може се брзо и лако оправити, због чега управник болнице мисли да га пренесе. Веша за болеснике нема никаквог, зато је управник мишљења да би се још сад требало постарати за кошуље, гаће, чаршаве и навлаке.

За пренос овога материјала, разоварали смо са г. Шулендићем бродар. капетаном и дошли смо до овог закључка. Најбоље је све то натоварити на лађу и превести до Ријеке, а одатле превући у Подгорицу. На Плавницу тако исто може се превести, али то је скопчано са тешкоћама, јер велики брод не може ићи до пристаништа у Плавници, већ се мора због тога товарити на шлеп, па кад лађа пристане близу пристаништа онда се шлеп мора одвући моторним чамцем до скеле. Они оскудевају у људству које уме да управља моторима те је много лакше и брже истоварити на Ријеку. Од Ријеке даље то ће се превући колима или аутомобилима.

Списак заплењеног материјала шаљем засебно. Сав овај материјал сам предао Французима пошто су то они тражили. Прописан реверс сам добио на све сем на артиљ. муницију и разне делове од кола / осовине точкова и др./ што чува још моја стража. Чим су дошли Французи одмах су ми ставили до знања да више сам не купим плен и материјал по вароши, и ја сам пристао.

Што се тиче г. Дрецуна стараћу се да откријем његове праве намере. Данас сам сазнао да је намеран да овде преведе и своју породицу, која је сад на Цетињу. Догоди ли се што онда се може позитивно рећи да је у служби Француза.

Данас сам упутио за своје јединице све војнике које сам добио из болнице. Јуче су тражили на рапорту да иду, а ако их не упутим да ће сами бежати. Таква бегства су се већ дешавала, и ја сам извештавао Команданта пука. Скупљени из разних јединица почели су правити неприлике, због којих сам морао одговарати франц. властима, почели су подривати ред и дисциплину у мојој чети, која се у целом пуку одржала као једнодушна и доследна датој заклетви кад су летос многи тражили да иду у заробљеништво. Ово сам одмах пресекао тиме што сам их упутио, о чему ћу извести Команданта пука детаљније. По њиховом одласку бројно стање чете је 220 људи.

Ћона Браци бив. црног. официра част ми је вратити Команданту, пошто је сад непотребан.

20. новембра 1918. год.
Скадар
Јадранске трупе
Обр. 403.

О 22/XI

Командир, капет. I кл.
Чед. Џ. Милићевић

Команданту Јадранских Трупа

Бивши црног. потпоручник г. Ђон Браци јавио ми се на дужност 16. т. м. Чим се пријавио у Скадру скадарска полиција га одмах ухапсила 15ог и док нисам лично интервенисао нису га пустили. Као кривицу су нашли да је за време манифестација говорио против владајућег албанског режима у Скадру. Њему већ Албанци католици прете да ће га убити, и он се због тога нигде не сме појављивати. О неком раду у корист нашу не може бити говора. Режим је албански такав, да нико не сме једну реч рећи. Сваки увиђа супериорност осталих над нама, и не сме да се излаже таквој опасности.

Дамир Ђалиса и Ђефит Пеливан отишли су из Скадра не јавивши ми се. Они су вероватно отишли у Берат својим кућама. Уопште за сад не треба слати овакве људе, јер ни сам не знам шта ћу с њима. Они с правом неким траже од мене плату, а познато је да то не могу дати. На крају, ипак овде их не могу задржати ма се и она двојица вратила. Они су овде сад непотребни.

Г. Дреџун је био данас код пуковника г. Фурту-а и предао му резолуцију Велике Народне Скупштине у Црној Гори, коју је превео на француски. Каже да је г. пуковник необично задовољан, и да му се резолуција допала. За сутра има да иде у Котор и Приморје, да испита како тамо стоји са Талијанима, па да о свему поднесе извештај. Понеће препоруке за потпуковника г. Ристића, који треба да му буде на руци у погледу превозних средстава. Ако има времена треба да оде и у Сарајево. Све ово ми је казао у поверењу. Специјално о мени – скадарској посади, повео је реч, но пуковник је рекао да то оставе за други пут. Главно је, рекао је г. пуковник, да је код мене. Како ми је рекао г. Дреџун мисли да је пуковник г. Фурту командант свих савезничких трупа у Приморју, у што ја не верујем. У сваком случају г. пуковник се интересује, вели, за нашу ствар у Приморју.

У једном извештају сам нагласио да Французи неће примити за добровољце Чехе, који су се пријавили, због тога их морам предати као заробљенике. Али ја мислим да је грех поступити овако сад са овим одушевљеним људима. Ја мислим да би се добро учинило, кад би се они на неки начин вратили у своју отаџбину, којој сад сигурно требају борци, тим пре што Чеси иду упоредо с нама у овим судбоносним догађајима. Зато молим за наређење да Чехо-словаци, који су се јавили за добровољце упутим у Котор, одакле би се послали у своју отаџбину, због чега ћу причекати с предајом док не добијем наређење.

Данас и сутра имам да испразним досадањи кантоман у интернационалној палати и срп. основној школи. Веле да ће се ту уселити Енглези, за које нема zgodних станова, пошто ми иначе нећемо дуго остати. Ја сматрам да је ово наше пресељавање још један доказ што нас неће у Скадру. И заиста, господине пуковниче, ако треба да идемо из Скадра, управо ако ћемо ићи одавде, боље је да идемо што пре. И најпростији нам војник увиђа ту нетолерантност. „Заузели смо Скадар ми, па опет за нас нема стана“, сваки војник говори.

За исхрану моје чете сутра полази један официр за Бар, који ће уредити тако, да храну прима из нашег слагалишта. Французи, истина хоће да нас и даље хране, но ја сам предузео да храну примам из Бара.

Очекујем Ваше наређење за болницу у погледу исхране болесника.

Било би добро кад бисте дошли и сами овде, да се на лицу места уверите о стању, и да Ваша изјава поправи ствар.

17. новембра 1918. год.
Скадар

О 21/XI

Командир, капет. I кл.
Чед. Џ. Милићевић

О Н-374.
ОБр. 403.
Команданту 1. ч. 2. б. II. ј. сл. п.
Скадар.

Одмах по пријему овог наређења командир ће ступити у споразум са француским властима ради евакуације своје чете, српске болнице и заплењеног материјала, као што је то мојим наређењем ОБр. 374. од 19. ов. м. командир у било наговештено.

Командир ће са четом одмаршовати у Котор и јавити се команданту пука, а болница ће се евакуисати у Подгорицу, где ће се управник болнице јавити потписаном.

Плен, који су наше трупе задобиле и који се не буде могао понети и морадне да се остави у Скадру, командир ће предати по списку француском команданту трупа у Скадру и један примерак предати комдту II југослов. пука.

Извршењу овог наређења приступити, као што је речено одмах, и јавити дан поласка, маршруту и организацију марша у опште.

22/XI/18
Подгорица

Комдт, пуковник
Драг. Милутиновић

Депеша – шифра Но 624.
Команданту Јадранских Трупа
Подгорица.

Врховна Команда депешом ОБр. 32744 од 18. новембра

Према многим извештајима изгледа да се почиње ширити бољшевизам у неким покрајинама, које је наша војска окупирала. Постоји опасност да се ове опасне идеје не унесу и у нашу војску, те је за то од особите важности да(нечитко, прим. приређивача) старешине буду веома обазриве и предузимају енергичне мере, да се спречи ширење ове опасности. Од какве је штете бољшевизам задрма војску и народ, најбољи пример имамо у Русији, која је пропала због њега, те зато нека командант армије предузме навалице могуће мере, да се(нечитко, прим. приређивача) сачувамо од тога. У случају његове појаве, ма и у најблажој форми, известите одмах Врховну Команду.

Достављам ово наређење команданту да по њему у свему поступи. Команданту и /сам/ сви зна/ти/ разоран за тај /утицај?!/ оваквих појава; без тога нека не штеди труда да их сузбија безусловно. Нарочиту пажњу при том обратити наљене јединице на железничке станице од радионица, рудника, пристаништа и томе подобно, одакле би овакве агитације могле потећи међу /војницима/ војнике. /Извабити јемчење/ појаве одмах ме известити.

Штаб II армије
ОБр. 23153

Командант
војвода Степановић.

21. фебруара⁷ 1918. г.
Сарајево.

Пов. ОБр. 414
22/XI/18.

Команданту II армије

Наређење ОБр. 23153. од 21. ов. м. неразумљиво. Молим да се понови.

22/XI/18.
П-горица

Преписати?
Комдт, пуковник,
Милутиновић.

⁷ очигледна грешка у преписивању, треба „новембра”, прим. приређивача

II

Команданту

Командант II армије са ОБр. 23153. од 21. ов. м. доставља да Врховна Команда, под ОБр. 32744. од 18. ов. м., јавља да има извештаја како се у неким крајевима, које је наша војска окупирала, почиње јављати болшевичка пропаганда.

Да би се овој опасности стало на пут, командант ће најенергичније настати да се сви агитатори хватају и да се пропаганда свим силама сузбија.

О појавама ове врсте, ма у ком виду, командант ће ми слати хитне извештаје.

22. XI. 18. г.
Подгорица

Преписати.
Комдт, пуковник,
Милутиновић

Достављено:
К-дту Срп. и Југослов. трупа у Котору
К-дту II Југослов. пука
К-дтима места у Црној Гори.

Комдту Јадранских Трупа
Подгорица.

Од Команданта 2. југосл. пука добио сам 12. ов. м. и доставио Врх. Команди следећи извештај:

„Од талијанског генерала Карбори-а, команданта талијанских трупа у Котору, добио сам ово наређење: „Част ми је известити Ваше господство да сам, по налогу Врховног Команданта талијанских трупа на Балкану, предузео данас команду над савезничким посадама у Боки Которској т. ј. сувоземном војском, која се налази у Боки, ради гаранције да се испуне услови примирја од 4. ов. м., које је било закључено између Италије и Аустроугарске.“ – Одговорио сам му да од њега не примам никаква наређења, да сам са југословенским трупама материјал у Котору, да сам ја први дошао у Котор и да сам ја командант у Котору и слушам само своју Врховну Команду.“

Поводом овога Врховна Команда са ОБр. 32527 од 17. ов. м. доставила ми је следеће:

„Поводом Вашег извештаја ОБр. 22956. обавестио сам Команданта I армије о енергичном примарном и похвалном раду команданта II југ. слов. пука у Котору и позвао сам официре I армије да

поступају у истом духу, ако би дошли у сличну ситуацију. Молим доставите овај случај вашим потчињеним командантима и наредите да се на њега угледају.“

Предње се доставља команданту на саопштење подчињеним командантима ради управљања оваквим случајевима.

Штаб II армије
ОБр. 23127.
19. новембра 1918. г.
Сарајево.

Командант
Војвода Степановић

Команда
Јадранских Трупа
ОБр. 415. примљ. 21/XI/18.

Врло хитно
По....р. од Андријевице Но 127 36. 100 р 21 - 9 - 20 - по бр. сл.
Команди Јадранских Трупа
Подгорица

Према хитном извештају Начелника из Плава дошло је до оружаног сукоба између православних и мухамеданаца у срезу. Борба је вођена у селу Срезовица и Метсу, којом приликом 5 мухамеданаца рањени и један мртви. У извештају истом стоји дасе у Плаву налази 2000 оружаных Арнаута из Плаво-Гусињског среза, а тако исто, да Арнаути у Плаву очекују појачање из Гаша и Крестелица. Како овај покрет може имати већих последица, а како је посада у Плаву и Андријевици да може успоставити ред у срезу, то молим Команду даби се што прије појачала посада ради успоставе реда. Молим Команду за потребно упуство како да поступим пошто се ред у срезу може успоставити само оружаном силом.

Окружни начелник
Андријевица
21 – 918
Примио из Матешева
21-II-918 у 12-40-по
....акочевећ

О 22/XI

Саво Спасојевић

Депеша – шифра.
Команданту Јадранских Трупа
Подгорица.

Врховна Команда депешом ОБр. 32818. од 21. новембра доставља:
Г. Министар војни наредио је да из Француске пошаље око 300 добровољаца у Котор, а око 430 у Дубровник. Молим наредите тамошњим нашим командантима места да их приме кад стигну и депешом о томе известе, назначујући из којих су крајева.

Предње част ми је доставити команданту с молбом да се ови добровољци у Котору /Дубровнику па тим даље/ приме, сместе и одморе, а депешом извести ову команду.

Штаб II армије
ОБр. 23195.
22. новембра 1918. г.

По запов. Команданта,
Начелник штаба
пуковник Милановић

Сарајево
Телефоном

добровољци из Америке дошли у Котор

ОБр. 424.
23. XI. 18.

Команданту српских и југословенских трупа у Котору.

По извештају г. мин. војног стићи ће у Котор око 300 а у Дубровник око 430 добровољаца.

Нека командант о доласку ових добровољаца, чим стигну, депешом известити команданта II армије назначујући из којих су крајева, а командантима места у Котору, Дубровнику или где буду искрцани нека сад одмах нареди да ове добровољце приме, сместе и одморе.

23. нов. 1918. г.
Подгорица

Преписати.
комдт. пуковник,
Драг. Милутиновић

Под ОБр. 661.
Мољено да се добровољци из Котора упуте на Цетиње.

Команданту II армије.
Сарајево.

Извршни Народни Одбор моли да се због унутрашњих политичких прилика у Црној Гори 300 добровољаца Црногораца, који су стигли у Котор, одмах упуте на Цетиње.

Молим за решење.

Св. Обр. 23195. те команде
од 22. новембра.
Ком. Јадр. Тр.
Обр. 661.
22. нов. 1918. г.
Цетиње.

Командант, ђенерал,
Милутиновић

Врховној Команди

Рапортом својим од 3. августа 1916. г. достављеним од стране Команданта Резервних Трупа г. Министру војном под Пов. Дј. Бр. 776 молио сам да будем унапређен или стављен у пензију.

Пошто до сада после две године и четири месеца чекања нисам добио никакво решење, а међутим унапређења се и даље врше, то последњи пут молим Врховну Команду да ми се по Рапорту – молби донесе решење.

Преписати, шифровати
Команда Јадранских Трупа
Пов. Бр. 9
22. новембра 1918. г.
У Подгорици
Пов. Бр. 9
У Акта.

Командант, пуковник
Милутиновић

Команда Јадранских Трупа
Обр. 437
24. новембра 1918. г.
Подгорица

Команданту II армије.

По добијеним извештајима присталице бившег Краља Николе раде да изазову неред у земљи и да их Талијани помажу новцем при

томе. Арнаутско насељење у пограничним крајевима јавно не признаје црногорску власт и прети да се одупре оружјем у руци.

За одржање реда у целој Црној Гори и на албанској граници има свега један батаљон, јер су све остале трупе у Котору и дуж Приморја. Из ових разлога посаде у неким важним местима нема, а у скоро свима местима, где је има, и сувише је слаба, да би се одржање реда могло обезбедити.

Молим да ми се хитно упуте појачања или да се одобри мобилизација једног дела црногорске војске, пошто се претходно обезбеди снабдевање оделом, обућом, преобуком и храном, јер без тога мобилизација црногорске војске не би се могла извршити.

Шифрирати
Преписати
Командант, пуковник
Милутиновић

Команда Јадранских Трупа
О Бр. 442
24. новембра 1918 г.
Подгорица

Команданту 2. батаљ. II југослов. пука.

Наредите командиру 3. чете и командиру митраљ. одељења тога батаљона да припреме своје јединице за покрет тако да се 26. ов. м. изјутра покрет може предузети.

У току 25. ов. м. нека командант нареди да се све страже, које је давала 3. чета, замене стражама из чете, која остаје у Подгорици; да се 3. чети и митраљ. одељењу изда дводневни оброк хране у натури за марш до Цетиња и да се благовремено припреме преноћишта. Са четом ће поћи и потребан део бојне и трупне коморе.

Команданта 2. батаљона и команданта места у Подгорици, до оздрављења мајора г. Павла Павловића, заступаће и даље капетан г.....

По извршењу ових послова командант ће 3. чету и митраљеско одељење (под командом најстаријег водног официра) упутити 26. ов. м. у 6 час. јутра преко Ријеке на Цетиње, тако да на Цетиње стигну најдаље 27. ов. м. до мрака. По доласку на Цетиње командир чете и заступник командира митраљ. одељења јавиће се команданту места мајору Алексићу, под чијом ће командом, у дисциплинском погледу, стајати до даљег наређења.

О овоме ће командант известити команданта II ј. сл. пука, те да се обезбеди снабдевање ове чете и одељења храном и другим потребама.

Исто тако известиће командант и команданта места на Цетињу, мајора Алексића, да се ова чета и одељење стављају под његову команду до даљег наређења.

О извршењу наређења известити.

Преписати
Комдт, пуковник,
Драг. Милутиновић

Команда Јадранских Трупа
О Бр. 443
25. новембра 1918. г.
Подгорица

I

Команданту места – Мајору Алексићу
Цетиње.

Нека ми командант одмах овим путем поднесе извештај по мојим наређењима ОБр. 325 од 15 и ОБр. 355 од 18 т. м. и нека објасни зашто то досада није учинио.

II

Команданту II југосл. пука

У току ових дана, а најдаље до 27 ов. м. преместиће се на стално становање из Подгорице на Цетиње митраљеско одељење и 3. чета 2. батаљ. тога пука и штаб ове команде.

Нека командант настане да се исхрана ових јединица обезбеди.

Преписати

Комдт, пуковник,
Милутиновић

Бр. 818 из Сарајева
Команд. Јадранских Трупа
Подгорица

Врховна Команда депешом Обр. 32896 од 23 нов. доставља:

Генерал Анрис команд. источне француске војске доставља. Част ми је доставити Вам копију телеграма од Команданта савезничких војска: Према ратном искуству у погледу употребе француске заставе на окупираној територији подразумевајући ту и територију предвиђену Лондонском конференцијом од 1915. за Италију француска Влада решила је следеће:

Свуда где окупациона има међусавезнички карактер сваки од савезника иставиће своју заставу а наше трупе своју. Предње се доставља на знање и даљну надлежност.

Штаб II арм.
ОБр. 23246
25/11 – 1918
Сарајево
Узео из Цет. 25/11 – 1918 у сати 2
II Ивановић
ОБр. 447

По заповести Ком.
Начел. Штаба
Пуков. Миловановић

.....
Командант II армије са ОБр. 23246 од 25. ов. м. јавља да је француска влада решила да свуда, где окупација има међусавезнички карактер, сваки од савезника иставља своју заставу, а наше трупе своју.

Ово се доставља команданту ради знања и управљања.

Преписати
Комдт, пуковник,
Драг. Милутиновић

Достављено:
Кдту Српских и Југослов. трупа Котор
Кдту II Југослов. пука
Кдтима места – Цетиње, Бар, Котор, Ријека, Вир-Пазар, Будва.

Команда Српских и Југослов.
Трупа у Боки Которској.
Бр. 39
Команданту Јадранских Трупа

На основу телефонског наређења од 21. о. мца подносим следећи извештај:

У Боку Которску рачунало се обалски одсек од Дубровника до Будве.

У Херцеговном постоји заповедништво ратне луке Боке Которске. Заповедник је ђенерал Лешић. Штаб му је формиран као код нас у дивизиској области – т. ј. постоје одељења по свим гранама.

Како је целокупни ратни материјал у Боки Которској био под овим заповедништвом и одговорни руковоаци су официри и чиновници из овог заповедништва, то заповедништво и функционише као административни орган т. ј. оно исплаћује официре, чиновнике и људство – формирано у југословенске чете, стара се о њиховој исхрани, оделу и т. д.

Дубровник се је издвојио од овог заповедништва, кад је се резервни пешад. капетан Милан Влад. Ђорђевић прогласио за гувернера и о томе известио ђенерала Лешића.

Од тог времена под чијом је управом Дубровник и ко ће бити одговоран за материјал, који се, тамо налази, не зна ни сам ђенерал Лешић.

Према овоме Дубровник би требао да остане под управом заповедништва у Херцег Новом, као што је то и раније било.

2. Југословенски пук изузима храну и остале потребе из појединих слагалишта на прописна требовања за све своје јединице и оне у Црној Гори.

Југословеске чете, које стоје непосредно под заповедништвом у Херцег Новом, плаћају се по 5 круна дневно, поред хране и одела; то је као нека врста народне гарде употребљене за чување разних магацина.

Распоред њихов следећи је:

У Котору две чете 430 људи, 1 телефонско одељење; у Доброти 16 људи, у Ораовац 30 људи, у Пули 18, у Прчању 12, у Столиву 8, у Лепетане 12, у Ластви 35, у Тивту 90, у Богдашину 35, у Рисан 20, у Грковац 50, у Херцег Нови 250, у Зеленики 50, у Јели 30, у Ошици 25, у Љуштици 50, у Цупорини 30, у Коновљима 100, у Будви 180, у Радовановићу 180, у Ћилипу 100 и у Јовтати 100.

У свим овим местима налазе се и трупе 2. Југословенског пука, такође употребљене за чување ратног материјала и одржање реда.

Распоред њихов следећи је:

1). 3. батаљон: 2. чета са три вода посела је утврђења у рејону општине Кртолске; 3. чета са три вода посада је у Тивту и Ластви; 4. чета: 1 вод даје стражу у Котору и на фору Врмац, 2 вода на форовима у општини Луштичкој и 1 вод као посада у Херцег Новом.

Митраљеско одељење: 1 вод на форовима Пунта д`Остро и Кобила, остатак у Тивту.

2). 1. батаљон: 1. чета у Котору; 2 чета: 2 вода у Рисну, од којих један вод на Црквицама, а држи и фор Вршник; 2 вода у Херцег Новом и Грудн.

3. чета: 3 вода у Котору, 1 вод у Радовановићу;

4. чета у Зеленици.

Митраљеско оделење: 2 вода у Рисну; у Рисну још један вод из IV Митраљеског оделења; 1 вод митраљеза у Будви.

Штаб пука, санитетско оделење, вод брдске батерије и вод коњице у Котору.

Бојна комора и Трупна комора у Тивту.

Заповедништво ратне луке Боке Которске наименовано је од владе у Загребу.

На основу наређења Земаљске Владе из Сплита од 21 о. мца по новом Бр. 1541, а које је достављено команданту под Бр. 2 ове команде од 15 о. мца ја имам права и власт решавања свију војничких питања и командовања Југословенским трупама, које се налазе у Боки Которској како се и поступа.

Командант заповедништва Ратне луке г. ђенерал Лешић известио ме је, да ће се по наређењу Владе из Загреба, Југословенске чете отпустити и наредиће се позивање појединих класа на једномесечну вежбу, што је већ и објављено. Позвате су класе од 12-23 године закључно.

Један примерак достављен је команданту II армије.

22. новембра 1918. год.
Котор.

Командант, Пуковник,
Мил. Михаиловић

Команда Јадранских Трупа
О Бр. 455
27. XI. 1918
30/XI/18
Цгњ.

У акта
Комдт, пуковник,
Драг. Милутиновић

Команда Места – Пећ
О. Бр. 79
Команданту Јадранских Трупа

Част ми је извести команданта о следећем:

При својој готовости да се све учини за превоз хране, фуражи или ког другог материјала за јадранске трупе, није се могло много учинити, јер транспортних сретстава није било на расположењу. Заплење-

них коња, који су употребљиви за товар није било, т. ј. оно што има и скупљено је, све је још на лечењу и требаће бар месец дана док се успособи; што је било нешто коња узеле су разне личности и делегације (посланици т. д.) и одвели са собом. Ко год узме коња не враћа га више натраг. Потреба за товарном стоком велика је, сви, већином, долазе до Пећи колима и одавде траже товарну стоку. При пролазу, мештани често отимају стоку, а коње, нарочито. Реквизиција коња била је почетак Арнаутске побуне у коме је морала да се употреби и војска посаде Пећи са артиљеријом и неколико смо села морали потпуно срушити. Арнаути се одметнули у планину, силазе на друмове, пресрећу становништво и пљачкају – дешавају се и убијства, скоро сваки дан те овде – те тамо. Мир и поредак који је у почетку владао – није више. На много места појављују се качаци и претседници општина се жале да их нико не слуша и не „ферма“. Окружни начелник са срескима такође мало шта могу учинити кад се не могу наслонити на силу. Жандармерија је у зачетку, сваки дан је отпуштање и примање, ту су већином људи који су ступили са намером да се што пре и што више нађаре. Без њих би још горе било, морају се трпети, али користи од њих мало.

Војске је мало. Од мог батаљона послао сам 1. чету у Плавље, 2 чете у Беране и Рожај и овде је остала 1. чета. Та чета цела је на стражи. Дошла је једна чета из Ђаковице она је такође сва по стражама, на лицу само митраљеско оделење и артиљерија. У случају какве потребе ја сам потуно немоћан: 1 вод у Дечанима, 2 вода у Ђураковцу и Вел. Истоку и 1 вод у Патријаршији.

Са телефонским везама стојим такође врло хрђаво. Пошта има свега два линијаша, ови линијаша имају да одржавају везу од Пећи до Ђаковице и од Пећи до Митровице. Поред тога оправљали су неколико пута линију преко Рожаја за Андријевицу и од Пећи за Плав. Линија је бивала и готова, али је Арнаути, или чак и Црногорци, прекину, покраду жицу и однесу. Ја немам патрола да је могу чувати, полиција такође. Наређења се издају, али их нико не извршује. Ипак, не гледајући на све тешкоће гледаћемо да се што је могуће више дотури до Подгорице. Од намирница нам је и Митровица узела много, скоро више нема још неко време па ће нестати сасвим. Шаљемо свуда, траже на све стране: Ђаковица, Призрен, Митровица, Приштина.

Начелник Војне Станице, са којим ја стојим само за послове Команде места, а који треба да се за сва надлежна решења обраћа своме претпостављеном старешини, услед тога што је овд. мештанин и трговац, није у стању да одговори своме позиву, јер му недостаје ни потребне за ову дужност спреме, ни ауторитета код грађанских власти. Мајор г. Андеселић, који је одређен за новог начелника војне Станице, није

хтео да прими ову дужност и поднео је рапорт, који сам ја спровео на надлежност, међутим ја нисам имао кога да предложим за ово место. Мајор г. Андеселић појављује се овде у три улоге: 1) као помоћник команданта места, 2) као делегат Јадранских Трупа и 3) као делегат Централног комитета за уједињење. Сада, када би био и начелник Војне Станице његове би се дужности укрстиле.

Пошто је и овде стање несигурно, то се ни транспорти не смеју слати без доброг и јаког обезбеђења, а војника се нема толико на расположењу – доказ релејне станице које су се једног дана саме разишле, не известивши о томе никога.

Молим Команданта да има у виду све ове тешкоће које ова команда има, и види какви су све узроци те се није могло учинити што до данас стоји да се комора уреди.

17. новембра 1918. г.
Пећ

Командант, п. Пуковник
Влад. Љ. Бркић

Команда Јадранских Трупа
О Бр. 461
27. XI. 1918
У акта.
30. XI. 18.
Цтње

ОБр. 461.

Кдт, пуковник,
Драг. Милутиновић

Команда Јадранских Трупа
ОБр. 463.
27. новембра 1918 г.
Подгорица
Комдту срп. и југосл. трупа у Котору
„II југосл. пука
„места.

Сутра 28. ов. м. штаб ове команде премешта се на Цетиње, где ће остати до даљег наређења.

Према овоме све извештаје, почев са 28. ов. м., слати на адресу ове команде на Цетиње. Команданти места упознаће са овим начелнике војних станица и полициске власти.

Преписати
Кмдт, пуковник,
Драг. Милутиновић

Достављено:
Команданту Српских и Југослов. трупа Котор
„ II Југослов. пука
Кдтима Места у Црној Гори.

Slavko BURZANOVIĆ
Ivan LAKOVIĆ

BOŽIDAR BOŽO S. VUKOVIĆ: DOCUMENTS FROM THE
OPERATIONAL ARCHIVE OF THE COMMAND OF THE ADRIATIC
TROOPS FOR NOVEMBER AND DECEMBER 1918

Summary

This collection shows the part of correspondence of col. Dragutin Milutinović, commander of the Serbian Army's Adriatic troops dispatched to Montenegro and Northern Albania, with his superiors in Supreme Command of Serbian Army, his subordinate officers in Podgorica, Skadar and Kotor, as well as different political and social activists in the area. The documents provide a direct insight into realm of relations among different political, military, social and economic stakeholders in the last stages of W.W.I in Montenegro. It was selected and rewritten by Božidar-Božo Vuković, retired colonel, during the 50ies from the originals preserved in the Historical archive of the Ministry of People's Defense (today: Archive of the Armed Forces of Serbia) in Belgrade, according to directive by Jagoš Jovanović, then director of Historical institute in Cetinje. Mentioned collection, comprised of 92 documents, is a part of much larger series, preserved in archival units of National Museum of Montenegro in Cetinje and Historical institute of University of Montenegro in Podgorica. It had been, so far, already used and partially published without mentioning the original collector, but since this folder has remained unknown, this is a first time it's being presented to the wider audience.

ХРОНИКА

Ирена ОРОВИЋ*

ОБРАЋАЊЕ НА ОТВАРАЊУ МАНИФЕСТАЦИЈЕ
„ДАНИ ЕВРОПСКЕ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ“

Поштоване колеге,
драги гости,

Имам част да вам се обратим у име Универзитета Црне Горе и да вам пожелим добродошлицу на ову предивну манифестацију коју организује Министарство културе и Историјски институт.

Сваке године у септембру, државе потписнице Европске конвенције о култури обиљежавају *Дане европске баштине*, стављајући акценат на културно наслеђе и вриједности, не само у оквиру националне, локалне заједнице, већ и у оквиру шире европске породице.

С тим у вези, циљ ове манифестације је да се кроз нове, интерактивне методе, културна баштина и њене вриједности приближе широј јавности, истичући јединство разноликости заједничког европског наслеђа.

* Предсједница Научног одбора Универзитета Црне Горе.

Министарство културе Црне Горе већ једанаесту годину заредом координира активности наших институција у обиљежавању манифестације *Дани културне баштине*, УЦГ и његове чланице су дале свој значајан допринос и учествовале са својим пројектима у реализацији програма ове манифестације.

Овогодишње обиљежавање *Европске године културне баштине* (са темом „умјетност дијелења“), са фокусом на промоцију заједничке европске прошлости и европских вриједности, повјерено је Историјском институту УЦГ. Ове године се обиљежава и 70. година од оснивања Историјског института Универзитета Црне Горе, као једне од најстаријих научних установа у земљи, која је у континуитету вршила своју научну, образовну и културну мисију.

Наше је велико задовољство што се овдје, у згради Ректората УЦГ, данас отвара изложба посвећена 140-годишњици од првог стицања независности Црне Горе на Берлинском конгресу 1878. године, након које ће услиједити научна конференција о њеној богатој културној баштини. Мени остаје још само да пожелим успјешан рад током одржавања конференције и да остварени резултати буду подстицај за даљу сарадњу и изучавање културне баштине Црне Горе.

Радослав РАСПОПОВИЋ*

О АКТИВНОСТИМА ИСТОРИЈСКОГ
ИНСТИТУТА УЦГ НА ОБИЉЕЖАВАЊУ
“ДАНА ЕВРОПСКЕ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ”

Даме и господо, поштоване колеге,

Задовољство ми је да вас поздравим у име Историјског института Универзитета Црне Горе.

Поздрављам нарочито колеге, учеснике међународне конференције о културној баштини Црне Горе и желим вам плодан рад.

С обзиром на то да Историјски институт ове године слави седамдесет година постојања, радује нас да смо, баш ове године, добили прилику да се представимо, једним сегментом наше дјелатности, под покровитељством Министарства културе, у оквиру Дана европске културне баштине. То чинимо организовањем двије манифестације: изложбе посвећене 140. годишњици одржавања Берлинског конгреса и првог стицања независности Црне Горе и међународне конференције „Културна баштина Црне Горе“. Чињеница да ће изложбу отворити министар културе Александар Богдановић, учешћу Историјског института у промоцији европске прошлости и европских вриједности Црне Горе даје посебан значај, а планирана дешавања чини свечанијим. Због тога смо веома захвални министру Богдановићу.

Поменуте манифестације, мада на различит начин, пружају могућност да простор у коме ћемо данас радити - зграда Ректората Универзитета Црне Горе, буде мјесто научног дијалога и нових погледа упртих у црногорску културну баштину, као дијелу заједничких европских вриједности. Зато, за разумијевање и подршку посебну захвалност дугујемо и нашем домаћину, Ректорату Универзитета Црне Горе, а проректорки Ирени Оровић на помоћи и бираним ријечима, поред осталог и о Историјском институту Црне Горе.

* Директор Историјског института Универзитета Црне Горе.

Наше овогодишње обиљежавање Дана европске културне баштине проистиче из научних пројеката и програма рада Историјског института. Познато је да су историја Црне Горе и њена културна баштина многоструким нитима уткани у историјске токове Европе, посебно југоисточне. Везе црногорске историје и околних простора пружају широку културну основу за различите мултидисциплинарне научне анализе. При томе материјални и нематеријални споменици културе, од античког периода до савременог доба, као свједоци трајања и смјене цивилизација на овим просторима, пружају могућност да се лакше открије унутрашњи смисао њиховог друштвеног живота, односно по Берђајеву „унутрашња душа историје“.

Панели за изложбу посвећену 140. годишњици првог стицања независности Црне Горе, заправо показују материјале из новог, другог, издања публикације Берлински уговор 1878. Прво издање које је овдје пред нама, штампано је прије 10 година на основу докумената из Архива спољних послова Руске империје. Друго издање припремљено је певасходно на основу докумената из Политичког архива Службе министарства спољних послова у Берлину. Комбинујући раније и нове изворе, друго издање садржаће и сав материјал који је данас на изложбеним панелима пред вама. Оно ће бити обогаћено још неким документима једне и друге провинијенције, а дио њих, као и на овој изложби, биће први пут представљен црногорској јавности.

За добијање архивских материјала из Берлина и могућности да их презентујемо на овој изложби, и публикујемо у књизи, захвални смо колеги Конраду Цлевингу из Регензбурга, али посебну јавну захвалност исказујемо колеги из службе Политичког архива у Берлину др Герхарду Кеиперу, за сву помоћ коју нам је у вишегодишњој сарадњи и на другом пројекту до сада пружио.

Мада је Берлински уговор, као један од најзначајнијих међународноправних споменика у историји црногорске државности, знатно дуже од једног вијека дио колективног памћења Црногораца, на овој изложби су показани и архивски материјали који отварају нова научна питања и тумачења.

На свој начин посебно су занимљиве активности војводе Боже Петровића у Бечу у априлу 1878. Прије почетка Конгреса. Биле су усмјерене на тражење што бољих рјешења за Црну Гору, пред припремани конгрес у Берлину, по могућности једнака онима која су била усвојена у Сан Стрефану. Изгледи да се то заиста и деси континуирано су обесхрабривани ставовима аустроугарског министра спољних послова Андрашија, па је, пишући о томе књазу Николи, у једном из колекције писама, војвода Божо чак позивао црногорског књаза да дође у Беч, да

би својим ауторитетом помогао да се главна рјешења из Сан Стефана одрже.

Пажњу заслужује и дилема због чега земља домаћин, Њемачка царевина, иако је канцелар Бизмарк потписао финални акт Конгреса, није, као и остале учеснице, ратификовала Берлински уговор, што је предуслов обавезности за сваку земљу потписницу.

Ту су и карте о раду Комисије за разграничење, а имамо и 33 њихова протокола, из руских архива, који говоре о разлици у ставовима, при повлачењу граничне линије црногорске државе на терену, од представника појединих великих сила.

Сви изложени материјали и поријеклом и садржајем свједоче о европској прошлости и европској перспективи Црне Горе, коју дијелимо не само од првих дана прерастања Црне Горе у пуноправну чланицу међународнезаједнице, већ и много вјекова раније, као и много деценија касније, све до данас.

Са друге стране, не превиђајући дубљу духовну и друштвену садржину овог питања, мислим да можемо казати да су, током неколико стољећа, поробљени народи европског југоистока, као и њихова тежња за националним ослобођењем, друштвеним и културним препородом, уз усвајање идеја модерности, били у директној корелацији са снагом огромног духовног зрачења Европе. Мислим да ће конференција о културној баштини која слиједи послије отварања изложбе, у оквиру неколико радних сесија, то показати и на примјеру Црне Горе и њене вишеслојне у широком хронолошком луку смјештене културне баштине.

Захваљујем свима, високим званицама, страним и домаћим колегама, гостима који су данас овдје, окупљени већ поменути значајем догађаја које обиљежавамо и тумачимо, тежећи да дамо допринос промоцији европске прошлости и европских вриједности Црне Горе, у оквиру Дана европске баштине.

Александар БОГДАНОВИЋ*

РИЈЕЧ МИНИСТРА КУЛТУРЕ АЛЕКСАНДРА
БОГДАНОВИЋА НА ОТВАРАЊУ ИЗЛОЖБЕ
ПОСВЕЋЕНЕ 140. ГОДИШЊИЦИ ОД
ОДРЖАВАЊА БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА -
У ОКВИРУ МАНИФЕСТАЦИЈЕ
“ДАНИ ЕВРОПСКЕ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ”

Уважени гости,

Користим прилику да вас поздравим у име Министарства културе и искажем задовољство што је повод нашег окупљања једанаесто по реду обиљежавање манифестације „Дани европске баштине“, покренуте на иницијативу Савјета Европе и Европске комисије, а са циљем приближавања културне баштине широј јавности.

„Дани европске баштине“ обиљежавају се у 50 држава потписница Европске конвенције о култури, а базирани су на промоцији оних локалних вјештина, традиције, архитектуре и умјетности, које представљају заједничко културно наслеђе европских земаља. Покренута 1985. године у Француској, манифестација је организована као заједничка иницијатива Европске уније и Савјета Европе, од 1999. године, а обиљежава се у септембру, са више од 70.000 догађаја организованих широм Европе.

Дани европске баштине омогућавају грађанима да упознају широк спектар културних добара кроз низ тематских догађаја, којима се промовишу мање познати сегменти историјског наслеђа, битни за уобличавање културног идентитета Европе. Поред тога, ова манифестација тежи да допринесе повећању нивоа разумијевања заједничке европске прошлости, уважавању различитих традиционалних вриједно-

* Министар културе у Влади Црне Горе.

сти и подстицању нових иницијатива из области конзервације и едукације. Паневропски карактер „Дана европске баштине“ посебно добија на значају у савременим глобалним процесима који су пред нове изазове ставили неке од темељних европских вриједности. Посебно

истичем да се „Дани европске баштине“ реализују у оквиру Европске године културне баштине, јубилеја који славио у сарадњи са државама чланицама Европске уније, а са циљем подизања свијести о значају заједничких историјских искустава народа Европе, чиме се подстиче и осјећање припадности заједничком европском простору. Слоган Европске године културне баштине, упућује на мјесто спајања прошлости и будућности, подсећајући да заједничка историја и култура коју дијелимо представља важан елемент даљем успостављању сарадње на свим нивоима. У том контексту, Црна Гора тежи да кроз обиљежавање овог јубилеја подсети на оне европске вриједности захваљујући којима је афирмација културних различитости успостављена као хармонизујући модел у савременом развоју европског континента. Полазећи од тог модела, а на трагу сопствене мултикултуралне традиције, Црна Гора је одговорила савременим изазовима, међу којима се неријетко појављују и изолационистичке тежње, даљим унапређењем сарадње и дијалога различитих култура и традиција, али и већим укључивањем појединца и локалних заједница у доношење одлука које се односе на културно наслеђе.

Тема овогодишње манифестације „Умјетност дијелења“ упућује управо на укључивање свих сегмената друштва у принципе заштите и очувања културних добара, те преношење знања и искустава која би допринијела да се наслеђе учини доступним и интересантним свим генерацијама. С тим циљем, овогодишњим концептом Дана европске баштине у Црној Гори фокусиране су аутентичне вриједности нашег материјалног и нематеријалног наслеђа, као и особености црногорског природног амбијента.

Програм Дана европске баштине започињемо подсећањем на годину која има посебно мјесто у европској али и црногорској историји. То што је Црна Гора прије 140 година на Берлинском конгресу оствари-

ла своје вишевијековне тежње и званично постала 27. суверена држава, представљало је једно од кључних упоришта за њено савремено културно и идентитетско уобличење. Управо захваљујући томе, мјесто Црне Горе на културној мапи Европе има своје историјско утемељење, што и ова манифестација убједљиво потврђује. Зато нас радује што она ове године почиње још једним освртом на значај Берлинског конгреса, чему посебну димензију даје представљање текста Берлинског уговора, акта о ратификацији земаља учесница конгреса и фотографија које се односе на мјесто одржавање конгреса и представника великих сила. Ова ће нас документа поново подсјетити на значај наше државотворне традиције и на почетке нашег озваниченог државног суверенитета.

Уз жељу да овогодишњи програмиотворе нове могућности сарадње у области културног наслеђа европских народа, проглашавам Дане европске баштине 2018. отвореним.

Татјана КОПРИВИЦА

НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА
КУЛТУРНА БАШТИНА ЦРНЕ ГОРЕ
Подгорица, 21. септембар 2018.

У оквиру обиљежавања *Дана европске баштине*, у организацији Историјског института Универзитета Црне Горе, уз подршку Министарства културе Црне Горе, у Подгорици је, 21. септембра 2018. године, у Плавој сали Ректората Универзитета Црне Горе, одржана научна конференција *Културна баштина Црне Горе*.

На иницијативу Француске, изнесена 1985. године на конференцији у Гранади, Савјет Европе је 1991. године установио *Дане европске баштине (European Heritage Days)*. Од 1999. године *Дани европске баштине* заједничка су иницијатива Савјета Европе и Европске уније. Обиљежавају се у 50 земаља, потписница *Европске конвенције о култури*. Европски парламент и Савјет Европске уније су у мају 2017. године донијели одлуку (ЕУ 2017/864) о 2018. као *Европској години културне баштине*, под слоганом „Наша баштина: спој прошлости и будућности“.

Тема Дана европске баштине за 2018. годну била је *Умјетност дијелења*. Нагласак је био на упознавању и разумијевања културног наслеђа као заједничког ресурса, подизању свијести о заједничкој историји и вриједностима и јачању осјећаја припадности заједничком европском простору. У Црној Гори су, од 21. до 30. септембра 2018. године, промовисане вриједности црногорске културне, материјалне и нематеријалне и природне баш-

тине, кроз организовање 40 програма-конференција, изложби, презентација, концерата.

Конференција *Културна баштина у Црној Гори* била је конципирана у шест тематских цјелина: *истраживање, заштита и презентација културне баштине Црне Горе, политике и перспективе Унеско локалитета у Црној Гори, заступљеност изучавања културне баштине Црне Горе у студијским програмима и научним пројектима универзитетских јединица, спомен-обилежја у Црној Гори, савремене технологије и културна баштина и традиционална, рурална и планинска културна баштина Црне Горе*.

Успјешној реализацији конференције су, кроз уводна излагања модератора, презентације радова и дискусије, допринијели представници *Министарства културе Црне Горе* (мр Александар Дајковић, Милица Мартић), *Црногорске националне комисије за Унеско* (мр Милица Николић), *Историјског института Универзитета Црне Горе* (др Славко Бурзановић, др Иван Лаковић, др Олга Пелцер Вујачић, др Татјана Копривица), *Центра за конзервацију и археологију Црне Горе* (Биљана Брајовић), *Управе за заштиту културних добара Црне Горе* (Божидар Божовић), *Народног музеја Црне Горе* (мр Милош Вукановић), *Црногорске кинотеке* (Немања Бечановић), *Државног архива Црне Горе-Историјског архива Котор* (Снежана Пејовић, Јошко Кателан), *Филозофског факултета у Београду* (проф. др Саша Брајовић), *Филозофског факултета Универзитета Црне Горе* (др Ана Миљковац), *Архитектонског фа-*

култета *Универзитет Црне Горе* (проф. др Рифат Алихоџић, проф. др Вељко Радуловић, проф. др Славица Стаматовић-Вучковић), *Националне библиотеке „Ђурђе Црнојевић“* (Богић Ракочевић), *Комисије за очување националних споменика Босне и Херцеговине* (мр Мирзах Фочо), *Univerziteteta*

Molize из Италије (prof. dr Paolo Mauriello, dr Marilena Cozzolino), НВО *Expeditio* (мр Александра Капетановић) и НВО *Напредак* (Марија Николић).

Учесници конференције су се, кроз излагања и дискусије, осврнули на проблеме у истраживању, заштити и презентацији црногорске баштине. Оснажени су професионални контакти међу учесницима конференције односно институцијама у којима дјелују, као предуслов за успјешнију будућу сарадњу у раду на научним пројектима из области црногорске културне и природне баштине.

ПОВОДИ

Радослав РАСПОПОВИЋ

ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ ОБНОВЕ НЕЗАВИСНОСТИ ПОЉСКЕ 1918.¹

Ваша Екселенцијо,
колегинице и колеге, даме и господо,

Дозволите ми да најприје изразим велику захвалност и осјећање части због искреног повјерења које ми је указано пруженом могућности да говорим поводом веома значајног датума из историје пријатељског пољског народа и државе Пољске.

Питање обнове државне независности припада реду крупних, често прекретничких датума у историји народа о чијој државности је ријеч. То се свакако може казати за историју пољске државе, код које би, с обзиром на дуг период историјског трајања, њен државотворни ход, кроз различите епохе и моделе организовања, могли пратити од средњег вијека све до времена стварања модерних држава у Европи, насталих превазилажењем сталешких монархија XVI вијека. Од средњег вијека до савременог периода уочљиви су бројни потреси и кризе који су мијењали карактер пољске државе или условљавали њен нестанак. Но, и после тих дешавања она се обнављала и појављивала у другачијем територијалном и друштвено-политичком облику.

Подсећање на историјску вертикалу, у чијој основи су темељи пољске државе, и њену историјску надградњу која је трајала готово један миленијум и била испуњена успонима и падовима у државном развоју, указује да би наша намјера да подсетимо само на посљедњу обнову пољске државе била нецјеловита.

¹ Предавање је одржано у Ректорату Универзитета Црне Горе 9. новембра 2018. на свечаности поводом прославе 100. годишњице обнове независности Пољске. Осим Њ. Е. господина Artura Dmoschowskog амбасадора Републике Пољске, свечаности су присуствовали и други дипломатски представници страних држава акредитовани у Црној Гори. Били су присутни и универзитетски професори и други запослени на Универзитету Црне Горе.

Историју Пољске и њене државности можемо хронолошки представити на различите начине. Можемо говорити о Пољској средњег вијека, рачунајући вријеме од њеног настанка у десетом и историјско трајање до петнаестог вијека, а онда и о нововјековној историји Пољске током посљедњих пет стољећа. У оквиру ових двију историјских епоха могу се разликовати различите етапе развоја пољске државе, од оних у првој, какав је пут од феудализма до удионих књажевина, сталешких монархија, монархије Јагелона, или дугој епохи од XV вијека, када је историју Пољске у првом реду обиљежила република двају народа: пољског и литванског која је трајала од 1569. до 1795. Пољско-Литванска унија прерасла је доношењем првог европског устава, а другог у свијету, послје америчког, у уставну монархију. Уставне реформе спроведене су након прве подјеле Пољско-Литванске уније 1772. од Русије, Пруске и Аустрије којом је Унија изгубила 211.000 км² и 4,5 милиона становника. Уставно уређење, ипак, није дуго трајало. Годину касније, 1792. устав је срушен, а Русија и Пруска су извршиле другу подјелу Пољске. У трећој подјели 1795. од истих држава, пољска држава је била уништена. У наредне 123 године пољско питање било је не само унутрашња ствар ослободилачких напора пољског народа, већ и европско питање, којим се бавила европска дипломатија.

За свако даље, детаљније упознавање историјског трајања Пољске, потребно је нагласити да је, иако је припадала свијету западноевропске и медитеранске културе, а да се покрштавањем из 966. нераскидиво повезала са католицизмом, Пољска била земља између двије велике културе, чије је утицаје примала и преносила. То посебно важи за модел западне културе преношене према истоку. И поред тих особености, Пољска је истовремено створила властиту оригиналну културу, препознатљиву на европским просторима. И управо та културна посебност била је окосница идентитета пољског народа са моћном интегративном снагом која је представљала везивно ткиво за даљу историјску судбину пољског народа. И у вријеме највећих страдања, међу бројним другим, свакако да је та достигнута аутохтоност пољске културе била снажан чинилац и подстицај борбе за ослобођење и поновно уједињење пољских земаља.

Рекли смо да државност Пољске можемо пратити током готово једног миленијума, од стварања пољске државе под краљем Болеславом Храбрим и првих владара из династије Пјастова, односно касније династије Јагелона, која је створила прву Пољско-Литванску унију. Но, све то, као и казивање о бројним ратовима са Швеђанима, Турцима и Русима, Османлијама... ратним пустошењима, епидемијама и конфесионалним промјенама, обједињавала је својом стваралачком енергијом пољска култура, чувајући у народном памћењу не само оно што је на-

стало током ранијих епоха, већ и током ХИХ и ХХ вијека. Кроз све нараштаје, пољски народ је успјешно чувао жељу за слободом и стварао нове националне митове и хероје.

Обнова независности Пољске 1918. године десила се у вртлогу једног од до тада најпотреснијих периода у европској историји. Почетак ХХ вијека и окончање Првог свјетског рата, познатог по катастрофама које је донио, за резултат су имали и нови геополитички распоред снага, стварање нових државних субјеката на политичкој мапи Европе. Међу њима се нашла и обновљена Ријечпосполита – Република Пољска.

Но, прије него је Први свјетски рат почео, државе које су учествовале у три подјеле Пољске нашле су се супротстављене у два различита војно-политичка блока: блоку Антанте (у коме је била Русија) и блоку Централних сила (у коме су доминирале Њемачка и Аустро-Угарска). То блоковско груписање на међународном плану утицало је на политичка струјања у национално ослободилачким редовима Пољака.

Политички покрет *Национална демократија* с Романом Дмовским на челу била је проруски оријентисана и рачунала на побједу Русије и окупљање пољских земаља у оквиру Руског царства, уз добијање значајне аутономије. Супротно њима, политичке снаге које су дјеловале у Галицији: конзервативци, сељаци и социјалисти изабрали су проаустријску оријентацију. Вође револуционарне фракције Јозеф Пилсудски и Казимјеж Соснковски водили су тајну дјелатност у Галицији и ос-

нови тајни савез активне борбе који је требало да припреми антируски устанак. У Кракову је основана војна организација „Стријелац“ са Јозефом Пилсудским на челу, а у Лавову стрељачки савез са Владиславом Сикорским.

Пољско питање било је посебно важно за државе које су у XVIII вијеку подијелиле Пољску, а које су од јула 1914. међусобно ратовале. При томе је посебно занимљив податак да су у свакој од армија ових земаља, које су некад учествовале у диоби Пољске, а потом међусобно ратовале на истоку, значајан број војника чинили Пољаци. Отуда су државе, два супротстављена блока, настојале да придобију пољске војнике на територијама на којима су водили борбе. Ипак, одлучујући значај за обнову пољске државности имао је Јозеф Пилсудски и јединице стријелаца које је он организовао.

Јозеф Пилсудски је био човјек препознатљиве харизме који је депортован у Сибир због противљења руском цару. Живот је посветио борби за самосталност Пољске. Разумијући ситуацију на међународном плану, он је Први свјетски рат видио као погодну прилику за побуну на руском дијелу пољске територије.

Мада почетна очекивања о избијању устанка и формирању националне владе нијесу остварена, ипак је Пилсудски успио да постане заповједник прве бригаде пољских легија. У августу 1914. прве оружане јединице су се упутиле из Кракова ка граници и тиме почиње историја пољске легије. Она се борила против Русије на страни Централних сила, а касније у свом саставу имала три бригаде.

Иако су ратовале на страни Централних сила, пољске легије нијесу могле бити њихови адекватни савезници јер се од пољских војника тражила заклетва да ће се борити са њемачком и аустроугарском војском. Међу бригадама и војницима које су одбили да тако ратују, а због тога били и кажњени – ухапшени, налазио се и Јозеф Пилсудски. Отпор учешћу Пољака у рату на страни Централних сила се све више ширио и истовремено био праћен масовним одређењем за учешће у борбама у војним формацијама земаља Антанте. У ратним превирањима која су слиједила, генерал Хале је стигао у Француску и преузео команду над тзв. „плавом армијом“, тј. пољским јединицама које су сачињавали војници, добровољци из Француске, САД-а, Канаде, као и пољски ратни заробљеници који су носили униформе такве боје.

Ове јединице су се придружиле формираној тајној пољској војној организацији. Војна ситуација у Пољској промијениће се 1917, након Октобарске револуције. Слабљење руске војне моћи утицаће на проширење простора за ангажовање пољских војних организација на новим ратиштима.

До револуције у Русији, Француска и Енглеска нијесу могле да подржавају независност Пољске. Након Брес-Литовског уговора о миру ситуација се промијенила. Изгубивши савезника на истоку, Француска је тежила што снажнијој пољској држави.

До радикалних промјена доћи ће у јесен 1918. када је Њемачка доживјела пораз на западном фронту. Аустро-Угарска се распала под утицајима народноослободилачких покрета. У Њемачкој је избила социјална револуција. Аустро-Угарска је капитулирала 3. децембра 1918, а Њемачка осам дана касније. На тај начин у Првом свјетском рату су пораз доживјеле све три државе које су учествовале у ранијој подјели Пољске. Пут ка обнови пољске независности био је отворен. За даљи положај пољске државе пресудан значај имао је Игнације Падаревски. Био је изванредан пијаниста, композитор, али и борац за пољску независност. Посебно је био познат у САД гдје су му његова слава и харизма помогли да преусмјери пажњу председника Вилсона на пољско питање.

Утицај Сједињених Америчких Држава на рјешавање политичких питања у овом дијелу Европе, био је изражен кроз мировни програм америчког председника, познат као Вилсонових 14 тачака, али и на мировној конференцији у Версају на којој је била обновљена пољска држава.

Даљи историјски токови довели су до разоружавања аустријске војске у западној Галицији, а након тога и у аустријском дијелу Краљевства. У Лублину је 6-7. децембра основана Привремена влада Пољске Републике са Игњацијем Дашињским на челу. Влада је обећала стварање републике и бројне реформе. У Варшаву је 10. децембра из Магденбурга стигао Јозеф Пилсудски. Регентско вијеће предало му је власт четири дана касније, а он је преузео дужност начелника – шефа држа-

ве. Формирана је нова влада Јенцеја Морачевског, који је са Пилсудским започео процес формирања стабилне власти новопризнате, обновљене, пољске државе.

У историографији је познато да је за народе који су се стицајем историјских околности изнова враћали на почетке државотворног пута, последице губитка властите државе, као у случају Пољске 1918. тај тежак ход представљао потврду њихове историјске енергије, високог нивоа патриотске свијести и изграђене самобитности. На тај начин је, такође, испољавана и исконска потреба да се у оквирима властитих државних граница и властитих државних институција развијају и његују: етнички коријени и историјско наслеђе, култура, професионална традиција, обичаји, и потврди трајност и посебеност свих тих вриједности.

ПРИКАЗИ

Жарко Лековић: ХЕРЦЕГОВАЧКЕ ИСТОРИЈСКЕ ТЕМЕ,
Институт за српску културу, Никшић, 2018.

У издању Института за српску културу из Никшића, изашла је из штампе књига др Жарка Лековића - Херцеговачке историјске теме. Ради се о деветој књизи врсног познаваоца историје Старе Херцеговине. До сада је др Жарко Лековић објавио сљедеће књиге: *Дробњак у првој половини XIX вијека* (два издања – Београд 2001. и Подгорица, 2007; *Дробњак и Потарје, Подгорица, 2007; Манастир Бијела, Београд, 2008; Дробњак од 1850. до 1918.* Никшић, 2011; *Шаранци у документима, Подгорица, 2013; Споменица војводе Јоксима Кнежевића, Подгорица, 2014; Тара - граница и спона Црне Горе и Османског царства, Никшић, 2016; Манастир Стањевићи, Будва/Цетиње, 2018* (у коауторству). Др Жарко Лековић је вриједан научни радник, са више од 70 објављених научних радова, рецензија, приказа и један од највреднијих школованих историчара на простору Црне Горе. Докторирао је 2010. на Филозофском факултету у Београду, под менторством проф. др Радоша Љушића. Научни је сарадник у Историјском институту УЦГ, учесник и члан организационих одбора бројних научних конференција и симпозијума у Црној Гори и

иностраниству. Члан је и одбора за историју ЦАНУ и учесник бројних научних пројеката.

Нова књига, Херцеговачке историјске теме, на 239 страница доноси петнаест поглавља, предговор и регистар имена. Аутор истиче да до сада није постојала цјеловита и исцрпна монографија о Херцеговини, а да је историја ове области пуна сукоба, страдања и рушења. Зато су духовни и културни трагови подложни различитим тумачењима. Данас је некадашња област Херцеговине расцјепкана између неколико држава, по принципу вишеструких идентитета, односно, према аутору: одређену територију и градове који данас припадају различитим државама у историјском аспекту треба посматрати као неотуђиви дио културне историје Херцеговине. Одређену потешкоћу у дефинисању Херцеговине као предмета ове збирке радова представљале су границе, које су се често мијењале.

Област која се данас назива Херцеговином у средњовјековном периоду је обухватала четири подручја: Захумље или Хум, Травунију, Конавле и Паганију. Након смрти цара Душана, дио Херцеговине је под влашћу

Војислава Војиновића, до 1368, потом његове удовице Гојиславе и његовог синовца Николе Алтомановића. Године 1374. удруже се кнез Лазар Хребелјановић и краљ Твртко против Алтомановића и подијеле његове земље. Послије смрти Твртка I, од 1391. ове области улазе у састав државе Сандаља Хранића кога наслеђује Стефан Вукчић, а читавих деведесет година, све до пада под Турке 1482, област између Неретве и Лима је под управом породице Косача. Аутор а правом истиче да је Херцеговина старија од свога имена, којег је стекла 1448. када је Стефан Вукчић Косача узео титулу херцега. Првобитни облик његове титуле је био „херцег хумски и приморски“ а већ наредне године мијења титулу у „херцег од Светога Саве“, чиме је показивао жељу и претензије да влада некадашњим земљама Немањића. Њемачки термин „херцог“ је титуларни назив, у значењу - војсковођа. Назив Херцеговина се у цјеловитом облику сусреће 1454. у писму османског заповједника Иса-бега Исаковића из Скопља. Током османске окупације егзистирао је Херцеговачки санџак и краткотрајно у првој половини 19. вијека и Херцеговачки пашалук или вилајет. Након Берлинског конгреса, у службену употребу улази назив Херцеговина.

У овој књизи др Жарко Лековић пише о: светосавској традицији у Херцеговини и Дробњаку; манастирима: Бијела, Подмалинско, До-

воља, Добриловина: о Бају Пивљанину, о учешћу Црне Горе и Брда и Старе Херцеговине у Српској револуцији 1804-1833; односу Петра II Петровића Његоша према Старој Херцеговини; Црној Гори и устанку у Херцеговини 1882; миграционим кретањима у Горњем Полимљу у 19. вијеку; положају жене у селима дурмиторског краја; епско-гусларској традицији у Дробњаку, о Светозару Томићу као националном раднику, државнику и научнику.

Аутор истиче да се од митрополита Петра II Петровића Његоша уочава јачи и дубљи утицај Цетиња и тадашње Црне Горе на простор Херцеговине. У смислу материјалне и војне помоћи, логистичке и организационе, културне подршке. Такву политику наставља и његов наслеђник, књаз Данило, помажући многе харамбаше и њихове чете које су упадале дубоко на простор Херцеговине, да би се од књаза Николе таква политика операционализовала у ослобођење велих дјелова Херцеговине и присаједињење и ширење Црне Горе 1878. године. Политиком националног рада, Невесињским устанком, питање српског становништва у Херцеговини је изнијето и пред велике силе. Аутор је текст ове књиге засновао на архивској грађи. Радови садржани у овој књизи могу корисно да послуже за даље истраживање овог простора и представљају вриједан историографски извор.

Др Раденко Шћекић

Миомир Дашић, О ИСТОРИЈИ – МЕТОДОЛОШКИ ОГЛЕДИ,
ЦАНУ 2019.

Ново дјело академика Миомира Дашића „О историји - методолошки огледи“ изашло је из штампе у издању Црногорске академије наука и умјетности у Подгорици. Дјело на 538 страна доноси радове подијелене у двије групе: Методолошке расправе и Историографски огледи.

У првом поглављу налазе се текстови: „Историографија и историјска наука. Логиком до истине“, „Проблем синтезе у историјској науци“, „Историјске чињенице и дневна политика. „Рјешења има, недостаје концепт“, „Историја није малољетница“, „Историја и остале друштвене науке“, „Историјска хронологија и системи рачунања времена“, „Историјски извори и њихово коришћење у историјској науци“, „Аутобиографски списи и њихов изворни значај за проучавање историје“, „О недостатку историјске научне критике у нас“, „О развоју и проблемима историјске науке у Црној Гори“, „О историјској науци у Црној Гори и раду Савеза историчара СРЈ“, „Историја – историчарима“.

Други дио доноси текстове: „Потребан је научно модернији методолошки приступ проучавању Црне Горе“, „Периодизације историје Гор-

њег Полимља у Старом и Средњем вијеку“, „Проблеми и специфичности историографске обраде прошлости сјеверне Црне Горе“, „Педесет година Историјских записа (1927-1977)“, „Библиографија југословенског Историјског часописа 1935-1997. Темелјан извор за историју Југославије“, „Сарадња Друштва историчара Црне Горе и Савеза историчара Југославије са историчарима СССР и Русије у другој половини 20. вијека“, „Димитрије Димо Вујовић - Историчар црногорско-француских односа и Црне Горе и Француске у Првом свјетском рату“, „Сјећање на проф. др Ренеа Ловренчића, истакнутог хрватског и југословенског историчара, активног сарадника у Савезу историчара Југославије“, као и текст „Агресија НАТО-пакта на СР Југославију не рјешава албанско „демократско питање“.

„У овом зборнику одабрани су радови чији су предмет питања историјске методологије. Проблематиком и саопштеним ставовима нијесу изгубили на значају, објављивање је оправдано због сличности научних и друштвених околности у којима научници раде или се изводи настава историје у Црној Гори. На тај начин науч-

ник послје више година поново даје научној заједници на увид своје радове, провјерава трајање и одрживост раније изречених научних судова и закључака, поузданост тумачења, примијењених хипотеза, теорија и концепата објашњења прошлости у датим друштвеним околностима“, биљежи у резимеу аутор Дашић.

На основу свог вишедеценијског како научног тако и педагошког искуства и дјелатности, као и значајне друштвене ангажованости на бројним одговорним функцијама, академик Миомир Дашић синтетиче бројне проблеме методологије и теоријских и практичних уопштавања у области историографије. Радови у овом обимном зборнику су разврстани у проблемски повезане групе. Прву групу чине они текстови који се односе на историјску науку у савременим условима, искушења која историчарима намеће владајућа друштвена свијест и идеологија. У том погледу, овај зборник свједочи да је аутор Миомир Дашић остао доследно при својим ранијим исказима јер је промишљено и објективно формулисао своје ставове још прије неколико деценија. Тако да није по потреби мијењао своје ставове, начела, идеологије „како вјетар дува“, што је одлика која, нажалост, краси многе црногорске историчаре.

Оставши доследан свом првобитном исказу, без накнадних дописивања и преправљања. Актуелност ових критичких текстова и данас је евидентна, због чињенице да у већини држава насталим из некадашње југословенске федерације – постоји тенденција тзв. историјског инжењеринга. Односно, ненаучног сагледавања и презентовања историје у корист тренутне политике, идеологије или скре-

тања пажње јавности са битнијих економских и социјалних на историјске теме, догађаје и личности. Како аутор истиче: „истрајава се на преферирању историјских кретања на митовима, при чему је утицај страначких идеологија и политике на науку и наставу историје све видљивији“. Фрапантно је, истиче аутор, што се и „поједини историчари од заната труде да прилагодје и накалеме неке чињенице о историјским збивањима из далеке прошлости – на савремене прилике“. Историјска наука се према сваком извору односи критички. Методом критике извора најпажљивије се утврђује оригиналност, аутентичност и његова вјеродостојност. Синтеза је завршни поступак проучавања неке историјске појаве, догађаја, личности. Током научног истраживања, анализа и синтеза се међусобно преплићу.

Академик Дашић представља једног од највећих и највреднијих живих историчара на некадашњем југословенском простору. Од 1954. до 1962. године био је професор гимназије у Беранама, а потом њен директор (1962–1972). Од октобра 1972. године радио је као руководилац Сектора за културу и науку у Републичком заводу за међународну научну, културну и техничку сарадњу Црне Горе у Подгорици и истовремено био професор на Педагошкој академији у Никшићу. На Филозофском факултету у Никшићу биран је за ванредног (1981) и редовног професора (1985) за предмете Историја југословенских народа у новом вијеку и Увод у историју са основама помоћних историјских наука. Као универзитетски професор држао је предавања, по позиву, у готово свим већим универзитетским центрима у СФРЈ, а у иностранству на историјским фа-

култетима и катедрама универзитета у Москви, Кијеву, Утрехту, Кракову и др. Боравио је на стручним и научним усавршавањима у СССР, Француској, Пољској, Холандији, Чехословачкој, Украјини. Са научним саопштењима наступао је на међународним научним скуповима у Москви, Бечу, Анкари, Барију, Београду, Љубљани, Марибору, Загребу, Транију, Софији, Прагу, Подгорици, Бањалуци, Скопљу и др. Предмет његовог научног интересовања креће се од завичајне, националне, до балканске и опште историје, као и методологије историјске науке. Под његовим менторством израђено је више магистарских радова и докторских дисертација.

Одржао је више од 130 јавних предавања на конгресима, симпозијумима, научним скуповима, округлим столовима и семинарима за професоре историје. У току шест деценија стручног и научног рада објавио је дванаест књига, око 270 студија, расправа, чланака, историјских есеја, око 420 критичких осврта, рецензија, полемика и разних других стручних и публицистичких текстова. Аутор је 130 научних и стручних реферата и саопштења. Библиографија његових радова има 830 јединица. За стручни и педагошки рад одликован је Орденом Републике Југославије, добитник је и више других друштвених признања – награда, диплома, плакета и похвала. Обављао је дужност председника Друштва историчара Црне Горе (1974–1979) и председника Савеза историчара Југославије (1985–1989; 1994–1999), члана научних и наставно-научних вијећа факултета и института, члана савјета републичких и савезних институција у области науке и културе; био је посланик у Скупштини

ни Републике Црне Горе (1963–1969), члан Републичке конференције ССРН Југославије (1967–1973) и Савезне конференције СРН (1985–1991), члан Југословенског форума за људска права, члан Савезне комисије за истину и помирење. Био је председник Удружења универзитетских наставника и других научних радника Црне Горе (1983–1990) и члан Предсједништва Савеза универзитетских наставника и других научних радника Југославије (1983–1990). Био је члан редакција или уредник више часописа (Токови, Историјски записи, Овдје, Југословенски историјски часопис), *Bulletin scientifique*, *Настава историје*), уредник посебних едиција, зборника радова и других публикација. Од 1996. године био је председник Уређивачког одбора Енциклопедије Црне Горе до престанка рада на овом пројекту. Обављао је дужности уредника у више публикација ЦАНУ – Гласника Одјељења друштвених наука, зборника радова, монографија и других посебних издања. Објављене књиге: Ослободилачки покрет у Доњим Васојевићима 1861. и 1862. и његов одјек у Санцаку (1982); Васојевићи од помена до 1860. године (1986); Увод у историју са основама помоћних историјских наука (1988); Васојевићи у устанцима 1860–1878. године (1992); Карађорђевићи из Васојевића (1996); Огледи из историје Црне Горе (Студије о догађајима од 18. вијека до 1918) (2000); Незаобилазно у историографији Црне Горе (прилози науци) (2003); Шекулар и Шекуларци од помена до 1941 (2006); Ровца код Берана (2008); О историчарима ЦАНУ (2011); Спорена у историографији. О врлинама и манама „учитељице живота“ (Подгорица – Бијело Поље, 2014).

О Дашићевом раду објављене су књиге: Биобиблиографија академика Миомира Дашића (2007); Дјело академика Миомира Дашића у огледалу стручне и научне критике (2008) и округли сто Дјело академика Миомира Дашића у огледалу стручне и научне критике – Бијело Поље (2010).

Президијум Руске академије природних и друштвених наука изабрао га је за свог иностраног члана 5. јуна 1998. године. За успјешну сарадњу у области историографије и културе Југославије и Русије, Руска академија природних и друштвених наука одликовала га је медаљом те академије за развитак културе и умјетности. У знак признања за успјешну сарадњу са Краковским универзитетом и Високом педагошком школом у Кракову, одликован је медаљом Универзитета у Кракову. Академик Миомир Дашић, припада плејади наистакнутијих црногорских историчара, то је личност која је дала немјерљив допринос развоју модерне науке у нас. Са „бријега јесени“ животног стваралаштва и дружења са књигом и пером, уважени професор и ака-

демик Миомир Дашић је научној јавности до сада презентовао веома драгоцјен и обиман научни опус као плод озбиљног и студиозног бављења историјском науком, догађајима, процесима, појавама, личностима и институцијама са наших простора. Као упоран истраживач наше прошлости, поборник доследног и бескомпромисног трагања за научном истином, проширујући херуистички истраживачко проучавање и промишљање прошлости простора Црне Горе, нарочито дубљим проучавањем простора и историје Васојевића и Шекулара, дајући тиме немјерљив прилог црногорској историографији и етнокултури. Професор Дашић је улазећи у студиозно и темељно објашњавање историјских појава, појединих специфичности друштва Црне Горе, нарочито племенског и његових установа, избјегавао замке идеологија и актуелне политике, што на крају доводи до закључка да се обимни научни опус академика Дашића и његови истраживачки резултати могу и даље критички вредновати, јер су успјешно прошли суд времена.

Др Раденко Шћекић

САДРЖАЈ

ЈУБИЛЕЈИ

140 година од одржавања Берлинског конгреса 1878. и првог стицања независности Црне Горе, 12. XI 2018.

Данило НИКОЛИЋ, <i>Поздравна ријеч поводом обиљежавања 140. годишњице одржавања Берлинског конгреса</i>	7
Александар ДРЉЕВИЋ, <i>Обиљежавање јубилеја – 140 година од Берлинског конгреса</i>	11
Радослав РАСПОПОВИЋ, <i>О историјском значају одлука конгреса у Берлину за Црну Гору</i>	15

ТЕМАТСКИ БРОЈ ЧАСОПИСА

Црна Гора и 1918. година

ЧЛАНЦИ

Радослав РАСПОПОВИЋ, <i>Прекид међународноправног континуитета црногорске државе 1918. године</i>	21
Шербо РАСТОДЕР, <i>О неким полемичним питањима Божићног устанка 1919. године</i>	81
Мирослав РАДИВОЈЕВИЋ, <i>Црна Гора и Србија у првих годину дана Великог рата</i>	111
Жарко ЛЕКОВИЋ, <i>Светозар Томић – Национални радник, државник и научник</i>	127
Срђан МИЋИЋ, <i>Црногорци у југословенској дипломатској служби између два светска рата</i>	143
Maја VEHAR, Ivan SMILJANIĆ i Peter MIKŠA, <i>Slovenian Newspapers' Views on Montenegro in 1918</i>	167
László GULYÁS, Ferenc SZÁVAI, <i>Wilson's fourteen points and the fall of Austro-Hungarian monarchy</i>	189

ИЗВОРИ

- Славко БУРЗАНОВИЋ, Иван ЛАКОВИЋ, *Божидар Божо С. Вуковић: Документа из оперативне архиве команде јадранских трупа за новембар и децембар 1918. године* 199

ХРОНИКА

- Ирена ОРОВИЋ, *Обраћање на отварању манифестације „Дани европске културне баштине“* 293
- Радослав РАСПОПОВИЋ, *О активностима Историјског института УЦГ на обиљежавању “Дана европске културне баштине”* 295
- Александар БОГДАНОВИЋ, *Ријеч министра културе Александра Богдановића на отварању изложбе посвећене 140. годишњици од одржавања Берлинског конгреса - у оквиру манифестације “Дани европске културне баштине”* 299
- Татјана КОПРИВИЦА, *Научна конференција „Културна баштина Црне Горе“, Подгорица, 21. IX 2018.* 303

ПОВОДИ

- Радослав РАСПОПОВИЋ, *Историјски контекст обнове независности Пољске 1918.* 307

ПРИКАЗИ

- Раденко ШЋЕКИЋ, *Жарко Лековић “Херцеговачке историјске теме“, Институт за Српску културу, Никшић 2018.* 313
- Раденко ШЋЕКИЋ, *Миомир Дашић “О историји – методолошки огледи”, ЦАНУ 2019.* 315

СОДЕРЖАНИЕ

ЮБИЛЕИ

*140-летие проведения Берлинского конгресса в 1878 г. и
первого получения независимости Черногорией, 12. ноябрь 2018 г.*

Данило НИКОЛИЧ, <i>Приветственное слово по поводу прославления 140-летия проведения Берлинского конгресса</i>	7
Александр ДРЛЕВИЧ, <i>Прославление юбилея – 140-летия Берлинского конгресса</i>	11
Радослав РАСПОПОВИЧ, <i>Об историческом значении решения Берлинского конгресса для Черногории</i>	15

ТЕМАТИЧЕСКИЕ НОМЕР ЖУРНАЛА

Черногория и 1918 год

СТАТЬИ

Радослав РАСПОПОВИЧ, <i>Прекращение международной юридической непрерывности черногорского государства в 1918 году</i>	21
Шербо РАСТОДЕР, <i>О некоторых дискуссионных вопросах Рождественского восстания 1919 года</i>	81
Мирослав РАДИВОЕВИЧ, <i>Черногория и Сербия в течение первого года Великой войны</i>	111
Жарко ЛЕКОВИЧ, <i>Светозар Томич – Национальный деятель, государственный и ученый</i>	127
Срджан МИЧИЧ, <i>Черногорцы на югославской дипломатической службе в период между двумя мировыми войнами</i>	143
Maја VEHAR, Ivan SMILJANIĆ, Peter MIKŠA, <i>Slovenian Newspapers' Views on Montenegro in 1918</i>	167
László GULYÁS, Ferenc SZÁVAI, <i>Wilson's fourteen points and the fall of Austro-Hungarian monarchy</i>	189

ИСТОЧНИКИ

- Славко БУРЗАНОВИЧ, Иван ЛАКОВИЧ, Божидар Божо С. Вукович:
*Документы из оперативного архива штаб-квартиры
 адриатических трупп за ноябрь и декабрь 1918 года* 199

ХРОНИКА

- Ирена ОРОВИЧ, *Обращение при открытии мероприятия
 „Дни европейского культурного наследия“* 293
- Радослав РАСПОПОВИЧ, *О действиях Исторического
 института УЧГ при прославлении „Дней европейского
 культурного наследия“* 295
- Александр БОГДАНОВИЧ, *Слово министра культуры Александра
 Богдановича при открытии выставки, посвященной 140-летию
 проведения Берлинского конгресса – в рамках мероприятия
 „Дни европейского культурного наследия“* 299
- Татьяна КОПРИВИЦА, *Научная конференция “Культурное
 наследие Черногории”, г.Подгорица, 21.09.2018 г.* 303

ПОВОДЫ

- Радослав РАСПОПОВИЧ, *Исторический контекст
 восстановления независимости Польши в 1918 году* 307

ОБЗОРЫ

- Раденко ШЧЕКИЧ, *Жарко Лекович ГЕРЦЕГОВИНСКИЕ
 ИСТОРИЧЕСКИЕ ТЕМЫ, Институт сербской культуры,
 г.Никшич, 2018* 313
- Раденко ШЧЕКИЧ Миомир Дашич, *ОБ ИСТОРИИ –
 МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОЧЕРКИ, ЧАНУ, 2019* 315

CONTENTS

ANNIVERSARIES

140 years since the Congress of Berlin in 1878 and Montenegro's recognition as an independent state for the first time, November 12th 2018

Danilo NIKOLIĆ, <i>Opening Remarks on the Occasion of the 140th Anniversary of the Congress of Berlin</i>	7
Aleksandar DRLJEVIĆ, <i>Marking the 140th Anniversary of the Congress of Berlin</i>	11
Radoslav RASPOPOVIĆ, <i>On the Historical Importance of the Decisions of the Congress of Berlin for Montenegro</i>	15

THEMATIC ISSUE OF THE JOURNAL

Montenegro and the year of 1918

ARTICLES:

Radoslav RASPOPOVIC, <i>Termination of the International Law Continuity of the Montenegrin State in 1918</i>	21
Serbo RASTODER, <i>On Some Polemical Issues of the Christmas Uprising of 1919</i>	81
Miroslav RADOJEVIC, <i>Montenegro and Serbia in the First Year of the Great War</i>	111
Zarko LEKOVIC, <i>Svetozar Tomic – A National Worker, Statesman and Scientist</i>	127
Srdjan MICIC, <i>Montenegrins in Yugoslav Diplomatic Service in the Interwar Period</i>	143
Maja VEHAR, Ivan SMILJANIĆ, Peter MIKŠA, <i>Slovenian Newspapers' Views on Montenegro in 1918</i>	167
László GULYÁS, Ferenc SZÁVAI, <i>Wilson's Fourteen Points and the Fall of Austro-Hungarian Monarchy</i>	189

SOURCES

- Slavko BURZANOVIC, Ivan LAKOVIC, *Božidar Božo S. Vuković: Documents from the Operational Archive of the Command of the Adriatic Troops for November and December 1918* 199

CHRONICLE

- Irena OROVIĆ, *Speech at the Opening of the “European Heritage Days” Manifestation* 293
- Radoslav RASPOPOVIC, *On the Activities of the Historical Institute of the University of Montenegro in the Celebration of the “European Heritage Days”* 295
- Aleksandar BOGDANOVIC, *Speech by Minister of Culture Aleksandar Bogdanović at the Opening of the Exhibition Dedicated to the 140th Anniversary of the Congress of Berlin – Within the Scope of the “European Heritage Days” Manifestation* 299
- Tatjana KOPRIVICA, *Scientific Conference “Cultural Heritage of Montenegro”, Podgorica, 21 September 2018* 303

OCCASIONS

- Radoslav RASPOPOVIC, *Historical Context of Poland’s Renewed Sovereignty in 1918* 307

REVIEWS

- Radenko SCEKIC, *Zarko Lekovic HERZEGOVINIAN HISTORICAL TOPICS, Institute for Serbian Culture, Niksic 2018.* 313
- Radenko SCEKIC *Miomir Dasic, ON HISTORY - METHODOLOGICAL STUDIES, MASA, 2019.* 315

TABLES DES MATIÈRES

JUBILÉS

140 ans depuis le Congrès de Berlin 1878 et la première acquisition de l'indépendance du Monténégro, 12 novembre 2018.

Danilo NIKOLIĆ, <i>Discours de bienvenue à l'occasion du 140e anniversaire du Congrès de Berlin</i>	7
Aleksandar DRLJEVIĆ, <i>Célébration du jubilé - 140 ans depuis le Congrès de Berlin</i>	11
Radoslav RASPOPOVIĆ, <i>Sur l'importance historique des décisions du Congrès de Berlin pour le Monténégro</i>	15

NUMÉRO THÉMATIQUE DU JOURNAL

Monténégro et 1918

ARTICLES:

Radosav RASPOPOVIĆ, <i>Fin de la continuité du droit international de l'état de Montenégrin en 1918</i>	21
Šerbo RASTODER, <i>Sur certaines questions polémiques du soulèvement de Noël en 1919</i>	81
Miroslav RADIVOJEVIĆ, <i>Le Monténégro et la Serbie au cours la première année de la Grande guerre</i>	111
Žarko LEKOVIĆ, <i>Svetozar Tomić – Travailleur national, homme d'État et scientifique</i>	127
Srđan MILIĆ, <i>Les Montenégrins dans les services diplomatiques yougoslave entre les deux guerres mondiales</i>	143
Maja VEHAR, Ivan SMILJANIĆ, Peter MIKŠA, <i>Vues des journaux slovènes sur le Monténégro en 1918</i>	167
László GULYÁS, Ferenc SZÁVAI, <i>Les quatorze points de Wilson et la chute de la monarchie austro-hongroise</i>	189

SOURCES

- Slavko BURZANOVIĆ, Ivan LAKOVIĆ, Božidar Božo C. Vuković:
*Documents de l'archive opérationnelle de la commande des
troupes adriatiques pour novembre et décembre 1918* 199

CHRONIQUE

- Irena OROVIĆ, *Discours d'ouverture de l'événement
„Journées du patrimoine culturel européen”* 293
- Radoslav RASPOPOVIĆ, *Sur les activités de l'Institut historique
de l'Université du Monténégro à l'occasion de la
„Journée européenne du patrimoine culturel”* 295
- Aleksandar BOGDANOVIĆ, *Discours du ministre de la Culture
Aleksandar Bogdanović lors de l'inauguration de l'exposition
consacrée au 140e anniversaire du Congrès de Berlin - dans le
cadre de l'événement „Journées du patrimoine culturel européen”* ... 299
- Tatjana KOPRIVICA, *Conférence scientifique “Patrimoine
culturel du Monténégro”, Podgorica, le 21 septembre 2018.* 303

CAUSES

- Radosav RASPOPOVIĆ, *Contexte historique de la nouvelle
indépendance de la Pologne en 1918.* 307

VUES

- Radenko ŠČEKIĆ, Zarko Leković *THEMES HISTORIQUES DE
LA HERZÉGOVINE, Institut de la Culture Serbe, Nikšić 2018.* 313
- Radenko ŠČEKIĆ, Miomir Dašić, *SUR L'HISTOIRE –
EXPÉRIENCES METHODOLOGIQUES, CANU 2019.* 315

ТЕХНИЧКА УПУТСТВА САРАДНИЦИМА ЗА ПИСАЊЕ ЧЛАНАКА КОЈИ СЕ ПРЕДАЈУ ЗА ОБЈАВЉИВАЊЕ У *ИСТОРИЈСКИМ ЗАПИСИМА*

Научни часопис *Историјски записи (ИЗ)* објављује сљедеће категорије чланака:

1. уводна саопштења
2. изворне научне чланке
3. прегледне чланке
4. излагања са научних скупова
5. стручне чланке

Осим њих, *Историјски записи* објављују приказе књига и периодике, хронику научне активности, биљешке и слично. Категорију рада предлаже аутор, а коначну одлуку доноси Редакција. Сви радови морају имати краћи извод или сажетак (abstract), кључне ријечи (key words) и резиме (summary) на енглеском језику (до 1500 карактера)

Техничка упутства за писање чланака за Историјске записе

Сви прилози (чланци, прикази, реаговања, биљешке, извори...) морају бити написани у електронској форми, у некој од верзија програма MS Word (или у неком другом компатибилном програму) и снимљени у формату MS Word документа (*.doc). Такође, молимо наше сараднике да користе фонт Times New Roman, величине слова 12 и 1,5 величине проред. У критичком апарату у фуснотама је величина слова 10, а проред једнострук (single). Рад се предаје у електронској форми (CD, DVD, Flash memory stick или via e-mail), а уз који треба приложити и једну копију штампану на папиру. Радови не би требало да прелазе два ауторска табака (32 стр).

Аутор рада је обавезан да Редакцији достави своју регуларну, као и е-маил адресу, као и свој тренутни радни статус. Прилог се може предати лично у Историчком институту Црне Горе, са назнаком „за *Историчке записе*“, или послати поштом на адресу:

Исторички институт Црне Горе
Булевар Революције 5
81000 Подгорица
Црна Гора,

односно, електронском поштом на адресу istorijskizapisi@gmail.com или ii@ac.me

**Техничка упутства за писање критичког апарата
чланка за *Историчке записе***

Име аутора и наслов чланка - curent (обична штампана слова)
Наслов монографије или часописа – italic (коса, надесно
нагнута слова)
Исто – italic
н.д. (наведено дјело) – italic

Радови који не задовољавају ове техничке критеријуме неће бити узети на разматрање за објављивање у часопису. Редакција часописа је отворена за сваки облик претходног интересовања и инструкција сарадницима по питању техничких пропозиција у вези изгледа чланка.

Часопис *Историјски записи* је доступан и преко
међународних база података
CENTRAL EASTERN EUROPEAN ONLINE LIBRARY (CEEOL)
EBSCO - Historical abstracts with full text

И С Т О Р И Ј С К И З А П И С И

Година ХСІ

Бр. 3-4/2018.

Издавач

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ ЦРНЕ ГОРЕ
Подгорица, Булевар Револуције 5

За издавача

Др Радослав Распоповић, директор

Припрема

Жарко Павловић

Ликовно рјешење корица

Вјекослав Бојат

Лектура и коректура

Соња Живаљевић

Садржај превели

EDUCO CENTAR (www.educocentar.com)

Тираж:

300

Штампа

СIP - Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

93/94

ИСТОРИЈСКИ записи : орган Историјског института
и Друштва историчара Црне Горе / главни и одговорни
уредник Радослав Распоповић. - [Год. 1], књ. 1, св.
1/2 (1948) - . - Подгорица (Булевар Револуције 5) :
Историјски институт Црне Горе, 1948 (Подгорица :
Побједа). - 24 cm

Четири пута годишње. - Је наставак: Записи
ISSN 0021-2652 = Историјски записи
COBISS.CG - ID 54807